

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि.
RASTRIYA BANIJYA BANK LTD.
... तपाईंको आपनो बैंक

ISSN 2542-291X

३५८

५६ औं वार्षिकोत्सव
२०७८

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि. को स्मारिका

उपहार

(अर्थशास्त्र र व्यवस्थापन सम्बन्धी पत्रिका)

Souvenir of Rastriya Banijya Bank Limited

UPAHAR

(Magazine of Economics and Management)

प्रकाशक : राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लिमिटेड
केन्द्रीय कार्यालय,
सिंहदरबारप्लाजा, काठमाडौं
फोन : ०१ ४२५२५९५
ईमेल : rbbnl@rbb.com.np
वेब : www.rbb.com.np

सम्पादक मण्डल :
संयोजक : देवेन्द्रमण खनाल
सदस्यहरू : दुर्गा कुमारी कडेल
भोलानाथ पौडेल
भवानी शंकर निरौला
दिपक राज न्यौपाने
हेमराज सुवेदी
ईश्वर उप्रेती

सर्वाधिकार : राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

प्रकाशन मिति : २०७७ माघ १०

प्रकाशन प्रति : १२०० थान

ISSN : 2542-291X

सज्जा : शेषराज गौतम, टच क्रिएसन प्रा.लि., बागबजार, फोन ०१-४२१५४४८

मुद्रण तथा डिजाइन : भक्तपुर छापाखाना
सुर्य विनायक, भक्तपुर

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

मा. विष्णुप्रसाद पौडेल
अर्थ मन्त्री

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लिमिटेडले आफ्नो स्थापनाको ५६ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा मुख्यपत्र "उपहार २०७७" प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा मलाई सुन्नी लागेको छ। नेपालको बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रमा चासो र जानकारी राख्ने सबैका लागि यो मुख्यपत्र सार्थक र उपयोगी हुने अपेक्षा गरेको छु।

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकले आफ्नो देशब्यापी शाखा सञ्चाल मार्फत मुलुकमीलाट निक्षेप परिचालन गरी कर्जा लगानी मार्फत मुलुकको आर्थिक विकासमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको छ। सरकारी स्तरका बैंकले पनि प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउँदै शेयरधनीलाई उचित लाभांश वितरण गर्न सक्छन भन्ने कुरा यस बैंकले पछिल्ला वर्षहरूमा स्थापित गर्न सकेको छु।

नेपाल सरकारले कोमिड-१९ को असर न्यूनीकरणका लागि चालेको कदमबाट प्रभावित उद्योग व्यवसायको शीघ्र पुनरुत्थान गर्ने, नयाँ लगानी प्रवर्द्धन गर्ने र उत्पादन अभिवृद्धि तथा रोजगारी सिर्जना गर्नका लागि वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने काममा यस बैंकको भूमिका अग्रणी हुनेमा म दुक्क छु। साथै, भूक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित, आधुनिक र विद्युतीय प्रविधिमा आधारित अनाउने, सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, विद्युतीय प्रणालीमा आधारित वित्तीय सेवा विस्तार गर्दै दुर्गम क्षेत्रमा बैंकिङ पहुँच अभिवृद्धि गर्न शाखा रहित, मोबाइल र इन्टरनेट बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउने काममा पनि राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकले अहं भूमिका खेल्नेछ भन्ने अपेक्षा गरेको छु।

आगामी दिनमा यस बैंकले संस्थागत सुदूर्ढीकरण, व्यवसायिक क्षमता बढ़ावा, आर्थिक अनुशासन, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग र सेवा विस्तारमा अझ बढी जोड दिई निक्षेप परिचालन, उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह र नविनतम् बैंकिङ सेवा प्रदान गरी मुलुकको द्रुत आर्थिक विकासमा सहयोगी बन्न सक्ने मैले विद्यास लिएको छु।

अन्त्यमा, वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकले "उपहार २०७७" प्रकाशन गर्न लागेकोमा बैंक परिवारलाई धन्यवाद दिई बैंकको ५६ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा उत्तरोत्तर प्रगतिको हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

विष्णुप्रसाद पौडेल

अर्थमन्त्री

२०७७ माघ

टेलिफोन नं.: +९७७-१-४२९९८०९ (का.), फैक्स नं.: +९७७-१-४२९९८३९

वेब साईट: www.mof.gov.np

गवर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक

NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५५ औँ वर्ष पुरा गरी ५६ औँ वर्षमा प्रवेश गर्ने लागेको सुखद अवसरमा बैंकको मुख्यपत्रका रूपमा अर्थशास्त्र, बैंकिङ, वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी विश्लेषणात्मक लेखहरू र बैंकको अवस्थाको सूचनामूलक जानकारी समेटेर प्रकाशन गर्ने लागेको मुख्यपत्र "उपहार २०७७" लाई बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु। यसमा समाविष्ट सामग्रीबाट विज्ञ लेखक वर्गहरूमा रहेको Knowledge Transfer भई सरोकारवालाहरूको ज्ञानको दायरा विस्तारमा महत्वपूर्ण सहयोग पुग्ने मैले विश्वास लिएको छु।

नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित यस बैंकले स्थापना कालदेखि नै ग्रामीण एवम् दुर्गम स्थानहरूमा शाखाहरू विस्तार गरी आधारभूत बैंकिङ सेवा पुऱ्याउँदै वित्तीय साधन र स्रोतको पहुँच विस्तारमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेको यथार्थ सर्वीविदितै छ। लामो बैंकिङ अनुभव तथा व्यापक शाखासञ्जाल रहेको यस बैंकले सरकारी कारोबारको साथसाथै कृषि, पर्यटन, ऊर्जा, पूर्वाधार विकास तथा साना-मझौला व्यवसायको प्रवर्द्धनमा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि समेत प्रेरणादायी भूमिका निर्वाह गर्दै मुलुकको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने छ भन्ने मलाई पूर्ण विश्वास छु।

प्रतिस्पर्धी वित्तीय प्रणालीमा यस बैंकले आधुनिक वित्तीय उपकरण र सूचना प्रविधिको उपयोग तथा संस्थागत कार्यदक्षतामा समयानुकूल सुधार गर्दै वित्तीय सेवालाई अभ्यन्तरीन अभिभावक, उत्तरदायी एवम् जोखिमरहित बनाउनुपर्ने र अरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि मार्गदर्शकका रूपमा आफूलाई स्थापित गर्नुपर्ने अभिभावा समेत पूरा गर्नेछ भन्ने मलाई विश्वास छ। कोभिङ-१९ बाट प्रभावित नेपाली अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गरी आगामी दिनमा चलायमान बनाउन र मुलुकमा वित्तीय संचेतना अभिवृद्धिमार्फत वित्तीय सेवाको प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा समेत यस बैंकले अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने मैले आशा लिएको छु।

अन्त्यमा, बैंकको वार्षिकोत्सवको अवसरमा प्रकाशन गरिने मुख्यपत्र "उपहार २०७७" को लागि पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

८६५८३५०७८९

(महा प्रसाद अधिकारी)

सञ्चालक समितिको कार्यालय

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड स्थापनाको ५६ औं वर्ष प्रवेशको यस सुखद अवसरमा यस बैंकसँग कारोबार गर्ने ग्राहक वर्ग, उच्च व्यवस्थापन लगायत कर्मचारी वर्गमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु। यस उपलक्ष्यमा बैंकले आफुले गरेका गतिविधि र बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र केन्द्रित लेख, रचना सहितको स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुसी व्यक्त गर्दछु। प्रस्तुत प्रकाशन बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा चासो राख्ने पाठकहरूका लागि उपयोगी हुने कुरामा म विश्वस्त हुँ।

नेपाल सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएको यो बैंक स्थापना कालदेखि विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै अहिले एउटा सक्षम र बलियो बैंकका रूपमा स्थापित भएको छ। नियामक निकायको स्पष्ट निर्देशन, कुशल नियमन र सुपरिवेक्षण, सक्षम र अनुभवी व्यक्तित्वहरूको सञ्चालक समिति, व्यावसायिक व्यवस्थापन र कर्तव्यनिष्ठ कर्मचारीहरूको योगदान तथा ग्राहकहरूको अगाध माया र स्नेहबाट गत वर्ष पनि यो बैंक बैंकिङ्ग क्षेत्रको सर्वाधिक नाफा आर्जन गर्ने बैंकका रूपमा आफ्नो स्थान बनाउन सफल भएको छ भने लगानीकर्तालाई १२ प्रतिशतको नगद लाभांश वितरण गर्न सफल भएको छ। कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीले मुलुकका सबै आर्थिक क्षेत्र प्रभावित हुँदा बैंकिङ्ग क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू थपिए पनि यस बैंकका प्रायः सबै आर्थिक परिसूचकहरू सकारात्मक नै रहेका छन्। बैंकको यस सफलतामा साथ दिनुहुने नियामक निकाय, लगानीकर्ता, सेवाग्राही, कर्मचारी र सबै शुभचिन्तक एवम् सरोकारवालाप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

हाल बैंक मुलुकका ७ वटै प्रदेश र ७७ वटै जिल्लामा २४५ वटा शाखा, ३४ वटा एक्सटेन्शन काउन्टर, ९३ वटा शाखाराहित बैंकिङ्ग र २०५ वटा ATM सहित क्रियाशील छ। बैंकको यस विस्तारित सञ्जालले बचत प्रोत्साहन गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा पुँजी परिचालन गरेको छ। साथै सरकारबाट अधि सारिएका सहुलियतपूर्ण कर्जा र विशेष कार्यक्रमलाई पूर्णतः आत्मसात् गर्दै उद्यमशीलता प्रवर्द्धन, रोजगारी सिर्जना र जनउपयोगी काममा समेत महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँदै आएको छ। वित्तीय साक्षरताका कार्यक्रम मार्फत वित्तीय साधन र सोको पहुँचको स्तर बढाउन समेत बैंक क्रियाशील छ।

आगामी दिनमा हाल थपिएका चुनौतीहरूलाई सामना गर्दै उच्च सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृढ विश्वासका साथ सञ्चालक समिति र बैंक व्यवस्थापन अगाडि बढनुपर्ने आवश्यकता छ। साथै नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन र नियमनको पालना गर्दै नवीनतम प्रविधि मार्फत गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्न र बैंकिङ्ग सुशासन मार्फत बैंकलाई अझ विश्वसनीय र सुरक्षित बनाउन सम्बन्धित सबै पक्षको क्रियाशीलताको अपेक्षा गरेको छु।

अन्त्यमा, यस प्रकाशनमा संलग्न सबै कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद।

काठमाडौं, नेपाल।

धनिराम शर्मा

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति
राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

सर्वपादकीय

विगत ५५ वर्षदेखि निरन्तर देशको समसामयिक आवश्यकताअनुसार बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै आएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड २०७७ माघ १० गतेबाट ५६ औँ वर्षमा पाइला राख्दै छ। मुलुकको अर्थतन्त्र निकै सानो रहेको र सीमित मौद्रिक कारोबार भएको तत्कालीन अवस्थामा स्थापना भएको यस बैंकले आफ्ना शाखाहरूमार्फत सुरुदेखि नै नेपाली जनतामा बैंकिङ प्रणालीमा आबद्ध हुने बानीको विकास गरी देशको आर्थिक-सामाजिक विकासमा योगदान दिँदै आएको छ।

पूर्ण सरकारी स्वामित्वमा स्थापना भएको यस बैंकका देशभर छरिएर रहेका शाखामार्फत हामीले स्थापनाकालदेखि नै सर्वसाधारणको घरदैलोमा सुलभ बैंकिङ सेवा पुऱ्याइरहेका छौं। उद्योग, व्यवसाय, पूर्वाधार, परियोजना, प्राथमिकता क्षेत्र, उत्पादनशील क्षेत्र र विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गरी सरकारका आर्थिक-सामाजिक नीति तथा कार्यक्रमलाई सफल बनाउन उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरिरहेका छौं। नयाँ नयाँ प्रविधि तथा विकासले बैंकिङ क्षेत्रमा थप अवसरको सृजनासँगै विभिन्न जटिलता र चुनौतीसमेत देखापेका छन्। वर्तमान सन्दर्भमा देखिएका चुनौतीलाई सफलतापूर्वक सामना गर्दै प्राप्त अवसरहरूको सदुपयोग गरी देश विकासका चरणमा बैंकको भूमिकालाई अझ बढी महत्वपूर्ण र सशक्त बनाउन हामी लागिपेका छौं। कोभिड-१९ ले विश्वव्यापी असर गरिरहेको हालको अवस्थामा समेत हामीले हाम्रो बैंकिङ सेवालाई अनवरत रूपमा निरन्तरता दिँदै नै रहेका छौं।

बैंकको यस सत्र प्रयासमा नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, सेयर धनीहरू, ग्राहक वर्ग, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै पक्षबाट प्राप्त भएको सहयोग, सद्भाव र मार्ग निर्देशनप्रति हामी आभारी छौं। आगामी दिनमा समेत यसरी नै निरन्तर सहयोग, सद्भाव र मार्ग निर्देशन प्राप्त हुने कुरामा हामी सदाझै आशावादी छौं। बैंकको थप सुधारको प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै स्रोत र साधनको चुस्त व्यवस्थापनबाट ग्राहकमैत्री, आधुनिक एवं गुणस्तरीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्न दृढताका साथ निरन्तर लागिरहने प्रण गर्दछौं।

यस विशेषाइकमा बैंकको वर्तमान अवस्था र भावी योजना तथा कार्यक्रमका सम्बन्धमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठसँगको अन्तरवार्ता र वित्त, व्यवस्थापन, लेखा लगायत आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित समसामयिक विषयमा लेखिएका लेखरचनाहरूलाई समावेश गरेका छौं। प्रस्तुत लेखहरू आर्थिक विषयमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी र सम्पूर्ण पाठक वर्गका लागि उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं। यस विशेषाइकमा समावेश गरिएका सम्पूर्ण लेख, रचनाहरू सम्बन्धित लेखकका निजी विचार हुन्।

अन्त्यमा, विशेषाइकमा आफ्ना लेख, रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सबै लेखक तथा विशेषाइक प्रकाशनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्बन्धित सबैलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं। बैंकको ५६ औँ वर्ष प्रवेशका उपलक्ष्यमा बैंकलाई शुभकामना दिनुहुने सम्पूर्ण महानुभावज्यूहरूमा बैंकको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

विषय सूची

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक	पृष्ठ
नेपाली			
१	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठज्यूको अन्तर्वार्ता		१
२	विद्यमान वित्तीय प्रणालीको अवस्था तथा चुनौतीहरू	चिन्तामणि शिवाकोटी	३
३	नेपालमा लकडाउन र सेयर बजार	डा. रेवतबहादुर कार्की	६
४	विश्व अर्थ व्यवस्थामा कोभिड-१९ ले ल्याएको सङ्कटको यो घटी र बैंकिङ क्षेत्र	लक्ष्मीप्रपन्न निरौला	१०
५	कोभिड-१९, नेपाली अर्थतन्त्र र बैंकिङ क्षेत्र	डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	१२
६	वित्तीय क्षेत्रको संरचनागत स्थिति र पहुँचको अवस्था	रोमिला ढकाल उप्रेती	१५
७	गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्रमा कोभिड-१९ सङ्क्रमणको असर (सन्दर्भ सामाजिक सुरक्षा कोष)	कपिलमणि ज्वाली	१७
८	कोरोना भाइरस, आर्थिक पुनरुत्थान र वित्तीय स्थायित्व	डा. नीलम दुंगाना तिम्सिना	१९
९	कोभिड-१९ को समयमा वित्तीय स्थायित्व र नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएका नीतिहरूको सिंहावलोकन	रामु पौडेल	२२
१०	अबको बैंकिङ भनेको स्मार्ट बैंकिङ हो	कविराज अधिकारी	२६
११	सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको अवधारणा र आवश्यकता (सन्दर्भ : कोभिड-१९)	राजनविक्रम थापा	२८
१२	नेपालमा कृषि कर्जाको विगतदेखि वर्तमान : अन्तरदेशीय अनुभव र शिक्षा	हिमप्रसाद न्यौपाने	३३
१३	सहुलियतपूर्ण कर्जा समृद्धिको आधार	सी.ए. देवेन्द्ररमण खनाल	३९
१४	नेपालमा वित्तीय सङ्कटीयताको अभ्यास र चुनौती	रमेश अर्याल	४२
१५	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वर्तमान अवस्था, कोभिड-१९ ले उत्पन्न चुनौती र अवसरहरू	दुर्गा कङ्डेल (छत्कुली)	४६
१६	पर्यटन अर्थतन्त्रमा कोरोना प्रभाव : पुनरुत्थानको नीतिगत दिशा र सञ्चारको भूमिका	जुनारबाबु बस्नेत	४९
१७	कोभिड-१९ र यसको आर्थिक प्रभाव	खगेश्वर भण्डारी	५२
१८	नेपालको बैंकिङ प्रणाली: वर्तमान सन्दर्भ	भोला पौडेल	५६
१९	कोरोनाले थलिएको अर्थतन्त्र र मौद्रिक नीति २०७७/०७८ को कार्यादिशा	ऋषिराम ढकाल	५८
२०	नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण	अर्जुनबहादुर कङ्डेल	६१
२१	बैंक तथा वित्तीय संस्थामा आन्तरिक छानबिन : विधि प्रक्रिया र महत्त्व	शिवकुमार अधिकारी	६४
२२	कोभिड-१९ : विकास र समृद्धिको नवीनतम प्रस्थान बिन्दु	मुकुन्द अर्याल	६७
२३	सस्तो कर्जा : कार्यान्वयनमै जटिलता	यज्ञ बज्जाडे	७०
२४	नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको अवस्था	युवराज घिमिरे	७३
२५	बीमा क्षेत्रमा कोभिड-१९ को प्रभाव	रमेश कुमार पोखरेल	८०
२६	ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा - किन र कसरी ?	राजकुमार ओझा	८२
२७	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका ५६ वर्ष: ढड्डा प्रणालीदेखि डिजिटल बैंकसम्म	ईश्वर उप्रेती	८४
२८	बैंकको मुख्य शाखा कार्यालयले कर्जा लगानी गरेको सफल ऋणीलाई स्मरण गर्दा		८७

	English		
29	Covid 19 and Transformation in Banks and Financial Sector in Nepal	Nara Hari Dhakal, PhD	88
30	Impact of Covid on Banks and Financial Institutions	Mukunda Kumar Chhetri	91
31	Influence of Corporate Social Responsibility Practices on Customer Satisfaction: A Nepalese Evidence	Dr. Jitendra Pd. Upadhyay Pitri Raj Adhikari	93
32	Role of Pension and Life Insurance Fund in Infrastructure Investment:	CA. Bhupendra Pandey	98
33	Crisis Management in Banks	Keshav Prasad Lamsal	100
34	Coronavirus, Digital Banking and Security	Debesh P. Lohani	103
35	Some Measures for Commercial Banks in response to COVID 19	Dr. Suman Kumar Regmi	107
36	HR Management and Banking Perspective of Nepal	Bhuban Raj Joshi	111
37	Causes of Leadership Failure: Unwilling or Unable to Lead !	Sundar Panthi	113
38	Organizational Conflict: Essential Skills To Manage	Shant Bahadur Shah	115
39	Repercussions of COVID-19 pandemic in Banks, Businesses and People: A Banker's perspective from Rastriya Banijya Bank (RBB) of Nepal	Damodar Jnawali	119
40	Inclusive Green Finance	Amish Dhungel	121
41	Protecting Customers in Banking	Saroj Lamichhane	125
42	Organizational Lessons that COVID 19 Taught	Dwaipayan Regmi	128

अन्तर्वार्ता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडमा श्री किरणकुमार श्रेष्ठज्यू प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा आफ्नो पहिलो चार वर्षे कार्यकाल सम्पन्न गरी दोस्रो कार्यकालका लागि पुनः नियुक्त हुनुभएको छ । प्रस्तुत छ बैंकको ५६ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा बैंकको स्मारिका उपहार-२०७७ का लागि श्री ईश्वर उप्रेतीले उहाँसँग लिनुभएको अन्तर्वार्ता:

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा पहिलो चार वर्षे कार्यकाल सफलताका साथ सम्पन्न गरी दोस्रो कार्यकालका लागि पुनः नियुक्त हुनुभएको छ । सर्वप्रथम यहाँलाई हार्दिक बधाई छ । दोस्रो कार्यकालका लागि पुनः नियुक्त हुँदा कस्तो अनुभूति गर्नुभएको छ ?

सर्वप्रथम त यस बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका स्पष्टमा मलाई दोस्रो कार्यकालका लागि पुनः नियुक्त गरिएकोमा बैंकको सञ्चालक समितिप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै यस अवसरमा मलाई बधाई तथा आगामी कार्यकालको सफलताको शुभकामना प्रकट गर्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक समाचार परिवार लगायत सबैमा हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । दोस्रो कार्यकालका लागि समेत मलाई बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको जिम्मेवारी प्राप्त भएकोमा स्वाभाविक रूपमा खुसी लागेको छ । मेरो नेतृत्वमा बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको लगनशीलता र मेहनतको नीतिजास्वरूप यो अवसर प्राप्त भएकाले सबै कर्मचारी साथीहरूलाई बधाई दिन चाहन्छु र यो खुसी म सबैमा बाँझनसमेत चाहन्छु ।

कोभिड-१९ को जोखिमका बिच बैंकले आफ्नो ५६ औं वार्षिकोत्सव मनाउदै छ । यस वर्षको वार्षिकोत्सव कार्यक्रमलाई कसरी सम्पन्न गर्न योजना रहेको छ ?

हामी सबैलाई थाह भएकै कुरा हो, विगत १ वर्षदेखि विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीले विश्व नै आक्रान्त छ । यस महामारीका कारण भन्डै ७ महिनामा हाम्रो मुलुकको अर्थतन्त्रमा नराम्रो असर पेरेको छ । विगत केही महिनादेखि भने आर्थिक गतिविधिहरू ऋमान्य हुन खोजिगरेको अवस्था छ । यस महामारीको प्रभावले गत आर्थिक वर्षदेखि नै वित्तीय क्षेत्रमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पेरेको छ । अझै पनि कोभिडको जोखिम कायमै रहेको वर्तमान परिस्थितिमा यस बैंकले यही २०७७ माघ १० गते ५५ वर्ष पूरा गरी ५६ वर्षमा प्रवेश गरेको अवसरमा ५६ औं वार्षिकोत्सव कार्यक्रम आयोजना गरेको छ । तर यस वर्ष विगतमा भैं भौतिक उपस्थितिमा भव्यतापूर्वक कार्यक्रम गर्ने हाम्रो योजना रहेको छैन । यस वर्ष हामी नेपाल सरकारबाट जारी गरिएका स्वास्थ्य मापदण्डको पूर्ण पालना गर्दै रक्तदान, अन्तरसंवाद, स्मारिका प्रकाशन जस्ता सीमित कार्यक्रमहरू मात्र आयोजना गर्ने र वार्षिकोत्सव समारोह पनि भर्चुअल माध्यमबाटै गर्ने योजनामा छैन ।

बैंकले ५६ औं वार्षिकोत्सव मनाउदै गर्दा यति लामो इतिहास बोकेको बैंकले आजको प्रतिस्पर्धी बैंकिङ क्षेत्रमा देखाएको उपस्थितिप्रति तपाईं कत्तिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

देशको कृषि, उद्योग तथा वाणिज्य क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापना भएको यो बैंकले ५५ वर्ष पूरा गरी ५६ औं वर्षमा प्रवेश गर्दै छ । नेपालको आधुनिक बैंकिङ इतिहासमा यस बैंकको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । यसले सर्वसाधारणहरूमा बैंकिङ आदतको विकास गराउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । बैंकिङ पद्धतिमा पेपर युगदेखि सूचना प्रविधिको आधुनिक युगसम्मका सबै अनुभव छन् यस बैंकसँग ।

नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित बैंक भएका हिसाबले यसले सर्वसाधारणलाई सेवा पुऱ्याउने विषयमा सदैव अग्रसरता लिएको छ । बैंकले सहरदेखि ग्रामीण दूरदाराजसम्म शाखा स्थापना गरी सेवा प्रवाह गरिरहेको छ । विगतदेखि नै नेपाल सरकारका कार्यक्रमहरूको प्राथमिकतापूर्वक सफल कार्यान्वयनमा जोड दिँदै आएको छ ।

“ हामीले गत आर्थिक वर्षमा बैंकका लगानीकर्तालाई चुक्ता पुँजीको १२ प्रतिशतले हुने नगद लाभांश वितरण गर्न सफल भयाँ । यो सम्भवतः बैंककै इतिहासमा प्रथम पटक लगानीकर्ताले पाएको प्रतिफल हो ।

यस अवधिमा बैंकले विभिन्न आरोह-अवरोहहरू पार गरेको छ । सीमित प्रतिस्पर्धाको वातावरणमा मात्र हैन, आर्थिक उदारीकणका कारण उत्पन्न उच्च प्रतिस्पर्धाको वातावरणमा समेत यसले आफ्नो अस्तित्वलाई अग्रस्थानमा राख्न सफल भएको छ । मुलुकमा भएको सशस्त्र द्वन्द्वका कारण बैंकको सेवा सुविधामा भएको सद्कुचनबाट देशको बैंकिङ प्रणालीमा आफ्नो अपेक्षाकृत स्थान कायम राख्न नसके पनि वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम र मुलुकमा भएको शान्ति सम्झौतापश्चात सृजना भएको वातावरणमा यस बैंकले पुनः कार्य क्षेत्र विस्तार गर्दै आजका दिनसम्म देशभर सातै प्रदेशका ७७ ओटै जिल्लामा २४५ ओटा शाखा कार्यालयमार्फत ३१ लाखभन्दा बढी ग्राहकहरूलाई आधुनिक बैंकिङ सुविधा पुऱ्याइरहेको छ । साथै हालसम्म देशका ६७ ओटा जिल्ला सदरमुकामहरूमा हाम्रो उपस्थिति भइसकेको छ भने यसै आर्थिक वर्षभित्र बाँकी १० ओटा जिल्ला सदरमुकाममा समेत शाखा कार्यालय स्थापना गरी देशका ७७ ओटै जिल्ला सदरमुकामसहित २७० ओटा शाखा कार्यालय सञ्चालनमा ल्याउने योजना रहेको छ । यसका साथै बैंकका वित्तीय परिसूचकहरूमा समेत उल्लेख्य सुधार भएको छ । विगत केही वर्षदेखि बैंकले निक्षेप, कर्जा, मुनाफा जस्ता मुख्य परिसूचकहरूमा अग्रणी स्थान हासिल गर्न सफल भएको छ । हामीले यसै वर्ष २ अर्ब ५० करोडको ऋणपत्र (RBB Debenture) जारी गर्दैछौं भने निकट भविष्यमा आफ्नै Credit Card सञ्चालनमा ल्याउने तयारी गरिरहेका छौं । यस अघि नै हामीले POS मेसिन तथा QR Code मार्फत भुक्तानीको व्यवस्था गरिसकेका छौं । जहाँसम्म बैंकले हासिल गरेका उपलब्धिप्रतिको सन्तुष्टिको कुरा छ, विगतको तुलनामा यसका सूचकहरूले नै प्रगतितर्फ उन्मुख भइरहेको देखाउने हुँदा खुसी लागेकै छ । विद्यमान जनशक्तिबाट प्रतिस्पर्धी वातावरणमा यसले हासिल गरेका उपलब्धिहरूबाट सन्तुष्ट नै हु । तर हालसम्म प्राप्त प्रगति नै पर्याप्त चाहिँ होइनन् । अर्थात् अब प्रगति गर्ने

ठाउँ छैन भने चाहिँ होइन । यस बैंकका अगाडि प्रशस्तै अवसरहरू छन् । यस्ता अवसरहरूलाई सदूपयोग गरी काम गर्न सक्ने हो भने अभ धेरै उपलब्धि हासिल गर्न सकिने कुरामा म विश्वस्त छु ।

तपाईंले भनेजस्तै बैंकले आशातीत उपलब्धि हासिल गर्न के कस्तो वातावरण अवश्यक ठान्हुन्छ त ?

कुनै पनि संस्थाको समग्र उन्नति, प्रगति र सफलताका लागि सन्तुलित वातावरण हुनुपर्ने मेरो मान्यता रहेको छ । यसको अर्थ सम्बन्धित पक्षहरूको मार्गदर्शन, लगनशीलता, मेहनत र सृजनात्मक सल्लाह तथा सुभाव आवश्यक हुन्छ । यस सन्दर्भमा बैंकको लगानीकर्ताका रूपमा रहेको नेपाल सरकार, मार्गदर्शक तथा नीति निर्देशकका रूपमा रहेको सञ्चालक समिति, कार्यान्वयन तहमा रहेका समग्र कर्मचारीहरूबाट आ-आफ्नो जिम्मेवारी अभ प्रभावकारी रूपमा निर्वाहमार्फत बैंक व्यवस्थापनलाई प्राप्त सहयोगले यस्तो वातावरण सृजना हुन्छ भने कुरामा म विश्वस्त छु ।

यस बैंकको वर्तमान वित्तीय अवस्थाका सम्बन्धमा सङ्क्षिप्तमा बताइदिनहुन्छ कि ?

बैंकको समग्र कारोबारलाई कोभिड-१९ ले पारेको नकारात्मक असरको प्रभाव बैंकले हासिल गरेका वित्तीय उपलब्धिहरूमा देखिएको छ । विगतमा बैंकले व्यवसायमा खासै विस्तार गर्न सकेन । त्यसको प्रभाव अहिले पनि यस बैंकको मुनाफामा परेको छ । विगत ३ महिनामा भने बैंकले उल्लेख्य रूपमा आफ्नो व्यवसाय विस्तार गरेको छ, तर यसको प्रतिफल प्राप्त हुने क्रममा रहेको छ । हाल बैंकका मुख्य परिसूचकहरूको अवस्था उत्साहप्रद रहेको छ । आजका दिनसम्मा बैंकको कुल निक्षेप रु.२४० अर्ब, कुल कर्जा रु.१६८ अर्ब, कुल आमदानी रु. ६ अर्ब ८९ करोड, कुल सम्पत्ति रु. २ खर्ब ८२ अर्ब रहेको छ । बैंकको नीतिअनुसार बैंकबाट लगानी भएका चालु पुँजी कर्जाको ब्याज प्रत्येक त्रैमासमा मात्र प्राप्त हुने र चालु त्रैमासको ब्याज आउँदो पौष मसान्तमा प्राप्त हुने हुँदा अबको केही दिनमा नै बैंकको कुल आमदानीमा उल्लेख्य वृद्धि हुने कुरामा म विश्वस्त छु ।

आ.व. २०७५ /०७६ को मुनाफाबाट बैंकले आफ्नो इतिहासमा प्रथम पटक नेपाल सरकारलाई १२ प्रतिशत लाभांश वितरण गर्न्यो । यस वर्ष पनि बैंकका सेयर धनीले लाभांश पाउन सक्लान् ?

हो, हामीले गत आर्थिक वर्षमा बैंकका लगानीकर्तालाई चुक्ता पुँजीको १२ प्रतिशतले हुने नगद लाभांश वितरण गर्न सफल भयाँ । यो सम्भवतः बैंककै इतिहासमा प्रथम पटक लगानीकर्ताले पाएको प्रतिफल हो । विद्यमान नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मापदण्ड (NFRS) बमोजिम नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति लिई विधिसम्मत किसिमले नगद लाभांश वितरण गर्ने प्रचलन प्रारम्भ भइसकेको हुँदा बैंक वित्तीय रूपमा सक्षम भइसकेको छ । यस वर्ष पनि हामीले लगानीकर्तालाई लाभांश दिने योजनाका साथ कार्य गरिरहेका छौं । तर यस वर्ष कोभिड-१९ का कारण नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट यस सम्बन्धमा भएको विशेष निर्देशनबमोजिम लाभांश रकम वितरण गरिए छ ।

कोभिड-१९ ले बैंकिङ थेत्रमा पनि ठूलै असर गरेको छ भनिन्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको व्यवसायमा यसको कत्तिको असर परेको महसुस गर्नुभएको छ र यस्तो असर न्यूनीकरणका लागि के कस्तो कदमहरू चाल्नुभयो त ?

कोभिड-१९ को विश्वव्यापी असरको प्रभाव नेपालको बैंकिङ थेत्रमा पनि नपर्ने कुै भएन । बैंकिङ थेत्र अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित क्षेत्र हो । उद्योग, व्यापार, व्यासाय, रोजगारी, जस्ता क्षेत्रमा परेको असरले बैंकिङ थेत्रलाई प्रभावित गर्दछ । बैंकका ग्राहकहरू कुनै न कुनै रूपमा उल्लिखित क्षेत्रसँग आबद्ध भएका हुन्छन् । बैंकबाट कर्जा लिई उद्योग व्यवसायमा लगानी गर्ने ग्राहकहरूले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालनमा समस्या आउने अवस्था भएमा त्यसको असर बैंकसम्म आइपुछ ।

त्यसैले यो महामारीले बैंकिङ थेत्रलाई पनि नराप्तो असर पारेको छ । यस बैंकका सन्दर्भमा भनुपर्दा समग्र बैंकिङ थेत्रलाई परेको असर हाप्तो बैंकमा पनि परेको छ । लकडाउन र निषेधाज्ञाको अवस्थामा आमनागरिकको दैनिकीमा आएको परिवर्तनले आर्थिक गतिविधिमा प्रतिकूल प्रभाव पन्यो । बैंकको व्यवसाय विस्तारमा समस्या पन्यो । बैंकका कर्मचारीहरू सङ्क्रमित भए । कर्तिपय शाखा कार्यालयहरू केही दिनका लागि बन्द गर्नुपर्ने अवस्थासमेत आयो । अति आवश्यकबाहेका बैंकका कार्यहरू बन्द गरिए । विगतमा भएका लगानीका अनुगमन तथा असुली कार्य प्रभावित भए । कजाका ग्राहकहरूले निर्धारित समयमा तिर्न, बुझाउनुपर्ने किस्ता तथा ब्याज बैंकलाई बुझाउन असमर्थ भए, जसले गर्दा बैंकको कुल आमदानीमा हास आयो ।

यस्तो असरको न्यूनीकरण गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट प्राप्त निर्देशनबमोजिम कर्जाको भाखा बढाइदिने, कर्जा पुनर्संरचना र पुनर्तालीकीकरण गर्ने, ब्याज छुट दिने, ब्याजदरमा कटौती गर्ने, अनुदान दिने, व्यवसाय निरन्तरताका लागि चालु पुँजी कर्जा थप गरिदिने, पुनर्कर्जा उपलब्ध गराउने जस्ता उपायहरूबाट उद्योगी व्यवसायीहरूलाई राहत प्रदान गर्ने कार्य गर्याँ र हाल पनि गरिरहेका छौं ।

बैंकभित्र क्रियाशील कर्मचारी युनियनहरूको भूमिका कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने अपेक्षा गर्नुहुन्छ ?

बैंक व्यवस्थापन र कर्मचारी सङ्गठनहरूबिचको सम्बन्ध सुमधुर र एक आपसमा सहयोगी हुनुपर्दछ भन्ने मेरो मान्यता रहिआएको छ । यस अर्थमा हाल यस बैंकमा क्रियाशील कर्मचारी सङ्गठनहरूको भूमिका सकारात्मक नै पाएको छु । बैंकको आन्तरिक स्थिति र व्यवस्थापनको पहलकदमीको मूल्याइकन गर्दै कर्मचारी सङ्गठनहरूबाट सृजनात्मक सुभाव र सल्लाह प्रदान गरी बैंकलाई अभ प्रतिस्पर्धी बनाउन मद्दत पुने आशा लिएको छु । वर्तमान प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणमा व्यावसायिक ट्रेड युनियन आजको आवश्यकता हो । साथै बैंकको उत्पादकत्व वृद्धिका कारणले बैंक तथा कर्मचारीलाई पर्ने सकारात्मक प्रभावबारे चिन्तन गरी कर्मचारी युनियनहरूले यस दिशामा पहलकदमी लिनुपर्ने आवश्यकता देखेको छु । अतः कर्मचारी सङ्गठनहरूले आफूलाई अभ व्यावसायिक बनाएमा बैंकको समग्र प्रगतिमा महत्वपूर्ण सहयोग पुने कुरामा विश्वस्त छु । कर्मचारी सङ्गठनहरूको उपयुक्त र व्यावहारिक सल्लाह तथा सुभावले मलाई बैंक व्यवस्थापनमा ठुलो सहयोग पुऱोकोमा उहाँहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

बैंकको ५६ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा सरोकारवालाहरूलाई केही भन्न चाहन्हुन्छ कि ?

सर्वप्रथम यस बैंकलाई आजको दिनसम्म आइपुग्न साथ दिइरहनुहुने सम्पूर्ण ग्राहकहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसै बैंकलाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने समस्त शुभचिन्तक महानुभावहरूमा समेत आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसै गरी बैंकलाई आजको अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउन नीतिगत सल्लाह, सुभाव तथा निर्देशन प्रदान गर्ने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका निकायहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । ग्राहक सेवामा अहोरात्र खट्टै बैंकको उन्नति, प्रगतिमा योगदान पुऱ्याउने सम्पूर्ण कर्मचारी मित्रहरू तथा व्यवस्थापनलाई सृजनात्मक सल्लाह र सुभाव प्रदान गर्ने ट्रेड युनियनका साथीहरूलाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, बैंकको वार्षिकोत्सव स्मारिका उपहार-२०७७ मा आफ्ना लेख, रचना तथा सृजना प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउनुहेने सबैमा धन्यवाद व्यक्त गर्दै बैंकको ५६ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा सबैमा शुभकामना प्रकट गर्न चाहन्छु ।

विद्यमान वित्तीय प्रणालीको अवस्था तथा चुनौतीहरू

चिन्तामणि शिवाकोटी*

अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाइराख्ने र वित्तीय मध्यस्थिताको कार्य गर्ने प्रणाली नै वित्तीय प्रणाली हो । विगतदेखिका विभिन्न प्रयास र योगदानबाट आजन गरेको वित्तीय क्षेत्रको ख्याति र विश्वास डगमगाउन नदिई यसको अस्तित्व बचाइराख्ने सवाल वित्तीय क्षेत्रका लागि प्रमुख चुनौतीको विषय हो । दुई दशक अगाडि राज्यले अवलम्बन गरेको खुला अर्थतन्त्र नीतिको प्रतिफलस्वरूप बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूका हकमा व्यापक उपस्थितिले राज्यको वित्तीय क्षमताभन्दा बढी बैक तथा वित्तीय संस्थाको लामो समयसम्म उपस्थिति हुन गयो । तर ती बैक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति सहर केन्द्रित भएकाले विकट दुर्गम क्षेत्रका जनता वित्तीय सेवाको पहुँचभन्दा बाहिर रहनुपर्ने अवस्था कायम रह्यो । पछिल्ला समयमा राज्यले लिएको सझीय संरचनात्मक व्यवस्था र मुलुकका सबै स्थानीय निकायमा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा पुऱ्याउने नीतिको कार्यान्वयनसँगै बैक तथा वित्तीय संस्थाको सझ्यात्मक वृद्धि नभई शाखात्मक वृद्धिका कारण ग्रामीण भेगसम्म वित्तीय पहुँच निकै बढेर गएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि हालसम्म कोभिड-१९ को सझकटबाट नेपाली अर्थतन्त्रसमेत नाराप्ररी प्रभावित भएको अवस्था छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मझसिर मसान्तसम्मको आर्थिक तथा वित्तीय परिसूचक हेर्दा कोभिड-१९ सझक्रमणका कारण अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल प्रभाव पक्कै पनि परेको छ । यस महामारीको असर मूलतः वास्तविक क्षेत्र, बाह्य व्यापार, राजस्व परिचालन, पुँजीगत खर्च र बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा लगानीमा बढी देखिएको छ । बन्दाबन्दीको सुरुवाती महिनादेखि आर्थिक गतिविधि प्रभावित भई औद्योगिक कच्चा पदार्थ, इन्धन, पुँजीगत वस्तु, यातायातका साधन तथा पार्टीस लगायत वस्तुहरूको आयात घटेको थियो । यद्यपि असोज महिनादेखि त्यस्ता वस्तुहरूको आयात बढेको छ । यसले आर्थिक गतिविधिमा केही मात्रामा सुधार हुँदै गएको बुझन सकिन्छ ।

कोभिड-१९ महामारीको त्रास यथावत् रहे तापनि बन्दाबन्दी पश्चात् आर्थिक गतिविधिहरूमा क्रमिक रूपले सुधार हुँदै भने गएको छ र आर्थिक परिसूचकहरू सोचेअनुरूप सन्तोषजनक रूपमा रहेको अवस्था छ । आ.व. २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमा औसत मुद्रास्फीति ७ प्रतिशतको सीमाभित्र राख्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७७ असोज र कात्तिकमा वार्षिक बिन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति क्रमशः ३.७९ र ४.०५ प्रतिशत रहेको थियो । महामारीको असरले गर्दा २०७७ कात्तिकमा वार्षिक बिन्दुगत तलब तथा ज्यालादारी सूचकाङ्क ०.८५ प्रतिशतले मात्र बढेको देखिन्छ ।

आ.व. २०७७/७८ को पहिलो चार महिनामा चालु खाता रु.२०.४६

अर्बले बचतमा रहेको छ, जुन अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा रु. ३४.१२ अर्बले घाटामा रहेको थियो । साथै शोधनान्तर स्थिति पनि ३०५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ११०.६५ अर्बले बचतमा रहेको छ ।

बाह्य क्षेत्रको स्थिति हेर्दा विगत केही वर्ष यता निर्यात वृद्धि र आयात घटेको देखिन्छ । आ.व. २०७७/७८ को चार महिनाको तथ्याङ्कका आधारमा कुल वस्तु निर्यात १०.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४०.२ अर्ब पुगेको छ । सोही अवधिमा कुल वस्तु आयात १०.६ प्रतिशतले घटेर रु. ४०२.४९ अर्ब पुगेको छ । निर्यात-आयात अनुपात ६.६ रहेकोमा बढेर ८.० पुगेको छ । यसले नेपालको निर्यात क्षमतामा वृद्धि भएको देखाउँछ । नेपालको यस आर्थिक वर्षको पहिलो चार महिनामा कुल वस्तु व्यापार घाटा १२.५ प्रतिशतले घटी रु. ३६२.२९ अर्ब कायम भएको छ । यसले नेपालको सुधारेन्मुख बाह्य व्यापारको स्थितिलाई देखाउँछ । त्यसै गरी विप्रेषण आप्रवाह २०७७ मझसिर मसान्तको अघिल्लो चार महिनामा ११.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३३७.७२ अर्ब पुगेको छ । अघिल्लो वर्ष सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह २.८ प्रतिशतले घटेको थियो ।

२०७७ कात्तिक मसान्तमा कुल विदेशी विनिमय सञ्ज्ञित असार मसान्तको तुलनामा ७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १५०६.०६ अर्ब पुगेको छ । आ.व. २०७७/७८ को चार महिनाको आयातलाई आधार मान्दा बैंकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्ज्ञिती १४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त छ, जुन मौद्रिक नीतिमा राखिएको ७ महिनाको लक्ष्यको दोब्बर हो ।

कोभिड-१९ को असर विद्यमान रहेको अवस्थामा पनि बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप सझकलन तथा कर्जा प्रवाहमा केही मात्रामा वृद्धि भएको देखिन्छ । २०७७ कात्तिक मसान्तमा 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको कुल निक्षेप २०७६ कात्तिक मसान्तको तुलनामा १९.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४११७ अर्ब पुगेको छ र कुल कर्जा १२.७२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३४४५ अर्ब रहेको छ । तथ्याङ्कलाई हेर्दा २०७६ कात्तिकमा कुल निक्षेप-कुल कर्जा अनुपात १.१२ रहेकोमा २०७७ कात्तिकमा सो अनुपात बढेर १.२० पुगेको देखिन्छ । यसले कर्जाको वृद्धिदर निक्षेपको तुलनामा कम रहेको र बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलताको अवस्था विद्यमान रहेको देखाउँछ ।

उद्योग कलकारखानाहरू ठप्प प्रायः हुनु र व्यापार व्यवसायमा मन्दी आउनुका कारण निक्षेपको तुलनामा कर्जा लगानी वृद्धि हुन नसकदा बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता बढेको अवस्था छ । अधिक तरलताको प्रत्यक्ष असर व्याजदरमा परेकाले गिरावट देखिएको हो । २०७६ कात्तिकमा ९१ दिने ट्रेजरी बिलको भारित औसत व्याजदर ३.८३ प्रतिशत

* डेपुटी गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक

रहेकोमा २०७७ कात्तिकमा ०.७९ प्रतिशत कायम भएको छ। वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधारदरमा अधिल्लो कात्तिकको तुलनामा १.९३ प्रतिशतले घटेर ७.५७ प्रतिशत कायम भएको छ। कर्जाको व्याजमा गिरावट आउँदा पनि कर्जाको मागमा अपेक्षित वृद्धि नहुनुको कारण कोभिड-१९ का असरले शिथिल भएको अर्थतन्त्र हो।

वित्तीय पहुँच विस्तार गर्नु नेपाल राष्ट्र बैंकको प्राथमिकता रहेको छ र सोअनुरूप यस बैंकले प्रत्येक स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा विस्तारलाई महत्वका साथ अगाडि बढाएको छ। २०७७ मद्दसिरसम्म कुल ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७४८ तहमा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा विस्तार भएको छ। यसै गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सझूया २०७७ असार मसान्तमा ९ हजार ७ सय ६५ रहेकोमा २०७७ मद्दसिर मसान्तसम्म १० हजार ८६ पुगेको छ। वित्तीय पहुँच बढौं जाँदा निक्षेप सझकलनमा पनि विस्तार भएको अवस्था छ। निक्षेप सझकलन कुल

ग्राहस्थ्य उत्पादनको १११.२५ प्रतिशत रहनु उल्लेखनीय उपलब्धि हो। गत मद्दसिर अन्तसम्ममा कुल निक्षेप ४ हजार १ सय ९१ अर्ब तथा कुल कर्जा ३ हजार ५ सय २२ अर्ब रहेको छ।

वित्तीय पहुँच विस्तारका क्रममा हाल कुल बचत खाता सझूया ३ करोड ३५ लाख नाइको र कर्जा खाता सझूया १५ लाख ५७ हजार पुगेको छ। हाल संसारभर विद्युतीय कारोबारहरू वृद्धि भएको अवस्थामा नेपालमा समेत सोको अवस्था आशाप्रद रहेको छ। प्रविधिको बढदो पहुँचसँगै मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता १ करोड १९ लाख, इन्टरनेट बैंकिङ प्रयोगकर्ता १० लाख ६१ हजार, डेबिट कार्ड प्रयोगकर्ता ७६ लाख ६९ हजार, क्रेडिट कार्ड प्रयोगकर्ता १ लाख ६८ हजार र पिप्रेड कार्ड प्रयोगकर्ता ५८ हजार पुगेको अवस्था छ। खास गरी युवापुस्तामा लोकप्रिय रहेका विद्युतीय कारोबारहरू कोभिड-१९ प्रकोपपर्चात् भारी मात्रामा वृद्धि भइरहेको छ।

यसै गरी कोभिड-१९ महामारीसँगै कर्जाको मागमा कमी भई अधिक तरलताको अवस्था सृजना भएको छ। यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबिच कर्जा प्रवाह गर्न र मुनाफा आर्जन गर्न अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा निम्त्याउने सझकट पनि देखिएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अधिक मुनाफाको लोभमा कुनै विशेष क्षेत्रमा लगानी अधिकेन्द्रित गर्नाले जोखिम धेरै बढन जाने गर्दछ। यस्तो पृष्ठभूमिमा वित्तीय क्षेत्रमा चुनौती थपिनुका साथै नयाँ समस्याहरू पनि उजागर हुँदै गएका छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति र दायित्वको मिसम्याच हुन गई पोर्टफोलियोको गुणस्तरमा हास आउनु, आय आर्जन क्षमता घट्नु, तरलता हुँदाहुँदै र व्याज सस्तो हुँदा पनि कर्जाको मागमा यथोचित वृद्धि हुन नसकदा वित्तीय क्षेत्रका लागि चुनौती थपिएको छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा तरलता व्यवस्थापन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा विभिन्न वित्तीय उत्पादनमार्फत तरलता प्रशोचन वा प्रवाह गर्ने गरेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अधिक तरलता भएको वेलामा सकेसम्म उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा रोजगारीका अवसर सृजना हुनुका साथै राष्ट्रिय आय पनि बढ्ने र कोभिड-१९ को महामारीबाट शिथिल अर्थतन्त्रलाई पुनर्जीवित गर्न टेवा पनि पुन्याउँछ। नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूद्वारा प्रवाह हुने कर्जा अनुत्पादक क्षेत्रभन्दा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रवाह होसू भनेर विभिन्न निर्देशन दिँदै आएको छ। बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता असन्तुलनको अवस्था हुनु नयाँ समस्या होइन र यसलाई सामाधान गर्न राष्ट्र बैंकले समय समयमा तरलताको अवस्था हेरी विभिन्न उपकरणमार्फत तरलता प्रशोचन वा प्रवाह गर्ने गरेको छ। आ.व. २०७७/७८ को चार महिनामा नेपाल राष्ट्र बैंकले अधिक तरलतालाई नियन्त्रण गर्ने Reverse Repo मार्फत रु.६० अर्ब र निक्षेप सझकलन उपकरणमार्फत रु.३० अर्ब गरी कुल रु.९० अर्ब तरलता प्रशोचन गरेको छ। यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाले

अधिक तरलतालाई लगानी गरी आर्जनसमेत गर्न सकेका छन्।

वित्तीय क्षेत्रको एउटा महत्वपूर्ण पक्षका हिसाबले र नियामक निकायका हैसियतले अर्थतन्त्रलाई सही दिशा दिन, सरकारको नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न र आर्थिक गतिविधिलाई प्रोत्साहित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको भूमिका अपरिहार्य छ। वर्तमानमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलता रहेको र औसत व्याजदर न्यून रहे तापनि आर्थिक गतिविधि अपेक्षित रूपले वृद्धि नहुँदा र लगानीको वातावरण बन्न नसकदा कर्जाको माग बढन नसकेकाले कर्जायोग्य रकम Idle बसेको अवस्था छ। सरकारको राजस्व सझकलनमा आएको कमीले गर्दा सरकारको खर्च गर्ने क्षमतामा हास आएको छ। यस्तो परिस्थितिमा आगामी दिनमा कर्जाको माग बढाउन, नयाँ लगानी प्रोत्साहित गर्न सार्वजनिक वित्तको योगदान महत्वपूर्ण र सरकारले Deficit Financing को माध्यमबाट लगानी वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

यसै गरी नेपालको अर्थतन्त्रमा क्षमताभन्दा बढी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुनाले कतिपय संस्थामा पर्याप्त बैंकिङ ज्ञान नभएका व्यक्तिहरू सञ्चालक चुनिएका कारण पनि बैंकिङ व्यवसायमा समस्या आउने गरेका छन्। उनीहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकका निर्देशनहरू, Basel Accord का प्रावधान, विवेकपूर्ण मापदण्ड, लगानीका आधार, लेखामान स्ट्यान्डर्ड आदिका बारेमा पर्याप्त ज्ञान नहुँदा संस्थागत सुशासन कमजोर हुने स्थिति छ। सञ्चालक समूहमा न्यूनतम योग्यता नहुँदा र बैंकिङ क्षेत्रलाई अरू व्यापार जस्तो सोचेर व्यवसायमा आउँदा संस्थालाई हानी हुनुका साथै निक्षेपकर्ताको हितलाई समेत जोखिममा पार्ने अवस्था छ। बैंक वित्तीय संस्थाहरूमा संस्थागत सुशासन कायम नहुँदा Reputational risk को खतरा सदैव विद्यमान रहने गरेको छ। वित्तीय क्षेत्र धेरै हदसम्म विश्वासमा आधारित क्षेत्र हो र कमजोर सुशासनले त्यस्तो विश्वास डम्पगाउने खतरा रहन्छ र त्यसले Systematic risk पनि बढाउँछ। सञ्चालक, संस्थापकहरूको वित्तीय स्वार्थका कारण आपसी मनमुटाव र बेमेलको स्थिति छ। यसले गर्दा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, जोखिम व्यवस्थापन, सम्पत्ति र दायित्वको व्यवस्थापन, तरलता व्यवस्थापन जस्ता सवालहरूमा नकारात्मक असर पर्ने गरेको छ। नेपालका वाणिज्य बैंकहरूका प्रमुख एकलैले १५-२० लाख रुपैयाँसम्म तलब भत्ता बुझ्ने गरेको वास्तविकता पनि यथावत् छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कार्यकारी प्रमुखको सेवा सुविधा निर्धारण गर्दा संस्थाको Profitability, वित्तीय सबलता, लगानीकर्तालाई दिन सकेको प्रतिफल, औचित्यता आदिलाई ध्यानमा राखेर निर्धारण गरे, नगरेको विश्लेषण गरिनु जरुरी छ।

बैंकिङ क्षेत्र मुख्य गरी Money Market को क्षेत्र हो र अर्को वित्तीय क्षेत्रको महत्वपूर्ण भाग भने पुँजी बजार (Capital Market) को

रहेको छ । आन्तरिक पुँजी परिचालनमार्फत पुँजी बजारको विकास गर्न २०५० साल जेठमा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडको स्थापना भएपछि इतिहासमा २०७३ साउन १४ गते नेप्से सबैभन्दा बढी १८८९ बिन्दुमा पुगेको थियो । त्यसपछिको लामो समयसम्म सेयर बजारका खेलाडी तथा शुभेच्छुकहरूका लागि निराशाजनक अवस्था रह्यो । तरलता सङ्घरूचन, ब्याजदरमा वृद्धि, विश्वव्यापी आर्थिक सङ्कटका कारण विप्रेषण आप्रवाहमा भएको कमी, आयातमा भएको उल्लेख्य वृद्धिसमेतले सेयरको माग कम हुन थालेपछि सेयर बजार खस्किन पुगेको थियो । तर पछिल्लो समयमा सेयर बजारमा पुनः सुधार हुन थालेको छ । सेयर बजार उकालो लागै गएको र नेप्से परिसूचकले सन् २०२१ को सुरुवातमा नै २१०० को औँकडा पार गर्न पुगेको छ । नेप्सेले नयाँ उचाइ हासिल गरेको छ । सेयर बजार लगानीकर्ताहरूमा नयाँ उत्साह थपिएको छ । सेयर बजारमा नयाँ लगानीकर्ताहरू ठुलो सङ्ख्यामा थपिएका छन् । Online trading account बाट घर बसी कारोबार गर्न सक्ने सुविधा, लगानीकर्तामा वृद्धि भएको सेयर बजारप्रतिको उत्साहले गर्दा सेयर बजार पुनः उकालो लाग्न थालेको छ, तर धेरै साना लगानीकर्ताहरू अध्ययन नगरी, fundamental and technical analysis नगरी हचुवाको भरमा हल्लाको आधारमा लगानी गर्ने गरेको वास्तविकता पनि छ । यसले गर्दा त्यस्ता लगानीकर्ताले आशातीत प्रतिफल नपाउने सम्भावना प्रबल रहन्छ र सेयर बजारमा अस्थिरता बढ्ने सम्भावना पनि उत्तिकै रहन्छ । पुँजी बजारमा क्रमिक विस्तार र विकास भएको छ, तर Mutual Funds जस्ता संस्थाहरू, जसको भूमिका बजार स्थायित्वका लागि महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ, को सङ्ख्या बढे तापनि विकास तथा भूमिका अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको देखिँदैन । वर्तमानमा वास्तविक क्षेत्रमा लगानीको वातावरण उत्साहजनक नरहेको अवस्थामा लगानीकर्ताहरूले सेयर बजारमा लगानी गरेर मुनाफा कमाउने उद्देश्यले उल्लेख्य लगानी गरेका छन्, जसले गर्दा वास्तविक क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिने साधन प्रोत सेयर बजारतिर गएको छ । दीर्घकालीन लगानीभन्दा पनि Trading बाट मुनाफा कमाउने उद्देश्यले सेयर बजारमा छिरेका लगानीकर्ताले बजार अस्थिरता बढाउन सक्ने सम्भावना देखिन्छ । धितोपत्र बोर्ड जस्ता नियामक निकायले पनि यस्तो कुरामा समयमा कदम चाल्नुपर्ने आवश्यकता छ । बजारको आधारभूत संरचना विकास नभई पुँजी बजारको कारोबार र परिसूचक वृद्धि स्थायी र दिगो हुन सक्दैन । धितोपत्र बोर्डको संरचना परिवर्तन गरी बोर्डलाई शक्तिशाली बनाउनुपर्ने आजको आवश्यकता हो । कारोबार विस्तार भएको, बजार पुँजी वृद्धि भएको र कारोबारको फरफारक र हिसाब मिलानसमेत छिटोछरितो रूपमा गर्न नेपाल स्टक एक्सचेन्जलाई निजीकरण प्रकृयामा लगी कम्तीमा १-२ ओटा थप स्टक एक्सचेन्ज खोल्न इजाजत दिनुपर्ने सम्बन्धमा वहस हुन जरुरी छ ।

नियामक निकायका हैसियतले नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न नीति, विनियम, निर्देशन तर्जुमा र कार्यान्वयनका आफै समस्या र चुनौती रहेका छन् । ने.रा.बैंकले आफूले इजाजत तथा लाइसेन्स प्रदान गरेका

'क' स्तरका वाणिज्य बैंक, 'ख' स्तरका विकास बैंक, 'ग' स्तरका फाइनान्स कम्पनी, 'घ' स्तरका लघुवित संस्थाहरूको नियमन तथा निरीक्षणको कार्य गर्दै आएको छ । यस बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त हाल (२०७७ मङ्गसिर मसान्तसम्म) २७ वाणिज्य बैंक, १९ विकास बैंक, २१ वित्त कम्पनी, ७६ लघुवित वित्तीय संस्था र १ पूर्वाधार विकास बैंक सञ्चालनमा रहेका छन् ।

कोभिड महामारीका कारण नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा बृहत बहुआयामिक नकारात्मक प्रभाव पर्ने आँकलन गरिएको थियो । यद्यपि माथि उल्लिखित अर्थतन्त्रका सूचकहरू सकारात्मक नै देखिनु हाप्रा लागि सुखद पाटो हो । वित्तीय प्रणालीमा रहेको अधिक तरलताका कारण लगानीयोग्य रकम पर्याप्त रहेको र महामारी सकिना साथ विकास निर्माण तथा लगानी उल्लेख्य रूपमा वृद्धि हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसै सन्दर्भमा हामीले चालिआएका नीतिगत व्यवस्थामा समेत सन्तोष मानुपर्ने अवस्था छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको बढ्दो कारोबार, विद्युतीय भुक्तानीको बढ्दो आवश्यकता र लोकप्रियता, नयाँ नयाँ बैंकिङ उपकरणहरूको विकास र प्रयोगसँगै सृजना हुने गरेका विभिन्न जोखिम, सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभियानबाट अलग रहन नसक्ने बाध्यतासमेतको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निरीक्षण सुपरिवेक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लैजानुपर्ने भएको छ ।

विद्यमान परिस्थितिमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो भूमिका र योगदानलाई विस्तार गर्दै वित्तीय क्षेत्रको विकासमा अझै जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । त्यसका लागि दीर्घकालीन सोचका साथ नीति, नियम तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । Policy Consistency लाई ध्यान दिँदै अगाडि बढ्नुपर्ने आवश्यकता छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या धेरै हुँदा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको समस्या निर्मितने हुनाले मर्जर नीतिलाई अझ परिष्कृत गरी प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । खर्च कटौती र मितव्ययिता, पुँजी पर्याप्तता, प्रविधिमा पहुँच तथा लक्ष्य प्राप्तिमा प्रतिबद्ध भई लाम सक्ने ऊर्जा र Synergy का लागि समेत मर्जर उत्तम विकल्प रहेकाले केही सञ्चालक र कार्यकारी प्रमुखको तत्कालीन फाइदाभन्दा संस्थाको दीर्घकालीन हित र वित्तीय स्थायित्वको मूल मर्मलाई सर्वोपरि ठानी उचित समयमा उपर्युक्त निर्णय लिन सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापनले खुट्टा कमाउनु नहुने आजको आवश्यकता हो । वित्तीय क्षेत्रको जोखिम न्यूनीकरण गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको हस्तक्षेपकारी भूमिका बजारलाई निरुत्साहित गर्ने भन्दा पनि वित्तीय अनुशासन कायम गर्न जोड दिने खालको हुनुपर्दछ । साथै सरोकारवाला पक्षहरूले पनि नियामक निकायका कदमलाई आलोचनाका नजरले भन्दा दीर्घकालीन हितमा रहेको सोचबाट हेर्न जरुरी छ । सरोकारवालाहरूले पनि नियामक निकाय समग्र अर्थतन्त्र र वित्तीय बजारको हितका लागि रहेको भन्ने कुरामा विश्वास गर्नु जरुरी छ ।

नेपालमा लकडाउन र सेयर बजार

डा. रेवतवहादुर कार्की*

पृष्ठभूमि:

धितोपत्र बजारलाई सामान्य अर्थमा सेयर बजार र बृहत् अर्थमा धितोपत्र बजार/पुँजी बजार भने गरिन्छ । आर्थिक विकासका लागि पुँजी परिचालन गर्ने महत्वपूर्ण माध्यमका रूपमा रहेको पुँजी बजारको महत्व र विकास मुलुकको विकाससँगै अगाडि बढेको देखिन्छ । धितोपत्र बजार/पुँजी बजारको प्राथमिक बजारको विकास नेपालमा वि.सं. १९९४ सालमा विराटनगर जुट मिल र नेपाल बैंकले सेयर सार्वजनिक निष्काशन गरेसँगै आरम्भ भएको हो । तापनि निष्कासित सेयरको कारोबार गर्ने दोस्रो बजारको खास संस्थागत विकास आर्थिक उदारीकारको नीति अवलम्बन गरेपश्चात् वि.सं. २०५० सालमा पुँजी बजारको नियामक निकायका रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड (सेबोन) का साथै दोस्रो बजार सञ्चालकका रूपमा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिपिटेच (नेप्से)को स्थापनासँगै भएको हो । यसरी विगत २७ वर्षको अवधिमा देशको आर्थिक विकाससँगै पुँजी बजारको महत्व र विकास पनि केही अगाडि बढ्दै गई हाल चार/पाँच वर्षको अवधिमा यो बजार आधुनिकीकरणातिर अगाडि बढिरहेको देखिन्छ ।

नेपालको वित्तीय प्रणाली

आ.व. २०७४/७५ सम्म नेपालको वित्तीय प्रणालीलाई अवलोकन गर्दा यस प्रणालीभित्र मुख्यतः नेपाल राष्ट्र बैंक (ने.रा.बैंक), नेपाल धितोपत्र बोर्ड र बीमा समितिले नियमन गर्ने संस्थाहरूका साथै नेपाल सरकारको नियमनमा रहेका गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाहरू र सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । यसअनुसार चार्टमा देखाइएअनुसार ने.रा.बैंकले नियमन गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू १९९ ओटा, सेबोनले

सहकारीहरू रहेका छन् (हेर्नुहोस् चार्ट) । यसरी सहकारीलाई छोडेर हेने हो भने धितोपत्र बजारले नेपालको वित्तीय प्रणालीको सबैभन्दा ठुलो हिस्सा ओगटेको छ ।

हालसालको सुधार र बजारको स्थिति

वि.सं. २०६४ मा दोस्रो बजारका तीन महत्वपूर्ण कार्यहरूमध्ये कारोबारमात्र स्वचालित गरिएकोमा २०७२ माघबाट अन्य दुई कार्यहरू नामसारी र सेटलमेन्ट पनि स्वचालित भएपछि दोस्रो बजार कारोबार पूर्ण स्वचालित अर्थात् अभौतीकृत (डिम्याटलाइज्ड) भयो, जसबाट कारोबार, नामसारी र सेटलमेन्ट तीन दिनमा सम्पन्न (टि+३) गर्ने व्यवस्था लागू गरी नेपालको पुँजी बजार आधुनिकीकरणको चरणमा प्रवेश गरिसकेको छ । त्यसपश्चात् आ.व. २०७२।७३ मा दैनिक सेयर कारोबार रु. २ अर्ब २५ करोड पुगी करिब रु.१९ खर्ब बजार पुँजीकरण (जुन त्यस वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) को ८४ प्रतिशतसमेत) पुगिसकेको थियो । नेप्सेमा सूचीकृत २१२ कम्पनीहरूमा बैंक तथा वित्तीय (बै.वि.) संस्था १२६, बीमा २२, उत्पादन १९, जलविद्युत १९, होटेल, ट्रेडिङ र अन्य तीनैमा ४/४ रहेका छन् । यी सूचीकृत कम्पनीहरूको ४ अर्ब ७० करोड बराबरको रु.४ सय ७० अर्ब चुक्ता मूल्यका सेयर सूचीकृत भइसककेका छन् ।

लोकल सफ्टवेयरबाट भए पनि अनलाइनसमेत प्रयोगमा ल्याइसिएको छ । त्यस्तै प्राथमिक बजारमा सेयर निवेदनमा आस्वा, सी-आस्वा प्रणालीका साथै समावेशी सेयर वितरण व्यवस्था लागू भएपश्चात् हाल देशका ७७ ओटै जिल्लाका सदरमुकाम र ७४० भन्दा बढी स्थानीय तहमा समेत प्राथमिक बजारको पहुँच पुगी काठमाडौंमा केन्द्रित लगानीकर्ताहरू नेपालभर ७७ ओटै जिल्लामा विस्तार हुनुका साथै साना लगानीकर्ताको समेत सझूया बढी लगानीकर्ता संरचना समावेशी हुँदै गएको छ । अर्कोर्फ प्राथमिक निष्कासनदेखि सूचीकरण, कारोबारसम्म लाग्ने छ महिनाको अवधिलाई एक महिनाभित्र गर्न सक्ने सुधारिएको व्यवस्थाले छिटोछरितो सुविधासाहित लगानी लागतसमेत घटेको छ । धितोपत्रको दोस्रो बजारमा पनि ब्रोकर शुल्क तीन पटक घटाई कारोबार लागतमा व्यापक सुधार गरिएको छ ।

त्यस्तै गरेर धितोपत्र बजारको संरचनामा पनि व्यापक वृद्धि गरिएको छ । यसमा बजार सहभागी स्टक एक्सचेन्ज १, केन्द्रीय निक्षेप (सीडीएससी) १, आस्वा सदस्यहरू ५९, धितोपत्र ब्रोकर ५०, मर्चेन्ट बैंकर ३१, निक्षेप सदस्य ७५, सामूहिक लगानी कोष ११, क्रेडिट रेटिङ कम्पनी २ र २१२ सूचीकृत कम्पनीहरू (बैंक तथा वित्तीय संस्था १२६, बीमा कम्पनी २२ सहित) समेत गरी ४४० भन्दा बढी संस्थाहरू पुगेका छन्, जसलाई सेबोनले नियमन गरिरहेको छ । तर बजारलाई अझै स्वस्थ, अत्याधुनिक र अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बनाउने लगायत अझै धेरै चुनौतीहरू भए तापनि विकासको आधारभूत चरणबाट अगाडि बढी दक्षिण एसियामा पाँचौ स्थानमा पुगेको छ ।

नियमन गर्ने संस्था ३७३ ओटा (तर २०७६।७७ सम्म मर्जरले सूचीकृत कम्पनीको सझूया २१२ रहे पनि कुल सझूया ४४० नाघेको), बीमा समितिले नियमन गर्ने बीमा कम्पनी २६ ओटा (हाल करिब ४० ओटा), कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम गरेर ३ गैरबैंकिङ वित्तीय संस्था र करिब १४

* निर्वतमान अध्यक्ष, नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा पूर्व अध्यक्ष, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

दक्षिण एसियामा नेपालको पुँजी बजार

- २०७२ माघदेखि पूर्ण रूपमा अभौतिक धितोपत्रको मात्र कारोबार प्रारम्भ भई धितोपत्रको दोस्रो बजार पूर्ण स्वचालित भएको ।
- नेपालको पुँजी बजारलाई अन्तर्राष्ट्रियकरण मान्यता प्राप्त बनाउन जुलाई २०१६ मा पुँजी बजारसम्बन्धी नियमन निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठन IOSCO (International Organization of Commissions) को सदस्यता र जुन २०१६ मा अन्तर्राष्ट्रिय नेटवर्किङ संस्था ANNA (Association of National Numbering Agency) को सदस्यता प्राप्त गरी अन्तर्राष्ट्रिय जगत्‌मा मान्यता प्राप्त ।
- यी कार्यहरूका साथै पूर्वाधार, बजार पुँजीकरण, कारोबार रकम, सूचीकृत कम्पनीको सङ्ख्या र नियमन विकासका आधारमा बजारले आफ्टो स्थान लिएको ।
- नेपालको पुँजी बजार दक्षिण एसियामा भारत, पाकिस्तान, श्रीलङ्का, बझालादेशपछि पाँचौं स्थानमा पुगेको ।

हालसालको लकडाउन र पुँजी बजार

कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) र यसको नियन्त्रणका लागि नेपालमा तीन महिनाभन्दा बढीको सारा विश्वलाई नै परिचालन गर्ने मानव लकडाउनका साथै अर्थतन्त्रको लकडाउनले वित्तीय क्षेत्रसहित नेपालको अर्थतन्त्रलाई गम्भीर असर गरेको छ । त्यसमा पनि अर्थतन्त्रलाई चलायमान गर्ने वित्तीय क्षेत्रको महत्वपूर्ण अवयवका रूपमा रहेको पुँजी बजार पनि अछुतो रहन सक्ने कैरे भएन । तर अनलाइन ट्रेडिङमा लागिसाकिएको सेयर बजारलाई लकडाउनमा हेर्ने अनुपयुक्त नीतिले अभ बढी प्रतिकूल असर पारेको छ । किनभने अनलाइनमा गइसकेको सेयर बजारलाई चलाउनुको सट्टा लकडाउन अवधिभन्दा बढी अवधिसम्म लकडाउन गर्नु नै गलत थियो । जुन कुरा यसलाई चलाएपछि यो बजार अस्थिर भए पनि तीव्र रूपमा अगाडि बढेकोबाट अवगत हुन्छ ।

यसरी आर्थिक विकास र अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण अवयव भइसकेको पुँजी बजार कोभिड-१९ को ८३ दिनको लकडाउन (दुई दिन खोली बन्द) पछि सामान्य एउटा पसल खुलिसकदा पनि नखुली अर्को दुई हप्तापश्चात् अर्थात् ९९ औं दिनमा कडा जनदबापापछि मात्र सञ्चालन हुनु एक किसिमको विडम्बना नै मानुपर्दछ, जबकी लकडाउन भएका विकसित मात्र होइन, विकासोनुसुख देशहरूले समेत यस अवधिमा यस्तो बजार खोलेर धितोपत्रलाई तरलता प्रदान गरी यस बजारको महत्वलाई आत्मसात् गरेको देखिन्छ । दुई दिन बजार खोलेर बजार घट्यो भनेर नियमन निकाय नै अग्रसर भई बजार बन्द गर्नु भनेको नियामक निकायको तुलो कमजोरी हो । अर्थतन्त्र करिब बन्द वा १०/१५ प्रतिशत चलेको नाजुक अवस्थामा यसको परिसूचक राम्रो हुने सोच्नु नै गलत अवधारणा हो । घटबढ भइरहने त बजारको सुन्दरता नै हो ।

धेरै उदारचढाव नभई सामान्य घटबढ भइरहनु सेयर बजारको सुन्दरता हो । तर लगानीका वैकल्पिक अवसरहरू कम हुनु, वित्तीय साक्षतामा कमी, आन्तरिक चलखेल जस्ता कारणले सेयर बजारमा निकै तुलो उचारचढाव आउने गरेको छ, जसलाई केही व्यक्तिले अवसरका रूपमा दोहन गरिरहेका छन् । किनकी उनीहरू सेयर बजारमा अस्वाभाविक उतारचढावको दाउ सधैँ नै खोजिरहेका हुन्छन् । तिनलाई नियन्त्रण र नियमन गर्नु नै अहिलेको सर्वोपरि आवश्यकता हो ।

धितोपत्र दोस्रो बजार स्वचालित भएको र अनलाइन पनि सुरुवातसमेत भइसकेको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्था चलेसँगै यस बजारलाई पनि सञ्चालन गरी तरलता प्रदान गर्ने र अर्थतन्त्र केही मात्रामा

चलायमान भएको देखाउन सकिन्थ्यो । बजार सञ्चालन भएपछि एक थरी लगानीकर्ता सुस्त बजारमा उपयुक्त अवसर भनी किन्ने र अर्का थरीले बैची तरलताको सुविधा लिन सक्ये । यो सबै देखाउने अवसर गुमेको मात्र होइन, यसको महत्वका साथै नियमन निकाय र ४४० भन्दा बढी बजार सहभागीहरूको महत्वको पनि न्यूनीकरण भयो । लगानीकर्ताको बचत बैंक निक्षेप र सेयर लगानी जुनमा गरे पनि हुने मान्यता/नीतिलाई यस बजार बन्दले यसको विकासमा नराम्रो धक्का पुगेको देखिन्छ, किनकी यस्तो सेयरमा मात्र लगानी गरेका लगानीकर्तालाई सेयर बैचन नपाउँदा जीवन निर्वाहमा समेत प्रतिकूल असर गरेको छ । बैंकजस्तै अत्यावश्यक सेवामा पर्ने यस बजारलाई अत्यावश्यक सेवावाट हटाइनु अर्को गलत कार्य थियो । त्यसैले अन्य देशमा भन्दा नेपालको पुँजी बजार कोभिड-१९ बाट बढी मर्माहत भएको देखिन्छ । न्यूनतम पनि १४/१५ बजार पुँजीकरणको बजारलाई ९८ दिनसम्म बन्द गर्दा यसको प्रतिकूल असर अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रमा पनि नराम्रो परेको अनुमान छ । कोभिड-१९ को ८३ दिनको लकडाउन खुलेको अर्को दुई हप्तापश्चात् अर्थात् ९९ दिनमा कडा जनदबापापछि मात्र सेयर बजार सञ्चालनमा ल्याइयो । प्राथमिक बजार र दोस्रो बजारको तीन वर्षको पहिलो पाँच महिना अर्थात् मार्गसम्मका आधारमा तीन वर्षको तुलनात्मक तथ्याङ्क तल प्रस्तुत गरिएको छ । प्राथमिक बजारमा चालु आर्थिक वर्षको पाँच महिनामा खासै धेरै फरक देखिँदैन । तर यस अवधिमा दोस्रो बजारमा सूचीकृत कम्पनीको सङ्ख्या यथावत र सूचीकृत सेयर सङ्ख्या र चुक्ता मूल्यमा सामान्य वृद्धि भए तापनि मुख्यतः सेयर मूल्य र कारोबार रकम असाधारण बढेअनुरूप अन्य सबै परिसूचकमा असाधारण वृद्धि देखिएको छ । कुल कारोबार रकम र दैनिक कारोबार रकम आठ गुणाभन्दा बढीले बढेको छ भने नेसे परिसूचक करिब ७९ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ । सेयर बजार अर्थतन्त्रमा डिपेन्डेन्ट चार हो । यस वृद्धिलाई अर्थतन्त्र र कम्पनीको वित्तीय स्थितिले सपोर्ट गर्दैन । किनकी अर्थतन्त्रको वृद्धि चालु आवमा विश्व बैंकले ०.६ प्रतिशत रहने पूर्वानुमान गरे तापनि हालसम्मको क्षेत्रगत स्थितिलाई हेर्दा उक्त गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि नकारात्मक हुन सक्ने स्थिति छ र कम्पनीको वित्तीय स्थिति पनि नकारात्मक जस्तै नै रहेको छ । यस्तो स्थितिमा कसरी सेयर बजार बढिरहेको छ ? यसका केही मुख्य कारणहरू तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

हालसालैको उच्च उतारचढावका मुख्य कारणहरू

- लगानीकर्ताहरूका लागि बजारमा उपलब्ध धितोपत्रबाहेक अन्य क्षेत्रमा लगानीका लागि अवसरहरू उपलब्ध नहुनु वा कम हुनु ।
- बजारमा चलखेल, हल्लाले उल्लेख्य प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- नेपालमा हालसम्म साक्षरता भन्दै ७० प्रतिशत पुगे पनि वित्तीय साक्षरता धेरै कम अर्थात् करिब १५/१६ प्रतिशत मात्र रहेको अनुमान छ । जबकी भारतमा करिब २४ प्रतिशत र अमेरिकामा करिब ६० प्रतिशत रहेको छ । यहाँ कमजोर वित्तीय साक्षरता हुँदा लगानीकर्तालाई हल्ला इत्यादि अन्य तत्वले बढी प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- निक्षेप ब्याजदर र सेयर कारोबारमा उल्टो सम्बन्ध रहेको हुँदा निक्षेपको ब्याजदर घटेको परिप्रेक्ष्यमा सेयर कारोबार बढेको ।
- संस्थागत लगानीकर्ताको अभाव ।
- लगानी बढन नसकेको हुँदा बैंक वित्तीय संस्थाहरूमार्फत बजारमा प्रशस्त लगानीयोग्य बचत रहेको ।
- सेयरको धितोमा ब्याजदर घटाइएको र बैंकहरूले पनि सेयर धितोकर्तालाई प्रोत्साहन गरिरहेको सहज व्यवस्था ।
- २०७२ माघदेखि पूर्ण रूपमा अभौतिक धितोपत्रको मात्र कारोबार प्रारम्भ भई दोस्रो बजार पूर्ण स्वचालित भएको साथै अनलाइन

कारोबारको सुरुवात साथै दलाल शुल्कमा उल्लेख्य घटाइएको सहित धेरै बजार सुधारको असर ।

- गत वर्ष सूचीकृत कम्पनीले राम्रै प्रतिफल दिएकाले यो वर्ष पनि

त्यसै गरी प्रतिफल पाउने अपेक्षा तर स्थिति सन्तोषजनक देखिँदैन ।

- अन्य देशमा पनि आर्थिक स्थितिका बाबजुद सेयर बजार केही मात्रामा बढेको आधारमा यहाँ पनि धेरै बढ्ने नसुहाउँदो अपेक्षा ।

तालिका १: धितोपत्रको प्राथमिक बजार (मंसिर महिनासम्म)

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष (रकम रु अर्बमा)						परिवर्तन प्रतिशत			
		२०७५।७६		२०७६।७७		२०७७।७८		सङ्ख्याको आधारमा		रकमको आधारमा	
		सङ्ख्या	रकम	सङ्ख्या	रकम	सङ्ख्या	रकम	२०७६।७७	२०७७।७८	२०७६।७७	२०७७।७८
१	प्राथमिक निष्कासन	९	३.३४	१	०.३४	७	१०.०२	-८८.९	६००	१०.२	२८४७.१
२	हकप्रद निष्कासन	७	१.२९	८	२.७९	३	१.८९	१४.३	-६२.५	२९६.३	-३२.३
३	ऋणपत्र निष्कासन	३	६.०८	५	११.५	४	१२.६	६६.७	-२०	१८९.१	९.६
४	म्युचुअल फन्ड	१	१.२	१	१	१	०.५	०.०	०.०	८३.३	-५०
जम्मा		२०	११.९१	१५	१५.६३	१५	२५.०१	-२५.०	०.०	१३१.२	६०.०

तालिका २: धितोपत्रको दोस्रो बजार (२०७७ मंसिर महिनासम्म)

क्र.सं.	विवरण	एकाइ	आर्थिक वर्ष			परिवर्तन प्रतिशत	
			२०७५।७६	२०७६।७७	२०७७।७८	२०७६।७७	२०७७।७८
१	सूचीकृत कम्पनी	सङ्ख्या	१९८	२१२	२१२	७.१	०.०
२	सूचीकृत धितोपत्र सङ्ख्या	सङ्ख्या करोडमा	३७२.०३	४४८.६८	५००.६९	२०.६	११.६
३	सूचीकृत कम्पनीको चुक्ता मूल्य	रकम रु. अर्बमा	३६३.६५	४३९.३१	४९१.२४	२०.८	११.८
४	धितोपत्र वार्षिक कारोबार	रकम रु. अर्बमा	३३.४५	३२.५१	३०२.९४	-२.८	८३१.८
५	कारोबार दिन	दिन	१००	१००	१०१	०.०	१.०
६	औसत दैनिक कारोबार रकम	रकम रु. करोडमा	३१.२६	३२.५१	२९९.९४	४.०	८२२.६
७	कारोबार भएको कुल सेयर सङ्ख्या करोडमा		१२.३७	११.८७	८२.९२	-४.०	५९८.६
८	कारोबार सङ्ख्या	सङ्ख्यामा	४२३०६२	५९६५४९	३७४१२८०	४१.०	५२७.२
९	सूचीकृत धितोपत्रको बजार पुँजीकरणरकम रु अर्बमा		१३७०.३६	१४६६.०५	२७६३.६५	७.०	८८.५
१०	बजार पुँजीकरणमा कारोबार	प्रतिशतमा	४.८८	४.४४	२१.९२	-९.२	३९४.३
११	नेप्से सूचकाङ्क	बिन्दुमा	११४८.७८	११५४.१२	२०६१.४२	०.५	७८.६
१२	नेप्से फ्लोट सूचकाङ्क	बिन्दुमा	८३.५७	८५.९८	१३९.५२	२.९	६२.३

स्रोत: नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि

समस्या तथा चुनौतीहरू

नेप्से परिसूचकको व्यवातै वृद्धिले अस्थिर बजारको इझिगत गरे तापनि बजारमा केही संरचनात्मक सुधार भई आधुनिकीकरणको चरणमा प्रवेश गर्नु दुलो उपलब्धि भएको देखिन्छ । भएको विकासलाई दिगो बनाउँदै उदार अर्थनीति साथै राजनीतिक स्थिरताजस्ता आधारभूत तत्त्वहरूमा एकातर्फ जोड दिनुपर्ने छ भने अर्कोतर्फ बजारलाई आधुनिक, स्वस्थ, पारदर्शी, भरपर्दो, प्रतिस्पर्धी एवं बजारमैत्री बनाई देशको शीघ्र आर्थिक विकास गर्नु अर्को चुनौती हछ ।

यस क्रममा बजार र प्राविधिसम्बन्धी सुधार, नेप्से, सीडीएससीको संरचनात्मक तथा संस्थागत सुधार, स्टक एक्सचेन्जसहित करिब ४०० भन्दा बढी संस्थाको नियमन र सुपरिवेक्षणमा चुस्तता ल्याई बोर्डलाई स्वतन्त्र एवं विश्वसनीय नियामक निकायका रूपमा विकास गर्ने, धितोपत्र व्यवसायी (ब्रोकर र मर्चेन्ट बैंकर)को सेवा लाई स्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक बनाई कार्य क्षेत्र वृद्धि गर्ने, वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको पुँजी बजारमा सहभागिता बढाउने, विदेशी प्रविधि तथा लगानी भित्राई गुणात्मक सुधार गर्ने, सूचीकृत कम्पनीहरूको मुशासन कायम गर्ने जस्ता अनेकौं चुनौतीहरू रहेका छन् । यी चुनौतीहरूको सामग्रा गर्न नियमनकर्ता सेबोन र सर्वोच्च नियमनकर्ता सरकार सक्रिय भई सरोकारवाहरूको सहयोग भएमा यसबाट देशको शीघ्र आर्थिक विकासमा सहयोग हुने छ ।

गर्नुपर्ने सुधारको खाका

पुँजी बजारलाई बन्दाबन्दीको अवस्था पनि सक्रिय गर्न, अझै बजारमैत्री, स्वस्थ, अत्याधुनिक र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बनाउन देहायअनुसारको शीघ्र सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

- अहिलेको बन्दाबन्दीको अवस्थामा बजार सञ्चालन नगराएर बजारको विशेष स्थिति सृजना गरे तापनि अब आइन्दा पुँजी परिचालक र अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण परिसूचकका रूपमा रहेको पुँजी बजारजस्तो संवेदनशील क्षेत्रलाई जुनसुकै विषम परिस्थितिमा उपयुक्त सुरक्षा विधि अपनाएर पनि सञ्चालन गर्नुपर्दछ, नकी यस्ता बजारलाई बन्द गरेर नकारात्मक सन्देश दिनु । बजारमा कोभिडको असर नपर्ने वा न्यूमात्र पर्ने गरी बजारलाई सञ्चालन/सञ्चय गरी यसलाई चलायामान बनाई अर्थतन्त्रलाई टेवा दिने व्यवस्था गर्ने ।
- लगानीकर्ता र बजार सहभागीको मुरक्कालाई विशेष ध्यान दिई स्वस्थ बजार सञ्चालनका लागि स्टक एक्सचेन्ज, सीडीएस र ब्रोकरसहित साब्धन्धित सबैको पर्याप्त पूर्वाधार विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
- बन्दाबन्दीमा सबभन्दा सुरक्षित कारोबार पूर्ण अनलाइन भए तापनि नेप्सेले लागू गरेको लोकल अनलाइन प्रणालीले दुई वर्षसम्म पनि राप्रोसेंग काम नगरेको हुँदा धितोपत्र नियमन निकायहरूको

अन्तर्राष्ट्रीय संस्था (IOSCO-आयस्को)को सदस्यता नेपालले प्राप्त गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा बजारलाई अन्तर्राष्ट्रीय स्तरको समेत बनाउन नेपेमा अन्तर्राष्ट्रीय स्तरको टेस्टेड प्रणाली भित्र्याउन सेबोनले तत्कालै निर्देशन दिनुपर्दछ ।

- दक्षिण एसियाका अन्य देशहरूमा समेत बैंकको सहायक कम्पनीलाई ब्रोकर लाइसेन्स दिई ब्रोकर सेवालाई स्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक बनाइसकिएको छ । यहाँ पनि लगानीकर्ताका लागि यस्तो सेवालाई चुस्त, गुणात्मक र प्रतिस्पर्धामिक बनाउन र दोस्रो बजारलाई सशक्त, स्वस्थ र बृहत् बनाउन नियमावलीमा र मौद्रिक नीतिमा व्यवस्था गरी वाणिज्य बैंकका सहायक कम्पनीलाई ब्रोकर लाइसेन्स दिने सम्बन्धी प्रकृयालाई शीघ्र अगाडि बढाई सेबोनले यस्तो लाइसेन्स दिने व्यवस्था गर्नु अत्यावश्यक भइसकेको छ ।
- राम्रो सुशासन भएका केही विकसित युरोपियन तथा एसियन देशहरूमा स्टक एक्सचेन्जहरू एकीकरण गर्ने प्रयास भए तापनि कमजोर सुशासन भएको हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशमा दोस्रो बजारलाई अत्याधुनिक, गुणात्मक र प्रतिस्पर्धामिक बनाउन र अफैसम्म सरकारी स्वामित्वमा रहेको नेपेलाई संरचनात्मक सुधार गर्न, निजी क्षेत्रमा कर्पोरेट मोडेलमा अर्को एक नयाँ आधुनिक स्टक एक्सचेन्ज स्थापना गर्न अति जरूरी भइसकेको छ । यसका लागि सेबोनले २०७६।७७ आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रममा राखेको पनि थियो ।
- समरणीय छ छिमेकी देश भारतमा सरकारी स्वामित्वसमेत रहेको ऐतिहासिक बाबे स्टक एक्सचेन्जमा सुधार गर्न नसकेर जब त्याहाँको नियामक निकायले अर्को आधुनिक स्टक एक्सचेन्ज नेसनल स्टक एक्सचेन्ज स्थापना गोपन्नचातू बाबे स्टक एक्सचेन्जसहित बजारमा व्यापक आधुनिकीकरण र सुधार भएको स्थिति छ । तसर्थ अर्को आधुनिक स्टक एक्सचेन्ज स्थापनाको अनुमति दिई एक वर्षभित्रमा सञ्चालनमा ल्याउन सके नेपेसहित नेपालको पुँजी बजारले निःसन्देह नै ठुलो फट्टको मार्ने छ ।
- सेयर बजारमा वित्तीय क्षेत्रका कम्पनीको वर्चस्व छ । तर उत्पादनशील (वास्तविक) कम्पनीको न्यून उपस्थितिले गर्दा नेप्से परिसूचक (इन्डेक्स) अर्थतन्त्रको यथार्थ परिसूचक (ऐना) हुन सकिरहेको छैन । हालम्म पनि एक प्रतिशत नेप्से परिसूचक वृद्धिमा आर्थिक वृद्धिको एक प्रतिशत मात्र योगदान हुने, तर बाँकी ९९ प्रतिशतमा अन्य तत्त्वहरू जस्तो व्याजदर, सेयर आपूर्ति इत्यादिको योगदान हुने विगत १७ वर्षको तथ्याङ्क विश्लेषणले देखाएको छ । जबकी भारत र पाकिस्तानमा क्रमशः एक प्रतिशत यस्तो परिसूचकको वृद्धि भारतमा आर्थिक वृद्धिको ४० प्रतिशत र पाकिस्तानमा आर्थिक वृद्धिको २ प्रतिशत योगदान हुने, तर बाँकी प्रतिशतमा अन्य तत्त्वहरूको योगदान हुने विगतको तथ्याङ्क विश्लेषणबाट देखिएको छ । तसर्थ वास्तविक क्षेत्रको यस बजारमा उल्लेख्य सहभागिता बढाउन यस्ता सहभागी हुने कम्पनीलाई कर्पा छुट, नेपाल राष्ट्र बैंकको प्राथमिकता क्षेत्रको मूचीमा पार्ने र प्रिमियम मूल्यमा वा स्वतन्त्र मूल्य (फ्री प्राइसिङ) सार्वजनिक निष्कासन गर्ने सुविधा दिने विशेष व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- विगत २७ वर्षदेखि नै हालसम्म सेयरको सार्वजनिक निष्कासनमा स्थिरमूल्य प्रणाली अपनाइएकोमा बजारको विकासका लागि

बुक विल्डइमा आधारित स्वतन्त्र मूल्य प्रणाली अवलम्बन गर्न ढिला भइसकेको हुँदा चरणबद्ध रूपमा पहिले वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको सेयरमा यो विधि अपनाउँदै क्रमशः पाँच वर्षभित्रमा प्रयोगात्मक रूपमा अन्य कम्पनीहरूको सेयरमा पनि यो विधि अपनाउँदै जानु आवश्यक छ ।

- कुल ४४० भन्दा बढी बजार सहभागीहरूलाई नियमन गर्ने सेबोनलाई यसको क्षमता अभिवृद्धिसँगै यसलाई स्वतन्त्र, स्वायत्त, शक्तिशाली नियमन निकायका रूपमा विकास गर्न सरकारले विशेष ध्यान जानु जरूरी छ ।
- सेबोन आयस्को (IOSC) को सदस्य भइसकेको, सरकारले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई बाह्य जगतबाट ऋण त्याउन प्रोत्साहन गरिरहेको साथै नयाँ वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि ऐन-२०७५ ले धितोपत्र बजारलाई अन्य देशमा जान सक्ने व्यवस्था गरिसकेको हुँदा बाह्य सेयर बजारमा जान इच्छुक राम्रा कम्पनीहरूलाई र अन्य देशका सीमित कम्पनीहरूलाई प्रयोगात्मक रूपमा क्रसबोर्ड लिस्टिङ र ट्रेडिङ गर्ने व्यवस्थाको मुरुवात गरी बजारको अन्तर्राष्ट्रीयकरण गर्नु आवश्यक छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकारले शीघ्र देशको सार्वभौम रेटिङ गर्नु जरूरी छ ।
- नेपालको साक्षरता ७० प्रतिशत नाघे पनि वित्तीय साक्षरता धेरै कम अर्थात् करिब १५/१६ प्रतिशत मात्र भएको हुँदा सेबोनले प्रशिक्षण इन्स्टिच्युट स्थापनामार्फत तथा सरकार र अन्य नियामक निकायसमेतले लगानीकर्ता, निक्षेपकर्ता र बीमितहरूमा यस्तो साक्षरता व्यापक बढाई हल्लाका भरमा चल्ने अस्थिर बजारलाई स्थायित्व गर्दै जान केही सहयोग हुने देखिन्छ ।
- भित्री कारोबार नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था भए तापनि यससम्बन्धी सेबोनले बनाएको नियमावली सरकारबाट स्वीकृत गराई बजारको स्वस्थताका लागि शीघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउनु जरूरी छ ।
- नियमन निकायलाई संसारभरि नै आयकर छुट हुने व्यवस्था/मान्यता भए तापनि हालसाल सरकारले सेबोनलाई आयकर लान्ने व्यवस्था गर्नु न्यायपूर्ण नभएको हुँदा संसदमा प्रस्तुत धितोपत्र विधेयकमा यस्तो कर नलाग्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । साथै बजारको स्थायित्व र दीर्घकालीन विकासका लागि उक्त विधेयकमा प्रस्तावित ट्रस्ट ऐन शीघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ ।
- वस्तु विनियम बजारसम्बन्धी ऐन, कानुनसहित सबै मापदण्डहरूको तय हुनुका साथै बजारलाई गुणात्मक र प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन दुई यस्ता कमोडिटी एक्सचेन्ज स्थापना गर्न अनुमति दिने नीतिगत व्यवस्था भइसकदा पनि विगत दुई वर्षदेखि यस्ता एक्सचेन्ज दिन नसक्नु ठुलो कमजोरी रहेको छ । अतः स्थानीय कृषि बजारलाई पनि सँगै प्रोत्साहन गर्ने गरी यसलाई शीघ्र सञ्चालनमा ल्याउनुपर्दछ, जसबाट बजार र कृषि क्षेत्रको विकासका साथै आय र रोजगारीसमेत बढ्ने छ ।

अन्त्यमा,

यसरी सेबोन र सरकारले उपर्युक्त सुधारका व्यावहारिक सुभावलाई कार्यान्वयन गरेमा हालको अस्थिर बजार स्थिर र अत्याधुनिक भई यसबाट देशको शीघ्र आर्थिक विकासमा निश्चय नै सहयोग पुने विश्वास गरिन्छ ।

विश्व अर्थव्यवस्थामा कोभिड-१९ ले ल्याएको सङ्कटको यो घडी र बैंकिङ् क्षेत्र

लक्ष्मीप्रपन्न निरौला*

अहिले विश्व अर्थव्यवस्थाले कोभिड-१९ को महामारीको सामना गरिरहेको छ । यस समयमा विश्वका मानवलाई दुई कुराको आवश्यकता रहेको छ । ती हुन - औषधोपचार र अन्न । यी दुई कुरालाई पर्याप्त रूपले व्यवस्थापन गर्न सकिएमा मानव समुदायलाई भोलिको विश्वमा आर्थिक रूपले पुनः क्रियाशील बनाउन सकिन्थ्यो होला । चीनको बुहानबाट सुरु भएको कोभिड-१९ को महामारीले एक वर्ष पूरा गरिसकेको छ । विकसित, उदीयमान र कम विकसित अर्थतन्त्रको अर्थव्यवस्था र स्वास्थ्य प्रणालीले भन्दै दोस्रो विश्व युद्धताकाको अवस्थालाई स्मरण गराएको छ । तर परिवेश मात्र फरक छ । तेस्रो विश्वलगायत हाम्रो जस्तो कमजोर अर्थव्यवस्था र कमजोर स्वास्थ्य प्रणाली भएको अवस्था अत्यन्त चुनौतीपूर्ण छ । कोभिड-१९ को महामारीले अझै उचाइ लिँदै फैलावटको क्षितिजलाई विश्वभर व्यापक विस्तार गरेको छ भने युरोप, अमेरिका लगायत कठिनय क्षेत्र र देशहरूमा कोभिड-१९ को दोस्रो लहरले त्रासदीपूर्ण वातावरण बनाएको छ र यसबाट मानव समुदायले अपूरणीय क्षति व्यहोरिहेको छ । विकसित अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरूले कोभिड-१९ विरुद्धको खोप प्रयोगमा ल्याइसेके तापनि यसको विश्वनीयतामा प्रश्न चिन्ह नै रहेको हुँदा यसको कालो बादल फाट्ने छाँटकाँट आजसम्म देखन सकिएको छैन । यो सङ्कटले आजका दिनसम्माआइपुदा विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीका लक्षणहरू देखाइसकेको छ ।

सन् २००७/२००८ को वित्तीय सङ्कटको अधिकेन्द्र (इपिसेन्टर) संयुक्त राज्य अमेरिका थियो भने आजका दिनमा आइसकदा कोभिड-१९ बाट देखिएको सङ्कट चीन, युरोप, अमेरिका हुँदै विश्वभर स्थानान्तरण भइसकेको छ । यस्तो अवस्थामा नेपाललगायत विश्वका सबै मुलुकहरूले राहत प्याकेज र आर्थिक प्याकेजहरू ल्याइरहेका छन् । राहत प्याकेज भनेको आर्थिक प्याकेज होइन । राहत प्याकेजले अल्पकालीनको समस्यालाई हेर्छ भने आर्थिक प्याकेजले अर्थव्यवस्थामा आएका सूक्ष्म र समिष्टिगत कठिनाइहरूलाई दीर्घकालीन रूपमा सम्बोधन गर्ने गरी अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थान गर्ने गरिन्छ । यसै सन्दर्भमा हेर्दा सन् २००७/२००८ को वित्तीय सङ्कटको अवस्थामा संयुक्त राज्य अमेरिकामा के भएको थियो र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान कसरी सम्भव भयो भनी अति सङ्क्षिप्तमा चर्चा गर्नु उपयुक्त होला । सबप्राइम कर्जबाट सुरु भएको वित्तीय सङ्कटबाट २ अप्रिल २००७ मा न्यु सेन्चुरी फाइनान्सियल, ६ अगस्ट २००६ मा अमेरिकन होम मोरेगेज, १७ अगस्ट २००७ सेन्टिनेल म्यानेजमेन्ट ग्रुप, १५ सेप्टेम्बर २००८ मा लेमन ब्रदर, २६ सेप्टेम्बर २००६ मा वासिङ्टन म्युचुअललगायत धेरै वित्तीय संस्थाहरू टाट पल्टिए ।

यसको प्रभाव विश्वभरि नै फैलियो र संसारका अन्य देशका बैंक तथा वित्तीय संस्थामधि क्रमशः पर्दै गयो । तर यसको इपिसेन्टर

स्थानान्तरण हुन पाएन । अमेरिकामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मात्र नभएर म्यानुप्याक्चर क्षेत्रको अटोमोबायल्सलाई पनि नराम्ररी धक्का दिएको थियो । त्यसैले यूएस सरकारले ट्रबलस एसेट रिलिफ प्रोग्राम (टीएआरपी) अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको खराब सम्पत्ति खरिद गर्ने र वित्तीय संस्थाको पुँजी (इक्विटी) मा लगानी गर्ने गरी आर्थिक प्याकेजहरू कार्यान्वयनमा ल्यायो । ट्राप प्रोग्रामअन्तर्गत जनवरी, २००९ मा जनरल मोटर, फोर्ड मोटर कम्पनी र यूएस फियाट अटोमोबायल्सलगायत प्रणालीगत जोखिमले उच्च श्रेणीमा रहेका अटोमोबायल्सलसमेतलाई १३ फेब्रुअरी २००९ मा यूएस डलर ७८७ अर्बको आर्थिक प्याकेज कार्यक्रमहरू ल्याएर अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउने कार्य गरियो । यसरी सन् २००९ मा १४.४२ खर्ब डलरको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन भएको संयुक्त राज्य अमेरिकाको अर्थतन्त्र सन् २०२० सम्मा आइपुदा करिब ४९ प्रतिशतले विस्तार भई २१.४४ खर्ब डलरको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन हुन पुगेको छ । कोभिड-१९ को महामारीको प्रभाव यति चोटिलो छ कि, यसले सन् २००७/०८ को वित्तीय सङ्कटलाई फिका तुल्याइदिएको छ ।

कोभिड-१९ ले विश्व अर्थव्यवस्थाका साना-तुला सबै अवयवहरूलाई तहसनहस पार्न खोजिरहेको छ । यस महामारीले संसारभरिका केही अनलाइन प्रविधिसँग आबद्ध व्यवसायबाहेक अन्य स-साना व्यवसायदेखि मल्टिनेसनल कम्पनीसम्म सबैलाई थला पार्न आँटेको देखिन्छ । यो सन् १९३० को महामन्दीभन्दा पनि खतरानाक हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

माथिको अनुच्छेदमा गरिएको चर्चाबाट के स्पष्ट हुँच भने सङ्कटको समयमा अर्थव्यवस्थालाई पुनरुत्थान गर्न सरकार नै अग्रसर हुनुपर्छ भन्ने कुरामा शङ्का गर्नुपर्नैन । त्यसैले नेपाल सरकारले पनि मिति २०७६ चैत्र १६ गते ल्याएको राहात प्याकेज अर्थव्यवस्थालाई पुनरुत्थान गर्ने प्रारम्भ बिन्दुको प्रथम पाइला मात्र थियो । सरकारले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को सङ्घीय सरकारको बजेटमार्फत रु. ५० अर्बको आर्थिक प्याकेज ल्याइसकेको छ । त्यसै गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि रु. ६५ अर्बभन्दा बढीको पुनर्कर्जा कोषमार्फत वित्तीय क्षेत्रलाई उद्धार गर्ने कार्य गरिरहेको छ ।

यो महामारीको सन्त्रासको अन्त्यसँगै यसले अर्थतन्त्रमा पुन्याएको क्षतिको बृहत् रूपमा लेखाजोखा सबै देशहरूले गर्ने नै छन् । सन् २००७/०८को वित्तीय सङ्कटका बेला अमेरिकी सरकारले वित्तीय संस्था र निजी कम्पनीहरूलाई समेत बेलआउट गरी बचाएको जस्तो कार्यले मात्र यस महामारीले निम्त्याएको सङ्कटलाई पर्याप्त नहुने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले धेरै देशका वित्तीय संस्था र वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने तुला व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरू कि त बन्द हुने छन्, कि त राष्ट्रीयकरण हुन सक्ने छन् । त्यसैले सबै देशका स्रोत र साधनहरूलाई

* अध्यक्ष, कृषि विकास बैंक लि. तथा पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्न अधिकेद्रित गर्नुपर्ने हुन्छ, जसका कारण पूर्वाधार विकास र सामाजिक क्षेत्रको खर्चमा ठुलो परिमाणले कमी हुन गई विश्व अर्थव्यवस्थाको आर्थिक वृद्धिदर खुम्चने देखिन्छ । त्यसमा पनि कमजोर अर्थतन्त्र भएका नेपाल जस्ता देशहरूको अर्थव्यवस्था नराम्ररी प्रभावित हुने छ । विश्व अर्थव्यवस्था पुरानो लयमा फर्कन धैरे समय लाग्न सक्ने देखिन्छ ।

यस सन्दर्भमा नेपालको वित्तीय प्रणालीको छोटो परिचर्चा गर्नु पूर्व सङ्कटको यो वेलामा नेपाल सरकार र सामर्थ्य समुदायले नेपाली जनतालाई अन्न र औषधोपचारको पर्याप्त इन्तजाम गर्नुपर्ने छ, जुन कार्य भई पनि रहेको छ । तर पर्याप्त मात्रामा राहत तथा आर्थिक प्याकेज भयो वा भएन भन्ने विषयलाई सरोकारवाला पक्षहरूबाट समीक्षा भइरहेको पनि छ । तर यो सङ्कटले देशको अर्थव्यवस्था कोभिड पूर्वको समय अर्थात् लकडाउनको अवधिभरमा करिब ६ प्रतिशतमा मात्र सञ्चालनमा थियो भने पोस्ट कोभिड अर्थात् हाल अर्थव्यवस्थामा सुधार हुँदै करिब ५० प्रतिशत पुगेको छ । यसको प्रत्यक्ष प्रभाव बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सम्पत्तिमा (कर्जामा) पर्ने नै छ । आज नेपालको वित्तीय प्रणालीको आकार कुल गार्हस्थ्य उत्पादन करिब रु.३ हजार ७ सय ६७ अर्बको पुगेको छ । वि.सं. २०७७ पौष १५ को तथ्याङ्कलाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा कुल निक्षेप करिब रु.४ हजार २ सय ३७ अर्ब, कर्जा करिब रु. ३ हजार ५ सय ५९ अर्ब र 'क' वर्गका बैंकको मात्र सम्पत्ति भर्डै करिब रु.३ हजार ९ सय अर्बभन्दा बढी रहेको हुँदा सङ्कटको पहिलो असर वित्तीय प्रणालीमा तत्कालै पर्न जाने छ । यसले आजको असल वर्गमा रहेको कर्जालाई भोलि एकैचोटी खराब कर्जामा वर्गाकृत गरिएने छ । विश्वव्यापी यो सङ्कटले भोलिका दिनमा विश्वकै वित्तीय प्रणालीमा संरचनात्मक परिवर्तन हुने अवश्यम्भावी छ । यसले नेपालको वित्तीय प्रणालीले अवलम्बन गरिरहेको Profit Maximization को Model बाट Growth Maximization र Service Maximization को Model तर्फ धकेल्दै लैजाने छ । वित्तीय क्षेत्रले ऋमशः वित्तीय मुनाफालाई भन्दा सामाजिक मुनाफालाई प्राथामिकीकरण गर्दै लानुपर्ने देखिन्छ । कोभिड-१९ पूर्वको समयपश्चात् हाम्रो केन्द्रीय बैंकका विवेकशील नियमनकारी व्यवस्थाहरू त्यसतर्फ परिलक्षित भएका देखिन्छन् ।

विश्वभरि नै कोभिड-१९ का कारण आवास गृहमा कमी हुने विज्ञहरूले दाबी गरेका छन् । अब सबै देशका सरकारहरूलाई आफ्ना देशका नागरिकका लागि आवास गृहको व्यवस्था गर्न दबाब बढेको बताइन्छ । गत नोभेम्बर महिनामा दक्षिण कोरियाले खाली होटल, आफिसहरू किनेर तिनीहरूलाई ? लाख १४ हजार ओटा आवास गृह बनाउने प्रतिबद्धता गरिसकेको छ । त्यसै गरी सिइगापुरले कार पार्क गर्ने भवनहरूलाई आवासगृह, पसल र रेस्टुरेन्ट आदिमा परिणत गर्ने भनिसकेको छ । अबका दिनमा वर्क फ्रम होमले प्राथमिकता पाउने सम्भावना रहेकाले कर्पोरेट क्षेत्रहरूका भवनहरू आवास क्षेत्रमा परिणत हुन सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन ।

यो सङ्कटले हाम्रो अर्थव्यवस्थाको आन्तरिक क्षेत्र, जस्तै - वस्तु र सेवाको उत्पादन, राजस्व असुली, विकास निर्माण कार्य, रोजगारी र अन्य सेवा क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व दुवैलाई नराम्ररी खुम्च्याइदिएको छ । बाट्य क्षेत्रको अवस्था भने सन्तुलित नै छ । त्यसमा पनि पर्यटकीय चरित्र भएका विकसित देशहरूमा यो सङ्कटको दोझो वेभ ओभरसुड भइरहेकाले धैरे समयसम्म हाम्रो पर्यटन क्षेत्र र नेपाललाई प्राप्त हुने द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय ऋण तथा अनुदान सहयोगमा नराम्ररी प्रभाव पर्ने प्रारम्भिक अनुमान छ । यसको चक्रिय प्रभाव हाम्रो अर्थव्यवस्थाका अन्य सबै क्षेत्रहरूमा स्वतः पर्ने नै देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपालको बैंकिङ वित्तीय प्रणालीलाई कसरी पुनरुत्थान गर्न सकिन्छ भनी चर्चा गर्नु सान्दर्भिक देखदछु ।

प्रथम - २०५७/५८ देखि वित्तीय सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई कसरी आजको अवस्थामा त्याउन सकियो, त्यसको सूक्ष्म रूपले मूल्याङ्कन गर्न जरूरी छ । त्यसबर्खत जग्गा जमिनको मूल्यमा भएको वृद्धिले खराब कर्जा असुल गर्न मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ । तर यो सङ्कटले त्यस्तो अवस्थाको आशा गर्न पनि सकिँदैन र गर्नु पनि हुँदैन । त्यसैले वित्तीय संस्थाहरूले केही समयसम्मका लागि लाभांश त्यामुपर्ने पहिलो सर्त हुन सक्छ । वित्तीय सुधार कार्यक्रमको समयमा होटल च्याडिसन र होटल हायातको कर्जाहरूलाई रिस्ट्रक्चर गरिएको मोडेल वा तत्कालका समयमा अन्य खराब कर्जा असुलीका अन्य मोडलहरू पनि अपनाउनु पर्ने हुन्छ । तर पहिलो वित्तीय सुधार कार्यक्रममा अपनाएका मोडलहरू अहिलेको सङ्कटमा आँशिक रूपमा केही कर्जाहरूका लागि मात्र लागू हुन सक्छन् ।

कोभिड-१९ विश्वको नै परम्परागत बैंकिङ ह्याबिटमा नै परिवर्तन त्याइदिएको छ । यसको सानो उदाहरण - धैरे देशका केन्द्रीय बैंकहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट त्याइएका बैंक नोटहरूलाई निश्चित दिनसम्म क्वारेन्टाइनमा राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेका छन् । प्रायः सबै देशका सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले डिजिटल बैंकिङमा जोड दिइरहेका छन् । कर्तिपय देशका केन्द्रीय बैंकहरूले एसएमी र निश्चित परिमाणको अल्पकालीन कर्जाका लागि ग्राहकले अनलाइन आवेदन दिने र बैंकहरूले अनलाइन नै स्वीकृति प्रदान गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था मिलाइसकेका छन् । कोभिड-१९ का कारणले बैंकिङ क्षेत्रको परिवर्त्य (Landscape) विश्वव्यापी रूपमा नै परिवर्तन हुने देखिन्छ । त्यसैले अब नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय क्षेत्र पुनरुत्थान रणनीति - २०७७ तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस अवस्थामा नेपालको समग्र वित्तीय प्रणालीको वर्तमान संरचनागत स्वरूपमा नै परिवर्तन गर्नुपर्ने पनि हुन्छ । यो स्थिति आजसम्मको मूल्याङ्कनको आधारमा भनिएको हो । तर सङ्कट अझै चुलिँदै गएका खण्डमा योभन्दा पनि धैरे कदम अगाडि बढी मुलुकको वित्तीय प्रणालीलाई टिकाउन सबै देशका सरकारहरूले कठोरभन्दा कठोर उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने दिन पनि आउन सक्छन् ।

कोभिड-१९, नेपाली अर्थतन्त्र र बैंकिङ्ग क्षेत्र

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ*

१. विषय प्रवेश

विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको स्पेनिस फ्लुपछि विश्वव्यापी महामारीको रूपमा कोभिड-१९ देखापायो । २०७९ को डिसेम्बरको अन्तरिबाट चीनको बुहानबाट सुरु भएको कोभिड-१९ विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको छ । यसले स्वास्थ्य सङ्कटका अतिरिक्त व्यापक आर्थिक सङ्कट पनि सिर्जना गरेको छ । प्रायः सबै देशहरूका आर्थिक वृद्धिरमा गिरावट आएको छ र बेरोजगारी बढेको छ । महामारी सुरुवात भएको करीब एक वर्षपछि आपतकालिन प्रयोजनको लागि खोप लगाउन सुरु भएको छ । अझै विश्वव्यापी रूपमा सङ्क्रमण जारी छ । आर्थिक गतिविधिहरू आंशिक रूपमा खुले पनि पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा अझै आउन सकेका छैनन् ।

विश्वव्यापी महामारीबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सकेन । २०७६ चैत्र ११ गतेदेखि करिब ३ महिना लकडाउन गरियो । नौ महिना बित्तिसङ्कदा समेत अर्थतन्त्रका केही क्षेत्रहरू अझै खुल्न सकेका छैनन् । सङ्क्रमणको ऋम १० महिनासम्म पनि जारी रहेको छ । नेपाल जस्तो कमजोर अर्थतन्त्र भएको देशका लागि महामारीले स्वास्थ्य र आर्थिक दुवै क्षेत्रमा चुनौती सिर्जना गरेको छ । नेपालमा कोभिड-१९ को खोप आउन पनि केही समय लान्ने देखिएको छ । लामो समयको लकडाउन र यसका कारण राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय हवाइ यातायात चल्न नसकेको अवस्थाले पर्यटन, यातायात र साना तथा मझौला उद्योगहरू नराप्ररी प्रभावित भएका छन् । हाम्रो अर्थतन्त्र वैदेशिक रोजगारीमा आधारित रहेको, तर रोजगारीका गन्तव्य मुलुकहरूसमेत कोभिड-१९ बाट प्रभावित भएकाले वैदेशिक रोजगारीको मागमा कमी आउनुका अतिरिक्त सहज ढङ्गले रोजगार उपलब्ध हुने मुलुकमा जानआउन कठिन हुन जाँदा वैदेशिक रोजगारीमा थप जनशक्ति जाने काम लकडाउन अवधिभर पूर्ण रूपमा बन्द रह्यो ।

अब खोप आउने सम्भावना बढ्दै गएको र आर्थिक गतिविधिहरू चलायमान हुन थालेकाले स्वास्थ्य मापदण्ड अपनाएर गर्न सकिने सबै आर्थिक गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । तर सङ्क्रमणको जोखिम हुने कठिपय आर्थिक कृयाकलापहरूमा अझै पनि सजगता अपनाउनुपर्ने अवस्था छ । कोभिड-१९ ले सिर्जना गरेको अनेपक्षित अवस्थाले सिर्जित अर्थतन्त्रको वर्तमान अवस्था, भावी दिशा, यसबाट बैंकिङ्ग क्षेत्रलाई सिर्जना भएका चुनौती र यस क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाबारे यस लेखमा चर्चा गरिएको छ ।

२. कोभिड-१९ र नेपाली अर्थतन्त्र

कोभिड-१९ को सम्भावित सङ्क्रमण रोकन २०७६ चैत्र ११ गतेदेखि करिब ३ महिना लामो केही अत्यावश्यक सेवाबाहेक सबै गतिविधिहरूमा लकडाउन गरिएपछि अर्थतन्त्र प्रभावित हुन पुयो ।

अन्तर्राष्ट्रिय उडानहरू बन्द भए भने सार्वजनिक यातायात पनि चल्न सकेनन् । पर्यटन क्षेत्र पूर्ण रूपमा प्रभावित भयो, पर्यटक आगमन शून्यमा नै भय्यो । वैदेशिक रोजगारीमा जाने ऋम ठप्प प्रायः भयो । भारतमा काम गरिरहेका लाखौं श्रमिकहरू स्वदेश फिर्ता भए भने अन्य देशहरूबाट पनि केही श्रमिकहरू फिर्ता आए । विकास निर्माणका काम प्रभावित भए । लकडाउन सुरु भएको दश महिना भइसक्दासमेत पर्यटन क्षेत्र खासै सुचारू हुन सकेको छैन । २०७७ साउनपछि केही आर्थिक गतिविधिहरू भने विस्तारै खुकुलो पार्दै लगियो ।

कोभिड-१९ सङ्क्रमणको सकसमा नेपाली अर्थतन्त्रका केही क्षेत्र नराप्ररी प्रभावित हुन पुगे भने केही क्षेत्रहरू तुलनात्मक रूपमा सन्तोषजनक रूपमा नै रहे । खास गरी आर्थिक वृद्धिरमा शिथिलता आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को तेस्रो त्रैमास पूर्ण रूपमा लकडाउनमा बितेकाले उक्त वर्ष आर्थिक वृद्धिर शून्य वा सोबन्दा कम हुन सक्ने आँकलनहरू भएका छन् । यद्यपि यससम्बन्धी आधिकारिक तथ्याङ्क आइसकेको छैन । त्यस्तै अनौपचारिक क्षेत्रमा व्यापक रोजगारी कटौती भएको देखिन्छ । यसले बेरोजगारी बढाएको छ । यसको पनि आधिकारिक तथ्याङ्क उपलब्ध हुने गरेको छैन । २०७७ मङ्गसिर महिनासम्म प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रममा ७ लाख ४३ हजार जाति व्यक्तिहरूले रोजगारीका लागि आवेदन दिएका छन् । कठिपय गैरकृषि क्षेत्रमा संलग्न रहेका मानिसहरू कृषि क्षेत्रतर्फ फर्केको अवस्था पनि छ ।

कोभिड-१९ ले आर्थिक गतिविधि र रोजगारीमा सख्त असर गरे पनि नेपालको समष्टिगत अर्थतन्त्र भने अनेपक्षित ढङ्गले सन्तोषजनक नै रह्यो । खास गरी बाह्य क्षेत्रमा विप्रेषण आप्रवाह उल्लेख्य गिरावट आउने प्रक्षेपण विपरीत सन्तोषजनक ढङ्गले नै आयो । २०७७ असारसम्म आइपुदा विप्रेषण आप्रवाहमा गत वर्षभन्दा ०.५ प्रतिशतले मात्र कमी आयो । वैदेशिक रोजगारीमा जानेको सङ्क्षय घटेको र वैदेशिक रोजगारमा रहेका व्यक्तिहरू फर्किरहेको अवस्थामा पनि चालु आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को पहिलो चार महिनासम्म पनि विप्रेषण आप्रवाह गत वर्ष यसै अवधिको भन्दा बढी नै आएको छ । अनौपचारिक आयातमा कमी आई हुन्डी कारोबार घटेको, नयाँ रोजगारी सिर्जना नभए पनि कार्यरत रोजगारहरू कम प्रभावित भएका, स्वास्थ्य क्षेत्र लगायत अत्यावश्यक क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरूले थप काम र अतिरिक्त ज्याला पाएका आदि कारणले विप्रेषण आप्रवाह खासै प्रभावित भएन । रोजगार गन्तव्य देशहरूले आर्थिक गतिविधिहरू खोल्दै गरेकाले विप्रेषण आप्रवाह थप सुधार हुँदै जाने देखिन्छ ।

कोभिड-१९ ले आयात निर्यात दुवै प्रभावित भए पनि आयात उच्च दरले घटा चालु खाता घाटामा उल्लेख्य सुधार आउन गयो । चालु

आर्थिक वर्षका सुरुवाती महिनाहरूमा त चालु खाता बचतमा रहन गएको छ। २०७६।७७ मा शोधनान्तर बचत अहिलेसम्म कै उच्च रु. २८२ अर्बले बचतमा रहन गयो। शोधनान्तर बचत रहने क्रम चालु आर्थिक वर्षमा पनि जारी रहने देखिएको छ।

आन्तरिक मागमा कमी आएको, तर वस्तुको आपूर्ति धेरै प्रभावित नभएको, कृषि उत्पादन पनि कोभिड-१९ बाट त्याति प्रभावित नभएकाले मुद्रास्फीति नियन्त्रित अवस्थामा नै छ। चालु आर्थिक वर्षमा पनि यसमा खासै चाप नपर्ने अनुमान गर्न सकिन्छ।

उल्लेख्य शोधनान्तर बचतले गर्दा बैंकिङ्ग प्रणालीमा उच्च तरलताको स्थिति कायम हुन गएको छ। यसले ब्याजदर कम हुन सहयोग पुगेको छ। वाणिज्य बैंकहरूको कर्जाको ब्याजदर एकल अझकमा भरेको छ कर्जायोग्य साधन पर्याप्त रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रवाह गर्न लागेको करिब सवा २ खर्बको पुनर्कर्जा, नेपाल सरकारबाट करिब २ खर्ब बराबरको ब्याज अनुदानको सहुलियत ऋण प्रवाह गर्न सक्ने गरी भएको बजेट व्यवस्था र रु. ५० अर्बको व्यवसाय निरन्तरता कोषको व्यवस्थाले करिब साठे ४ खर्ब रूपैयाँ ५ प्रतिशतभन्दा कम ब्याजदरमा प्रवाह हुन लागेको छ। कम ब्याजदरमा उल्लेख्य रकमको उपलब्धताले लगानीका लागि उपयुक्त अवस्था रहेको छ, जुन आर्थिक पुनरुत्थानका लागि सहयोगी हुने देखिन्छ।

सहज तरलताको अवस्था, ब्याजदरमा कमी र लगानीका अन्य क्षेत्रहरू शिथिल रहेको अवस्थामा सेयर बजारमा लगानी प्रभावित हुन गएको छ। यसले गर्दा २०७३ सालपछि पुनः सेयर बजारमा उछाल आएको छ। नेप्से सूचकाङ्क र सेयर कारोबारले नयाँ रेकर्ड कायम गरिरहेको छ।

कोभिड-१९ ले गर्दा आर्थिक गतिविधि शिथिल हुँदा सरकारको राजस्व आर्थिक वर्ष २०७६।७७ मा ४.३ प्रतिशतले घट्यो। लकडाउन हटेर अर्थतन्त्र चलायमान हुन थालेपछि राजस्व परिचालनमा सुधार हुन थाले पनि अझै पनि गत वर्षभन्दा कम नै राजस्व सङ्कलन भइरहेको छ। अर्कातर्फ स्वास्थ्य सुरक्षामा थप रकम खर्च गर्नुपरेका कारण सरकारको चालु खर्च गत वर्षभन्दा बढेको छ।

पुँजीगत खर्च हुने समयमा लकडाउन भएकाले आर्थिक वर्ष २०७६।७७ मा पुँजीगत खर्च अधिल्लो वर्ष भन्दा २०.६ प्रतिशतले घट्यो। चालु वर्ष पहिलो चौमाससम्म पुँजीगत खर्च धीमा गतिमा नै रहेको छ। कोरोनाको सङ्क्रमण रोकिंदै गए लकडाउन नभएको खण्डमा चालु आर्थिक वर्षको अन्तसम्म पुँजीगत खर्च बढ्न सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

यसरी नेपाली अर्थतन्त्र मिश्रित अवस्थामा रहेको छ। कोभिड-१९ का कारण अर्थतन्त्र समग्रमा शिथिल रहेको छ। बेरोजगारी बढेको र यसले गर्दा केही तप्काका मानिसहरू निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि धकेलिने देखिएको छ। सरकारी वित्ततर्फ चालु खर्चमा चाप, पुँजीगत खर्चमा शिथिलता र राजस्व परिचालनमा पर्याप्तता हुन नसक्ने जोखिम रहेको छ। तर बाह्य क्षेत्र सुदृढ रहेको, कर्जायोग्य साधनको उपलब्धता रहेको र ब्याजदरहरू घटेकाले आर्थिक पुनरुत्थानका लागि आधारशिला उपलब्ध रहेको छ। प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम र सहुलियत कर्जाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएमा राहतसहित आर्थिक पुनरुत्थान हुन सक्ने देखिन्छ।

अधिल्लो तीन वर्ष उच्च आर्थिक वृद्धिर वासिल भइरहेकामा कोभिड-१९ का कारण नेपालको आर्थिक वृद्धिर शिथिल भएको

छ। पोस्ट कोभिडको अवस्थामा यसलाई पुनः उच्च वृद्धिको पथमा लैजानुपर्ने छ। सबै क्षेत्रले कोभिड-१९ सँगै र यसपछिको पुनरुत्थानका लागि सक्रियतापूर्वक लाग्नुपर्ने खाँचो छ।

कोभिड-१९ को सकारात्मक प्रभावका रूपमा बढ्दो डिजिटल कारोबारलाई लिन सकिन्छ। अनलाइन कारोबार हुने ई-कमर्सका साथै विद्युतीय भुक्तानीहरू बढेका छन्। यसले आर्थिक कारोबारलाई छिटोछिरो र सहज बनाउँदै नयाँ परिवेशमा प्रवेश गराएको छ। यसले गर्दा लकडाउनको अवधिमा पनि केही तप्काका व्यक्तिहरू मनगे आम्दानी गर्न सफल भएका छन्।

३. बैंकिङ्ग क्षेत्रका चुनौती र भावी कार्यदिशा

कोभिड-१९ ले समग्र अर्थतन्त्रलाई प्रभाव पारिरहँदा बैंकिङ्ग क्षेत्र पनि अछुतो रहने कुरा भएन। कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेका नकारात्मक असर कम गर्ने भार यस क्षेत्रले बोकेको छ। केन्द्रीय बैंकको निर्देशन अनुरूप बैंकिङ्ग क्षेत्रले २०७६ चैत्र महिनाको ब्याजमा १० प्रतिशत छुट दिएका छ भने २०७७ वैशाखदेखि असारसम्म तत्कालीन ब्याजदरमा २ प्रतिशत कटौती गरेका छन्। तरलताको सहज वातावरणले गर्दा ब्याज स्वतः पनि घट्न पुगेको छ। ब्याज छुट र ब्याज तथा ऋण असुली कम हुँदा समग्र बैंकिङ्ग क्षेत्रको नाफामा भने केही गिरावट आएको छ। हुन त केन्द्रीय बैंकको सहज नियमनले गर्दा बैंकिङ्ग क्षेत्रको नाफा घटे पनि नोक्षान भएको स्थिति छैन र निष्कृय कर्जाको हिस्सा कमै रहेको छ।

यस अवधिमा बैंकिङ्ग क्षेत्रका धेरै कर्मचारीहरू कोरोना सङ्क्रमित हुन पुगे। महामारीको सङ्क्रमणका डरले बैंकिङ्ग क्षेत्र पूर्ण क्षमतामा सञ्चालनमा रहन सकेन। तापनि लकडाउनको वेला भुक्तानी लगायतका बैंकिङ्ग कारोबारहरू सुचारु रहे। सूचना प्रविधिको प्रयोगमा बढावा दिई आवश्यक बैंकिङ्ग सेवा लकडाउनका वेलामा पनि प्रवाह भयो।

कोभिड-१९ ले पर्यटन लगायतका केही क्षेत्रहरू ज्यादै प्रभावित भएकाले बैंकिङ्ग क्षेत्रको ऋण असुली प्रभावित हुने जोखिम रहेकै छ। २०७७ असार मसान्तसम्म कर्जा दिए ब्याज उठान गरेर वासलात राप्रै राखिए पनि आर्थिक गतिविधिहरू पुनरुत्थान नहुन्जेल बैंकिङ्ग क्षेत्रको कर्जा जोखिम कायमै रहने देखिन्छ। यसले बैंकिङ्ग क्षेत्रको स्थिरतालाई जोखिममा पारेको छ।

आर्थिक गतिविधिहरू पुनरुत्थान नहुन्जेल बैंकिङ्ग क्षेत्रको भविष्य पनि जोखिमयुक्त नै रहने देखिन्छ। वास्तविक क्षेत्र चलायमान नहुन्जेलसम्म बैंकिङ्ग क्षेत्रले पनि आफ्नो नाफा बढाउन सकिने आधार रहेदैन। साथै पारदर्शी र गतिशील क्षेत्रको रूपमा रहेको बैंकिङ्ग क्षेत्रबाट आर्थिक पुनरुत्थानका लागि सक्रिय भूमिका खेल्ने अपेक्षा सबैले गरेको स्थिति छ।

कोरोनाबाट शिथिल अर्थतन्त्र पुनरुत्थानका लागि बैंकिङ्ग क्षेत्रले सक्रिय भूमिका खेल्नु तत्कालीन कार्यान्वयनका रूपमा रहेको छ। खास गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले कार्यान्वयनमा ल्याएको पुनर्कर्जा, नेपाल सरकारले ल्याएको सहुलियत कर्जा र व्यवसाय निरन्तरता कर्जाको कार्यान्वयनको जिमेवारी बैंकिङ्ग क्षेत्रकै काँधमा रहेको छ। यी कर्जा प्रवाह गर्दा बैंकहरूलाई धेरै मार्जिन रहेदैन। २ देखि ३ प्रतिशतको ब्याजदरको मार्जिनमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले गर्दा बैंकिङ्ग क्षेत्रले यस्ता कर्जा प्रवाह गर्न उत्साह नदेखाउने गरेको पाइन्छ। बैंकहरूको तदारुकताको अभावका कारण ऋणीहरूबाट यस्ता सहुलियत पूर्ण

कर्जा पाउन नसकेका गुनासाहरू आउने गर्दछन् ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रले वास्तवमा कम मार्जिन भए पनि यस्तो कर्जा प्रवाह गर्न ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । अहिले कोरोनाका कारण धेरै व्यवसायहरू शिथिल रहेको अवस्था छ । कोरोना पार्टित व्यवसायहरूलाई राहत होस् भनेर ल्याइएका यस्ता कर्जा कार्यक्रम प्रभावकारी ढङ्गले प्रवाह भएमा व्यवसाय पुनरुत्थान हुन गई बैंकिङ्ग क्षेत्रलाई आखिरमा फाइदा हुन जाने हुन्छ । तत्काललाई बैंकिङ्ग क्षेत्रलाई धेरै नाफा नभए पनि यसले मध्यदेखि दीर्घकालमा फाइदा हुन जाने छ । तसर्थ अहिलेको शिथिल आर्थिक अवस्थालाई मध्यनजर राखी यसको पुनरुत्थानका लागि यी सहुलियत कर्जाहरू प्रभावकारी ढङ्गले धेरै व्यवसायहरूलाई समेटेर प्रवाह गर्नु बैंकिङ्ग क्षेत्रको तत्कालको कार्यदिशा हुनुपर्दछ ।

नेपालमा बैंकिङ्ग क्षेत्र उत्साहजनक रूपमा विस्तार भएको छ । हुन त वित्तीय पहुँच पर्याप्त भएको छैन । ३ करोडभन्दा बढी बचत खाता सङ्ख्या हुँदा ऋणीहरूको सङ्ख्या साठे १५ लाख जति मात्र रहेको छ । यसले कर्जामा नेपालीहरूको पहुँच पुगेको छैन । लघुवित्त संस्थाहरूले २८ लाख जतिलाई ऋण प्रवाह गरेका छन् । यसमा केही हिस्सा बहुबैंकिङ्गको रहेको छ । यी दुवै जोद्दा पनि कुल जनसङ्ख्याको १५ प्रतिशतभन्दा कममा मात्रै कर्जाको पहुँच पुगेको छ । तसर्थ कर्जा प्रवाह विस्तारमा बैंकिङ्ग क्षेत्रले पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने छ । कर्जा सहज उपलब्धताले उद्योगधन्दा र व्यवसाय प्रवर्द्धनमा सहयोग पुगी उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न सहज हुन्छ । अन्यथा बैंकिङ्ग क्षेत्रको तीव्र विस्तारबाट अर्थतन्त्र अपेक्षित फाइदा पाउन नसक्ने र कालान्तरमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको दिगोपनाका लागि नै चुनौती सिर्जना हुने हुन्छ । आर्थिक गतिविधि नफस्टाइकन बैंकिङ्ग क्षेत्रको उन्नति दिगो हुन सक्दैन ।

सङ्ख्यात्मक रूपमा नेपालमा बैंकिङ्ग क्षेत्र उल्लेख्य रहेका छन् । पछिल्लो समय मर्जर प्रक्रियाले गर्दा सङ्ख्यामा केही कमी आए पनि शाखा सङ्ख्या उल्लेख्य विस्तार भएको छ । लघुवित्तहरूलाई पनि समावेश गर्दा औसतमा प्रति शाखा तीन हजार जनसङ्ख्या पुगेको छ, तर सबै जिल्लाहरूमा समान छैन । आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोग गरेर सबै जनसङ्ख्यामा बैंकिङ्ग पहुँच पुराउने चुनौती रहेको छ । समावेशी वित्त नै बैंकिङ्ग क्षेत्रको जोखिम विविधीकरण गर्न पनि सहयोगी हुन्छ । तसर्थ यतातर्फ पनि बैंकिङ्ग क्षेत्रले ध्यान दिनुपर्दछ ।

साथै वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको कार्य समान खालको भइहेको हुँदा एकातर्फ तीव्र प्रतिस्पर्धा रहेको छ भने अर्कातर्फ विशिष्टीकृत बैंकिङ्ग संस्थाहरूको सशक्त अभाव रहेको छ । यसले गर्दा कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्रले पर्याप्त मात्रामा सहज कर्जा पाउन सकेका छैनन् । यी क्षेत्रहरूको आपै विशेषता र उत्पादन प्रवृत्ति रहेको हुन्छ । तर बैंकिङ्ग क्षेत्रमा यी भिन्न उत्पादन क्षेत्रबाटे गहिरो ज्ञान नहुँदा कर्जा प्रवाहको प्राथमिकतामा नपर्ने गरेको पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूबाट प्रायः कर्जा नपाएकै गुनासाहरू आउँछन् । वास्तवमा अहिले कार्यरत बैंकिङ्ग संस्थाहरूले कुनै एक वा दुइ आर्थिक क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गरी सो क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा बढी कर्जा प्रवाह गरी सो क्षेत्रको विकास र विस्तारमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । अन्यथा नेपाल सदैव आयातमुखी र वैदेशिक रोजगारीमा आश्रित मुलुककै रूपमा रहिरहने छ ।

अहिले सङ्घीयतामा तीन तहका सरकार रहेका छन् । केही बैंकहरूले प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर कर्जा प्रवाह बढाउन लागि परेका छन्, जुन सकारात्मक कदम हो । ७५३ ओटै स्थानीय तह र ७ ओटै प्रदेशहरूमा बैंकहरूले कार्यगत समझदारी कायम गरी कर्जा प्रवाहलाई सहजीकरण गर्नु जस्ती छ । यसले वित्तीय पहुँच वृद्धिको अतिरिक्त निष्केपको आधार विस्तार गर्ने, ग्रामीण तहसम्म आर्थिक कृयाकलापहरूले प्रोत्साहन पाउने र कर्जा जोखिम कम गर्न सहयोगी हुन जान्छ ।

आर्थिक क्षेत्रका अतिरिक्त अहिलेको सङ्घीयता अनुरूप प्रादेशिक रूपमा पनि विशेष केन्द्रित हुनुपर्ने देखिन्छ । भौगोलिक विशेषताअनुसार उत्पादन प्रवर्द्धन गर्ने गरी सञ्चालनमा रहेका बैंकिङ्ग संस्थाहरूले आफूलाई केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसले गर्दा देशको सन्तुलित विकास मात्र होइन, आर्थिक कृयाकलापहरू विकेन्द्रित भई बैंकिङ्ग क्षेत्रको जोखिम पनि कम हुन जान्छ । आर्थिक गतिविधिहरू विकेन्द्रिकृत हुँदा प्राकृतिक प्रकोपले बैंकिङ्ग क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव पनि कम हुन जान्छ, जुन यस क्षेत्रको लागि फाइदा कै कुरा हो ।

सामान्यतया नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा कर्जाको व्याजदर उच्च रहने गरेको छ, जसले गर्दा लगानी प्रोत्साहित हुन सकिरहेको छैन । अर्कोतर्फ बचतमा व्याजदर कम भएमा बचत परिचालन निरुत्साही हुने स्थिति छ । यो विरोधाभासको स्थिति कम गर्न व्याजदर स्प्रेड कम गर्दै लम्नुको विकल्प छैन । अहिले राष्ट्र बैंकले ४.४ प्रतिशतको व्याजदर स्प्रेड तोकेको छ । तर आगामी दिनमा नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रले यो भन्दा कम स्प्रेडमा काम गर्न सक्ने क्षमता बढाउँदै जानुपर्छ । कारोबारको आकार र प्रविधिको प्रयोग बढेको सन्दर्भमा व्याजदर स्प्रेड कम भए पनि नाफाको दर खासै प्रभावित नहुन सक्छ । सञ्चालन कुशलता बढाउने तर्फ बैंकिङ्ग क्षेत्र लानुपर्दछ ।

४. उपसंहार

एक शताब्दीपछि आएको विश्वव्यापी महामारीका कारण अन्य विश्वका देशहरू जस्तै नेपालको अर्थतन्त्र पनि नराप्रोसँग प्रभावित भएको छ । सौभाग्यवश विप्रेषण आप्रवाहमा कमी नआएकाले बैंकिङ्ग क्षेत्रमा पर्याप्त तरलता उपलब्ध रही कर्जाको व्याजदर घटेकाले आर्थिक पुनरुत्थानलाई आधार प्रदान गरेको छ । कोभिड-१९ महामारीले गर्दा धेरै आर्थिक कृयाकलापहरू खस्केकाले बैंकिङ्ग क्षेत्रको नाफामा केही धक्का लागेको छ भने कर्जा जोखिम बढेको छ । तर आर्थिक पुनरुत्थानका लागि बैंकिङ्ग क्षेत्रको गहन भूमिका रहेको छ । यो क्षेत्र आर्थिक पुनरुत्थानका लागि सक्रिय रूपमा लानुपर्ने देखिन्छ । अन्यथा यो क्षेत्रको दिगोपना र स्थिरता थप जोखिममा पर्ने देखिन्छ । तसर्थ तत्काललाई कम नाफा भए पनि सरकारले ल्याएको सहुलियत कर्जा र व्यवसाय निरन्तरता कर्जाका साथै केन्द्रीय बैंकले ल्याएको पुनर्कर्जाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु बैंकिङ्ग क्षेत्रको तत्कालीन जिम्मेवारी रहेको छ । यसबाहेक नेपाली अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका अतिरिक्त आगामी दिनमा उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि कर्जामा पहुँच अधिवृद्धिका साथै आर्थिक र भौगोलिक क्षेत्रगत विशिष्टिता हासिल गर्दै अधि बढेने मध्यकालीन कार्यादिशा हुनु आवश्यक छ । सञ्चालन कुशलता बढाई कम व्याजदर स्प्रेडमा काम गर्न सक्ने क्षमता बढाउनु बैंकिङ्ग क्षेत्रको दीर्घकालीन कार्यादिशा हुनुपर्ने देखिन्छ ।

वित्तीय क्षेत्रको संरचनागत स्थिति र पहुँचको अवस्था

रोमिला ढकाल उप्रेती*

नेपालले सन् १९९० को दशकको प्रारम्भदेखि आर्थिक क्षेत्रमा अझ्गाइकार गरेको नीतिले वित्तीय क्षेत्रको विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ। सन् १९८० को दशकको मध्यबाट प्रारम्भ गरिएको विस्तारको कार्यलाई निरन्तरता दिँदै सरकारले वित्तीय संस्थाको पुँजीगत आधार मजबुत बनाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवद्ध गर्नुका साथै आर्थिक क्षेत्रमा स्थायित्व प्रदान गर्ने मर्जरको नीतिसमेत कार्यान्वयन गर्दै आएको छ। वित्तीय क्षेत्र विस्तारको कार्य प्रारम्भ भएको साठे तीन दशकको अवधिमा वित्तीय संस्थाको सङ्घर्ष्यात्मक वृद्धि हुनुका साथै संस्थाहरूको शाखा विस्तारको कार्यले समेत तीव्रता पाएको छ। यही क्रममा मर्जरको कार्यान्वयनले वित्तीय संस्थाअन्तर्गत वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीको सङ्घर्ष्या २०७० को तुलनामा २०७६ मा घट्न गएको छ भने लघुवित्तको कारोबार गर्ने संस्थाको सङ्घर्ष्यामा भने २०७० को तुलनामा २०७६ मा वृद्धि भएको छ। वित्तीय संस्थाहरूको सङ्घर्ष्या र शाखाहरूको स्थितिलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १

वित्तीय संस्थाहरूको सङ्घर्ष्या र शाखाहरूको स्थिति

वित्तीय संस्थाको प्रकृति	संस्थाहरूको सङ्घर्ष्या २०७० मा	संस्थाहरूको सङ्घर्ष्या २०७६ मा	संस्थाहरूको शाखा सङ्घर्ष्या २०७६ मा
वाणिज्य बैंक	३१	२७	४२१९
विकास बैंक	८६	२३	१२१३
वित्त कम्पनी	५९	२२	२३९
लघुवित्त	३१	८९	३९४०
जम्मा	२०७	१६१	९६४०

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, २०७६/७७

माथिको तालिकाको स्थितिलाई हेर्दा २०७० सालमा रहेको कुल वित्तीय संस्थाको तुलनामा २०७६ सालमा वित्तीय संस्थाको सङ्घर्ष्या २२.२ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ। तर सोही अवधिमा वित्तीय संस्थाका सङ्घर्ष्या घटे तापनि लघुवित्तका क्षेत्रमा वित्तीय कारोबार गर्ने संस्थाको सङ्घर्ष्यामा भने ६ वर्षको अवधिमा १८७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। यसका साथै २०७६ सालमा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सङ्घर्ष्यामा वृद्धि भई ९ हजार ६ सय ४० पुगेको छ। २०७६ साल फागुनमा कायम रहेको वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्तका कुल शाखाका आधारमा हेर्दा प्रति शाखा औसत ३ हजार ७२ जनसङ्घर्ष्यामा सेवा पुगेको छ। गत वर्ष सोही अवधिमा

प्रति शाखा औसत जनसङ्घर्ष्या ३ हजार ६ सय २६ रहेको थियो। २०७६ साल फागुनसम्ममा कुल स्थानीय निकायमध्ये ७४६ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखाहरू पुगेका छन्। यसरी पहुँचमा भएको विस्तारले करिब ६१ प्रतिशत नागरिकको कुनै न कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा एउटा खाता रहेको देखिन्छ।

पछिल्लो अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तारमा उल्लेख्य प्रगति भएको देखिन्छ। तर वित्तीय संस्थाहरूको शाखाको अवस्थितिको स्थितिमा भने एकरूपता रहेको देखिँदैन। प्रदेशगत रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाको विवरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २

प्रदेशगत रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा

(२०७६ फाल्गुन मसान्त)

प्रदेश	वाणिज्य बैंक	विकास बैंक	वित्त कम्पनी	लघुवित्त	जम्मा	प्रतिशत	औसत जनसङ्घर्ष्या प्रति शाखा
प्रदेश नं. १	६७६	१७२	४३	६७७	१५६८	१६.३०	३२३२
प्रदेश नं. २	४८७	८६	३१	७५४	१३५८	१४.१०	४४४७
प्रदेश नं. ३	१४७८	३३६	९२	५९६	२५०२	२६.००	२४७०
प्रदेश नं. ४	५१२	२२०	२९	५१८	१२७९	१३.३०	२१००
प्रदेश नं. ५	६१४	३०७	३४	१००	१८५५	१९.२०	२७११
प्रदेश नं. ६	१६९	२०	४	१८६	३७९	३.९०	४६३१
प्रदेश नं. ७	२८३	७२	६	२३८	३९९	७.३०	४०८१
जम्मा	४२१९	१२१३	२३९	३९६९	९६४०	१००.००	३०७२

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६

माथिको तालिकाको स्थितिलाई हेर्दा २०७६ फाल्गुन मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सङ्घर्ष्या सबैभन्दा बढी प्रदेश नं. ३ अर्थात् वागमती प्रदेशमा २६.०० प्रतिशत (२ हजार ५ सय २) रहेको छ भने सबैभन्दा कम ३.९० प्रतिशत (३ सय ७९) प्रदेश नं. ६ अर्थात् कर्णाली प्रदेशमा रहेको छ।

पछिल्लो समय नेपालमा वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तार भएसँगै जनताको पहुँच पनि तीव्र रूपमा बढ्दै गएको छ। त्यसमा पनि वित्तीय क्षेत्रमा प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गएकाले समेत नागरिकको वित्तीय पहुँचमा वृद्धि हुँदै गएको छ। केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले गरेको ५ वर्षे जनसङ्घर्ष्यामा प्रक्षेपणअनुरूप गणना गर्दा २०७६ फागुनमा औसत ३ हजार ७२ जनसङ्घर्ष्यामा सेवा पुगेको छ। गत वर्ष सोही अवधिमा

* सञ्चालक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

पुगेको देखिन्छ । तर वित्तीय संस्थाको शाखाको अवस्थितिमा रहेको विविधताले गर्दा प्रदेश नं. ६, प्रदेश नं. २, प्रदेश नं. ७ र प्रदेश नं. १ मा एउटा वित्तीय संस्थाको शाखामा मुलुकको औसतभन्दा बढी जनसङ्ख्यामा एउटा शाखा पर्न गएको देखिन्छ भने प्रदेश नं. ३, प्रदेश नं. ४ र प्रदेश नं. ५ मा राष्ट्रिय औसतभन्दा कम जनसङ्ख्यामा एउटा शाखा पर्न गएको छ । समग्रतामा हेर्दा शाखा स्थापनामा भएको विविधताअनुसार नै जनसङ्ख्याको पहुँचमा पनि प्रदेशगत रूपमा विविधता रहेको देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साधन स्रोतको उपयोगको अवस्था र चुनौती

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपका विभिन्न प्रकारका साथै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सापटी, वैदेशिक दायित्व र अन्य खुद साधनहरूका माध्यमबाट स्रोत साधनको परिचालन गर्ने गर्दछन् । नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साधन स्रोत र उपयोगको स्थितिमा दिनानुदिन विस्तार हुँदै गएको छ । विगत केही वर्षको साधन स्रोत उपयोगको अवस्था, त्यसमा वाणिज्य बैंकहरूको हिस्सा र निक्षेपमा कर्जा सापटीको अनुपातलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ३

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्रोत साधन उपयोगमा वाणिज्य बैंकहरूको हिस्सा

आ.व.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल स्रोत साधन उपयोग (रु. करोडमा)	वाणिज्य बैंकहरूको हिस्सा (रु. करोडमा)	कुल स्रोत साधन उपयोगमा वाणिज्य बैंकहरूको अनुपात	कर्जा तथा सापटी/निक्षेप अनुपात
२०७०	१३७८३७.०५	११५२८२.५९	८३.६४	८३.८०
२०७३	२२५९५०.७०	१९२३२०.०३	८५.१२	८५.१०
२०७४	२६६१४२.२३	२३६५५८.१८	८८.८८	८८.१४
२०७५	३१५६७१.१९	२७९५८८.८२	८८.५७	९०.२९
२०७६	३७३८५७.६०	३२६०५४.६०	८७.२१	९१.५०

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७

माथिको तालिकाको अवस्थालाई हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साधन स्रोत उपयोगको अवस्थामा निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७० सालमा रहेको रु. १,३७,८३७.०५ करोडको परिमाणमा १७१ प्रतिशतले वृद्धि भई २०७६ सालमा रु. ३,७३,८५७.६० करोड पुगेको छ । उक्त साधन स्रोत उपयोगको अवस्थामा वाणिज्य बैंकहरूको हिस्सा २०७० मा रु. १,१५,२८२.५९ करोड अर्थात् ८३.६४ प्रतिशत रहेकोमा २०७६ सालमा पुग्दा उक्त परिमाणमा वृद्धि भई रु. ३,२६,०५४.६० करोड अर्थात् ८७.२० प्रतिशत पुगेको छ । यसले के देखाउँछ भने अन्य वित्तीय संस्थाको तुलनामा यस अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूको साधन स्रोत उपयोगको स्थिति धेरै परिमाणले वृद्धि भएको छ । यसका साथै

कर्जा तथा सापटी निक्षेपको अनुपातमा समेत वृद्धि हुँदै गएको छ । २०७० सालमा ८३.८० रहेको कर्जा तथा सापटी निक्षेपको अनुपात २०७६ सालमा पुग्दा वृद्धि भई यो अनुपात ९१.५० पुगेको छ । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप अधिकतम रूपमा कर्जा लगानी हुँदै गएको देखाउँछ । तर कर्जा वृद्धि हुँदै गए सँगै वाणिज्य बैंकहरूको असुल हुन बाँकी कर्जाको परिमाण पनि दिनानुदिन बढ्दै गएको छ । यसको स्थितिलाई तल तालिका प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४

वाणिज्य बैंकहरूको असुल हुन बाँकी कर्जा

आ.व.	परिमाण रु. (करोडमा)	वृद्धिदर
२०७१/७२	११०३१४.२९	-
२०७२/७३	१३९२५०.२५	२६.२३
२०७३/७४	१७३५८९.८७	२४.६६
२०७४/७५	२११२३३.०५	२१.६८
२०७५/७६	२४९७९९.३२	१८.२५

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७

माथिको तालिकाको स्थितिलाई हेर्दा वाणिज्य बैंकहरूको असुल हुन बाँकी कर्जाको परिमाण २०७२ सालमा रु. १,१०,३१४.२९ करोड रहेकोमा २०७६ सालमा पुग्दा यसमा वृद्धि भई रु. २,४९,७९९.३२ करोड पुगेको छ । यसलाई वृद्धिदरको हिसाबमा हेर्दा २०७३ सालमा असुल हुन बाँकी कर्जाको वृद्धि दर २६.२३ प्रतिशतबाट घटेर २०७६ सालमा १८.२५ प्रतिशतमा सीमित भएको देखिन्छ । वृद्धिदरमा केही ह्वास भए तापनि रकमको परिमाणमा व्यापक वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैले समयमै वाणिज्य बैंकहरूले उचित अनुगमन गरी असुल हुन बाँकी कर्जाको परिमाण विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गरी तत्काल घटाउन पहल नगरेमा भविष्यमा अचानक Non Performing Loan को मात्रा अत्यधिक बढ्न गई थप चुनौतीको सामना गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता चुनौतीको सामना गर्न नसके आगामी दिनहरूमा वाणिज्य बैंकहरूले प्रतिस्पर्धी क्षमता गुमाउन सक्ने अवस्था आउन सक्छ । त्यसैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आगामी दिनमा अझ प्रतिस्पर्धी र अब्बल बन्का लागि समयमै बैंकले प्रदान गर्दै आएका विभिन्न क्षेत्रहरूको कर्जाको सूक्ष्म अध्ययन गरी असुल हुन बाँकी कर्जाको विवरण तयार गरी क्षेत्रगत रूपमा फरक फरक रणनीति अपनाई असुल हुन बाँकी कर्जाको परिमाण घटाउन विशेष ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ । साथै निक्षेप र कर्जा लगानीमा भएको विस्तारका आधारमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको नियामक निकायका स्पमा रहेको अनुगमन तथा निरीक्षण विभागलाई जनशक्ति र प्राविधिक हिसाबले सक्षम तुल्याई समयमै कर्जा असुलीतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ ।

गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्रमा कोभिड-१९ सङ्क्रमणको असर (सन्दर्भ सामाजिक सुरक्षा कोष)

कपिलमणि झवाली*

कुनै पनि महामारी वा प्रकोपबाट अर्थतन्त्रमा सृजना हुने असर अन्य क्षेत्रका तुलनापा वित्तीय क्षेत्रमा दीर्घकालीन तथा सघन रूपमा पर्दछ भने यस्तो प्रभाव प्रत्यक्ष मात्र नभई निस्सूत र अप्रत्यक्ष प्रकृतिको समेत हुने गर्दछ । कोभिड-१९ को महामारीले यो क्षेत्रमा ठुलो दायित्व सृजना गरेको छ । यसले वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय सक्षमतालाई प्रभावित मात्र पारेको छैन, समग्र सञ्चालन प्रभावकारितालाई घटाउने काम गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रभावकारी नियमन रहेको भनिएको बैंकिङ क्षेत्रमा पारेको असरका बारेमा केही तथ्यहरू बाहिरिएको भए तापनि वित्तीय प्रणालीको अर्को पाटो गैरबैंकिङ क्षेत्रमा पारेको असरका बारेमा खासै तथ्यहरू बाहिरिएका छैन । यो आलेख नेपालको समग्र वित्तीय प्रणालीमा परेको असरमा नभई गैरबैंकिङ प्रणालीमा परेको अल्पकालीन असर, महामारी कै कारण दीर्घकालमा पर्न सक्ने प्रभाव र त्यसबाट संस्थाहरूले सिक्नुपर्ने पाठ तथा सुधारका व्यावहारिक आयामहरूमा केन्द्रित छ ।

बीमा क्षेत्रमा असर

बीमा भन्ने बित्तिकै जोखिम हस्तान्तरणको महत्त्वपूर्ण औजार भन्ने बुझिन्छ । बीमाले निश्चित बीमा शुल्क लिएर व्यक्ति, वस्तु, सम्पति वा दायित्वको जोखिम वहन गरेको हुन्छ । बीमाको एउटा व्यावहारिक सिद्धान्तका रूपमा ठुलो सझौताको नियम (ल अफ लार्ज नम्बर) लाई मानिन्छ । यसको अर्थ जिति धेरै बीमा गर्ने बीमितको सझौता बद्दल त्याति नै बीमा पुलको आकार ठुलो भई बीमा कम्पनीहरू दाबी भुक्तानीको निम्न सक्षम बन्न सक्छन । तर महामारीको समयमा दाबीकर्ताहरूको सझौतामा अत्याधिक वृद्धि हुन गई बीमा पुलमा रहेको रकमले बीमा दाबी धान सक्दैन फलस्वरूप बीमा कम्पनीहरूको सल्भेन्सीमा प्रश्न उठानेमात्र नभई अत्याधिक दाबी पर्न गएको अवस्थामा बीमा कम्पनीहरू नै टाट पल्टन सक्छन ।

बीमा अन्तर्गत नेपालमा जीवन बीमा व्यवसायको वित्तीय विवरण हेर्ने हो भने कोभिडका कारण अल्पकालमा त्याति धेरै प्रभाव परेको देखिँदैन । तथापि समय मै हुनुपर्ने बीमा शुल्क भुक्तानीमा बीमितबाट विलम्ब भएको छ । यसरी बीमा शुल्क भुक्तानी ढिला हुन पुण्डा जीवन बीमा कम्पनीहरूको लगानी तथा दीर्घकालमा बोनस दरमा प्रभाव गर्ने देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त कोभिडका कारण आम्दानी गुमाउने बीमितहरूले बीमालेख समर्पण र सरेन्डर गर्ने प्रवृत्ति बढिसकेको हुँदा बीमा कम्पनीको व्यवसाय विस्तारमा थप चुनौतीको सृजना भएको छ ।

निर्जीवन बीमाअन्तर्गत विभिन्न सम्पति तथा दायित्वको बीमा हुने गर्दछ । नेपालको निर्जीवन बीमाको मुख्य अंश मोटर बीमा रहेको छ । यसका अलावा वस्तुको आयात वा निर्यातमा गरिने सामुद्रिक बीमा, आगलागी लगायत अन्य जोखिमबाट बच्न गरिने सम्पति बीमा, हवाई बीमा लगायत बीमाहरू नेपालमा प्रचलनमा रहेका छन् । कोभिड

महामारी कै अवस्थामा कोरोना बीमालेख जारी गरेका नेपालका निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको अहिलेको मुख्य चुनौती भनेकै कोरोना बीमाको दाबी भुक्तानी रहेको देखिन्छ । निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको पुलमार्फत गरिएको यो बीमाबाट प्राप्त बीमा शुल्कभन्दा धेरै रकम बीमा दाबी परेको अवस्था छ, जसले गर्दा दाबी भुक्तानीलाई समेत बीमा कम्पनीहरूले कडाई तथा ढिला गरेको अवस्था छ । यसको अप्रत्यक्ष असर भनेको बीमितको मनोविज्ञानमा पर्ने बीमाप्रतिको अविश्वास हो । यसका अलावा कोभिडका कारण वित्तीय स्रोतमा कमी हुन गई दीर्घकालमा विकास निर्माण तथा वाणिज्य व्यापारमा आउने सुस्तीको प्रत्यक्ष असर निर्जीवन बीमा कम्पनीको व्यवसाय विस्तार तथा नाफामा पर्ने देखिन्छ ।

अवकाश तथा पेन्सन कोषहरूमा असर

नेपालमा भन्डै ५१ ओटाको हाराहारीमा स्वीकृति प्राप्त अवकाश कोषहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । जसमध्ये नागरिक लगानी कोषले व्यवस्थापन गरेको अवकाश कोषलाई सबैभन्दा ठुलो मानिन्छ, जसमा भन्डै ९० अर्ब अवकाश रकम जम्मा भएको छ । त्यस्ता अवकाश कोषहरूमा कर्मचारीहरूले आफ्नो वार्षिक कुल आम्दानीको ३३ प्रतिशत वा ३ लाखमध्ये जुन कम हुन्छ, त्याति रकम जम्मा गर्न सक्ने र त्यस्तो रकममा कर छुटको प्रावधान रहेको छ । सामाजिक सुरक्षा कोषमा आबद्ध कर्मचारीको हकमा यस्तो छुट कोषमा जम्मा भएको ५ लाखसम्ममा प्राप्त हुने प्रावधान छ । बैंक तथा नागरिक लगानी कोषद्वारा व्यवस्थापन गरिएका ती कोषहरूमा रकम जम्मा हुने प्रवृत्तिमा कोभिडका कारण गिरावट आउने देखिएको हुँदा देशभित्रको समग्र पुँजी परिचालनमा यसको प्रभाव देखिन सक्छ ।

नेपालमा सरकारी तथा आंशिक रूपमा निजी सझाठित क्षेत्रको पेन्सनको व्यवस्था कर्मचारी सञ्चय कोषले गर्ने गरेको छ । यस कोषमा रकम सञ्चय गर्ने कर्मचारीहरूले कोषमा जम्मा गरेको रकम सापेक्षीको रूपमा निकाल्ने प्रवृत्तिमा वृद्धि हुँदै गएको छ । यसको असरले कोषले गर्ने लगानीमा सञ्चयकर्ता सापेक्षीको हिस्सा वृद्धि हुने र दीर्घकालीन महत्त्वका प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको लगानी घट्ने अवस्था देखिएको छ ।

सामाजिक सुरक्षाकोषमा असर

सामाजिक सुरक्षा कोष बहुत प्रकारको सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न स्थापित संस्था हो । यस कोषले योगदानकर्ता श्रमिकको जीवनचक्रमा आधारित भई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने भएकाले यसभित्र अन्तर्राष्ट्रीय श्रम सझाठनले तोकेको सामाजिक सुरक्षाको न्यूनतम मापदण्डका आधारमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ । मूलतः सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमभित्र सामाजिक बीमा तथा पेन्सन कार्यक्रम पर्दछन् ।

* कार्यकारी निर्देशक, सामाजिक सुरक्षा कोष

सामाजिक बीमाअन्तर्गत कोषले सञ्चालन गर्ने स्वास्थ्य उपचार तथा मातृत्व सुरक्षा योजना र दुर्घटना तथा असक्तता सुरक्षा योजनामा कोभिडका कारण खासै अतिरिक्त वित्तीय दायित्वको सृजना भएको छैन । तथापि कोभिड परीक्षणबापतको पीसीआर टेस्टको दाबी भुक्तानीका लागि कोषमा दाबी आउने गरेको र कोषले त्यसबापतको भुक्तानी गर्ने गरेको छ । यसतर्फ परेको अर्को प्रभाव भनेको कोषका योगदानकर्ताहरूले सरकारले गरेको लकडाउन अवधिमा कोषमा आई दाबी गर्न नसकेका कारण लकडाउन खुलेसँगै अधिल्लो आ.व.मा गरिएको उपचारको दाबीसमेत पर्न जाँदा कोषको स्किम कार्यान्वयन शाखामा थप कार्यबोधको सृजना भएको छ । त्यसै गरी सामाजिक सुरक्षा कोषले सञ्चालन गर्ने वृद्धावस्था सुरक्षा योजनामा जम्मा भएको रकम ६० वर्ष अगाडि निकाल्न नमिल्ने प्रावधान रहेका कारण कोभिडका कारण रोजगारी गुमाएका श्रमिक वर्गलाई मार परेको छ । यसको सम्बोधनका नियमित योगदान रकमको निश्चित प्रतिशत रकम विशेष सापटीका रूपमा निकाल्न सकिने गरी कोषको लगानी तथा योजना सञ्चालन कार्यान्वयिमा परिमार्जन गर्ने कार्य अगाडि बढेको छ ।

सामाजिक सुरक्षा कोषमा हाल निजी तथा सझागठित क्षेत्रका योगदानकर्ताहरू मात्र सूचीकृत रहेका छन् । लकडाउनका कारण निजी प्रतिष्ठानहरू लामो समय बन्द रहेका कारण धेरै योगदानकर्ताको रोजगारी पूर्ण वा आंशिक रूपमा गुमेको छ । सरकारले कोषका नियमित योगदानकर्ताहरूको २०७६ चैत्रदेखि २०७७ असारसम्मको योगदान रकम जम्मा गरिएको र व्यवसाय खुलेसँगै श्रावणदेखिको योगदान रकम सम्बन्धित रोजगारदाताबाट जम्मा गर्ने कार्य भइरहेको छ । यसलाई सरसरी हेर्दा नियमित योगदानकर्ताको सझाख्या घटेको तथा नियमित योगदान गर्ने योगदानकर्ताहरूमध्ये भन्दै ३० प्रतिशत योगदानकर्ताको योगदान रकम घटेको देखिन्छ । कोषमा योगदान गर्ने योगदानकर्ताहरूको मासिक औसत आधारभूत पारिश्रमिक १७ हजारबाट घटेर १५ हजार दुई सयमा भरेको देखिन्छ । कर्मचारी सञ्चय कोषको हकमा यस्तो समस्या नदेखिएको हुन सक्छ, किनभने सञ्चय कोषमा निजामती तथा अन्य सरकारी कर्मचारीहरू तथा अधिकांश वित्तीय संस्थाहरू आबद्ध रहेको र ती क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको कोभिडका कारण आम्दानी घटेको छैन ।

सामाजिक सुरक्षा कोषले योगदानकर्ताहरूबाट सझकलित रकमलाई विभिन्न वित्तीय उपकरणहरूमा लगानी गरी दाबी भुक्तानीमार्फतको दायित्व पूरा गर्नुपर्ने र योगदानकर्तालाई उचित प्रतिफल दिनुपर्ने हुन्छ । कोरोनाका कारण समग्र अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावस्वरूप लगानी घट्न गई वित्तीय क्षेत्रमा अधिक तरलता सृजना भएकाले कोषले वाणिज्य बैंकहरूमा गर्ने लगानी प्रभावित हुन पुगेको छ । दीर्घकालीन लगानीको ब्याज घट्न गएका कारण कोषको आम्दानीमा यसको असर परेको छ । लगानी विविधीकरणका नियमित कानुनले व्यवस्था गरेका अन्य क्षेत्रहरूमा समेत तत्काल उच्च प्रतिफलको ग्यारेन्टी हुने गरी लगानी गर्न सकिने सम्भावना देखिएको छैन ।

कोभिडले सिकाएको पाठ

कोभिड महामारीले प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहमा जोड दिनुपर्ने आवश्यकता बोध गराएको छ । सामाजिक सुरक्षा कोषले संस्था सूचीकृत हुने, रकम जम्मा गर्ने, दाबी गर्ने लगायत कार्य अनलाइनमार्फत गरिरहेको सन्दर्भमा लकडाउनको अवधिमा समेत योगदानकर्ता तथा रोजगारदाता सूचीकृत हुने कार्य रोकिएन । साथसाथै यस अवधिमा नियमित योगदान गर्नेको सझाख्या भन्दै दोब्बरभन्दा बढीले बढन पुग्यो । तर स्वास्थ्य संस्थामार्फत गर्ने भनिएको स्वास्थ्य उपचारको दाबी गर्ने प्रणाली समयमा नै विकास भइनसकेका कारण कोभिडको समयमा योगदानकर्तालाई कोष मै आए दाबी गर्न असहज भएको देखियो । यसबाट पाठ सिकेर आगामी दिनमा प्रविधिको विकास तथा गुणस्तरमा जोड दिनु आवश्यक देखिएको छ ।

त्यसै गरी यस्ता महामारीहरूले संस्थाको तरलता तथा सल्भेस्मिया समेत असर पार्ने हुनाले संस्थाहरूले पर्याप्त रिजर्झको व्यवस्था गरेर मात्रै व्यवसाय सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ भने आपत्कालीन कोषहरूको पर्याप्त व्यवस्था गरेर यस्ता महामारीहरूमा त्यस्ता कोषहरूमा रहेको रकमको परिचालनमार्फत राहत पुऱ्याउनुपर्ने देखिन्छ । यस महामारीले बीमा कम्पनीहरूमा रहेको महाविपति कोषहरूको आकार अझै बद्द नुपर्ने आवश्यकता आँल्याउँदछ ।

अर्कोतर्फ महामारीको समयमा आफ्ना कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने विषय पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । कर्मचारीहरूलाई घरबाट सेवा दिन सक्ने कसरी बनाउने ? घरबाट सेवा प्रवाह गर्दा अपनाउनुपर्ने विधि तथा सावधानी के हुने जस्ता विषयहरूमा व्यवस्थापनले पहिल्यै योजना बनाउन सकेमा अकस्मात् आइपर्ने यस्ता विपद्धहरूमा धेरै सहज हुने देखिन्छ ।

सारांश

कोभिडका कारण समग्र अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावको दीर्घकालीन असर वित्तीय क्षेत्रमा समेत पर्ने भएको हुँदा समग्र असर के कति हुने भन्ने विषय अध्ययनको विषय हुन सक्दछ । तत्कालीन रूपमा परेको असरको आधारमा हेर्ने हो भने यसले गैरबैंकिङ्ग क्षेत्रमा तत्काल कार्यगत असर तथा दीर्घकालमा वित्तीय असर पर्ने देखिन्छ । सामाजिक सुरक्षा कोषलाई कोभिडका कारण सृजना भएको तथा हुन सक्ने मुख्य वित्तीय असर भनेको योगदानकर्ताले गर्ने योगदान रकममा आउने गिरावट र त्यसको कारण बीमा योजनाअन्तर्गत जम्मा हुने रकममा कमी भई योजनाले दिने भने बमोजिम सुविधा दिन सरकार गुहार्नुपर्ने अवस्थाको सृजना र दीर्घकालमा लगानी प्रतिफलमा आउने कमी हो भने अर्कोतर्फ यस्तो खालको विषम परिस्थितिमा समेत छुटै कानुनद्वारा स्थापित एवं कानुनी रूपमै अन्तिम दायित्व सरकारको रहने भने कानुनी व्यवस्था रहेको कारणले सामाजिक सुरक्षाका लागि सामाजिक सुरक्षा कोषप्रतिको जनविश्वासमा थप बल प्रदान गरेको छ ।

कोरोना भाइरस, आर्थिक पुनरुत्थान र वित्तीय स्थायित्व

डा. नीलम दुंगाना तिम्सिना*

सन् २०१९ को डिसेम्बरमा चीनबाट प्रारम्भ भएको नोबल कोरोना भाइरस अहिले विश्वभरि विस्तार भएको छ। यो भाइरसले विश्वव्यापी रूपमा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारिहँदा विश्व आर्थिक प्रणालीमा चाहिँ यसको कस्तो असर परिहेको छ? त्यसै नेपालको अर्थतन्त्रमा कस्तो असर परेको छ? त्यसको सामना गर्न र आर्थिक पुनरुत्थान गर्न के कस्ता उपायहरू अपनाइएको छ र अपनाउनुपर्णा? त्यसबाट वित्तीय स्थायित्वमा के कस्तो असर पर्णा? त्यसको सामना कसरी गर्ने? आदिमा केन्द्रित भएर यो आलेख तयार गरिएको छ।

विश्व अर्थतन्त्र र वित्तीय बजारका लागि भाइरस आउटब्रेक एउटा तुलो चुनौतीका रूपमा खडा भएको छ। विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक संस्थाहरू र बैंकहरूले विश्वको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यलाई घटाएर पूर्वानुमान गरेका छन्। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले अक्टोबर २०२० मा प्रकाशित गरेको वर्ल्ड इकोनोमिक आउटलुकका अनुसार सन् २०२० मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर ४.४ प्रतिशतले विकसित मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर ५.८ प्रतिशतले, अमेरिकाको आर्थिक वृद्धिदर ४.३ प्रतिशतले, युरो क्षेत्रको आर्थिक वृद्धिदर ८.३ प्रतिशतले, उदीयमान अर्थतन्त्रको आर्थिक वृद्धिदर ३.३ प्रतिशतले तथा भारतको आर्थिक वृद्धिदर १०.३ प्रतिशतले घट्ने प्रक्षेपण गरेको छ। चीनको आर्थिक वृद्धिदर ११.९ प्रतिशतले मात्र बढ्ने प्रक्षेपण छ। कोषले सन् २०२० मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ०.०२ प्रतिशत मात्र रहने प्रक्षेपण गरेको छ भने विश्व बैंकले ०.२० प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरेको छ।

यसबिच विश्व अर्थतन्त्रलाई सुधारको दिशामा लैजान विभिन्न प्रयासहरू भएका छन्। कोरोना भाइरस सङ्क्रमण रोकनका लागि गरिने स्वास्थ्यसम्बन्धी उपचारात्मक र प्रतिरोधात्मक प्रयास पहिलो र आधारभूत प्रयास हो। यसका अतिरिक्त विश्वको वित्तीय प्रणालीमा स्थायित्व कायम गर्न तथा विश्व आर्थिक पुनरुत्थानमा सहयोग पुन्याउन विश्वव्यापी रूपमा नै केन्द्रीय बैंकहरू सङ्कटको समयमा पहिलो प्रतिरक्षा रेखा साबित भएका छन्।

पहिलो आर्थिक पुनरुत्थानका लागि केन्द्रीय बैंकहरूले नीतिगत दरहरूमा कटौती गरेर मौद्रिक नीतिलाई उल्लेखनीय रूपमा सहज बनाएका छन्। दोस्रो केन्द्रीय बैंकहरूले कोरोना महामारीको समयमा वित्तीय प्रणालीमा तरलता अभाव नहोस् भनाखातिर खुला बजार प्रक्रियामार्फत उल्लेख्य रूपमा थप तरलता प्रवाह गरिएका छन्। तेस्रो विश्वका करितपय केन्द्रीय बैंकहरूले स्वाप लाइन ऐरेजमेन्टअन्तर्गत यू.एस. डलर तरलता व्यवस्थासमेत अभिवृद्धि गरेका छन्। करितपय केन्द्रीय बैंकहरूले यो महामारीबाट सिर्जित आर्थिक सङ्कटबाट अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थान गर्न र वित्तीय स्थायित्व कायम राख्न सन्

२००८ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कट ताका अवलम्बन गरिएका उपायहरूसमेत अपनाउन थालेका छन्। कर्पोरेट बन्डलगायतका जोखिमयुक्त सम्पत्तिहरू खरिद गर्न थालेका छन्। घर परिवार र फर्महरूलाई सरल मूल्यमा सहज कर्जाको व्यवस्था निरन्तर रूपमा हुन सकोस भन्ने उद्देश्यले अन्तिम खरिदकर्ता सुविधासमेत प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिरहेका छन्। धेरैजसो मुलुकहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले राख्नुपर्ने तरलता बफर घटाउने, काउन्टर साइकिलकल व्यापिटल बफर घटाउने, अनिवार्य नगद अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपात घटाउने, वासल थ्रिअन्तर्गतका कर्जा जोखिम, बजार जोखिम, कार्य सञ्चालन जोखिम, लिभरेज अनुपात आदिको कार्यान्वयनमा ढिलाइको सुविधा दिने, स्ट्रेस टेस्टइ धेरै दिनो गर्नमा छुट दिने आदि सुविधाहरू दिई आएका छन्।

फेडरल रिजर्झ बैंकले कोरोना सङ्क्रमण भएका यता आफ्नो नीतिगत दरमा पहिले ५० बेसिस प्वाइन्टले घटाई १ देखि १.२५ प्रतिशतमा भारेको थियो भने पछि शून्यमा भारिसकेको छ। बैंक अफ इस्लान्डले पनि नीतिगत दरलाई ०.७५ प्रतिशतबाट ०.२५ प्रतिशत हुँदै ०.१ प्रतिशतमा भारिसकेको छ। अन्य धेरै मुलुकहरूले पनि आफ्नो नीतिगत दरमा कटौती गरेका छन्। फेडरल रिजर्झले ट्रेजरी र मोर्टगेजमा आधारित सुरक्षण पत्रहरू खरिद गरी परिमाणात्मक सहजीकरण कार्यक्रम अधि सार्वे घोषणा गर्नुका साथै ७ सय अर्ब डलर बराबरको स्टिमुलस कार्यक्रमसमेत लागू गरेको छ। अमेरिकाले यसबिच कोरोना निःशुल्क परीक्षण, तलबी बिदा, नगदै उत्प्रेरणापूरक पोषण कार्यक्रम आदि, ऋणको सावाँ ब्याज तथा कर तिर्ने समयावधि विस्तार, बैंक वित्तीय संस्थाहरूको तरलता अभिवृद्धि आदिका लागि १४.५ ट्रिलियन डलरभन्दा धेरै खर्च गरिसकेको छ। धेरै बैंकहरूले रिजर्झ रिक्वायरमेन्ट शून्यमा भारेका छन्। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले आफ्ना १८९ सदस्य राष्ट्रहरूलाई आवश्यकताअनुसार कोरोना भाइरससँग जुध्न ऋण सहयोग गर्नका लागि १ ट्रिलियन डलर छुट्ट्याएको छ। भारतले समेत नीतिगत दरमा कटौती गरी ४ प्रतिशतमा र अनिवार्य नगद अनुपात ३ प्रतिशतमा भारेको छ। गैरपरम्परागत मौद्रिक उपायहरू र वित्त नीतिगत प्रयासहरूलाई समेत सघन बनाएको छ। केन्द्रीय बैंकका यी सम्पूर्ण प्रयासहरूबाट विश्व आर्थिक पुनरुत्थानमा सहयोग अवश्य मिलेको छ। तर भावी समयमा वित्तीय स्थायित्वको सवाल पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भएर आउने देखिन्छ।

नेपालमा परेको आर्थिक प्रभाव र पुनरुत्थानका लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू

नेपालमा चीनबाट उल्लेख्य परिमाणमा व्यापारिक मालवस्तुहरू

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

आयात हुने गरेको सन्दर्भमा ती सामानहरू आउन नसकदा पसलहरू बन्द हुने, कामदारहरूले बिदा पाउने स्थिति भएको छ । चिनियाँ सहयोगमा सञ्चालित विकास आयोजनाहरूको काम नयाँ वर्ष बनाउन चिनियाँ कामदारहरू फर्किन नसकेका कारण रोकिएको छ । सस्ता चिनियाँ सामानहरू आउन नसकदा उपभोक्ताहरूको उपभोग खुम्चिएको छ भने अर्काँतर महँगीको मारमा परेका छन् । नेपाल भ्रमण गर्न आउने पर्यटकहरूको उल्लेख्य हिस्सा ओगट्ने चिनियाँ पर्यटकको आवागमन बन्द हुनाले पर्यटन आय न्यून हुने निश्चितै छ । नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० स्थगित भएको छ । होटेल अकुपेन्सी खुम्चिएको छ । होटेल, रेस्टुरेन्ट, हवाई यातायात क्षेत्रले तुलो नोक्सानी व्यहोरिहेका छन् । कच्चा पदार्थको अभाव र मजुरहरूको आवागमन बन्द हुनाले उत्पादन घट्न थालेको छ । अर्काँतर अनिवार्य वस्तुबाहेको अन्य वस्तुहरूको माग पनि कम हुन थालेकाले पनि उत्पादन र व्यापार दुवै सुस्त हुन थालेको अनुमान छ । अतः कोरोना भाइरस आउटब्रेकले गर्भमा आर्थिक सुस्ती पनि सँगै लिएर आएको आभास भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको एक सर्वेक्षणका अनुसार बन्दाबन्दी अवधिमा ३९ प्रतिशत उद्योग व्यवसाय पूर्ण/आशिक रूपमा सञ्चालनमा रहेका र ६१ प्रतिशत उद्योग/व्यवसायहरू पूर्ण रूपमा बन्द भएका छन् । एक चौथाइ कर्मचारी/कामदार कटौती भएका छन् । ती उद्योग व्यवसायहरूमा औसतमा १८.२ प्रतिशतले तलब कटौती भएको र ९६.७ प्रतिशत उद्योग/व्यवसायहरूको उत्पादन/कारोबार ७३.८ प्रतिशतले घटेको पाइएको छ ।

भारतलगायत मध्यपूर्वका मुलुकहरूबाट उल्लेख्य सङ्ख्यामा नेपाली कामदारहरू स्वदेश फर्किएका कारण नेपालको वैदेशिक रोजगारीमा धक्का लागेको छ । यसबाट भविष्यमा प्राप्त हुने विप्रेषण आप्रवाहमा समेत प्रतिकूल असर पर्ने देखिन्छ । सङ्क्रमित सबै मुलुकहरूबाट पर्यटक नआउने हुनाले सो आय घट्ने, सङ्क्रमित मुलुकहरूको आफै आर्थिक सङ्कुचनका कारणले नेपालमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी, ऋण र अनुदानमा कटौती हुने हुन सक्छ । बैंकहरूले होटेल, पर्यटन र जलविद्युत क्षेत्रमा प्रवाह गरेको तुलो परिमाणको कर्जा निष्कृय हुने अनुमान गर्न थालिएको छ । चीनबाट कच्चा पदार्थ आयातमा कमी आउनाले नेपालको औषधी व्यवसायमा असर परेको छ । यी लगायतका कारणहरूले विगत दुई वर्ष यता उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्दै आएको नेपालको आर्थिक वृद्धिदर आ.व. २०७६/७७ मा २.२८ प्रतिशतमा खुम्चिएको छ ।

कोरोना भाइरसको स्वास्थ्यसम्बन्धी असर र आर्थिक असर न्यूनीकरण गर्न सरकारद्वारा अगाडि बढाइएका मुख्य कदमहरूमा जनस्वास्थ्यसम्बन्धी व्यापक प्रचारप्रसार, स्वास्थ्यकर्मीहरूको निःशुल्क स्वास्थ्य बीमा, सुविधा वृद्धि, आमनागरिकका लागि कोरोना बीमा कार्यक्रम, सीमा व्यवस्थापन तथा आवतजावतमा रोक, बन्दाबन्दी, आन्तरिक उडान कार्यक्रमहरू स्थगन रहेका छन् । विदेशमा अलपत्र रहेका नेपालीहरूलाई उद्धार गरेर त्याउने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ भने सङ्क्रमितको उपचार, सङ्क्रमितसँग सम्पर्क भएका व्यक्तिहरूको परीक्षण, आइसोलेसन व्यवस्थापनमा तीनै तहका सरकारका प्रतिनिधिहरू खटिएका छन् । दैनिक उपभोगका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू निर्वाध रूपमा आपूर्तिको पर्याप्त व्यवस्था मिलाइएको छ । घरेलु तथा साना, मझौला उद्यम तथा कोरोना प्रभावित पर्यटन व्यवसायका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानी तथा व्यवसाय सञ्चालनका लागि ५ प्रतिशत व्याजमा

कर्जा उपलब्ध गराउन रु. ५० अर्बको छुट्टै कोष स्थापना, विद्युत उपभोक्तालाई खपत युनिटको आधारमा महसुल छुट दिने व्यवस्था, कोरोना प्रभावित घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई ५ प्रतिशतसम्मको सहुलियत दरमा कर्जा उपलब्ध गराउन पुनर्कर्जा कोषमा वृद्धि, १ लाखसम्मको सामूहिक कोरोना बीमा गर्दा लाग्ने शुल्कमा ५० प्रतिशत छुट प्रदान गर्ने व्यवस्था आदि रहेका छन् ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत अर्थतन्त्रमा तरलताको अवस्था सहज गर्न अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपात ४ प्रतिशतबाट घटाई ३ प्रतिशत र बैंकदर ६ प्रतिशतबाट कम गरी ५ प्रतिशत कायम गरेको छ भने व्याजदर करिडोरको माथिल्लो, तल्लो सीमा र नीतिगत दरसमेत घटाइएको छ । काउन्टर साइक्लिकल बफरसम्बन्धी व्यवस्था स्थगन गरिएको, अल्पकालीन कर्जाहरूको भुक्तानी म्याद थप गरिने व्यवस्था गरिएको, पुनर्कर्जाका लागि उपलब्ध कोषको ५ गुणासम्म पुनर्कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था, अति प्रभावित पेसा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने चालु पुँजी कर्जाको सीमामा बढीमा २० प्रतिशतसम्म थप कर्जा प्रवाह गर्नसक्ने व्यवस्था, कर्जा भुक्तानी अवधिको म्याद थप, कर्जा पुनर्संरचना तथा पुनर्तालिकाकरण, तरलता असहजताका आधारमा गैरपराम्परागत मौद्रिक उपकरणको प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्थासमेत मौद्रिक नीतिमा गरिएको छ । यसले कोभिडको प्रभाव कम भएपछि वित्तीय क्षेत्रमा देखार्पनसक्ने चरम तरलता अभावलाई समेत सम्बोधन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

मौद्रिक अधिकारीको रूपमा केन्द्रीय बैंकले गर्ने सपोर्टका प्रयासहरू यस्तो अवस्थामा सङ्क्रमणजन्य आर्थिक सुस्तीसँग जुधन अपर्याप्त हुन सक्छन् । अन्य मुलुकहरूको अनुभवबाट पनि यस्तो अवस्थामा सरकारले वित्त नीतिलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । कृत्रिम अभाव, कालोबजारी नियन्त्रण, आपूर्ति व्यवस्थामा सुनिश्चितता, जनतालाई ढाढस, सान्त्वना, राहत व्यवस्थापनमा आफूले अथक प्रयास गरिरहेको महसूस गराउने प्रयास, कर कटौती, सरकारी खर्चमा वृद्धि आदितर्फ जोड दिनु आवश्यक छ । उपभोग, माग र उत्पादन बढाउनु आवश्यक छ । स्यानिटाइजर, मास्क निःशुल्क वितरण, कोभिड परीक्षण क्वारेन्टाइन, आइसोलेशन, उपचार र उपचार सामग्री व्यवस्थापन, भ्यान्टिलेटरको प्रभावकारी र सहज व्यवस्था आदि हुनु आवश्यक छ । वित्त स्थिरका उपायहरूले यस्तो सङ्कटसँग जुधन प्रत्यक्ष किसिमको प्रभावकारी भूमिका खेल्ने हुनाले त्यसको अहम् महत्त्व हुन्छ ।

अहिलेको अवस्थालाई केही सकारात्मक रूपबाट पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । जनतामा सरसफाइ, स्थानीय जडीबुटीको उपयोग, घरको खानामा जोड, रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउने उपायहरूका बारेमा जनचेतना बढेको छ । वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषण भरपर्दे र दीर्घकालीन स्रोत होइन भन्ने कुरा प्रमाणित भएको छ । मुलुकका कुनाकन्दगा, गाउँघरमा बाँझै रहेका जमिनहरूमै पसिना बगाउनु नै भरपर्दे मार्ग हो भन्ने देखिएको छ । कृषि नै जीविकाको मुख्य आधार र आपत्तमा पनि काम लाग्ने पेसा रहेछ भन्ने बोध भएको छ । महामारी, प्राकृतिक प्रकोप आएको खण्डमा सामना गर्नका लागि पर्याप्त अस्पताल, स्वास्थ्यकर्मी र राहत कोषको व्यवस्था राम्रा र सहज दिनमा नै गरिराख्नु पर्दै रहेछ भन्ने ज्ञान भएको छ । उद्योग व्यवसायले सहज र सरल व्याजको कर्जा उपभोग गरेर आफूलाई

उद्धार गर्न सक्छन् । ऋण तिर्नका लागि बढाइएको समयको लाभ लिन सक्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सुविधाजनक तरलता अवस्थाको लाभ लिनसक्छन् ।

वित्तीय स्थायित्वको सवाल

यसरी अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन, शिथिल आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई गति दिनका लागि विश्वव्यापी रूपमा नै सरकार र केन्द्रीय बैंकहरूले विस्तारकारी प्रयासहरू गरेका छन् । तर यसका अतिरिक्त वित्तीय स्थायित्वको सवाल पनि उत्तिकै पेचिलो भएकाले नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन । कर्जा तिर्ने भाखा सार्दा नसक्ने ऋणीहरूले त तिर्नैन् नै, सक्ने ऋणीहरूले पनि तिर्ने आनाकानी गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । निक्षेपकर्ताको निक्षेपमा बैंकले नियमित रूपमा ब्याज तिर्नु नै पर्दछ । तर आफ्नो कर्जामा ब्याज नआउँदा बैंकहरूलाई पनि समस्या नै परेको छ । असुल नभएको ब्याजलाई आम्दानी बाँध्नुपर्दा बैंकहरूलाई अर्को असमज्जस परेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सञ्चालित एक सर्वेक्षणअनुसार बन्दाबन्दी अवधिमा ४ प्रतिशत उद्योग, व्यवसाय पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा रहेका, ३५ प्रतिशत उद्योग, व्यवसाय आंशिक रूपमा सञ्चालनमा रहेका र ६१ प्रतिशत उद्योग, व्यवसायहरू पूर्ण रूपमा बन्द रहेका पाइएका छन् । सर्वेक्षणमा सहभागीमध्ये ७४.३ प्रतिशत उद्योग व्यवसायहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट र ८.७ प्रतिशतले बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट कर्जा लिएको देखिन्छ । कर्जा नलिएका उद्योग व्यवसायहरूको सझ्या १२ प्रतिशत रहेको छ । यसरी ठुलो सझ्यामा उद्योगधन्दाहरू बन्द हुने र ठुलो सझ्याका उद्योगधन्दाहरूले बैंकबाट कर्जा लिएको हुनाले कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्ने देखिन्छ । कर्जा असुलीमा समस्या आउँदा बैंकहरूको एकातर्फ नियमित आम्दानी हुँदैन भने अर्कातिर धितो लिलामी गर्नुपर्ने, सस्तो मूल्यमा धितो बिक्री गर्दा घरजग्गाको भाउ घटाने, बैंकहरूको वासलातमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने, कर्जा रास्निङ्ड हुने, प्रतिकूल छनौट, नैतिक जोखिम जस्ता समस्याहरू आउने हुन सक्छन् । धितोको रूपमा रहेको घरजग्गाको मूल्य कम हुँदै गएपछि ऋणीले ऋण तिर्न नआउने प्रवृत्ति पनि हुन सक्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ६५ प्रतिशत कर्जा घर जग्गाकै धितोमा गएको पाइन्छ । यसबाट कर्जा असुलीमा भन् समस्या हुन सक्छ । यसबाट कर्जा जोखिम मात्र होइन, तरलता जोखिम पनि सृजना हुने हुन्छ ।

कठिपय उद्योग व्यवसायहरूले आफ्नो व्यवसाय नचलेका कारण ऋण तिर्ने कुरा त पर जाओसू, आफ्नो थातथलो नै छोडेर व्यवसाय बन्द गरेर हिँडेको पनि सुनिएको छ । थप चालु पुँजी कर्जा दिँदा पनि उनीहरूको कर्मचारी, घर भाडा, बिजुली, पानी आदि बापतको दायित्व तिर्नै ठिक्क हुने अवस्था छ । नयाँ कारोबार चालु गर्नका लागि ठुलै धन राशिको आवश्यकता पर्दछ । थप कर्जा प्रवाह गर्दा सो उद्योग व्यवसाय साँच्चै चल्न सक्ने हो वा होइन पहिचान गर्नु आवश्यक छ । अर्कातर्फ मानिसहरूको ध्यान उपभोगमा भन्दा स्वास्थ्यमा नै बढी केन्द्रित भएको हुँदा कुल मागमा कमी आएकाले लगानीकर्ताहरूमा उत्साह देखिएको छैन । फलस्वरूप नयाँ कर्जाको माग पनि कम नै छ । आर्थिक वर्ष २०७६.७७ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप १८.७ प्रतिशतले बढेको छ भने निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा १२ प्रतिशतले मात्र बढेको छ । २०७७ असारमा निक्षेप रु. १७३.१ अर्ब सङ्कलन भएको छ ।

भने कर्जा रु. ३६.८ अर्ब मात्र प्रवाह भएको छ । यसले गर्दा बैंकज्ञ प्रणालीमा उल्लेख्य परिमाणमा अधिक तरलता थुप्रिएको छ । २०७७ कार्तिक मसान्तमा बैंकज्ञ प्रणालीमा रु. १९० अर्बको तरलता रहेको छ । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा एक अर्कामा कर्जा खोसाखोसको स्थिति पनि आएको भने सुनिन्छ । ब्याजदर घटेको छ । सो मितिमा अन्तर बैंक ब्याजदर ०.१२ प्रतिशत रहेको छ । नेपाल सरकारका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने ट्रेजरी बिल र विकास ऋणपत्रको बोलकबोलमा ५ गुणाभन्दा बढीले आवेदन पर्ने गरेको छ । केन्द्रीय बैंकलाई रिभर्स रिपो तथा निक्षेप सङ्कलन उपकरण निरन्तर रूपमा जारी गरिरदिनका लागि प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा दबाब पनि आउने गरेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलताले चिन्ता थेपेको आभास हुन्छ ।

ब्याजदर अत्यन्त न्यून र तरलता अधिक हुँदा कर्जा जोखिमयुक्त क्षेत्रमा जाने सम्भावना बढी हुन्छ । यसतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सजग हुनु आवश्यक छ । कोरोना पीडित उद्यमीहरूलाई राहत दिने ऋणमा, सामर्थ्य भएका ऋणीहरूले पनि ऋण नर्तिने प्रवृत्तितर्फ चनाखो हुनु आवश्यक छ । वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो खर्च घटाउनेतर्फ जागरुक हुनु त भनै आवश्यक छ । बन्द हुन लागेका तर चालु पुँजी थपिदिंदा चल्ने खालका साना मफौला उद्योगहरू छन् भने त्यसतर्फ कदम चाल्नु उपयुक्त हुन्छ, तर नियत नै ठिक नभएका उद्यमीहरूप्रति कठोर पनि हुन सक्नुपर्छ । बैंकहरूका लागि अहिले काउन्टर साइकिलकल पुँजी बफर स्थगन गरिएको भए तापनि आफू पुँजीको मामलामा सुदृढ कसरी हुने ? भन्ने तर्फ स्वतःस्फूर्त रूपमा जागरुक हुनु उपयुक्त हुन्छ । आफ्नो बैंकमा कर्जा, तरलता जोखिम के कस्तो अवस्थामा छ र भविष्यमा आइपन सक्ने विभिन्न प्रतिकूल परि स्थितिहरूको परिकल्पना गरी त्यसको न्यूनीकरणतर्फ पनि यथासम्भव सजग हुनु उपयुक्त हुन्छ । नियमनकारी सुविधा केही समयसम्म पाउने नै भए तापनि स्ट्रेस टेस्ट स्वतःस्फूर्त र निरन्तर रूपमा गरिरहनु उपयुक्त हुन्छ ।

कोरोना महामारीका बखतमा ज्यादातर बैंकज्ञ कारोबारहरू प्रविधिमा आधारित हुने हुनाले सञ्चालन जोखिम न्यूनीकरणमा पनि उत्तिकै संवेदनशील हुनु आवश्यक छ । भोलि महामारीको अन्त्य भएपश्चात् आर्थिक क्रियाकलापमा बढोत्तरी आई कर्जाको माग उल्लेख्य रूपमा बढन गएको अवस्थामा, तरलता न्यून भएको अवस्थामा आफ्ना सङ्कटकालीन तरलता योजनाहरू के के हुन सक्छन् र कसरी तरलता अभाव पूर्ति गर्ने भन्नेतर्फ पनि ध्यान दिनु उत्तिकै महत्वपूर्ण छ । त्यात वेला महामारीका समयमा केन्द्रीय बैंकले उपलब्ध गराएका नियमनकारी विशेष छुटहरू र सुविधाहरूको निरन्तरता सधैँका लागि नहुन पनि सक्छ । तर ऋणीहरूले बन्दाबन्दीको वेला पाइरहेका छुट र सुविधाहरू निरन्तर रूपमा माग गरिरहन सक्छन् । यस्तो परिस्थितिबाट आफूलाई कसरी सहज रूपमा अवतरण गर्ने भन्नेतर्फ पनि बेलैमा सजग हुनु उपयुक्त हुन्छ । अतः आर्थिक पुनरुत्थानमा हातेमालो गरेका केन्द्रीय बैंक र बैंकज्ञ प्रणालीले वित्तीय स्थायित्वलाई सुदृढ बनाउनेतर्फ पनि समन्वयात्मक रूपमा नै अधि बढ्नु उपयुक्त हुन्छ । सङ्कटको समयमा आर्थिक पुनरुत्थान निर्विकल्प छ भने वित्तीय स्थायित्वका कायम गर्नु पनि अर्को चुनौतीको रूपमा रहेको छ । सरकार, केन्द्रीय बैंक र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रत्येक पाइलामा अग्र दृष्टि तथा सावधानीको आवश्यकता छ ।

कोभिड-१९ को समयमा वित्तीय स्थायित्व र नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएका नीतिहरूको सिंहावलोकन

रामु पौडेल*

(क) भूमिका तथा परिचय

चीनको बुहान सहरबाट सुरु भएको कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) सङ्क्रमण तीव्र गतिमा विश्वभर फैलिंदै गई महामारीको रूप लिएपछि विश्व स्वास्थ्य सङ्घाठनले सन् २०२० को जनवरीमा विश्वव्यापी स्वास्थ्य सङ्कटको घोषणा गरेसँगै सन् २०२० मार्चमा पुनः विश्वव्यापी महामारी घोषणा गरेको थियो । यसरी स्वास्थ्य महामारीको घोषणासँगसँगै एकातिर स्वास्थ्य सङ्कटको डर लाएदो अवस्था फैलिंदै गएको छ भने अर्कोतिर सोही महामारीको प्रभावले विभिन्न आर्थिक क्षेत्रमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा पारेको प्रभावले सङ्कटको सुरुवात भई शताब्दीमै परिकल्पना नगरिएको क्षति (करिब १३३ ट्रिलियन डलर बाबारको) विश्व अर्थतन्त्रमा परेको World Bank लगायतका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रीय सङ्घ संस्थाहरूका अध्ययन प्रतिवेदनले देखाएका छन् ।

हालसम्म कोभिड-१९ विश्वका २०० देशमा फैलिसकेको, विश्वभरि करिब ८० मिलियन व्यक्तिहरूमा सङ्क्रमण र १.८ मिलियन व्यक्तिहरूको यसका असरले मृत्यु भइसकेको छ । त्यसै गरी विश्वका करिब १०० भन्दा बढी देशहरूले एक अर्को देशसँग जोडिएका आफ्ना सीमानाका र आर्थिक नाकाहरूलाई बन्द गरेका छन् । यसै गरी रोग सर्न सक्ने जोखिमलाई कम गर्न दैनिक आवतजावत, दैनिक कार्य, भ्रमण, आर्थिक गतिविधि लगायतमा कडा मापदण्ड र सर्तहरू लागू गरी क्वारेन्टाइन, आइसोलेसन आदिको निर्देशन जारी गरेको तथा विश्वव्यापी रूपमा विद्यालयमा अध्ययन गर्ने करिब १.५ अर्ब्दभन्दा बढी बालबालिकाका विद्यालयहरूसमेत बन्द भएका कारणले यस सङ्कटको अर्थतन्त्र एवं सामाजिक क्षेत्रमा पर्ने असर आँकलन गर्न सकिने भन्दा पनि बढी रहन गएको छ ।

वित्तीय स्थायित्व भन्नाले वित्तीय प्रणालीभित्रका वित्तीय संस्थाहरूको कार्यसम्पादनले अपेक्षित उपलब्धि प्रदान गर्ने, वित्तीय तथा पुँजी बजारका उपकरणहरू, वित्तीय बजारको निक्षेप तथा कर्जा एवं समग्र समष्टिगत अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै, वास्तविक क्षेत्र (Real Sector), बाह्य क्षेत्र (Exteranal Sector), मौद्रिक क्षेत्र (Monetary Sector) तथा अन्तर सम्बन्धित (Interlinkages Economic Sectors) अन्य क्षेत्रहरूले स्वतर्स्फूर्त रूपमा नियमित कार्य गर्ने, अर्थतन्त्रमा कुनै पनि प्रकारको दबाव (Economic Shocks) आउन नदिने एवं समग्र भुक्तानी प्रणाली नियमित भइरहने व्यवस्था हो । यसै गरी वित्तीय क्षेत्रको कार्यकुशलताबाट समग्र आर्थिक वृद्धि तथा विकासमा निरन्तर योगदान भई गरिबी निवारण एवं रोजगारीमा केन्द्रीय बैंकको मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको सफलता महसुस गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्था र पुँजी बजारको कुनै पनि असमान्य परिस्थिति महसुस नभएर अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण भूमिका देखिएको हुने, अर्थतन्त्रको

सुखद् उपलब्धि वास्तविक रूपमा महसुस गर्न सकिने वित्तीय बजार र वित्तीय संस्थाको सुखद् पक्ष नै समग्रमा वित्तीय स्थायित्व हो । वित्तीय स्थायित्वलाई विभिन्न देशका केन्द्रीय बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रीय वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न तरिकाबाट परिभाषित गर्ने गरेको पाइन्छ ।

A stable financial system is one that can provide crucial services to households and businesses in good times and bad.

- *Bank of England (United Kingdom)*

Financial stability is a property of a financial system that dissipates financial imbalances that arise endogenously in the financial markets or as a result of significant adverse and unforeseeable events. When stable, the system absorbs economic shocks primarily via self-corrective mechanisms, preventing the adverse events from disrupting the real economy or spreading over to other financial systems. Financial stability is paramount for economic growth, as most transactions in the real economy are made through the financial system. Without financial stability, banks are more reluctant to finance profitable projects, asset prices may deviate significantly from their intrinsic values, and the payment settlement schedule diverges from the norm. Hence, financial stability is essential for maintaining confidence in the economy. Possible consequences of excessive instability include financial crisis, bank runs, hyperinflation, and stock market crashes.

- *Financial Stability Report (NRB, 2012)*

अतः वित्तीय स्थायित्वले वित्तीय बजारको अवस्था, बजारमा उपलब्ध उपकरणहरू, बन्द तथा ऋणपत्र, बजार र उपकरणहरू एवं केन्द्रीय बैंकको नियमन तथा सुपारिवेक्षण पद्धति आदि व्यवस्थाले समष्टिगत अर्थतन्त्रका उपलब्धिलाई ठोस रूपमा तथ्याइकीय ढाँचामा प्रस्तुत गर्ने वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व तथा वृद्धि र विकासको गतिशीलतालाई बुझाउँछ । यही सन्दर्भ र बजारको अवस्था एवं जोखिमका आधारमा वित्तीय स्थायित्वलाई परिभाषित गरी व्याख्या गर्न सकिन्छ । नेपालमा वित्तीय स्थायित्व भन्नाले समग्रमा वित्तीय प्रणालीमा रहेका संस्थाहरू अर्थतन्त्रमा आउने कुनै पनि प्रकारका आर्थिक तथा वित्तीय एवं बैंकिङ घात तथा प्रतिघातहरूबाट सुरक्षित रही जोखिम वहन गर्न

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

सकिरहने अवस्था तथा निरन्तर रूपमा वित्तीय मध्यस्थताको कार्यमा सुनिश्चितताका साथै वित्तीय तथा भूक्तानी प्रणालीमाथि सर्वसाधारण जनताको अटुट विश्वास रहिरहनुलाई बुझिन्छ । त्यस्तै वित्तीय स्थायित्वले जोखिम व्यवस्थापन, प्रभावकारी नियमन तथा सुपरिवेक्षण, पारदर्शी वित्तीय प्रणाली, वित्तीय पहुँच तथा समावेशीकरण एवं समावेशी आर्थिक वृद्धि र वित्तीय प्रणालीमा रहेको बचत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गरी वित्तीय प्रणालीको आर्थिक वृद्धि तथा विकाससँग दरिलो सहसम्बन्ध हुनुपर्ने कुरालाई वकालत गर्दछ ।

(ख) विश्वव्यापी कोभिड-१९ मा वित्तीय स्थायित्व

सन् २०१९ को अन्तस्थै विश्वव्यापी रूपमा सुरु भएको कोभिड-१९ ले निम्त्याएको विश्वव्यापी स्वास्थ्य जोखिम, सङ्कट र महामारीको फलस्वरूप विश्वव्यापी रूपमै मानवीय, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र आर्थिक सङ्कट सृजित गरेको छ । बन्दाबन्दीको अवस्थाका कारणले आर्थिक कृयाकलापमा आएको तीव्र सङ्कुचन, रोजगारी र वस्तु तथा सेवाको उत्पादन एवं वितरणसमेतमा आएको व्यापक गिरावट आदिका कारणले आर्थिक कृयाकलापमा मुद्रा तथा कोषको सङ्कलन तथा प्रवाहमार्फत वित्तीय मध्यस्थीकरण गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था, मुद्रा तथा पुँजी बजारका उपकरणहरू, सार्वजनिक वित्तसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण उपकरणहरू जस्तै सरकारी राजस्व र खर्च आदिमा परेको गम्भीर असरका कारणले वित्तीय स्थायित्वमा निरन्तर रूपमा चुनौतीहरू सृजना गरेको छ ।

कोभिड-१९ को विश्वव्यापी विस्तार तथा त्यसको असरले ल्याएको विश्वव्यापी बन्दाबन्दी (Globally Lockdown) को अवस्थाले उद्योग, व्यापार, कृषि, सेवा, पर्यटन आदि लगायतका क्षेत्रमा परेको नकारात्मक असर परेको छ । जसका कारणले आर्थिक कृयाकलापहरूमा व्यापक गिरावट भई सन् २०१९ को अन्तरित बाटै वित्तीय प्रणालीमार्फत निक्षेप तथा कर्जाको परिचालन एवं कर्जाको माग, लगानी र असुलीमा समस्याहरू देखिन थाल्यो । विभिन्न देशका सरकार, केन्द्रीय बैंक, नियमनकारी निकाय, नीति निर्माता र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू यस प्रकारको विषम अवस्थालाई के कसरी सम्बोधन गरी समाधान गर्न सकिन्छ भन्ने दिशाको छलफल र अन्तर्कृयामा सहभागी भई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने लक्ष्यका साथ सन् २०२० को सुरुवातबाटै अगाडि बढेको अवस्था छ ।

कोभिड-१९ को जोखिमले सृजना गरेको वित्तीय स्थायित्वको चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न केन्द्रीय बैंकको स्वायत्ततालाई कायम राखी केन्द्रीय बैंकको वासलातमा समेत कुनै पनि प्रकारको प्रभाव पर्न नदिईकन कर्जा तथा निक्षेपको सुरक्षा रहने वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिहरू अवलम्बन गर्न अर्थशास्त्रीहरूले सुझाव दिएका छन् । विश्वव्यापी कोभिड-१९ को असरका सम्बन्धमा Price Waterhouse Cooper ले सन् २०२० मा विभिन्न देशका वित्तीय प्रणालीका प्रमुखहरू, बैंकिङ तथा पुँजी बजार क्षेत्रका कार्यकारी प्रमुखहरूसँग गरेको सर्वेक्षणमा वित्तीय स्थायित्वमा विशेषतः वित्तीय संस्थाहरूको स्व-सञ्चालन, निक्षेप तथा कर्जाको परिचालन, तरलता व्यवस्थापन एवं पुँजी बजारसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन र सञ्चालनका कारणले विश्वव्यापी आर्थिक मन्दी, रोजगारीमा कटौती, उपभोक्तको विश्वासमा गिरावट, आपूर्ति व्यवस्थापनमा अवरोध, लगानीमा समस्या सहित उद्योग, व्यापार, कर तथा राजस्व आदिमा नराम्रो असर पर्ने कुराको अनुमान गरिएको थियो ।

विश्व बैंकले विकासोन्मुख मुलुकमा कोभिड-१९ को जोखिम कम गर्न र यससम्बन्धी आर्थिक समस्याहरू समाधान गर्न सन् २०२० को मार्चमा १२ अर्ब अमेरिकी डलरको विशेष राहत प्याकेजको सहायता कार्यक्रम घोषणा गरेको थियो । यसै गरी बैंकले महामारीको समयमा अत्यावश्यक वित्तीय सहयोग सुविधा (Pandemic Emergency Finance Facility) मार्फत सहयोगको घोषणासमेत गरेको छ । यसै समयमा विभिन्न देश र केन्द्रीय बैंकहरूले विभिन्न प्रकारका आर्थिक उत्प्रेरणात्मक कार्यक्रमहरू पनि घोषणा गरेको पाइन्छ । जस्तै, जर्मनीले कुल ग्राहस्थ्रय उत्पादनको करिब ८६.० प्रतिशत अर्थात् ८२२ अर्ब युरो बराबरको सहायता कोष र बेलायतले सुरुमा १५.० प्रतिशत बराबर अर्थात् ३३० अर्ब पाउन्डको सहायता प्याकेज घोषणा गरेका थिए ।

यसै गरी अमेरिका, भारत लगायतका देशहरूले पनि तुलो रकम बराबरको सहायता प्याकेज घोषणा गरेका छन् । यद्यपि स्वतन्त्र अनुसन्धानकर्ताहरूले विश्वव्यापी रूपमा विभिन्न देशका सरकार र केन्द्रीय बैंकहरूले घोषणा गरेका उपरोक्त प्रकारका सहायता कार्यक्रमले कोभिडका कारण सृजना भएको तुलो बेरोजगारी र दैनिक ज्यालादारी तथा मजदुरी गरी जीवन बिताइरहेका मध्ये विश्वका करिब एक तिहाई जनसङ्ख्या आर्थिक, सामाजिक तथा मानसिक समस्याको चेपेटामा परेका र उनीहरूको मानवीय जीवनमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने र यसले वित्तीय स्थायित्वमा नकारात्मक असर पर्ने अनुमान गरेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको अनुमानमा कोभिड-१९ को असरको परिणामस्वरूप विशेष गरी विश्वका उदीयमान राष्ट्रहरूबाट कुल ग्राहस्थ्रय उत्पादनको करिब ०.४ प्रतिशत अर्थात् अमेरिकी डलर १०० अर्बको पौटफोलियो लगानी बाहिर गइसकेको वा त्यति नै रकमले गिरावट भएका कारणले ती देशहरूको वित्तीय स्थायित्वमा थप सङ्कट आउन सक्ने चेतावनी दिइएको छ ।

कोभिड-१९ को स्वास्थ्य सङ्कटसँगै साँयुरिंदै गएको विश्वव्यापी वित्त व्यवस्था र वित्तीय प्रणालीले गर्दा आर्थिक वृद्धिको परिदृष्टसमेत जोखिमपूर्ण भएकाले विश्वको आर्थिक वृद्धि ऋणात्मक दिशातर्फ अगाडि बढेको छ । यसबाट आर्थिक वृद्धि र वित्तीय स्थायित्वमा अस्थिरताका सङ्केतहरू पटक पटक देखिँदै र दोहोरिंदै गएका छन् ।

S & P Forecasts ले विश्वव्यापी रूपमा सन् २०२० र २०२१ मा बैंकिङ प्रणालीबाट मात्रै करिब २.१ ट्रिलियन डलर बराबरको कर्जा नोक्सानी हुन सक्ने अनुमान गरेको छ । यसै गरी Bloomberg ले कोभिड-१९ को असरले सन् २०२० मा करिब १०७ अर्ब बराबरको Underwriting नोक्सानी हुने अनुमान गरेको छ । यसका कारणले करिब ९६ अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको सम्पत्तिको नोक्सानी भई कुल २०३ अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको बैंक र बीमा क्षेत्रको सम्पत्ति नोक्सानी हुने अनुमान छ । हालको बैंकिङ क्षेत्रको स्थायित्व र स्थिरताको परिदृष्टलाई सन् २००८/०९ को विश्व वित्तीय सङ्कटसँग जोडेर तुलनात्मक रूपमा हेर्दा बैंकहरू अहिलेको परिस्थितिमा एकदमै जोखिमको अवस्थामा गुर्जिरहेको अनुमान गरिएको छ । केन्द्रीय बैंकहरू हालको सङ्केतलाई सम्बोधन गर्न एकदमै चनाखो भएका छन् । सोको फलस्वरूप आवश्यकता बमोजिम वित्तीय प्रणालीमा तरलता प्रवाह गर्ने, विद्यमान नीति र वित्तीय तथा मौद्रिक औजाहरूको प्रयोगमा लचिलो बन्ने र आइपर्सेम सम्भावित सङ्कटसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई केही समयका लागि पर सार्वेसमेत गरेका छन् । जसकारण सङ्कट तत्काल नदेखिए पनि सङ्कट र समस्याहरू

बद्दै जाँदा हाल गरिएका व्यवस्थाहरू सङ्कट लामो समयसम्म रहेमा प्रत्युत्पादक बन्ने अनुमान गरिएको छ । सन् २००८/०९ को वित्तीय सङ्कटपछि अर्थतन्त्रलाई आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्र बाहेकका क्षेत्रबाट सृजित जोखिम तथा नोकसानीबाट जोगाउनका लागि गरिएका विभिन्न प्रकारका संरचनात्मक तथा संस्थागत र नीतिगत सुधारको फलस्वरूप अर्थतन्त्र यद्यपि स्वास्थ्य क्षेत्रबाट सृजित जोखिम एवं हालका घात-प्रतिघातबाट केही हडसम्म सुरक्षित रहेको छ ।

(ग) कोभिड-१९ को समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय स्थायित्व कायम राख्न गरेका नीति तथा कार्यक्रमहरू

नेपालमा कोभिड-१९ का कारणले आर्थिक क्षेत्रमा गम्भीर झटका दिएको छ । अर्थतन्त्रका कतिपय क्षेत्रमा अकस्मात् डर लाग्दो प्रभाव देखिएको छ, जस्तै - पर्यटन क्षेत्र । ऐसियाली विकास बैंकका अनुसार नेपालको अर्थतन्त्रमा करिब २.३ अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको नोकसानी अर्थात् सन् २०२०/२१ को न्यौ को ७.१ प्रतिशत नोकसानी देखिएको छ । यसै गरी ऐसियाली विकास बैंकले नेपालमा यो महामारी सुरु हुनुभन्दा अगाडिको अवस्थामा ६.३ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरेको भए तापनि पछि यस्तो वृद्धि २.३ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ । त्यस्तै सरकारी वित्त घाटाको अनुमान ६.४ प्रतिशतबाट बढेर ८.० प्रतिशत पुग्ने अनुमान गरिएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रले यो विषम परिस्थितिको कारणले कुल रोजगारीको करिब ४.७ प्रतिशत अर्थात् नौ लाख सन्तानब्बे हजार जनाले रोजगारी गुमाउने अनुमान गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको अनुमानअनुसार नेपालको सन् २०२०/२१ को आर्थिक वृद्धि १.० प्रतिशतमा सीमित रहने र सन् २०२१ सम्म अवस्थामा सुधार भएमा ३.५ प्रतिशतसम्मको आर्थिक वृद्धि हासिल हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ ।

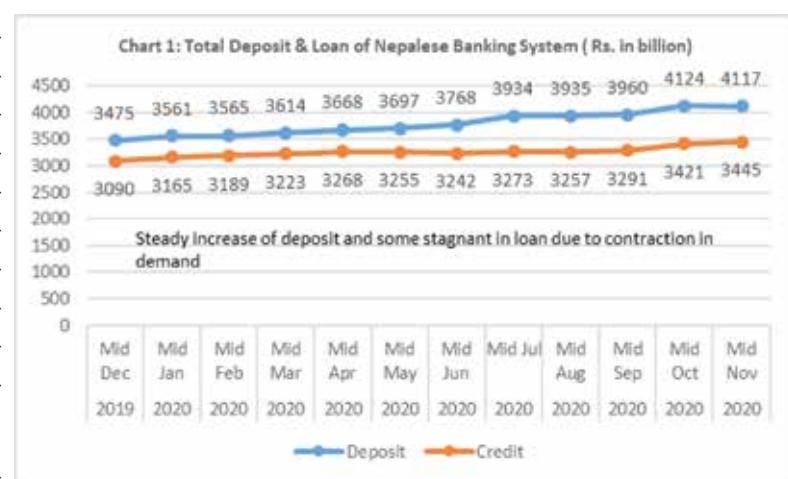
नेपालको वित्तीय क्षेत्रको कर्जा प्रवाह रु. ३४.४५ खर्ब रहेको छ, जसमध्ये होटल, रेस्टुरेन्ट र अन्य सेवा क्षेत्रमा करिब ९.० प्रतिशत कर्जा लगानी रहेको छ । लघु उद्यम र मध्यम खालका उद्योग व्यवसायमा कुल कर्जा लगानीको करिब ११.० प्रतिशत कर्जा लगानीमा रहेको छ । लामो समयको बन्दाबन्दीको अवस्था र त्यसपछिको बिग्रँदो आर्थिक अवस्थाका कारणले यी क्षेत्रको कर्जा असुली नराप्ररी प्रभावित हुने अनुमान गरिएको छ । नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल खराब कर्जा १.७४ प्रतिशत रहेकोमा सोसमेत वृद्धि हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ । यसबाहेक यस क्षेत्रको पुँजीकोष पर्याप्तता सन् २०१९ को डिसेम्बरको तुलनामा खराब हुन सक्ने अनुमानका आधारमा वित्तीय प्रणालीको तरलता र वित्तीय पहुँचमा पनि प्रभाव पर्न सक्ने अनुमान गरिएको छ । यस्तै विप्रेषण आप्रवाहको पछिल्लो अवस्था केही सुधारोन्मुख देखिए तापनि विश्वव्यापी महामारीको फैलाइदो स्वरूप र भ्याक्सिनको सर्वसुलभ प्रयोग तथा रोग निदानको निश्चितता नभएसम्मका लागि अस्थिर नै हुन सक्ने अनुमानका आधारमा अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रसमेत प्रभावित भई वित्तीय स्थायित्वमा प्रभाव पर्न सक्ने अनुमान गरिएको छ ।

नेपाल सरकारले धैरै ढिलो मात्र घरपरिवारहरूको बिजुलीको बिलमा छुट दिने, युटिलिटीको भुक्तानी अवधिलाई केही पर सारिदिने र अत्यन्तै न्यून मात्रामा सीमित क्षेत्रका करदाताहरूले

तिर्नुपर्ने करमा छुट दिने वा तिर्ने अवधिकोही पर सारिदिने घोषणा गरेको अवस्था छ । कोभिड-१९ को समस्यासँग लड्नका लागि विश्वव्यापी रूपमा सरकार र केन्द्रीय बैंकहरूले सरकारी वित्त नीति र मौद्रिक नीतिका औजारहरूलाई सँगसँगै विशेषत: वित्त नीतिका औजारहरूलाई बढी जोड दिँदै अगाडि बढाइरहेको अवस्थामा नेपालमा भने सरकारको तर्फबाट खासै महत्वपूर्ण कदमहरू घोषणा गरिएको छैन । यद्यपि केन्द्रीय बैंकको तर्फबाट केही महत्वपूर्ण कार्यक्रम र योजनाहरू घोषणा गरिएका छन् ।

केन्द्रीय बैंकले लिएका मुख्य मुख्य नीतिहरूमा विशेषत: अनिवार्य नगद अनुपात घटाउने, SLR को दरमा कटौती गर्ने, भुक्तानी गर्नुपर्ने कर्जा र व्याजको भाखा पर सारिदिने र तोकिएकै समयमा भुक्तानी दिएमा १० प्रतिशत छुट दिने, पुनर्कर्जा कोषको रकमलाई दुई चरणमा गरेर बढाएको एवं Counter cyclical Buffers कायम गर्नुपर्ने प्रावधानलाई केही समयका लागि स्थगन गरेर प्रारम्भिक रूपमा वित्तीय स्थायित्वका लागि कदम चालेको देखिन्छ । यद्यपि नेपालको केन्द्रीय बैंकले पनि अमेरिकाको फेडरल रिजर्भ बैंकले घोषणा गरेजस्तै सङ्कटमा परेका उद्योग तथा व्यवसायले वाणिज्य बैंकबाट थप वा नयाँ कर्जा लिई उद्योग तथा व्यवसाय सुचारू गर्न सक्ने र पछि उक्त कर्जा महामारी अगाडिको उद्योग व्यवसायको असल वित्तीय स्वास्थ्यका आधारमा केन्द्रीय बैंकले खरिद गरिदिने व्यवस्था एवं सोका लागि सरकारसँग आवश्यक समन्वय गरी Special Purpose Vechicle (SPV) को व्यवस्था गर्न सकेमा अर्थतन्त्रको पुनर्उत्थानमा सधाउ पुग्न सक्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । यसै गरी केन्द्रीय बैंकले Primary Corporate Credit Facility को व्यवस्था गरी संस्थागत बन्ड बजारको प्रवर्द्धन गर्नसमेत यो सङ्कटको समय उपयुक्त हुन सक्ने विश्वास गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले हालसम्मको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आय गणना (Income recognition), सम्पत्तिको गुणस्तर, कर्जा एवं पुँजी र निक्षेप अनुपातलाई लचिलो बनाएको, ऋणको किस्ता तथा साँवा र ब्याज भुक्तानीलाई उचित समय दिई पर सारिएको, ब्याज पुँजीकरणलाई लचिलो बनाएको, ग्रेस अवधिलाई बढाइएको तथा पुनर्संरचना र पुनर्तालिकीकरणलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आफै विश्लेषण र मुल्याङ्कनका आधारमा स्वयं निर्णय गर्न सक्ने, स्वीकृत

परियोजना/कार्यका लागि थप कर्जा माग भएमा तोकिएको सीमाभित्र रही प्रदान गर्न सक्ने गरी सीमा बढाइएको र ऋण असुलीको प्रकृयालाई

लचिलो गरी स्थगन गरेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कोभिडको कारणले Outstanding Interest २०७६ पौषमा रु. ४४.० अर्बको तुलनामा बढेर २०७७ जेष्ठमा सबैभन्दा बढी रु. ९५.० अर्ब पुगेकोमा २०७७ आषाढ मसान्तमा सो रकम रु ५९.० अर्ब रहेको देखिन्छ। त्यसपछि पनि क्रमशः बढौ गई २०७७ आश्विनसम्ममा रु. ९६.० अर्ब पुगेको अवस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसहित कर्जा लिएका फर्म, उद्योग, व्यापार, प्रतिष्ठान र व्यक्तिहरू दबाबकै स्थितिमा रहेको अवस्थाले यदि समग्र व्यावसायिक वातावरण र सहुलियतका कार्यक्रम एवं जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रम थप गरी समस्यालाई सम्बोधन गर्न नसकेमा वित्तीय स्थायित्वमा चुनौती सृजना हुन सक्ने नै देखिन्छ। त्यसै गरी २०७६ पौष मसान्तमा रु. ३४ अर्ब रहेको कुल Overdue Interest क्रमशः बढौ गई रु. ५७.० अर्ब पुगेको तथा २०७६ पौष मसान्तमा असुली भएको ब्याज रु. ४०.० अर्ब रहेकोमा २०७७ असोज मसान्तमा रु. ३६.० अर्ब मात्र असुली हुन सकेको अवस्था छ। यसरी असुलीमा हास आएको तथा Overdue Interest बढेको अवस्थाले पनि वित्तीय स्थायित्वमा समस्या आउनसक्ने देखिन्छ।

(घ) निष्कर्ष

डिसेम्बर सन् २०१९ मा चीनको वुहान सहरमा पहिलो पटक कोभिड-१९ पता लागेपछि अत्यन्त तीव्र गतिमा सङ्क्रमण विश्वभर फैलिरहेको यो स्वास्थ्य सङ्कटले विश्वभरिका मानिसहरूको आवतजावतमा नियन्त्रण गर्दै बन्दाबन्दीको घोषणा गर्न बाध्य पार्यो। कोभिड-१९ को सङ्क्रमण बढेसँगै राज्यका विभिन्न क्षेत्रमा यसका प्रत्यक्ष र परोक्ष प्रभावहरू परेका छन्। रोगको सङ्क्रमणलाई नियन्त्रण गर्ने तथा सङ्क्रमित व्यक्तिहरूको उपचारमा लाग्नुपर्ने जिम्मेवारी बढिरहेको अवस्थामा सङ्क्रमण फैलिन नदिन गरिएका कडा प्रकारका लकडाउनका कारणले व्यापार, व्यवसाय, उद्योग, कलकारखाना लगायत यसका सम्पूर्ण क्षेत्र बन्दको अवस्थामा रहे। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले कोभिड-१९ को प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावका कारण विश्व अर्थतन्त्रले सन् २०२० मा नै १.० देखि २.० ट्रिलियन अमेरिकी डलर बाराबरको नोकसानी बेहोर्नुपर्ने प्रक्षेपण गरेको थियो। त्यस्तै यसले उद्योगहरूमा पारेको प्रत्यक्ष प्रभावका अतिरिक्त आपूर्ति व्यवस्थामा भएको गडबडी, अर्थतन्त्रको इकोसिस्टममा परेको नकारात्मक प्रभाव, बेरोजगारीमा भएको उल्लेख्य वृद्धि, पुँजी पलायन, व्यवसायमा तरलताको अभाव तथा दायित्व भुक्तानीमा अनियमितता, वैदेशिक लगानीमा सीमितता, उत्पादन तथा व्यापारमा भएको हास लगायतले विश्व अर्थतन्त्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उल्लेख्य हास आई विश्व अर्थतन्त्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धि भन्डै ३.० प्रतिशतले नकारात्मक हुने प्रक्षेपण गरिएको थियो।

अर्थतन्त्रका विविध आयाममा परेको नकारात्मक प्रभावका कारण नेपालको बैंकिङ क्षेत्र पनि विभिन्न प्रकारका समस्याहरूबाट गुजिरहेको अनुभव गरिएको छ। बैंकिङ क्षेत्रले आफ्नो स्वास्थ्य सुधार गर्नुपर्ने दायित्वका अतिरिक्त समग्र अर्थ व्यवस्थाका आयामहरूको पुनरुत्थानका लागि समेत गम्भीर भूमिका निर्वाह गर्नु परिहेको छ। यसैले नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक तथा विभिन्न नियमनकारी निकायहरूले विविध सुधारात्मक कार्यहरू गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता बनेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत विभिन्न मुलुकका सरकार, नियमनकारी निकाय लगायतले विविध सहुलियत तथा उद्धारका कार्यक्रमहरू अगाडि सारेका छन्। कोभिड-१९ महामारीको प्रकोपले

अत्यन्त नकारात्मक प्रभाव पारेका क्षेत्रहरू जस्तै पर्यटन उद्योग, कृषि उद्योग, होटल व्यवसाय, निर्माण क्षेत्र, रियलस्टेट क्षेत्र, उत्पादनमूलक क्षेत्र लगायत क्षेत्रका लागि अल्पकालीन, मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन उत्थानका कार्यक्रमहरू ल्याउने तर्फ लाग्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। यस सन्दर्भमा वित्तीय क्षेत्र लगायत अन्य सम्पूर्ण क्षेत्रहरूको पुनरुत्थानका लागि विश्वका विभिन्न देशका सरकार, केन्द्रीय बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूले घोषणा गरेका नीति तथा कार्यक्रमहरूले सम्बन्धित देश र क्षेत्रका समस्याहरू समाधान गर्न केही हदसम्म योगदान गरेको भए तापनि नेपालको सन्दर्भमा नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यक्रमले अर्थतन्त्रको मागबमोजिमका समस्याहरू समाधानमा पूर्ण ध्यान दिई आर्थिक वृद्धि, विकास र वित्तीय स्थायित्वमा साधन र स्रोतको प्रबन्ध गर्न सकेको देखिँदैन।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको चालु आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को पहिलो त्रैमासिक र २०७७ आषाढ मसान्तसम्मको अवस्था हेर्दा खुद नाफामा सीमान्त प्रतिशत (३.१३) ले हास आई रु. १६.०४ अर्ब रहेको तथा कुल ६५ ओटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वितरणयोग्य नाफा नकारात्मक रहेको तर कुल निक्षेप र कर्जामा भने सीमान्त वृद्धि भएको, ब्याज आम्दानी र खर्च दुबैमा हास आएको, कुल कर्जामा खराब कर्जा वृद्धि भएका कारणले पनि जोखिमको अवस्था कायमै रहेको देखिन्छ। अझै पनि थप तरलता तथा पुनर्कर्जा, ब्याजदर र ब्याजदर अन्तर, थप पुनर्संरचना र पुनर्तालीकरण तथा ग्रेस अवधि, पुँजीकरणको व्यवस्था, लाभांश वितरणसम्बन्धी व्यवस्था, घट्दो नाफाको स्थिति, बैंकिङ क्षेत्रको रोजगारीको कटौतीको सम्भावित अवस्था, पुनरुत्थानका लागि व्यावसायिक र वित्तीय योजना, वित्तीय ऋणको परिमाण बढन सक्ने अवस्था, पुनरुत्थानका लागि थप वित्त व्यवस्था, कर्जा तथा धितोसम्बन्धी जोखिम, सम्पत्तिको गुणस्तर, बढ्दो प्रविधिको प्रयोग र यसबाट सम्भावित बढ्दो जोखिम, डिजिटल बैंकिङ र यसको प्रयोग, जोखिम व्यवस्थापनको परम्परागत तरिका तथा नीति र कार्यक्रम, सूचना तथा जानकारीको प्रवाह तथा विश्लेषण र प्रयोग, बढ्दो खराब कर्जा र वास्तविक खराब कर्जाको अवास्तविक चित्रण हुने अवस्था, धितोको मूल्यमा रहेको सम्भावित जोखिम तथा हास जस्ता चुनौतीहरू नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा देखिएका छन्। यसले वित्तीय स्थायित्वमा जोखिम नै रहेको देखिएकाले यस्ता समस्याहरूको सम्बोधन हुने गरी आगामी दिनमा बैंक तथा वित्तीय संस्था, नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकार वित्तीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने मूल अभियायले अगाडि बढेका अवस्थामा कोभिड-१९ बाट अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव कम गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

References

- अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका प्रकाशनहरू, (<https://www.imf.org>)
- विश्व बैंकका प्रकाशनहरू, (<https://www.worldbank.org>)
- विभिन्न देशका केन्द्रीय बैंकका नीति तथा प्रकाशनहरू,
- <https://www.bis.org/cbanks.htm?m=2%7C9>
- नेपाल राष्ट्र बैंक, विभिन्न समयका मौद्रिक नीतिहरू, वित्तीय स्थायित्व प्रतिवेदन, र वार्षिक प्रतिवेदन, (<https://www.nrb.org.np>)
- अर्थ मन्त्रालय, आर्थिक सर्वेक्षण र बजेट (विभिन्न वर्ष), (<https://www.mof.gov.np>)

अबको बैंकिङ्ग भनेको स्मार्ट बैंकिङ्ग हो

कविराज अधिकारी*

अहिले कोभिड-१९ को महामारीका कारण आर्थिक गतिविधिहरू न्यून भइरहेका छन् । कर्जाको माग धैरै नभएकाले पनि बैंकहरूले ब्याजदर घटाएका हुन् । कर्जाको ब्याजदर घटाएपछि निक्षेपको पनि घटेको छ । माग र आपूर्तिको नियमअनुसार नै ब्याजदर तय हुने हो । अहिले बैंकहरूमा अधिक तरलताको अवस्था छ । भोलि जनजीवन सामान्य हुँदै गएपछि कर्जाको माग बढ्छ । नयाँ कर्जा लगानी गर्न निक्षेप चाहिने भएकाले त्यतिवेला स्वाभाविक रूपमा ब्याजदर बढ्न थाल्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा चल्ती र बचतको हिस्सा (कासा) बढी छ । यसले गर्दा बैंकको कस्ट अफ फन्ड कम भई आधारदरसमेत तुलनात्मक रूपमा कम छ । त्यसैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सधैं तुलनात्मक रूपमा कम ब्याजदरमा लगानी गर्ने गरेको छ । यस बैंकको ब्याजदरमा विगतदेखि नै धैरै प्रतिशतले उतारचढाव हुने गरेको छैन । माग र आपूर्तिका आधारमा सामान्य रूपमा थपघट हुने हो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सधैं ब्याजदर स्थायित्वका लागि सघाउ पुने गरी कर्जा तथा निक्षेपको ब्याजदर निर्धारण गर्दछ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जनतालाई बैंकिङ्ग आदत सिकाएको बैंक हो । यस बैंकले आफ्नो कारोबारलाई हिजोको ढड्डा प्रणालीबाट आजको कप्युटराइज्ड प्रणालीमा लगिसकेको अवस्था छ । सम्पूर्ण शाखा कार्यालयहरू कम्प्युटराइज्ड, डिसेन्ट्रेलाइज्ड डाटाबेस प्रणालीबाट सञ्चालित थिए । यस्तो डिसेन्ट्रेलाइज्ड प्रणालीमा सञ्चालित कोर बैंकिङ्ग प्रणालीलाई सेन्ट्रलाइज्ड डाटाबेस प्रणालीमा परिवर्तन गरी कोर बैंकिङ्ग सफ्टवेयर लागू गरिएको छ । कोर बैंकिङ्ग प्रणालीलाई सेन्ट्रलाइज्ड डाटाबेस प्रणालीमा परिवर्तन गरेपछि वैकल्पिक वितरण माध्यमहरूको कार्यसम्पादनमा वृद्धि भई ग्राहकहरूलाई थप आधुनिक, डिजिटल र भरपर्दो बैंकिङ्ग सेवा प्रवाह गर्न सहज भएको छ । अहिले मोबाइल बैंकिङ्ग र अनलाइन बैंकिङ्ग प्रणालीमा बैंकका १४ लाखभन्दा बढी ग्राहकहरू जोडिएका छन् । बैंकको विद्युतीय कारोबारको हिस्सा ६० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको अवस्था छ । हाम्रा ग्राहकको सझौया ३० लाखभन्दा बढी छ । नयाँ पुस्ताका ग्राहकका लागि भौतिक रूपमा बैंकमा उपस्थित नभएरै घरमा बसेर बैंकिङ्ग सेवा प्रयोग गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने गरी डिजिटल बैंकको मोडलमा जानका लागि कार्य गरिरहेका छौं । यसका लागि थप अटोमेसन, स्मार्ट बैंकिङ्गको आवधारण विकास गर्दै मजबुत सूचना प्रविधिको विकासबाट प्रविधिमा आधारित बैंकिङ्ग सेवाका लागि लगानी गरिरहेका छौं ।

हाम्रो योजना भनेको डिजिटल बैंकिङ्ग सेवातर्फ जाने हो । अबको बैंकिङ्ग भनेको स्मार्ट बैंकिङ्ग हो र हामी पनि त्यसतर्फ लाए छौं । हामी अब प्रविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर नयाँ प्रोडक्ट लिएर अधिक बढ्छौं । दक्ष जनशक्ति र नवीन प्रविधि भित्र्याएर बैंकको बिजनेसलाई बलियो बनाउने छौं । कर्मचारीको दक्षताको अध्ययन गरी सोहीअनुसार काम गराउने र ग्राहक वर्गको अपेक्षाअनुसारको Customer Centric भई प्रविधिमैत्री बैंकिङ्ग बनाउने हाम्रो लक्ष्य छ ।

हामीले हरेक वर्ष कर्जाको पोर्टफोलियो म्यानेज गर्ने काम गर्दौं । हामीले सीसीडी रेसियोमा प्रशस्त मार्जिन राखेर कर्जा लगानी गर्ने हुनाले भविष्यमा नयाँ कर्जा लगानी गर्न सक्ने अवस्थामा रहिरहेका हुने छौं । तसर्थ राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा तरलताको समस्या आउने सम्भावना न्यून छ । हामीले विगतमा अन्य बैंकको कर्जा खरिद गरेर समेत बैंकिङ्ग बजारमा तरलता असहज हुँदा सहजीकरण गरेका छौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट कर्जा कारोबार गर्न गाहो छैन । ग्राहकले देशका ७७ जिल्लामा रहेका हाम्रा सबै शाखा कार्यालयमार्फत कर्जा लिन सक्नुहुन्छ । हो, बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन, आफ्नो कर्जा निर्देशिका तथा प्रचलित कानुनबमोजिम कर्जा लगानी गर्दछ । जुन व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीले कर्जा लिने हो, उहाँहरूको निवेदन तथा प्रस्ताव कर्जा निर्देशिकाबमोजिम भएमा मात्र कर्जा पाउनुहुन्छ, नत्र कर्जा पाउनुहुन्न । हामीले कर्जा लगानीका क्षेत्रमा ग्राहकको निवेदन लिने वेलादेखि फाइलको विश्लेषण प्रक्रिया र स्वीकृति प्रक्रियालाई अटोमेसन गर्दै छौं । यसपछि कर्जा प्रवाहसम्बन्धी प्रकृया थप सहज हुने छ ।

हो, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको खराब कर्जाको दर केही बढी छ । यसलाई हामीले कम गर्न तदारुकताका साथ आवश्यक काम गरिरहेका छौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक पूर्ण स्वामित्वको सरकारी बैंक भएकाले यसको प्राथमिकता सरकारी नीति, नियमको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याई देशको समग्र आर्थिक विकासका लागि योगदान पुऱ्याउनु हो । त्यसैले हामी एकदमै सानो आकारको विनाधितोको सहुलियतपूर्ण कर्जदेखि ठुला-ठुला उद्योग, पूर्वाधार, हाइड्रोसम्ममा लगानी गर्दछौं । बैंकले साना र ठुला क्षेत्रमा मात्र होइन व्यापार, व्यवसाय

* नायब प्रमुख कार्यालयी अधिकृत, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

गर्न चाहने मध्यम उद्यमीहरूलाई एसएमई कर्जा प्रवाह गर्दछ । बैंकले घर, गाडी, सेयर किन पनि एकदमै सस्तो ब्याजदरमा कर्जा लगानी गरिरेहको छ । सस्तो ब्याजदर र यस बैंकको कर्मचारीको मित्रवत् व्यवहारका कारण उद्यम गर्न चाहने जुनसुकै क्षमताका व्यवसायीहरू आज राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग कारोबार गर्नका लागि लालायित छन् । हाप्रो अनुभवका आधारमा व्यवसायीहरूको पहिलो रोजाइको बैंक नै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक भएको छ । हामीले गर्ने कर्जा लगानीको उद्देश्य देशको उत्पादकत्व वृद्धि र रोजगारी सृजना गरी आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु हो ।

बैंकिङ्ग क्षेत्र जोखिमयुक्त व्यवसाय हो । साथसाथै यो गतिशील भएकाले सधैँ एकैखाले चुनौती देखिँदैनन् । समयक्रमसँगै नयाँ नयाँ चुनौतीहरू देखापरिरहेका हुन्छन् । सञ्चालन जोखिमबाट आउने चुनौतीहरूका साथसाथै कर्जासम्बन्धी चुनौतीहरू बढेर आएका छन् । सूचना प्रविधिको प्रयोगमार्फत विभिन्न फ्रडका घटनाहरू बढिरहेका

छन् । साइबर सेक्युरिटी, कम्प्लायन्स, खर्च कटौती र मितव्यिता, पुँजी पर्याप्तता, दक्ष कर्मचारीको स्तानान्तरण, प्रविधिमा पहुँच, व्यवसायमा विविधीकरण र तिनको व्यवस्थापन जस्ता चुनौतीहरू आजकल बैंकिङ्ग क्षेत्रमा प्रमुख रूपमा रूपमा देखापरिरहेका छन् ।

विगतदेखि नै आउने समस्या तथा चुनौतीको सामना गर्दै यहाँसम्म आइपुग्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रको प्रतिस्पर्धी बैंकका रूपमा खडा भएको छ । हामीले बैंकको सञ्चालक समितिको मार्गदर्शन, बैंकको व्यवस्थापन समिति तथा विभिन्न समितिहरूमा हुने छलफल, लोकसेवा आयोगको परीक्षा उर्त्तीण गरी बैंक सेवामा आउनुभएका योग्यतम बैंकका कर्मचारीहरूको अथक प्रयास र सामूहिक प्रयत्नबाट बैंकमा देखापर्ने जस्तासुकै चुनौतीको सामना गरिरहेका छौं ।

(राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वार्षिक स्मारिका उपहार-२०७७ का लागि प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उपसमितिका तर्फबाट ईश्वर उप्रेतीले गर्नुभएको कुराकानीमा आधारित)

सम्पति व्यवस्थापन कम्पनीको अवधारणा र आवश्यकता (सन्दर्भ : कोभिड-१९)

राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

स्वस्थ र सक्षम वित्तीय प्रणालीको माध्यमबाट मात्रै देशको दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सम्भव हुने भएकाले वित्तीय प्रणालीलाई सुदृढ र दिगो तुल्याउन नीतिगत साथै आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्थापन हुनु अति आवश्यक हुन्छ । वित्तीय प्रणालीलाई स्थायित्व प्रदान गर्ने सवालमा पछिल्लो दशकमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनमा समयसापेक्ष परिवर्तन गर्ने, बैंकिङ क्षेत्र, सम्पति शुद्धीकरण, विद्युतीय कारोबार लगायतका विषयमा कानुनी आधारहरू तय गर्ने, वासेलबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको अध्यावधिक व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गराउने, वित्तीय संस्थाहरूमा जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धति कार्यान्वयन गर्ने जस्ता कामहरू भएको देखिन्छ । तर बैंकिङ क्षेत्रमा समस्याका रूपमा देखिने निष्कृत तथा खराब कर्जाहरूको दीर्घकालीन र दिगो व्यवस्थापनका लागि आवश्यक सम्पति व्यवस्थापन कम्पनीको स्थापना भने हालसम्म हुन सकेको छैन ।

कोरोना भाइरसको सङ्क्रमणको असर नेपालमा देखिनु अधिसम्प्रको अवस्थामा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको वित्तीय परिसूचक तथा समग्र अवस्था सन्तोषजनक नै देखिन्छ । लामो समयसम्म विद्यमान राजनैतिक अस्थिरता, लोडसेडिङ्को मार लगायतका समस्याबाट बिस्तारै निकास पाउन लागेको अवस्थामा नेपाली अर्थतन्त्रमा अप्रत्यासित आइलागेको कोरोनाको सङ्क्रमणले नवीन चुनौती सृजना गरेको छ । धेरै मुलुकहरूमा सङ्क्रमणको असर उत्कर्षमा पुदा तुलनात्मक रूपमा नेपालमा सङ्क्रमण दर तथा मृत्युदर कम देखिए तापनि पछिल्ला दिनहरूमा यसले भयावह रूप लिँदै गएको देखिन्छ । अर्थतन्त्रमा राम्रो सम्भावना बोकेका पर्यटन, शिक्षा, यातायात लगायतका व्यवसायहरू कोभिड-१९ का कारण प्रत्यक्ष मारमा परेका देखिन्छन् भने विगतमा सञ्चालनमा रहेका उद्योगधन्दा र अन्य व्यवसाय पनि तत्काल सहज रूपमा सूचारु हुन सक्ने अवस्था हालसम्म देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा कर्जा लगानी गरिएका परियोजना सञ्चालन नभएमा, कर्जा नियमित हुन नसकेमा, नगद प्रवाहको समस्या भएमा, नियमित मुनाफा आर्जन गर्न नसकेमा कर्जाको गुणस्तर खस्कन्छ । कमजोर कर्जाका लागि बैंकहरूले थप कर्जा नोकसानी व्यवस्था गर्दा बैंकहरूको पुँजीकोष क्षय भई समग्र वित्तीय प्रणालीमा पनि प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्छ । नियमित रूपमा हुने निष्कृत कर्जाको व्यवस्थापन सहज नै भए

पनि असामान्य अवस्थामा वृद्धि हुने यस्ता कर्जाको व्यवस्थापन गर्नु समग्र बैंकिङ प्रणालीकै लागि चुनौतीपूर्ण हुन्छ ।

सामान्यतः बैंक तथा वित्तीय संस्थाका आन्तरिक कारणबाट सृजना भएका कर्जासम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बन्धित संस्थाले नै सल्टाउनुपर्ने र नसकेमा नियामकीय कारबाही हुनु स्वभाविक नै हो । तर कतिपय अवस्थामा बाह्य कारणबाट समग्र वित्तीय प्रणालीमा नै समस्या सृजना भई कर्जाको गुणस्तर खस्क्ने र त्यस्तो चक्र लामो समयसम्म कायम रहेमा वित्तीय दुर्घटनाको समेत सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा यस लेखमा सम्पति व्यवस्थापन कम्पनीको सैद्धान्तिक अवधारणाका साथै कोभिड-१९ का कारण बैंकिङ क्षेत्रको कर्जाको गुणस्तरमा पर्ने नकारात्मक प्रभावसमेतलाई विश्लेषण गरी यसको आवश्यकताका बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

बैंकिङ क्षेत्रमा निष्कृत कर्जाको अवस्था

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको विगत पछिल्ला केही दशकका वित्तीय परिसूचक एवम् उपलब्ध तथ्याकृहरूका आधारमा दृष्टिगत गर्दा संरचनागत समस्यामा क्रमिक सुधार हुँदै गएको र विभिन्न उतारचढावहरू पार गर्दै कोरोना सङ्क्रमणको सुरुवाती बिन्दु (२०७६ फागुण) सम्म आइपुदा तुलनात्मक रूपमा सकारात्मक र सन्तोषजनक रूपमा नै अघि बढेको मान्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक उपस्थितिलाई प्राथमिकता दिने केन्द्रीय बैंकको नीति रहेको जिम्मेदारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा गाभ्ने, गाभिने कार्य तीव्र रूपमा अघि बढेका कारण वि.सं. २०७७ कार्तिकसम्म आइपुदा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा २७ वटा वाणिज्य बैंक, १९ वटा विकास बैंक, २१ वटा वित्त कम्पनी, ७६ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्था र एक पूर्वाधार विकास बैंक गरी कुल १४४ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यस अवधिसम्म आइपुदा बैंकिङ क्षेत्रको कुल निष्केप सङ्कलन कुल गाह्रस्थ्य उत्पादनको १०९.४७ प्रतिशत पुगिसेको छ भने कुल कर्जा लगानी पनि ९०.८० प्रतिशत पुगिसेको देखिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रका अन्य वित्तीय परिसूचकहरूलाई यथावत राखी ‘घ’ वर्गका वित्तीय संस्थाहरूबाहेका वित्तीय संस्थाहरूको निष्कृत कर्जासँग सम्बन्धित केही परिसूचकहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

परिस्त्रक	आषाढ़* २०६८	आषाढ़ २०७४	आषाढ़ २०७५	आषाढ़ २०७६	आषाढ़ २०७७	असोज २०७८
कुल कर्जा (रु. दश लाखमा)	५२८,०२०	१,९९४,०७८	२,४२२,७९८	२,९१३,१७०	३,२७०,१३३	३,४१६,७५४
कुल गैरबैंकिङ सम्पत्ति (रु. दश लाख)	१३८	४४६५	४६१४	५७१६	७०७६	७०६८
निष्कृय कर्जा रकम (रु. दश लाखमा)	१६८७०	३६०९३	३८७६५	४४२९२	६१८०६	५९११०
निष्कृय कर्जा अनुपात (प्रतिशतमा)	३.१९	१.८१	१.६०	१.५२	१.८९	१.७३
निष्कृय कर्जा अनुपात (प्रतिशतमा) सरकारी लगानीका तीन बैंकहरू बाहेक	१.८७	१.३८	१.०८	१.१९	१.५९	१.४७
सरकारी लगानीका तीन ओटा बैंकको मात्र अंश	८.५९	२.७३	३.५४	३.४७	३.४८	२.०२

* उक्त अवधिमा कायमा रहेका वाणिज्य बैंकहरूको मात्र

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपालका बैंकिङ क्षेत्रमा निष्कृय कर्जा मापनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले एकीकृत निर्देशन नं २ मार्फत गरिएको कर्जा वर्गीकरणको व्यवस्थालाई नै आधार मान्ने गरिएको छ। सोही मापन मापदण्डका आधारमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा विगतका दशकहरूमा बैंकिङ प्रणालीको निष्कृय कर्जाको विश्लेषण गर्दा निकै पुराना तथा सरकारी लगानीको बैंकहरूमा निष्कृय कर्जा निकै उच्च दरमा रहेका कारण ती बैंकहरूलाई अलगै राखेर हेतुपर्ने अवस्था रहेको थियो। वि.सं. २०६८ आषाढासम्म पनि सरकारी लगानीका बैंकहरूको निष्कृय कर्जा भन्डै नै प्रतिशत रहेका कारण समग्र वाणिज्य बैंकहरूको कर्जा गुणस्तरसमेत खस्केको देखिएको थियो। तर पछिल्लो समयमा ती बैंकहरूमा लागू गरिएको वित्तीय क्षेत्र पुनर्संरचना र व्यवस्थापकीय प्रयाससमेतका कारण प्रकाशित निष्कृय कर्जादिर वाजिछ्त सीमामा आएको देखिन्छ। नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको निष्कृय कर्जादिर विगत दश वर्ष अघि घरजग्गा र सेयर कारोबारमा आएको मन्दीले बढ्न सक्ने आँकलन गरिए पनि उक्त अवधिदेखि हालसम्म २ प्रतिशत कै हाराहारीमा रहने गरेको प्रकाशित विवरणहरूले देखाउँछ। बैंकहरूले खराब कर्जामा शतप्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गरिसके पश्चात् उक्त कर्जा असुली हुन ढिलाई भएको खण्डमा वा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम पनि खराब वर्गमा वर्गीकरण गरेको पाँच वर्षसम्म पनि कर्जा असुली हुन नसकेमा अनिवार्य रूपमा कर्जा अपलेखन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेका कारण बैंकहरूले प्रकाशित गरेको निष्कृय कर्जा अनुपात वास्तविक निष्कृय कर्जा अनुपातको तुलनामा निकै कम रहेको मान्न सकिन्छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम मूलतः भाखा नाथेका आधारमा कर्जाको गुणस्तर निर्धारित हुने र धेरै विषयगत पक्षहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा व्यवस्थापन पद्धति र इमान्दारितामा नै निर्भर हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ। बैंकहरूको बुझाइ, छनौटका आधारमा गरिने लेखापारीक्षण तथा सुपरिवेक्षण र सुपरिवेक्षक वा लेखापारीक्षकले औल्याएका कैफियतपछि मात्र प्रतिकूल वर्गमा गरिने वर्गीकरण आदिका कारण नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनको पूर्ण पालना स्थिति (Compliance Status) का बारेमा यकिन हुन सकिने आधार भेटिंदैन। यसका अलावा विभिन्न समयावधिका अन्तरमा स्थापना हुने सानातुला बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले एक बैंकमा खराब भइसकेका कर्जाहरू पनि स्वीकार गर्ने, सोही ऋणी तथा परियोजनालाई थप रकम सहित कर्जा प्रवाह गर्ने, मल्टी बैंकिङ गर्ने ग्राहकहरूले तिर्न सक्ने क्षमताका आधारमा भन्दा उपलब्ध धितो र प्रभावका आधारमा कर्जा थप गर्दै जाने, केन्द्रीय बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बाहेका संस्थाहरूबाट विनाआधार र विश्लेषण तुलै परिमाणमा कर्जा प्रवाह

भई ऋणीको वास्तविक अवस्था खुल्न समय लाग्ने लगायतका कारण प्रकाशित निष्कृय कर्जादिर भन्दा भिन्न परिदृश्यसमेत सृजना हुन सक्ने अवस्था आँकलन गर्न सकिन्छ।

निष्कृय कर्जा किन बढ्छ ?

बैंकिङ क्षेत्रमा निष्कृय कर्जाको मात्रा तथा अनुपात बढ्दै जानुमा धेरै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष कारणहरू हुन सक्छन्। मूल पक्ष त सर्वसाधारणहरूले कुनै पनि पेसा व्यवसाय विनाअवरोध सञ्चालन गर्ने वातावरण विकास नभई कर्जा लिएर सञ्चालन गरेको उद्योग तथा परियोजनाबाट प्रतिफल आर्जन गर्न नसक्नु, उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न हिच्छक्चाउनु, बैंक तथा वित्तीय संस्था स्वयम् पनि परियोजनामुखी लगानीभन्दा धितोमुखी लगानीमा सीमित हुन खोज्नु र विशेष गरी घरजग्गा, सेयर, सवारी साधन आदिमा बढी केन्द्रित रहने कारणले संस्थामा निष्कृय कर्जा बढ्न सक्ने अवस्था हुन्छ। यसका अलावा नेपालका अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तयार गरी लागू गरेका कर्जा तथा लगानी नीति एकै किसिमको र कमजोर हुनु, एउटै प्रकृतिका क्षेत्र, वर्ग तथा व्यवसायमा केन्द्रित रहेका कारण परम्परागत कर्जा र लगानीमा नै जोडि दिनु, पर्याप्त अध्ययन तथा अनुसन्धानको अभावमा नयाँ र सम्भाव्य क्षेत्रको पहिचान हुन नसक्नु, कर्जाको सुधुपयोगिता निरीक्षण एवं परियोजनाको कार्यसम्पादनका बारेमा विशेष अनुगमन गर्ने पद्धति विकास नहुनु, धितोमुखी लगानीमा

निष्कृय कर्जा बढ्न सक्ने कारणहरू

- उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा लगानी बढ्न नसक्नु,
- कमजोर तथा एकै प्रकारको कर्जा नीति,
- कमजोर तथा अवैज्ञानिक कर्जा मूल्यांकन तथा अनुगमन पद्धति,
- अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा,
- ब्याजदर उत्तराचालाव तथा चर्को सेवा शुल्क,
- स्वतन्त्र मूल्यांकन गर्ने निकाय अर्थात् कर्जा मूल्यांकन निकाय (Credit Rating Agency) को अभाव,
- घरजग्गा तथा सेयर कारोबार उत्तराचालाव,
- मल्टी बैंकिङ कारोबारको पहिचानमा समस्या,
- कमजोर कर्जा संस्कृति र कर्जामा आन्तरिक पक्षको संलग्नता एवं हस्तक्षेप,
- कर्जा असुली तथा शीघ्र विवाद समाधानसम्बन्धी कानुनी पूर्वाधारको अभाव,
- छायाँ बैंकिङको प्रभाव बढ्नु।

अधिकेन्द्रीकरण रहँदा धितो राखिएका घरजग्गा, सेयर आदिको मुल्यमा उतारचढाव र मन्दी हुँदा धितोले कर्जाको रकम नखाने अवस्था आउनु, ब्याजदरमा अल्प अवधिमा उतारचढाव हुँदा तिर्न सक्ने अवस्थामा हास आउनु लगायतका कारण यस क्षेत्रमा कर्जाहरू बिग्रन सक्ने अवस्था सधैं विद्यमान रहन्छ ।

एकै ऋणी, समूह तथा परियोजनामा धैरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा लगानी गर्ने प्रचलन नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा सामान्य र कतिपय अवस्थामा आवश्यक पनि देखिन्छ । तर ऋणीहरूबाट प्राप्त हुने अपर्याप्त जानकारी तथा सूचनाका आधारमा ऋणीले आफ्नो तिर्न सक्ने हैसियतभन्दा बढी कर्जा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहाट लिन सक्ने अवस्था विद्यमान रहेका कारण पनि निष्कृय कर्जाको मात्र बद्धन सक्ने देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबिच बद्दो अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, स्वतन्त्र मूल्याइकन गर्ने निकाय अर्थात् कर्जा मूल्याइकन निकाय (Credit Rating Agency) अभाव, ऋणी र बैंकको बिच विवाद उत्पन्न भएमा शीघ्र मध्यस्थता गरिदिने तथा कानुनी उपचार प्रदान गर्ने निकाय (कर्जा असुली न्यायाधीकरण) को कमजोर भूमिका लगायतका कारण निष्कृय कर्जा बद्धन सक्छ ।

नेपालमा लामो समयावधिदेखि विद्यमान अस्थिर बाह्य वातावरण र महाभूकम्प, कोभिड लगायतका विभिन्न प्रकारका प्रकृति प्रकोपको असर समेत निष्कृय कर्जाको सूचकमा बिम्बित हुन नसकेकोप्रति आईएमएफ लगायतका विज्ञ संस्थाहरूको पनि चासो रहने गरेको छ । एकातिर कोभिड-१९ को नकारात्मक प्रभावबाट अर्थतन्त्रको पर्यटन, यातायात, होटल, शिक्षा लगायतका क्षेत्रमा गरिएको लगानीमा जोखिम बढिरहेको र अर्कोतर्फ महामारीको असरबाट बैंकिङ्ग क्षेत्रलाई जोगाउन तथा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न केन्द्रीय बैंक र सरकारका तरफबाट प्रदान गरिएको कर्जा थप गर्ने, ब्याज पुँजीकरण गर्न सक्ने, कर्जाको भुक्तानी तालिका परिवर्तन गर्ने लगायतका सुविधाका कारण पनि भविष्यमा यस क्षेत्रमा निष्कृय कर्जा अनुपात बद्धन सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ । विगतका तरलता समस्या र मन्दीका समयमा संस्थागत सुशासन र कर्जा जोखिमका कारण एकै साथ धैरै वित्तीय संस्थाहरू समस्यामा परेको र तीनको व्यवस्थापनमा देखिएका जटिलतासमेतलाई ध्यानमा राखी बैंक सञ्चालनमा उत्पन्न हुने विभिन्न जोखिमका कारण बैंकले भोग्नुपरेको समस्या, खास गरी सम्पत्ति दायित्व व्यवस्थापनको असन्तुलनका कारण सृजना हुने तरलता समस्या र खाराब कर्जा, व्यवस्थापनमा भोग्नुपरेको समस्यालाई यथाशीघ्र सम्बोधन गर्ने Special Purpose Vehicle (SPV) को रूपमा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको स्थापना गर्नु सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमा पनि उपयोगी हुने भएकाले यसको अवधारणा र केही सैद्धान्तिक पक्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी (Assets Management Company) बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जामा निहित जोखिम तथा त्यसबाट उत्पन्न हुने नोक्सानीको प्राथमिक जिम्मेवारी सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नै हो । तर यस्ता संस्थाको प्रकृति अन्य व्यावसायिक संस्थाको प्रकृतिभन्दा पृथक् हुने र सर्वसाधारणको निक्षेपद्वारा परिचालित हुने भएकाले एउटा संस्थामा परेको समस्यालाई समयमा नै सम्बोधन गर्न सकिएन भने त्यसले समग्र प्रणालीलाई पार्ने नकारात्मक

असर अकल्पनीय हुन्छ । जसको लागत पनि अधिक हुन सक्छ र धेरै खर्चेर मात्र त्यस्ता समस्याबाट छुट्कारा पाउन सकिन्छ । अतः कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समस्याग्रस्त हुन नदिन वा समस्याबाट छिटो निकास दिन र वित्तीय प्रणालीमाथिको जनविश्वास कायम राख्न सामूहिक एवं संस्थागत रूपमा नै प्रयास हुन आवश्यक हुन्छ । विशेष गरी खाराब कर्जाका कारण संस्थाहरूलाई समस्यामा पर्न नदिने वा समस्यालाई शीघ्र सम्बोधन गर्ने विशेष उद्देश्यका साथ स्थापना गरिने निकायलाई नै सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी भनिन्छ । विशेष गरी एसियन सडकटको अवधिमा इन्डोनेसिया, थाइल्यान्ड, कोरिया, मलेसिया लगायतका प्रभावित मुलुकहरूले तत्कालीन अवस्थामा बढ्दो निष्कृय कर्जा व्यवस्थापनका लागि सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको अवधारणा अधि सारेका थिए । त्यतिवेला यी मुलुकहरूले सरकारी लगानीका यस्ता कम्पनीमार्फत आफ्नो मुलुकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १५ देखि २० प्रतिशतसम्म सम्पत्ति स्वीकार गरी व्यस्थापन गरेका थिए (आईएमएफ, कार्यपत्र, २०००) । सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको उद्देश्य, स्वामित्व, व्यवस्थापन, नियन्त्रण अधिकार आदि विभिन्न आधारमा यसको स्वरूप तथा परिभाषा दिइने गरेको पाइन्छ । कुक र फोलका शब्दमा “सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी भन्नाले त्यस्तो जुनसुकै सझठनात्मक एकाइलाई जनाउँछ, जुन समस्याग्रस्त तथा असुली गर्न स्थापित हुन्छ । यसअन्तर्गत सम्पत्ति कार्य फस्ट्यौट विभाग, वा बैंकिङ्ग एकाइ, बैंकको स्वामित्वमा स्थापित सहायक कम्पनी, निजी कम्पनी तथा सरकारी लगानीमा स्थापना भएका निकायहरू पर्दछन् ।”¹

सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी विभिन्न किसिमका हुन्छन्, विशेष गरी सरकारमा आधारित कम्पनी (Government Based Company) र बैंकमा आधारित कम्पनी (Bank Based Assets Company) । कुन देशमा कस्तो कम्पनी स्थापना गर्नु उपयुक्त हुन्छ भने कुरा तत्कालीन अवस्था र पूरा गर्नुपर्ने उद्देश्यमा निर्भर गर्दछ । यदि समग्र वित्तीय प्रणालीमा निष्कृय कर्जाको मात्रा बढेर Systemic risk बढ्ने अवस्था छ भने सरकारी स्वामित्व र नियन्त्रणको सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी उपयुक्त हुन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिकामा करिब आठ दशक अधि सरकारी स्वामित्वमा स्थापना भएको The Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) लाई विश्वको पहिलो सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीका रूपमा लिइन्छ, जसको प्रमुख उद्देश्य निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षित गर्नु थियो । तत्पश्चात् सन् १९९० मा मेक्सिको र स्विडेनमा पनि सरकारी स्वामित्वमा यस्ता कम्पनी खुलेर प्रभावकारी रूपमा काम गर्दै आएका छन् । पूर्वी एसियाका धेरै मुलुकहरूमा सन् १९७९ को सुरुबाट निष्कृय कर्जाको समस्या वुद्ध हुँदै गएर वित्तीय सडकट कै अवस्थामा पुगेपछि वित्तीय क्षेत्रको समस्याग्रत सम्पत्तिहरूलाई शीघ्र सम्बोधन गर्न यस्तै प्रकृतिका कम्पनीहरू स्थापना भएको देखिन्छ ।

सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीले कसरी खाराब कर्जाको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्दछ ?

बैंकिङ्ग व्यवसायमा ७० प्रतिशतभन्दा बढी जोखिम कर्जा जोखिम (Credit Risk) ले ओगटेको हुन्छ । अभ नेपालको विद्यमान जोखिम मापन संयन्त्रमा त यसको मात्रा ९० प्रतिशतभन्दा अधिक

1 The term “asset management company” (AMC) is used here to refer to any organizational unit created to manage and recover financial assets acquired from troubled or failed financial institutions. Such entities include asset workout departments or units of banks, bank-owned subsidiaries or affiliated companies, private companies, and government owned asset management agencies - David Cooke and Jason Foley

रहेको देखिन्छ। बैंकले त्रहणी वा अन्य कुनै पक्षलाई विभिन्न सर्तमा प्रवाह गरेको रकम फिर्ता नआउने वा विपरीत पक्ष (Counter party) बाट तोकिएको सर्त पालना नगदा बैंकलाई हुने नोकसानीलाई नै कर्जा जोखिम भनिन्छ। यस्तो जाखिमलाई न्यूनीकरण गर्न धेरै उपाय र विधिहरू प्रयोग गरिन्छ, तापनि विभिन्न आन्तरिक तथा बाह्य तत्त्वहरूका कारण बैंकमा कर्जाहरू निष्कृय र खराब हुने गर्दछन्। कर्जा निष्कृय वा खराब वर्गमा वर्गीकरण भइसकेपछि त्यसको प्रत्यक्ष असर सम्बन्धित वित्तीय संस्थाको नाफा-नोकसान खातामार्फत वासलातमा पर्न जान्छ। अझ सरल अर्थमा भनुपर्दा सिधै प्राथमिक पुँजीबाट घटन गई संस्थालाई PCA लाग्ने अवस्थामा पुच्याउँदछ। जब वित्तीय संस्थामा निष्कृय कर्जाको मात्रा बढन थाल्छ, तब आयमूलक सम्पत्ति Earning assets को मात्रा घट्ने र तरलता समस्या सृजना भई संस्था तत्काल टाट उल्टने अवस्थामा पुग्दछन्। यस्तो परिस्थितिमा विश्वका धेरै मुलुकहरूमा वित्तीय सडकट तथा खराब कर्जा व्यवस्थापनमा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको उपयोग गरिए आएको पाइन्छ (फंग एट एल, २००४)। चीनमा सन् १९९० को दशकमा देखिएको वित्तीय सडकट र चार तुला वाणिज्य बैंकहरूमा करिब पचास प्रतिशत कर्जा निष्कृय कर्जामा परिणत भएपछि त्यहाँको सरकारले केन्द्रीय बैंक र अर्थ मन्त्रालयको लगानीमा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी स्थापना गरी काम अधिक बढाएको थियो (मा एन्ड फंग, २००१)। पछिल्लो समयमा कोरिया, जापान, मलेसिया फिलिपिन्स लगायत विभिन्न राष्ट्रहरूले सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीमार्फत खराब कर्जाको व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइन्छ। कम्पनीले खराब कर्जा व्यवस्थापनका लागि प्रयोग गर्ने विधि र तरिकामा भने एकरूपता पाइँदैन समस्याको गाम्भीर्यता हेरी फरक फरक मोडेलहरू प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ, जसमध्ये निम्न दुई अवधारणा प्रमुख मानिन्छ।

केन्द्रीकृत अवधारणा (Centralized Approach)

यस अवधारणाअनुसार एमसीलाई कर्जा असुली तथा पुनर्संरचनाको विशेष कानुनी अधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ। यस विधिबाट खराब तथा निष्कृय सम्पत्तिको व्यवस्थापन गर्न सुरुमा खराब कर्जाका लागि धितो तथा सुरक्षास्वरूप राखिएका सम्पूर्ण सम्पत्तिहरूको स्वामित्वलाई केन्द्रीकृत (Centralized) गरिन्छ, जसबाट तुरुन्त समाधान गर्न सकिने, नगदमा रूपान्तरण गर्न सकिने वा कसैलाई दीर्घकालीन सर्तमा हस्तान्तरण गर्न सकिने आदिका बारेमा अध्ययन गरी प्रभावकारी निर्णय गर्न र शीघ्र कार्यान्वयन गर्न मद्दत पुग्दछ। केन्द्रीकृत पद्धतिबाट संस्थागत ग्राहकहरूसँग नियमित र शीघ्र सम्पर्क, आवेदनको प्राप्ती, कार्यान्वयन र एकरूपता कायम गर्न मद्दत पुग्दछ। नियमनकारी निकायबाट गरिने सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनको कार्यलाई पनि केन्द्रीकृत विधि बढी प्रभावकारी हुन्छ। एक अनुसन्धान प्रतिवेदनले सार्वजनिक गरेअनुसार पूर्वी एसियामा देखिएको वित्तीय सडकटलाई समाधान गर्न विभिन्न देशमा स्थापना भएका २६ ओटा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीमध्ये इन्डोनेसिया, मलेसिया र कोरिया लगायत नौ ओटा कम्पनीहरू केन्द्रीकृत अवधारणाबाट खराब सम्पत्तिको व्यवस्थापन गरेको देखिन्छ।

विकेन्द्रीकृत अवधारणा (Decentralized Approach)

यस अवधारणाअनुसार निष्कृय सम्पत्तिलाई सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मातहतमा राखेर सकेसम्म असुली प्रकृयालाई तीव्रता दिइन्छ। यसका लागि संस्थाभित्रै कार्य समूह, एकाइ, विभाग वा अलगै सहायक कम्पनीको स्थापना पनि गर्न सकिन्छ। यसरी स्थापना गरिने

सहायक कम्पनीलाई खराब बैंक (Bad Bank) पनि भन्ने गरिन्छ। यस विधिमा समस्याग्रस्त सम्पत्तिलाई बैंकको वासलातमा राखेर असुली प्रकृया अधि बढाइने भएकाले संस्थागत त्रहणीहरूसँगको प्रत्यक्ष सम्पर्क तथा सम्वाद गर्ने वातावरण रहन्छ। अतः कर्जा पुनर्संरचना वा तेस्रो पक्षलाई आपसी सहमतिमा हस्तान्तरण गर्न सजिलो हुन्छ। जस्तै - जापानमा बैंक, अन्य वित्तीय मध्यस्थकर्ता तथा निगमहरूमा स्वामित्व बाँडिएको कम्पनीको व्यवस्थापनबाट समस्याग्रस्त बैंकको पुनर्संरचना निकै सुस्त गतिमा भएको थियो (आईएमएफ, १९४०)। तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाकै पहलमा गरिएको कर्जा असुली प्रकृया र पुनर्संरचना कार्य बढी छरितो र प्रभावकारीसमेत देखिएको थियो। यस अवधारणामा बैंकलाई तोकिएको मापदण्डअनुसारको पुँजी कायम गर्न भने चुनौती नै हुन्छ।

केन्द्रीत तथा विकेन्द्रीकृत दुवै अवधारणाका आ-आपै फाइदा, बेफाइदाहरू छन्। देश र वित्तीय प्रणालीको आवश्यकताअनुसार यसलाई कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक हुन्छ। सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीहरूले निम्न प्रमुख तरिकाबाट कर्जा असुली गर्ने गर्दछन्।

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाका खराब कर्जाहरू आफ्नो स्वातिवमा लिई नयाँ सर्तअनुसारको दीर्घकालीन भुक्तानी तालिका तय गरेर तत्काल समस्याको समाधान गर्ने गरी पनि कम्पनी खोल्न सकिन्छ, जसले सम्पत्तिको उचित मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त समयमा लगानीकर्ता खोजी लगानी गराउने वा बित्री गराउने गर्दछ।
 - यदि प्रणालीमा खराब कर्जाको मात्रा निकै बढेको छर निजी क्षेत्रका लगानीकर्ता र वित्तीय संस्थाको पहलबाट मात्र सोको समाधान हुन नसकी समग्र प्रणालीलाई नै नकारात्मक धक्का Negative shock दिने अवस्था छ भने सरकारी र तुलो लगानीमा नै खराब कर्जाको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ। यस्तो तरिकाबाट सकारिएका सम्पत्तिको प्रयोग सरकारले उपयुक्त समयमा बित्री गर्न वा उत्पादन तथा रोजगारीमूलक कार्यमा लगानी गर्न सकदछ।
 - कम्पनीहरूले Assets Securitization को माध्यमबाट बढी मूल्यका तर दीर्घकालीन नाफाको सम्भावना भएका सम्पत्तिहरूमा सर्वसाधारण वा संस्थागतहरूको खोजी गरी निक्षेप रूपमा रकम ग्रहण नगरी सम्बन्धित सम्पत्ति माथिको दाबी लाग्ने गरी बन्ड वा इक्विटीको माध्यमबाट रकम जम्मा गरेर पनि खराब कर्जाको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ।
 - उदाहरणका लागि कोरियन सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी KAMCO ले सन् १९९८ देखि २००२ सम्म २१० ट्रिलियन बराबरको सम्पत्ति सकार गरेको थियो, जुन कोरियाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २० प्रतिशत बराबरको थियो। उक्त कम्पनीले सकारेको वा ग्रहण गरेको सम्पत्तिलाई निम्न बिधिबाट फर्स्टैट गरेको थियो।
 - विदेशी विनियमयको आप्रवाहलाई उत्प्रेरित गर्दै Asset-backed securities (ABS) जारी गरेर।
 - सार्वजनिक सूचनाबाट सर्वसाधारणलाई सूचना सम्प्रेषण गरी लिलामीको माध्यमबाट।
 - विदेशी लगानीकर्ताहरू र स्वदेशी संस्थागत लगानीकर्ताहरूको बिचमा साझेदारी गरेर।
 - कानुनी प्रकृया पूरा गरी कर्जाको पुनर्संरचना गरेर।
- सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीका सकारात्मक र कमजोर दुवै पक्षमा

हुन सक्छ । कम्पनी स्थापना हुँदा कामको बाँडफाँटमा सहज हुने, सम्पत्तिको वास्तविक मूल्याङ्कनमा सहयोग पुग्ने, कर्जा अनुशासन कायम गर्न मद्दत पुग्ने, खराब कर्जा व्यवस्थापनमा विशेषज्ञता हासिल भएकाबाट काम गर्दा बैंक, कम्पनी तथा समस्यामा परेका ऋणीहरू सबै पक्षलाई लाभ हुन सक्ने, सोदाबाजीको शक्ति बढाने लगायतका राम्रा पक्षहरू देखिन्छन् । बैंकले कर्जा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने अनुभव र ज्ञान गुमाउने, कर्जा नीति फिल्तो हुन सक्ने, राजनैतिक वा अन्य पक्षबाट चलखेल हुन सक्ने र स्वस्थ प्रतिस्पर्धा नहुने लगायतका समस्याहरू पनि देखिन सक्छ । जे-जस्ता विशेषताहरू भए तापनि मुलुकको वित्तीय अवस्था र प्रणाली अनुकूल हुने विधि छनौट गरी आवश्यक परिमार्जन र उपयुक्त कानुनी संरचनासमेतको आधारमा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी स्थापना गर्नु भने अपरिहार्य देखिन्छ । नेपालको विभिन्न समयमा जारी गरिएका मौद्रिक नीति तथा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिको बुँदा नं. ११२ मा भएको व्यवस्थासमेतका आधारमा सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको स्थापनाको कार्यलाई प्राथमिकता सूचीमा राखी कोभिड-१९ पछिको अवस्थाको प्रभावकारी रूपमा सामना गर्न पनि सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको आवश्यकता बढन सक्छ ।

अन्तमा,

विभिन्न उतारचढावबाट गुजिरहेको नेपालको बैंकिङ्ग प्रणाली तथा समग्र वित्तीय प्रणालीलाई अनुशासित र व्यवस्थित ढाइगबाट अधि बढाउन अझै सुदृढ र प्रभावकारी कानुनी संरचनाका अंतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलनमा आधारित पूवाधारहरूको विकास र प्रवर्द्धन गर्दै लैजानु आवश्यक देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सबैभन्दा बढी हिस्सा ओगट्ने कर्जा जोखिम र त्यसबाट सृजना हुने समस्याको समाधानका सवालमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा देखिने निष्कृत कर्जा वा खराब सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्ने कानुनी हैसियतसमेतको आधिकारिक निकाय अपरिहार्य हुन्छ । नियमनकारी निकायले जारी गर्ने न्यूनतम मापदण्ड र निर्देशनबाट मात्रै बैंकिङ्ग क्षेत्रको कर्जाको गुणस्तर मापन गरी त्यसैलाई आधार बनाएर कदम चाल्दा बाह्य वातावरणीय कारणले प्रणालीमा आउने सडकटको सामना गर्न कठिन हुन सक्छ । नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अझै पनि सुशासनको समस्या कायमै रहेको, कर्जा व्यवस्थापनमा वैज्ञानिक पक्षभन्दा मानवीय पक्षकै निर्भरता बढी रहेका सन्दर्भमा जुनसुकै वेला कर्जाको गुणस्तर खस्केर समग्र प्रणालीमा असर पर्न सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

अझै कोभिड-१९ को अन्यौल कायमै रहँदा नियामकीय निकायबाट प्रदान गरिएका कर्तिपय सहुलियत र लचिलो व्यवस्थाका कारणसमेत बैंकिङ्ग क्षेत्रमा कर्जा असुलीको समस्या थपिन सक्ने अवस्था विद्यमान देखिन्छ । यसका अंतिरिक्त ठुला रकमको कर्जा तथा लगानीसम्बन्धीय मुद्दाहरूको छिनोफानोमा समेत धेरै समय लाग्ने र कानुनी समस्या निराकरणमा बैंक तथा सम्बन्धित संस्थाले ठुलो प्रयास एवं ठुलो रकम खर्च गर्नुपर्ने विद्यमान अवस्थाले पनि समस्त बैंकिङ्ग प्रणालीलाई अग्रगमनतर जान बाधा पुऱ्याएको पाइन्छ । कर्जा असुली न्यायाधीकरणको व्यवस्था भइसके तापनि सम्पूर्ण खराब कर्जाको

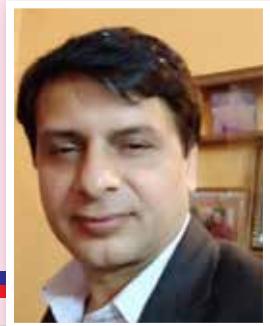
शीघ्र व्यवस्थापन सम्बन्धमा उपयुक्त कदम चाली प्रभावकारी परिणाम हासिल गर्न सकेको देखिन्दैन । पछिल्लो समयावधिमा माथि उल्लेखित विभिन्न कारणहरूले बैंकिङ्ग क्षेत्रको निष्कृत कर्जा अनुपात बढन सक्ने देखिएको र त्यसले समग्र प्रणालीमा नै चुनौती दिइरहेको सन्दर्भमा यसको शीघ्र व्यवस्थापन अति जरुरी देखिन्छ । यसका लागि विभिन्न मुलुकहरूको प्रयोग तथा अनुभवलाई समेत सिंहावलोकन गरी हाप्रो वित्तीय प्रणालीअनुकूल संरचनामा अधिकार र साधन सम्पत्ति व्यवस्थापन निकाय स्थापना गर्न ढिलो भइसकेको देखिन्छ ।

References

- Basle Committee (2002), "Second Working Paper on Asset-Backed Securitization", Bank for International Settlements (BIS), October.
- David Cooke and Jason Foley.2005 "The Role of the Asset Management Entity An East Asian Perspective" Barents Group, USA
- Goldstein, Morris. 1998. "The Asian Financial Crisis: Causes, Cures, and Systemic Implications." Washington, D.C. Institute for International Economics.
- Ma, G and B Fung (2002), "China's asset management corporations", BIS Working Papers No 115, August 2002.
- Ma, G and B Fung (2002), "Using asset management companies to resolve non-performing loans in China", *journal of financial transformation*
- NRB (2015), Nepal Rastra Bank in sixty Years, Sajha Prakashan, Pulchowk, Lalitpur, Nepal.
- (2020), Monetary Policy for Fiscal Year 2076/77, Nepal Rastra Bank, Nepal.
- (2011), Bank Supervision Annual Report (2011), Bank supervision department, Nepal Rastra Bank, Retrieved on 5th July 2011 from <http://www.nrb.org.np>.
- (2020), Banking and financial statistic as on July 2020, . Nepal Rastra Bank, Retrieved from http://bfr.nrb.org.np/bfrstatistics.php?tp=bank_fina_statistics&vw=15
- (2010), Risk Management guideline, Nepal Rastra Bank, Bank Supervision Department, Retrieved from <http://www.nrb.org.np>.
- (2020), Unified Directives for Bank and financial institution, Nepal Rastra Bank, Nepal.
- Sapkota, C. "Impact of Global Financial Crisis on the Nepali Economy." *República*, 2 December 2008
- Woo, D (2000), "Two Approaches to Resolving Nonperforming Assets during Financial Crises" IMF Working Paper, WP/00/33, International Monetary Fund, Washington DC.

नेपालमा कृषि कर्जाको विगतदेखि वर्तमान : अन्तरदेशीय अनुभव र शिक्षा

हिमप्रसाद न्यौपाने*

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कृषि कर्म, जस्तै - बाली लगाउन, बीउबिजन, मलखाद, किटनाशक औषधी खरिद गर्न, खनजोत गर्न, बाली भित्र्याउन ज्याला, सिँचाइका लागि ट्युब्वेल वा बोरिड गाइन, पशुपन्छी पालन, माछा पालनका लागि आवश्यक यन्त्र, उपकरण खरिद तथा भण्डारण गृह, शीतघर निर्माण, ढुवानी, बजारीकरण आदिमा प्रवाह गर्ने कर्जालाई कृषि कर्जा भनेर बुझन सकिन्छ । किस्ताबन्दीमा प्रवाह भएको कर्जा लामो अवधिको लगानी प्रयोजनका लागि र उत्पादनका लागि छोटो अवधिको कर्जा प्रवाह गरिन्छ । राष्ट्रिय प्राथमिकता तोकिएका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नु बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्तव्यको रूपमा लिइन्छ । विभिन्न अध्ययनहरूले वित्तीय क्षेत्रको विकासले आर्थिक विकासलाई सघाउँछ । कृषि क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बढाएको पाइन्छ । साथै यसले कृषकको आमदानी बढाई गरिबी घटाउन र सामाजिक अवस्थामा सुधार ल्याउन सहयोग गरेको पाइन्छ । यसै तथ्यलाई मध्यनजर गरेर निर्देशित कर्जा होस् वा अनुदान दिएर, यस क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहका लागि जोड दिएको पाइन्छ । नेपालमा कृषि क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने कै लागि वि.सं. २०२४ मा नेपाल राष्ट्र बैंकसमेतको लगानीमा सरकारबाट कृषि विकास बैंक स्थापना गरिएको हो ।

नेपालमा अपेक्षित रूपमा कृषि विकास हुन नसक्नुपरा पर्याप्त र धान्न सकिने स्तरको ब्याजदरमा कृषि कर्जाको उपलब्धता नहुनु भने गरिन्छ । तर कृषि विकासका लागि कृषि कर्जाभन्दा कृषि पूर्वाधार अभ्य महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ । सबैजसो विकासशील मुलुकहरूमा यसै समस्या रहने गरेको छ । तथापि केही मुलुकहरूले विशेष सहुलियत सहित बाध्यकारी व्यवस्था गरेका हुन्छन् । प्रस्तुत लेखमा नेपालमा कृषि कर्जाको महत्त्व, अवस्था, विगतमा भएका प्रयास, नेपालका तीन छिपेकी देशहरूले गरेका केही प्रबन्धहरू र कृषि कर्जालाई दिगो बनाउन सबै पक्षबाट खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

कृषि अर्थतन्त्र र खाद्य सुरक्षाको अवस्था

नेपाल परम्परादेखि नै कृषि प्रधान देशको रूपमा चिनिन्छ । वि.सं. २०७७ मा आइपुदा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा २७.१ प्रतिशत योगदान (अर्थतन्त्रको सबैभन्दा ठुलो क्षेत्र) दिनुका साथै कृषिमा निर्भर जनसङ्ख्या ६०.४ प्रतिशत रहेका आधारमा नेपाललाई कृषि प्रधान देश भनिएको हो ।

नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ मौलिक हक र कर्तव्यअन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धी हक हुने र खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक रहेको छ । यसका लागि देशमा पर्याप्त खाद्यान्त उत्पादन हुन जरूरी छ । नेपाल भोकमरी सम्बन्धी सूचकाइक - २०२० मा १९.५ स्कोरका साथ मध्यम जोखिम, वर्ग (९.९ भन्दा कम स्कोर भएमा कम जोखिम, १० देखि १९.९

मध्यम, २० देखि ३४.९ गम्भीर, ३५ देखि ४९.९ डर लाग्दो, ५० भन्दा बढी अन्यन्तै डर लाग्दो) मा परेको छ । १०७ देशमध्ये नेपाल भोकमरी सम्बन्धी सूचकाइकमा ७३ औँ स्थानमा रहेको छ । पन्थ्रौं योजनाको आधारपत्रअनुसार नेपालमा खाद्य सुरक्षामा रहेको परिवार ४८.२ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसको अर्थ बहुसङ्ख्यक परिवार कुनै न कुनै रूपमा जोखिममा रहेको बुझन सकिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य र कृषि क्षेत्र

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाले पारित गरी लागू गरेको दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार २०३० सम्ममा चरम गरिबी (दैनिक १.२५ अमेरिकी डलर भन्दा कममा बाच्चु पर्ने अवस्था) अन्त्य गर्ने, भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षाको लागि दिगो कृषिको प्रवर्धन गर्ने, जीवनस्तर उकास्न अतिकम विकसित देशहरूको आर्थिक वृद्धि तीव्र बनाउने अर्थात् कीरिमा ७ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न नेपालले कृषि क्षेत्रमा व्यापक लगानी बढाउन आवश्यक छ ।

किन कृषि क्षेत्र कर्जाका लागि असीमित सम्भावना भएको क्षेत्र हो ?

बैंक तथा वित्तीय संस्था सञ्चालन केही विश्वव्यापी सिद्धान्तहरू, जस्तै - सुरक्षा, तरलता, लगानी विविधता, मुनाफा र राष्ट्रिय प्राथमिकता आदिका आधारमा गर्नुपर्दछ । नेपालमा नेपाली अर्थतन्त्रको आधारका रूपमा रहेको कृषिमा तोकिएको न्यूनतम सीमासम्म लगानी गर्नु उनीहरूको कर्तव्य हो । अर्थतन्त्र बलियो भए मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालन सम्भाव्यता पनि दिगो हुन सक्दछ ।

नेपाली अर्थतन्त्रको मूल आधार कृषि नै हो । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब २७ प्रतिशत योगदान हुनु, करिब ६० प्रतिशत जनता जीविकोपार्जनका लागि कृषिमा आश्रित हुनु, नेपालले गर्ने निर्यातमा कृषि उपज अलैंची, अदुवा, जडिबुटी, चियाको उल्लेख्य हिस्सा हुनुले कृषिमा लगानी बढाउन आवश्यक छ । कृषि प्रधान मुलुक नेपालले बर्सेनी करिब रु.२०० अर्बको कृषिजन्य वस्तु आयात गर्दछ । विदेशी मुद्राको भरपर्दो म्रोत नभएको अवस्थामा त्यस्ता वस्तु यहाँ उत्पादन गर्न सके आयात प्रतिस्थापन गरी अर्थतन्त्रलाई केही मात्र भए पनि आत्मनिर्भर बनाउन टेवा मिल्दछ ।

भूपरिवेष्ठित देश भएकाले मलेसिया, सिङ्गापुर, चीनको कोस्टल भागमा जस्तै नेपालमा औद्योगिक विस्तार गर्न सकिँदैन, न त यहाँको शिक्षाको स्तर र बहुसङ्ख्यक जनसङ्ख्याको सीपको अवस्था, बजारको अवस्था (स्केलको फाइदा नभएको), कच्चा पदार्थको उपलब्धता आदि कागणले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता नै हासिल गर्न सकिन्छ । त्यसैले नेपालले औद्योगिक क्षेत्रमा भन्दा कृषिमा तुलनात्मक लाभ हासिल गर्न सक्दछ ।

खाद्य सम्प्रभुता र दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न कृषि उत्पादन बढाउन

*निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

जसरी छ । मान्छेले कार, मोबाइल, हवाइजहाज, कम्प्युटर, रकेट जे-जे बनाए पनि खान त खेतीबारीमा उब्जने अन्न तरकारी फलफूल नै पर्दछ । नेपालमा खेतीयोग्य जमिन प्रशस्त भएको र जनसङ्ख्या पनि काम गर्न सक्ने उमेरका भएका कारण नेपालले कृषि क्षेत्रबाट भरपुर फाइदा लिन सक्दछ । अतः यसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लगानी बढाउन सक्ने पर्याप्त ठाउँ रहेको छ ।

औपचारिक क्षेत्रबाट प्रवाह हुने कृषि कर्जाको उत्पादकत्वसँगको सम्बन्ध

विभिन्न अनुभवसिद्ध अध्ययनहरूबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएका कृषि कर्जा र उत्पादकत्वका बिच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको पाइएको छ । स्व-पुँजी वा अनौपचारिक क्षेत्रबाट हुने लगानीको तुलनामा बैंक कर्जा लगानी भएका परियोजनामा उत्पादकत्व बढी भएको पाइएको छ । औपचारिक क्षेत्रबाट प्रवाह हुने कर्जामा परियोजना तयार गर्न, उन्नत प्रविधिको प्रयोग, लगानीको अनुगमन, सुरक्षा कवच (बीमा) जस्ता व्यवस्था गरिएको हुँदा लगानीलाई प्रकोपबाट जोगाउन उल्लेख्य मद्दत गरेको हुन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंक, धनगढीले कैलाली जिल्लामा गरेको अध्ययनमा औपचारिक माध्यमबाट कर्जा लिएका कृषकहरूको प्राविधिक कार्यकुशलता कर्जा नलिएका कृषकको तुलनामा बढी रहेको पाइएको थियो । आयाज र हसन (२०११), दुबे (२०१२) ले पाकिस्तानमा, देवी (२०१२) ले भारतमा गरेको अध्ययनको निष्कर्ष पनि कृषि कर्जाले उत्पादकत्व बढाउँछ भन्ने रहेको थियो ।

नेपालमा कृषि कर्जाको अवस्था

वि.सं २०१० सालमा सहकारी विभागको गठन भएपछि सङ्गीतत कृषि कर्जाको सुरुवात भएको हो । सहकारी ऐन - २०१९ को कार्यान्वयन र कृषि विकास बैंकको स्थापना २०२४ मा भएपछि कृषि कर्जामा उल्लेख्य सुधार भएको पाइन्छ । २०७७ असोज मसान्तमा कृषि क्षेत्रका विभिन्न शीर्षकमा वाणिज्य बैंकहरूबाट रु. २७३ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ । २०७७ कार्तिक मसान्तमा ब्याज अनुदान प्रदान हुने कृषि तथा पशुपन्थी कर्जा २८ हजार ७ सय ६८ जनालाई ६५ अर्ब ३० करोड बक्योता रहेको छ ।

कृषि कर्जाको प्रदेशगत वितरण (२०७७)

प्रदेश	कृषि कर्जा कृषि क्षेत्रको मूल्य अभिवृद्धि (Agri- GDP) प्रतिशत	GDP मा कृषि क्षेत्रको योगदान प्रदेशगत (प्रतिशत)*	GDP मा प्रदेशको कृषि उत्पादनको योगदान (प्रतिशत)
१	१६.९	३७.१	२१.३
२	१६.०	४०.०	२०.१
वागमती	४८.४	१३.०	१६.९
गण्डकी	१८.९	२९.९	९.६
लुम्बिनी	१९.६	३३.९	१७.४
कर्णाली	५.६	३४.२	५.२
सुदूरपश्चिम	९.५	३६.८	९.६
राष्ट्रिय स्तर	२१.४	२७.१	१००

* कृषि, वन र मत्स्य पालनसमेत ।

माथि तालिकामा कृषि कर्जा, कृषि जीडीपीको अनुपात, जीडीपीमा कृषि क्षेत्रको योगदान प्रदेशगत र समग्र जीडीपीमा कृषि क्षेत्रको योगदान देखाइएको छ । यसअनुसार कृषि कर्जा, कृषि जीडीपी अनुपात वागमती प्रदेशमा सबैभन्दा बढी ४८.४ प्रतिशत र कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा कम ५.६ प्रतिशत रहेको छ । औसतमा २१.४ प्रतिशत रहेकोमा वागमती प्रदेशबाहेक अन्य सबै प्रदेशमा औसतभन्दा कम रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदानको तुलनामा कृषि कर्जा, कृषि उत्पादन अनुपात वागमती प्रदेशमा बढी देखिन्छ ।

कृषि कर्जाको आवश्यकता र पहुँच

कृषि कर्जको प्रकृति हेरी खनजोत, बीउ, मल, ज्याला, किटनाशक औषधी, बाली धित्र्याउन आदि कामका लागि चालु पुँजी र जग्गा लिजमा लिनुपर्ने लिज रकम, मेसिनरी जस्तै - ट्र्याक्टर, थ्रेसर, सिंचाइका लागि डिप बोरिङ, पम्प, वेयर हाउस र अन्य मैसिनहरू आदिका लागि दीर्घकालीन पुँजी आवश्यक पर्दछ । यसरी हेर्दा कुल कर्जामा ५० देखि ६० प्रतिशत चालु पुँजी र बाँकी दीर्घकालीन पुँजी आवश्यक पर्ने देखिन्छ । कर्जा पनि अन्न बाली, पशु पालन, कुखुगा पालन, मत्स्य पालन, फलफूल खेती आदिका लागि उत्पादन हुन लाग्ने समय फरक फरक हुने भएकाले कर्जाको सावाँ-ब्याज भुक्तानी गर्ने समय पनि फरक पर्न सक्दछ । त्यसैले लगानी र उत्पादन प्रयोजनका लागि कर्जा प्रकार फरक हुनु पर्दछ ।

विभिन्न अध्ययनहरूले समग्र कृषि क्षेत्रको समस्या उल्लेख गर्दा खेती गर्ने किसानसँग पर्याप्त जग्गा नहुनु, समयमा उन्नत बीउ, मलखाद, किटनाशक औषधीको आपूर्ति नहुनु, उत्पादन पछि बिक्रीको समस्या, सिंचाइ जस्ता क्षेत्रमा पर्याप्त कृषि कर्जाको अभाव भन्ने औल्याएको पाइन्छ । देशका सबैजसो स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकको शाखा स्थापना भएको, सबै जिल्लामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाको शाखाहरू स्थापना भएका, विकास बैंकका शाखा विस्तार भएका कारण उल्लेख्य मात्रामा कर्जा विस्तार भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले पछिल्लो पटक आ.व. २०४८/४९ मा तेस्रो ग्रामीण कर्जा सर्वेक्षण गर्दा ३९ प्रतिशत उत्तरदाताले कर्जा लिएको, ८६.८२ प्रतिशतले अनौपचारिक क्षेत्रबाट, २०.२९ प्रतिशतले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट र दुवैबाट ७.११ प्रतिशतले कर्जा लिएको जनाएका थिए । त्यसपछि २०७० मा चौथो ग्रामीण कर्जा सर्वेक्षण गर्ने तयारी गरे पनि सर्वेक्षण कार्य हुन सकेन ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिले २०८० असारसम्ममा बैंकहरूले कृषि क्षेत्रमा कुल कर्जाको १५ प्रतिशत कर्जा पुऱ्याउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस अधि नेपाल राष्ट्र बैंकले कुल कर्जाको १० प्रतिशत कर्जा कृषि क्षेत्रमा प्रवाह गर्ने पर्ने व्यवस्था गरेकोमा उक्त लक्ष्य लगभग हासिल भएको थियो । कृषि क्षेत्रमा १० प्रतिशत कर्जा पर्याप्त हो त ? अवश्य होइन । कृषि कर्जा कृषि जीडीपीको न्यून अनुपातले यो पर्याप्त नरहेको प्रष्ट पार्दछ । अतः ग्रामीण कृषि कर्जा सम्बन्धमा विस्तृत सर्वे गर्न आवश्यक छ । यसबाट सरकार, नियामक निकाय र बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रत्यक्ष फाइदा छ । सरकारलाई वित्त नीतिमार्फत सहायित दिन आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्न, नियामक निकायलाई कर्जाको आवश्यकता कर्ति हो आँकलन गर्न तथा नीतिगत व्यवस्था गर्न र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कृषकको आवश्यकता अनुसारको कर्जा प्रडक्ट तयार गर्न उपयोगी हुन्छ ।

नेपालमा कृषि कर्जाको व्यवस्था

१. सहकारी विभागदेखि कृषि विकास बैंकको स्थापना

वि.सं. २०१० मा सहकारी विभाग गठन, सहकारी ऐन-२०१९ तर्जुमा र सहकारी विकास बैंकको स्थापना, कृषि विकास बैंकको स्थापनालाई नेपालमा कृषि कर्जा विस्तारका लागि पर्हिलो चरणमा भएका सङ्गठित प्रयास मान सकिन्छ । संस्थागत माध्यमबाट कर्जा प्रदान गर्न स्थापित सहकारी संस्थाहरूलाई वित्तीय सहायता उपलब्ध गराउन २०१९ मा सहकारी ऐन-२०१९ अन्तर्गत सहकारी बैंक स्थापना गरियो । २०२४ सालमा कृषि विकास बैंक स्थापना गर्दा सहकारी बैंक कृषि विकास बैंकमा परिणत गरी सहकारी ऐन खारेज गरियो । कृषि विकास बैंक स्थापना गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको रु. २५ लाखसमेत सेयर पुँजी राखेर सरकारी बैंकको रूपमा स्थापना गरियो । पछि आ.व. २०३३/३४ मा उक्त पुँजी वृद्धि गरी रु. ३ करोड पुच्याइयो, जुन कुल पुँजीको २३ प्रतिशत रहेको थियो ।

२. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जादेखि उत्पादनशील कर्जा (कृषि कर्जाको पुनरागमन)

आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा न्यून आर्थिक वृद्धि, दोहोरो अझको मूल्यवृद्धि (खाद्य), शोधनान्तर घाटाको वर्ष रह्यो । वि.सं. २०३१ देखि सुरु गरिएको, आ.व. २०६०/६१ मा ७ प्रतिशत अनिवार्य रहेको प्रा.क्षे कर्जा आ.व. २०६४/६५ बाट पूर्णतः हटेपछि (आ.व २०६३/६४ मा २ प्रतिशत कायम थियो) २०६६ असारमा कृषि क्षेत्रमा कर्जा जम्मा ३ प्रतिशत र कृषि विकास बैंकबाहेका बैंकको जम्मा १.१ प्रतिशत मात्र कर्जा रहेको थियो । यस परिस्थितिलाई ध्यान दिई आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को मौद्रिक नीतिमा उत्पादनशील क्षेत्रहरू कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, घरेलु तथा साना उद्योग क्षेत्रमा तत्कालमा रहेको औसत १० प्रतिशतबाट ३ वर्षभित्र २० प्रतिशत पुच्याउने (कम भएकाले) योजना पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो ।

समय	व्यवस्था
२०३१	साना क्षेत्रमा निक्षेपको ५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
२०३३	निक्षेपको ७ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
२०४२	कुल कर्जाको १० प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
२०४८	कुल कर्जाको १२ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
आ.व २०६०/६१	७ प्रतिशत रहेको कर्जालाई ऋमश: घटाउँदै २०६४/६५ देखि अनिवार्य नहुने व्यवस्था ।
२०६७/६८ मौद्रिक नीति	उत्पादनशील क्षेत्रमा औसतमा रहेको १० प्रतिशत कर्जालाई ३ वर्षमा दोब्बर बनाउने कार्ययोजना पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था (कृषिमा ३ प्रतिशत मात्र रहेको) ।
२०६९/७० मौद्रिक नीति	कृषि र जलविद्युतमा पुनर्कर्जा दर ६ प्रतिशत कायम ।
२०७०/७१ मौद्रिक नीति	कृषि र जलविद्युतमा पुनर्कर्जा ५ प्रतिशत कायम, कृषि, ऊर्जा र उत्पादनशील क्षेत्रमा कुल कर्जाको २० प्रतिशत २०७२ असारमा पुच्याउनुपर्ने व्यवस्था (कृषि र ऊर्जामा १२ प्रतिशत) ।

२०७१/७२ मौद्रिक नीति	कृषि र जलविद्युतमा पुनर्कर्जा ४ प्रतिशत कायम, ख र ग वर्गका वित्तीय संस्थाले २०७३ असार मसान्तमा उत्पादनशील क्षेत्रमा ऋमश: १५ र १० प्रतिशत प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
२०७२/७३ मौद्रिक नीति	गरिबी बढी रहेका मध्य तराइका जिल्लाहरू, कर्णाली र सुदूर पश्चिमका ११४ गाविस र ४ नगरपालिकामा कृषि र साना व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने १ प्रतिशतमा पुनर्कर्जा दिने व्यवस्था ।
२०७३/७४ मौद्रिक नीति	उत्पादनशील कर्जाको न्यूनतम सीमा २० राखी कृषि र ऊर्जामा रहेको १२ प्रतिशतलाई १५ प्रतिशत बनाइएको । २०७४ असार मसान्तमा तोकिएको प्रतिशत कर्जा प्रवाह नगर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई बैंक दरमा हर्जाना लगाउने व्यवस्था ।
२०७४/७५ मौद्रिक नीति	उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह भएका कर्जाको ५० प्रतिशत CCD ratio गणनामा छुट गर्ने । कृषिमा १० प्रतिशत, ऊर्जामा ५ प्रतिशत, पर्यटन ५ प्रतिशत र अन्य ५ प्रतिशत गरी २०७५ असार मसान्तमा २५ प्रतिशत पुच्याउनुपर्ने व्यवस्था ।
२०७७/७८ मौद्रिक नीति	कृषि विकास बैंकलाई मुख्य बैंक बनाई कृषि बन्ड र किसान क्रेडिट कार्ड, कृषि क्षेत्रमा २०८० सम्ममा कुल कर्जाको १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एकअर्का संस्थाबाट कृषि कर्जा खरिदबिक्री गर्न पाउने व्यवस्था (न्यूनतम अनुपात कायम गर्न) ।

३. सहुलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी व्यवस्था

व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छ कर्जामा ब्याज अनुदान कार्यविधि, २०७३ अनुसार अनुदान दिने व्यवस्थालाई २०७५ मा दायरा बढाइ सहुलियतपूर्ण कर्जामा ब्याज अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि तयार गरिएको र यसअनुसार ती क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा सरकारले ब्याज अनुदान दिने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आधारदरमा २ प्रतिशत थप गरेर कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था गरियो । बीमाको ७५ प्रतिशतसम्म प्रिमियम सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था गरियो । कर्जा सुरक्षण निगमबाट यस्ता कर्जा सुरक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइयो ।

नीतिगत व्यवस्थाले के फरक पर्दछ ?

आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा ७ प्रतिशत रहेको २०६४ बाट प्रा.क्षे. कर्जा अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएपश्चात् कृषि क्षेत्रमा कर्जा घट्टै गएर २०६४ असारमा ६ प्रतिशत रहेकोमा २०६५ मा ४.५ प्रतिशत र २०६७ जेठमा ३ प्रतिशतमा आइपुयो । कृषि विकास बैंकबाहेका बैंकको कर्जा १ प्रतिशतमा सीमित थयो । यसको साटो कर्जा रियल स्टेटरफ बद्दो र घर जग्गाको मूल्य आकासियो र समग्रमा वित्तीय स्थायित्वमा खलल पुने भएकोले यस क्षेत्रमा कर्जा सीमा तोक्ने र धितोमा सीमा लगाउनु परेको थियो । वि.सं. २०६७ मा गरेको व्यवस्थाअनुसार कृषि, ऊर्जा, पर्यटन क्षेत्रमा लगानी बढेकाले हाल कृषिका केही क्षेत्र, जस्तै - माछा पालन, पशु पालन, बेमौसमी तरकारी खेती आदिका गतिविधि उत्साहित बनाउने खालका छन् । २०६७

जेठमा कृषिमा रु.२२ अर्ब कर्जा रहेकोमा २०७७ असोज मसान्तमा वाणिज्य बैकहरूबाट रु. २७३ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ । यसले समग्र उत्पादन, मूल्य र आयातमा सकारात्मक प्रभाव पारेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

कृषि कर्जा सम्बन्धमा केही छिमेकी देशहरूको अनुभव भारत

भारतीय रिजर्भ बैंकमा प्राथमिकता प्राप्त कर्जा र ग्रामीण कर्जासम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने, अनुगमन गर्ने, सरकारले प्रायोजन गर्ने कर्जासँग जोडिएका रोजगारी कार्यक्रम, जस्तै - प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको कार्यान्वयनको ढाँचा तथार गर्ने कार्य रुल प्लानिङ क्रेडिट विभागले गर्दछ । सेइयुल कमर्सियल बैंकहरूले कुल कर्जाको १८ प्रतिशत कृषि क्षेत्रमा र यसभित्र ८ प्रतिशत साना र सीमान्तकृत कृषकमा ७ प्रतिशत ब्याजदरमा लगानी गर्नुपर्दछ । कृषि कर्जाका साथसाथै किसानहरूको चालु प्रकृतिको गर्जो टार्न किसान क्रेडिट कार्ड (करिब ६ करोड ९५ लाख सक्रिय कार्ड प्रचलनमा रहेको र एक अध्ययनअनुसार क्रेडिट कार्ड लिने किसानको आय करिब ३५ प्रतिशतले बढेको अनुमान) को चलन सन् १९९८ देखि नै चलेको छ । तीन वर्षमा नवीकरण गरे पुगे, बाली चक्र अनुसार सावाँ-ब्याज तिर्न मिल्ने र दीर्घकालीन र अल्पकालीन कर्जा प्रवाह गरिने भएकाले अल्पकालीन कर्जा पनि बाली चक्रलाई ध्यान दिई कर्जा तिर्ने अवधि निर्धारण र कर्जा वर्गाकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । बाली बीमा, न्यूनतम समर्थन मूल्य, अनुदानमा मल बीत उपलब्ध हुने भएकाले किसानलाई उत्पादनमा लागत कम परेको छ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढेको छ । विश्व खाद्य कार्यक्रमले सन् २०१८ मा प्रकाशित गरेको एग्रिकल्चर ओरियन्टेसन इन्डेक्समा भारतको स्कोर ०.८३ रहेको छ, जुन राप्रो मानिन्छ । नेसनल बैंक फर एग्रिकल्चर एन्ड रुल डिभलपमेन्ट (नावार्ड) ले २०१६ मा कृषि कर्जाको आवश्यकता सम्बन्धमा गरेको सर्वेक्षणअनुसार मागको ७२ प्रतिशत आपूर्ति संस्थागत स्रोतबाट भएको पाइएको थियो । आर्थिक वर्ष २०१५/१६ मा कृषि कर्जा कृषि जीडीपीको अनुपात ५१.५६ प्रतिशत रहेको छ । भारतमा बैंकहरूले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा ४० प्रतिशत कर्जा (जसमध्ये कृषि क्षेत्रमा १८ प्रतिशत), रुल डिभलेपमेन्ट बैंकले ७५ प्रतिशत कर्जा प्राथमिक ताप्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्दछ । भारतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा प्रमाणपत्र उपकरणको रूपमा सन् २०१६ देखि प्रचलनमा रहेको छ । भारतीय रिजर्भ बैंकले उक्त प्रमाणपत्र खरिदबिक्री गर्ने प्लेटफर्म आफ्नो कोर बैंकिङ सिस्टम (e-Kuber) मा उपलब्ध गराउँछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जाको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्दछन् र आफ्नो बढी भएको प्रमाणपत्र प्रिमियमसहित बिक्री गर्न पाउँदछन् (अप्रत्यक्ष लगानीलाई पनि मान्यता दिइएको छ र बैंक तथा वित्तीय संस्था तोकिएको प्रतिशतभन्दा बढी लगानी गर्न तत्पर हुन्छन्) । यस्तो प्रमाणपत्रको आर्थिक वर्ष २०१७/१८ मा भा.रु.३ हजार २ सय ७४ अर्बको कारोबार भएको थियो । त्यस्तै भारतमा आर्थिक वर्ष १९८८/८९ देखि कम्प्युटराइज्ड ल्यान्ड रेकर्ड सिस्टम सुरु गरिएको र हाल धेरैजसो प्रदेशका ९० प्रतिशतसम्म जग्गा अनलाइनबाट हेर्न वा रोकका राख्न सकिने प्रणाली विकास गरेको छ । यसबाट कारोबारमा शीघ्रता आउनुका साथै दोहोरो पर्न जाने समस्याबाट छुट्कारा मिलेको छ ।

चीन

कम्प्युनिस्ट पार्टी अफ चाइना, नेसनल काँग्रेसले निर्देश गरेबमोजिम प्राथमिकताका आधारमा पिपुल्स बैंक अफ चाइना र चाइना बैंकिङ

रेगुलेटरी कमिसन (हाल चाइना बैंकिङ इन्स्योरेन्स रेगुलेटरी कमिसन) ले मातहतका निकायमा कर्जासम्बन्धी व्यवस्थाको सर्कुलर जारी गर्दछ । चीनले खाद्य सुरक्षा र औद्योगिकीकरणको आधारका लागि कृषि उत्पादनलाई उत्तिकै जोड दिएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान करिब ८ प्रतिशत, रोजगारीका हिसाबले ३५ प्रतिशत योगदान कृषि क्षेत्रको रहेको छ । कृषि कर्जा, कृषि जीडीपी अनुपात सन् २०१८ मा ४६.८ प्रतिशत रहेको थियो । गरिबी निवारण र कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणका लागि विभिन्न मोडल अपनाइएको छ । कृषिमा विशिष्टीकृत संस्थाका रूपमा स्थापना गरिएको एग्रिकल्चर बैंक अफ चाइना र एग्रिकल्चर डिभलपमेन्ट बैंक अफ चाइना (ग्लोबल प्रणालीगत जोखिम भएका संस्थामा पर्ने) कृषि कर्जा प्रवाहका लागि मुख्य बैंकका रूपमा रहेका छन् । त्यसबाहेक रुल बैंक हजारौंको सझ्यामा कार्यरत छन् । फलस्वरूप सन् १९७८ देखि २०१२ सम्म आइपुदा अन्नबालीमा ९० प्रतिशत, कटनमा दोब्बर, तेलहनमा ५ गुणा, फलफूलमा ३० गुणा, मासुमा ८ गुणा उत्पादन बढाएको छ भने उक्त अवधिमा किसानको वास्तविक आय वार्षिक रूपमा ७ प्रतिशतले बढेको छ । त्यस्तै घर परिवारको जीवनस्तर मापन गर्ने Engel's co-efficient मा उक्त अवधिमा वार्षिक १०.५ प्रतिशतले सुधार आएको थियो । यी सबै प्रयासको फलस्वरूप कोरोना प्रकोप अघि सन् २०२० मा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसझ्यामा शून्यमा रहेको घोषणा गर्ने तयारी गरेको थियो । चीनमा जग्गा जमिन व्यक्तिको नभई समुदाय र सरकार मातहत रहन्छ । सन् २००७ को सुधारपछि ग्रामीण जमिन बिक्री गर्न पाइनेसमेत अधिकार नभएको, बिक्री गर्न नपाइने, तर कन्ट्याक्टच्युएल अधिकार भएको र बिक्री गर्न पाइने अधिकार भएको तीन प्रकारको स्वामित्व रहेको हुन्छ । धितोका रूपमा कर्जा परियोजना, ऋणीको ज्ञारेन्टी र रुल प्रोपर्टी राइट्स (जुनसुकै स्वामित्व भए पनि) राख्न सकिन्छ । कर्जा नीतिलाई वित्तीय नीति र मौद्रिक नीतिले सुविधा प्रदान गरेको हुन्छ । गरिबी निवारणका लागि घर परिवारलाई ५ प्रतिशत र परियोजनाका लागि ३ प्रतिशत ब्याज अनुदान, विभिन्न कृषि कर्जामा ७५ देखि ८० प्रतिशतसम्म बीमा प्रिमियम सरकारले व्यहोर्छ । लघु कर्जामा प्राप्त ब्याजमा कर छुट, लघुवित्तीय संस्थाहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गरेको आधारमा बोनस पाउने व्यवस्था रहेको छ । मौद्रिक नीतिबाट ग्रामीण वित्तीय संस्थाहरूलाई कम अनिवार्य मौज्दात कायम गरे हुने व्यवस्था, त्यस्ता संस्थाहरूलाई पुनर्कर्जाको व्यवस्था आदि छन् । ३० वर्षसम्म जमिन लिजमा दिने व्यवस्था, कृषि कर्जा सुरक्षण व्यवस्था, गरिब परिवारको डाटाबेस भएकाले गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू एकसाथ सञ्चालन गर्न सकिने, बजार मूल्यलाई प्रभाव पार्ने गरी न्यूनतम समर्थन मूल्य तय र खरिद गर्ने व्यवस्थाले कृषकको आय र जीवनस्तर बढाउनुका साथै कर्जाको प्रभावकारिता पनि बढाएको छ ।

पाकिस्तान

स्टेट बैंक अफ पाकिस्तानमा एग्रिकल्चरल क्रेडिट एन्ड माइक्रोफाइनान्स डिपार्टमेन्टले कृषि र लघु वित्तीय कर्जाको नीतिगत व्यवस्था र प्रुडेन्सियल रेगुलेशन जारी गर्दछ । विश्व खाद्य कार्यक्रमले सन् २०१८ मा प्रकाशन गरेको एग्रिकल्चर ओरियन्टेसन इन्डेक्स (AOI) सन् २०१६ मा पाकिस्तानको स्कोर ०.३५ रहेको छ भने कृषि कर्जा, कृषि जीडीपी अनुपात ५०.२ प्रतिशत रहेको छ । एग्रिकल्चर क्रेडिट एडभाइजरी कमिटीले आगामी वर्षका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कृषि क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने कर्जाको लक्ष्य तोकिदिन्छ र वर्षको अन्त्यमा त्यो लक्ष्य पुरा गरेको हुनुपर्दछ । बैंकले आफ्नो संरचनामा कृषि कर्जाका लागि अलगै विभाग वा एकाइ गठन गर्ने, कृषि कर्जाका लागि अलगै शाखा तोक्ने, भौगोलिक क्षेत्र र कृषिका विभिन्न क्षेत्रगत कर्जा योजना

तयार गरी सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराई लागू गर्नुपर्ने, बाली बीमा व्यवस्थाको मेकानिजम तयार गर्नुपर्ने जस्ता व्यवस्था रहेको छ । कृषि ऋणका लागि निवेदन दिएको १० दिनभित्र स्वीकृत वा अस्वीकृत गरिएको कारणसहित लिखित जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था छ । १० लाख रुपियाँ सम्मको कर्जा विनाधितो प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था छ । कर्जाको प्रकृतिअनुसार बाली नभित्र्याएसम्मका लागि छोटो अवधिको कर्जा र एक वर्षभन्दा बढी अवधिको कर्जा प्रदान गर्न सकिने र वर्ष सकिएपछि स्वतः नवीकरण हुने व्यवस्था छ । साथै मेसिन उपकरण, फार्म विकास, नसरी आदिका लागि एक वर्षदेखि वि १० वर्ष अवधिको कर्जा प्रवाह गर्न सकिने, पशु पालनका लागि ग्रेस अवधिसमेत १० वर्षसम्मका लागि कर्जा प्रवाह गर्न सकिने र बाली र पशु बीमा अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । पाकिस्तानमा सन् १९८४ मा स्थापना भएको कृषि विकास बैंक (Zarai Taraquiat Bank Ltd-ZTNL) ले कुल कृषि कर्जाको रकम ५० प्रतिशत कर्जा विस्तार गर्दछ ।

के नेपालमा कृषि कर्जा पर्याप्त छ ?

विश्व खाद्य सझाठनले Agriculture Orientation Index (AOI) सन् २०१८ मा प्रतिवेदनसहित प्रकाशित गरेको छ । यसले देशका बैंकले कृषि क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जाको सापेक्षिक महत्त्व देखाउँछ । देशको कृषि क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादनलाई कृषि क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा र व्यापार क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाबाट index गणना गरेर प्राप्त हुने परिसूचकअनुसार नेपालको यस क्षेत्रमा कर्जा आवश्यकभन्दा कम भएको देखिन्छ । AOI एकभन्दा कम भएमा कृषि क्षेत्रको योगदानको तुलनामा कृषि कर्जा कम रहेको र एकभन्दा बढी भएमा कृषि क्षेत्रको योगदान भन्दा कृषि कर्जा पर्याप्त रहेको बुझ्न सकिन्छ । दक्षिण एसियाका देशमा सन् २००५ र २०१६ को AOI परिसूचक यस प्रकार छ ।

दक्षिण एसियाली मुलुकको AOI परिसूचक

देशको नाम	Agriculture Orientation Index (AOI) २००५	Agriculture Orientation Index (AOI) २०१६
बहुगालादेश	०.४९	०.३९
भुटान	०.१०	०.३१
भारत	०.६०	०.८३
पाकिस्तान	०.४४	०.३५ (१९९४ मा ०.७१ रहेकोमा पछिल्ला वर्षमा घट्दै गएको)
मालिड्भस	०.९७	०.९३ (२००७ मा १.९७ उच्च बिन्दुमा पुगेको)
श्रीलङ्का	०.५५	१.१३ (२०१२ मा १.८३ सम्म पुगेको)
नेपाल	०.०८	०.१६*

* २०१५ को तथ्याङ्क ।

माथिको तालिकाबाट नेपालमा कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा कृषि क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा दक्षिण एसियामा सबैभन्दा कम रहेको अवगत गर्न सकिन्छ । AOI एकको वरिपरि भएको राम्रो अथवा बढी भएको राम्रो मानिन्छ । श्रीलङ्का, मालिड्भस र भारतको अवस्था राम्रो रहेको, तर नेपालको अवस्था कमजोर रहेको देखिन्छ ।

प्रतिवेदनले कृषि कर्जामा बढी ब्याजदर र धितोको व्यवस्था जस्ता समस्या औल्याएको छ । त्यसै गरी विकासशील देशमा कृषि क्षेत्र व्यावसायिक भइनसकेको र जीवन निर्वाह गर्ने प्रकारको भएकाले औपचारिक कर्जाको पहुँच कम भएको निष्कर्ष निकालेको थियो ।

नेपालमा कृषि कर्जाका समस्या

कृषि कर्जा प्रायजसो सानो हुने भएकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्राथमिकतामा पर्दैन । त्यसमाथि उच्च ब्याजदर, व्यापारिक कर्जा जस्तै कर्जा दिएको अर्को महिनाबाट किस्ता सुरु गर्ने जस्तो अव्यावहारिक कर्जा प्रडक्ट, धितो अभाव जस्ता कारणले कर्जामा धेरै किसानहरूको पहुँच पुन सकेको छैन ।

कृषि विकास रणनीति २०१५-३५ अनुसार नेपालमा प्रति परिवार खेती गर्ने जमिनको क्षेत्रफल औसतमा ०.६ हेक्टर रहेको छ । देशमा ०.५ हेक्टरभन्दा कम क्षेत्रफल भएका किसान ५१.१ प्रतिशत छन् । प्रति किसान जमिन अत्यन्त कम रहेकाले अन्य व्यवस्था नगरी कृषि जीवन निर्वाहका लागि मात्र हुने अर्थात् व्यावसायिक बन नसक्ने देखिन्छ । नेपाल सरकारले पेस गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट वक्तव्यमा भूमि बैंक स्थापना गर्ने उल्लेख भएको छ । यसअनुसार काम अधि बढे तापनि यसबाट अपेक्षित लाभ पाउन अभै समय लाग्न सक्दछ ।

सहुलियतपूर्ण कर्जा र कृषि कर्जा मिनाहा हुने र सितैमा सरकारले वितरण गरेको हो भन्ने धारणा सर्वसाधारणमा रहेका कारण कुनै योजनाविना कर्जा लिन बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पुने गरेको पाइन्छ । कृषकहरूमा पनि व्यावसायिकताको कमी देखिन्छ । यस अलावा कर्जा स्वीकृत गराइदिने आशा देखाई ऋणीहरूबाट रकम असुल गर्ने बिचौलियाका कारण वास्तविक ऋणी औपचारिक च्यानलसम्म पुन पाउँदैनन् । कतिपय अवस्थामा बैंकका कर्मचारीहरूले पनि अलगै लाभको माग गर्ने गरेको गुनासाहरू आउने गर्दछन् ।

कृषि कर्म मौसममा निर्भर गर्ने र प्राकृतिक प्रकोप, रोगव्याधिले बढी असर गर्दछ । कृषकहरूमा यस्तो प्रकोप सहन सक्ने क्षमता अत्यन्त कमजोर हुन्छ । अतः कृषि कर्मलाई जोखिमबाट बचाउन बीमा गर्ने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । तथापि प्रचलनमा रहेको कृषि बीमा व्यवस्था किसानमैत्री र व्यावहारिक नभएको गुनासो रहेको छ ।

नेपालमा कृषि कर्जाका लागि अलगै कर्जा वर्गिकरण र नोक्सानी व्यवस्था गरिएको छैन । अर्थात् व्यवसायिक कर्जा र कृषि कर्जामा समान व्यवहार छ । कृषि कर्ममा खेतबारी खनजोत, बाली गलाउन, बाली भित्राउन र उत्पादन बेच्ने समयसम्मको चक्रलाई समेट्ने गरी कर्जा प्रडक्ट तयार गर्ने व्यवस्था नियमनकारी निकायले गरिदिनुपर्दछ । त्यसै पशु पालन, फलफूल खेती, माछा पालन आदिका लागि पर्याप्त अवधि (moratorium period) कायम गर्ने गरी कर्जा प्रडक्ट बनाउन आवश्यक छ ।

हामी के गर्न सक्छौ ?

कृषि पेसमाआ आकर्षण कम भएका कारण बाध्यकारी कर्जा व्यवस्थाले मात्र कर्जा विस्तार हुन सक्दैन र भयो भने पनि दिगो हुँदैन । यस तथ्यलाई मन गर्दै जीविकोपार्जनका लागि नभएर व्यावसायिक कृषि कर्ममा युवा जनशक्तिको आकर्षण बढाउन सरकारले वित्त नीतिमार्फत सहुलियत दिन आवश्यक छ । कृषि कर्जा प्रवाह गरेको आधारमा त्यसबाट प्राप्त हुने ब्याज आयमा कर्पोरेट करमा छुट दिने हो भने बैंकहरू पनि आकर्षित हुन्छन् र ब्याजदर पनि कम हुन सक्दछ ।

कृषि कर्मलाई इज्जतिलो पेसाका रूपमा हेर्ने गरिँदैन। किसान नै आफ्नो सन्तान किसान नबनोस, सरकारी जागिर खाओसु, बरु खाडी गएर मजदुरी गरोसु भने सोच राख्दछन्। श्रमको सम्मान गर्ने परम्पराको विकास नभइसकेको अवस्थामा आर्थिक हैसियत उकासन सकिएमा मात्र कृषि पेसामा आकर्षण बढाउन सकिन्छ। यसलाई इज्जतिलो पेसा बनाउन सरकारले केही हस्तक्षेपकारी र प्रवर्द्धनकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछ। सरकारले कृषि कर्ममात्र गर्नेलाई परिचयपत्र दिने र त्यसका आधारमा विभिन्न सुविधा दिएर यस्तो पेसामा युवालाई आकर्षित गर्ने, कृषिका लागि भौतिक पूर्वाधार (सिँचाइ, कृषि सडक, बजार) मा व्यापक लगानी गर्ने, जमिनको परीक्षण गरी प्रमाणपत्र दिने र उपयुक्त बाली सिफारिस गर्ने, कृषियोग्य जमिन खण्डीकरण भएकाले कृषिबाहेक अन्य प्रयोजनमा लगाउन नपाउने कानुनी व्यवस्था गर्ने, त्यस्ता जमिन मध्यकाल र दीर्घकालका लागि लिजमा दिने कानुनी र संरचनागत व्यवस्था गर्ने (यसका लागि स्थानीय तहलाई जिम्मा दिन सकिन्छ), कृषि अनुदानलाई पारदर्शी र व्यवस्थित बनाउने, कृषि कर्जा अनुदान दुरुपयोगलाई जघन्य अपराधमा वर्गीकरण गरी कडा कारबाहीको व्यवस्था गर्ने, कृषि बीमालाई (सबै प्रकारका) कृषिमैत्री र प्रभावकारी बीमा व्यवस्था नगरी, बजार व्यवस्थामा सुधार नगरी (लकडाउनको समयमा ५ कि.मि. टाढा उत्पादन भएको तरकारी, दुध बजार पुच्याउन नसकी त्यक्तिकै खेर गयो बरु भारतबाट अबैंको तरकारी आयात भयो), उन्नत बीउ र मलखाद आपूर्तिको भरपर्दो व्यवस्था नगरी, सरकारबाट प्रदान हुने सहुलियत, अनुदान व्यवस्थित र पारदर्शी नबनाई र समग्रमा कृषि पेसामा आकर्षण नगरी थप कर्जा प्रवाह गर्न लगाउनु वित्तीय स्थायित्वका हिसाबले जोखिमयुक्त हुन जान्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जोखिम व्यवस्थापन यीतिसम्म ठिकै हो। कृषि क्षेत्रमा थप कर्जा प्रवाह गराउन कृषि क्षेत्रको जानकार वा विज्ञहरूको सेवा आवश्यक पर्दछ। सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई त्यो व्यवस्था गर्न लगाउनु व्यावहारिक र व्यावसायिक हुँदैन। अतः यसका लागि कर्जा र मौद्रिक नीति होइन वित्त नीतिको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ। कृषि कर्जा प्रवाह गरेको आधारमा कपेरिट कर छुट दिने व्यवस्था र अहिले सञ्चालनमा रहेका संस्थाहरू कृषि विकासका लागि विशिष्टकृत संस्थामा रूपान्तरण हुन चाहेमा २० वर्षसम्म करमा छुट दिने हो भने केही संस्थाहरू रूपान्तरण हुन सक्दछन्। कुनै एक संस्थामा बढी केन्द्रित हुनुभन्दा अन्य केही संस्थाहरूलाई आकर्षित गर्ने र कृषकमैत्री कर्जा नीति, भूमि बैंक स्थापना गरी लिजमा सजिलै खेतियोग्य जमिन उपलब्ध गराउने व्यवस्था लागू गर्ने, उचित बजारीकरण र समयमा मल बीउ उपलब्ध गराउन सकेमा कृषि क्षेत्रबाट पुनः नेपालको अर्थतन्त्रलाई भरथेग गर्न सक्ने अवस्थामा पुच्याउन सकिन्छ। कृषि उत्पादनलाई अन्य मूल्य शृङ्खलासँग जोडेर औद्योगिक विकासको आधार तयार गर्न सकिन्छ। कृषिका समस्या कृषि ऋणको अभाव मात्र होइनन् भने कुरा नीति निर्माताले बुझन जरुरी छ।

कारोबार गर्ने व्यवस्था, किसान क्रेडिट कार्ड (कृषि विकास बैंकले तयारी गरेको छ, तर यसले समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरू नसमेटी आफ्नै मात्र ग्राहकका लागि जारी गर्ने भएकाले चर्चा भएजति लाभकारी हुनेमा आशाङ्का छ), लघुवित वित्तीय संस्थाहरूको कन्सोलिडेसन र प्रादेशिक स्तरमा रहन प्रोत्साहन गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्ने कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्न सक्दछ।

वाणिज्य बैंकहरूले वि.सं. २०८० असार मसान्तसम्ममा कृषि क्षेत्रमा कुल कर्जाको १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। कृषि क्षेत्रमा व्यापक सम्भावना रहँदारहँदै पनि हालकै जस्तो जमिनको उपयोग अवस्थामा सुधार नगरी, प्रकोपबाट जोगाउन किसानमैत्री प्रभावकारी बीमा व्यवस्था नगरी, बजार व्यवस्थामा सुधार नगरी (लकडाउनको समयमा ५ कि.मि. टाढा उत्पादन भएको तरकारी, दुध बजार पुच्याउन नसकी त्यक्तिकै खेर गयो बरु भारतबाट अबैंको तरकारी आयात भयो), उन्नत बीउ र मलखाद आपूर्तिको भरपर्दो व्यवस्था नगरी, सरकारबाट प्रदान हुने सहुलियत, अनुदान व्यवस्थित र पारदर्शी नबनाई र समग्रमा कृषि पेसामा आकर्षण नगरी थप कर्जा प्रवाह गर्न लगाउनु वित्तीय स्थायित्वका हिसाबले जोखिमयुक्त हुन जान्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जोखिम व्यवस्थापन यीतिसम्म ठिकै हो। कृषि क्षेत्रमा थप कर्जा प्रवाह गराउन कृषि क्षेत्रको जानकार वा विज्ञहरूको सेवा आवश्यक पर्दछ। सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई त्यो व्यवस्था गर्न लगाउनु व्यावहारिक र व्यावसायिक हुँदैन। अतः यसका लागि कर्जा र मौद्रिक नीति होइन वित्त नीतिको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ। कृषि कर्जा प्रवाह गरेको आधारमा कपेरिट कर छुट दिने व्यवस्था र अहिले सञ्चालनमा रहेका संस्थाहरू कृषि विकासका लागि विशिष्टकृत संस्थामा रूपान्तरण हुन चाहेमा २० वर्षसम्म करमा छुट दिने हो भने केही संस्थाहरू रूपान्तरण हुन सक्दछन्। कुनै एक संस्थामा बढी केन्द्रित हुनुभन्दा अन्य केही संस्थाहरूलाई आकर्षित गर्ने र कृषकमैत्री कर्जा नीति, भूमि बैंक स्थापना गरी लिजमा सजिलै खेतियोग्य जमिन उपलब्ध गराउने व्यवस्था लागू गर्ने, उचित बजारीकरण र समयमा मल बीउ उपलब्ध गराउन सकेमा कृषि क्षेत्रबाट पुनः नेपालको अर्थतन्त्रलाई भरथेग गर्न सक्ने अवस्थामा पुच्याउन सकिन्छ। कृषि उत्पादनलाई अन्य मूल्य शृङ्खलासँग जोडेर औद्योगिक विकासको आधार तयार गर्न सकिन्छ। कृषिका समस्या कृषि ऋणको अभाव मात्र होइनन् भने कुरा नीति निर्माताले बुझन जरुरी छ।

सहुलियतपूर्ण कर्जा समृद्धिको आधार

सी.ए. देवेन्द्ररमण खनाल*

विगत कैयन् दशकदेखि युवाहरू रोजगारीको खोजीमा विदेशिनुपरेको तितो यथार्थलाई विशेष ध्यान दिई बढ्दो बेरोजगारी र ग्रामीण क्षेत्रका युवाहरू स्वदेश तथा विदेशमा पलायन हुने समस्यालाई सम्बोधन गर्न राज्यले ब्याज अनुदानसहितको सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम ल्याएको छ ।

युवाहरूलाई कृषिमा आकर्षित गर्न, ग्रामीण क्षेत्रमा गरिने व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्चीजन्य क्षेत्रको व्यवसाय प्रवर्द्धन गरी उत्पादन एवं रोजगारी अभिवृद्धि गर्न, शिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई मुलुकभित्र रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्न, विदेशबाट फर्केका युवाहरूलाई विदेशमा आर्जन गरेको सीप र व्यावसायिक दक्षता उपयोग गर्दै उनीहरूलाई स्वरोजगार बनाउन, महिला उद्यमशीलताको विकास गर्न, आर्थिक रूपमा विपन्न सीमान्तकृत समुदाय तथा लक्षित वर्गका विद्यार्थीहरूलाई उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययनका लागि शैक्षिक ऋण उपलब्ध गराउन, लघु बीमा प्रिमियममा अनुदान दिन तथा भूकम्प पीडितहरूको निजी आवास निर्माणका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गरी दक्ष र योग्य व्यक्ति बनाउन, स्वदेशमा नै कपडा उद्योगको विकास र प्रवर्द्धन गरी सहुलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध गराउन र यसबाट समग्र आर्थिक क्षेत्रमा उत्पादन, रोजगारी, आय र आर्थिक वृद्धि भई सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न अवश्य महत पुग्दछ भन्ने महान उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम लागू भएको हो ।

नेपाल सरकारले लिएको अभियान समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीलाई सहयोग पुग्ने गरी नेपाल सरकारले २०७६ सालमा ब्याज अनुदानसहितको सहुलियतपूर्ण कार्यविधि-२०७५ लागू गरेको छ । यस कार्यविधिअन्तर्गत रहेका ७ ओटा कार्यक्रमहरूमा २०७६ सालमा थप २ र २०७७ सालमा थप १ गरी हालसम्म जम्मा १० प्रकारका कार्यक्रमहरू सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत लागू गर्नुपर्ने निर्देशन नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएकाले सोहीअनुरूप कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । ती सबै कर्जा कार्यक्रमहरूको कर्जा सीमा र कर्जाका मुख्य सर्तहरू तल उल्लेख गरिएबमोजिम रहेका छन् ।

क्र.सं.	कर्जाको प्रकार	कर्जाको सीमा	कर्जाको सर्तहरू
१	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्ची कर्जा	पाँच करोडसम्म	एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमानीका आधारमा परियोजना धितोमा सञ्चालित उद्यम
२	शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा	सात लाखसम्म	सकल शैक्षिक प्रमाण पत्र

क्र.सं.	कर्जाको प्रकार	कर्जाको सीमा	कर्जाको सर्तहरू
३	विदेशबाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा	दश लाखसम्म	परियोजना धितोमा
४	महिला उद्यमशीलता कर्जा	पन्थ लाखसम्म	एकल वा सामूहिक जमानीमा सञ्चालित उद्यम
५	उच्च र प्रविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा	पाँच लाखसम्म	विद्यार्थीको एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमानी आधारमा
६	भुकम्प पीडितहरूको निजी आवास निर्माण कर्जा	तीन लाखसम्म	एकल वा सामूहिक जमानी
७	दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा	दश लाखसम्म	एकल वा सामुदायिक जमानी
८	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यता प्राप्त संस्थाबाट लिइने तालिम	दुई लाखसम्म	एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमानीका आधारमा
९	कपडा उद्योगलाई दिइने कर्जा	पाँच करोडसम्म	धितो आवश्यक
१०	युवा वर्ग स्वरोजगार कर्जा	पाँच लाखसम्म	सञ्चालन गरेको उद्यम, कर्जासम्बन्धी कागजात

व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्चीसम्बन्धी सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम यस अधिआया आ.व. २०७३/०७४ देखि नै लागू भई कार्यान्वयन हुँदै आएको मा २०७५ सालमा नयाँ सरकार निर्वाचित भई आएपछि क्रमशः थप शीर्षकहरू राखी सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसहितको कर्जा शीर्षकहरू कार्यान्वयनमा आएका हुन् ।

यसरी प्रवाह गरिने कर्जामा बैंकले आफ्नो प्रकाशित आधारदरमा २ प्रतिशत थप गरा प्रिमियम दर राखी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने छ भने अर्को तरफ ५ प्रतिशतको नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त गर्न सक्ने छन् । महिला उद्यमशील कर्जाका हकमा ६ प्रतिशतको अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

यी माथि उल्लेख गरिएका कर्जाका लागि ब्याज अनुदान पाँच वर्षसम्म प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

हाम्रो देश युवाहरूको बाहुल्यता रहेको देश हो । हाल १६ वर्षदेखि ४० वर्षसम्मका युवाहरूको सङ्ख्या १,०६,८९,८४२ रहेको छ । यो कुल जनसङ्ख्याको ४०, ३५ प्रतिशत हो । समाज परिवर्तन गर्न, विकासलाई

* उपकार्यकारी अधिकृत, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

गति प्रदान गर्न साथै आर्थिक क्रियाकलाप प्रवर्द्धन गर्न सक्ने शक्ति नै युवा शक्ति हो । युवा शक्तिको सही र समयसापेक्ष उपयोग गर्न सकिएन भने राज्यको ठुलो सम्पत्ति त्यसै खेर जान्छ । हामीले हाम्रो युवा शक्तिको समुचित उपयोग गर्न नसकेकाले गर्दा त्यसको ठुलो नोकसानी व्यहोरिहेका छौं । देशको आर्थिक वृद्धि, विकास एवं समुन्नती नै मानव स्रोतको समुचित उपयोगबाट मात्र सम्भव छ । हाम्रो विकास र आर्थिक वृद्धिको बाधक यिनै युवा शक्तिको विदेश पलायन हुनु हो । माथि उल्लेख गरिएका सहुलियतपूर्ण कर्जाका कार्यक्रम युवा लक्षित कार्यक्रम हुन् र यी कार्यक्रमको समुचित कार्यान्वयनबाट वास्तवमा नै देशले आर्थिक रूपमा काँचुली फेर्ने लक्ष्य लिइएको छ ।

यस्ता विभिन्न वर्ग, समुदाय एवं लक्षित वर्गलाई समेट्ने गरी यसअघि पनि विभिन्न कार्यक्रमहरू नआएका होइनन् । तर विडम्बना नै भनुपर्छ हामीले नीति, योजना र कार्यक्रमहरू बनायाँ, तर त्यसको समुचित लक्ष्य हासिल गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्न सकेनौं । त्यसैले नेपाल सरकारले ल्याएका माथि उल्लेख गरिएका सहुलियतपूर्ण कार्यक्रमहरूलाई पनि व्यापक रूपमा जनस्तरमा चलायामान गरी सीमान्तकृत समाज एवं व्यक्तिहरूमा पुऱ्याई उनीहस्तको जीवनस्तर उकास्ने कार्य गर्न सकेनौं भने ठुलो राजनीतिक परिवर्तनपछि आर्थिक क्रान्तिको जुन लक्ष्य छ, सो हासिल गर्न सकिँदैन र राज्य आर्थिक प्रतिक्रान्तिर्तफ अघि बढ्छ र जनतामा वितृष्णा जागृत हुन्छ । साथै राज्यसमेत असफल राज्यमा परिणत हुन बेर लाग्दैन । तसर्थ यसका लागि सम्पूर्ण राज्य शक्ति, स्थानीय तह एवं सरोकारावाला सरकारी, निजी क्षेत्रहरूको जागरूकतासहितको सहकार्य एवं प्रतिबद्धता महत्वपूर्ण छ ।

यसर्थमा यस कार्यक्रमको व्यापकता हुनु आवश्यक छ । तसर्थ नेपाल राष्ट्र बैंकले यसलाई बाध्यात्मक रूपमा सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका प्रत्येक शाखाले कम्तीमा तल उल्लेख गरिएको जिम्मा लगानी गर्नुपर्ने निर्देशनात्मक व्यवस्था गरेको छ ।

क्र.सं.	बैंकको वर्गीकरण	बैंकको सङ्ख्या	शाखा कार्यालयहरू	न्यूनतम फाइल	जम्मा
१	क वर्गको बैंक	२७	४५१४	न्यूनतम १० प्रति शाखा	५०२६५
२	ख वर्गको बैंक	१९	१०२३	न्यूनतम ५ प्रति शाखा	३००
३	ग वर्गको बैंक	२१	२४९	-	-
४	घ वर्गको बैंक	७८	४११७	-	-

औषतमा ८ लाखका दरले मात्र कर्जा प्रवाह गर्न सक्याँ भने रु.४० अर्ब २१ करोड २० लाख बराबरको कर्जा प्रवाह हुन जाने छ र यसबाट प्रत्येक कर्जामा न्यूनतम ३ जनाले रोजगारी प्राप्त गर्न सके भने पनि कम्तीमा १ लाख ५० हजार ७ सय ९५ जना रोजगार हुन सक्ने छन् । यद्यपि हालसम्म सरकारको लक्ष्यअनुसारको कर्जा प्रवाह हुन नसकेकाले रोजगारीको अवसर सृजना हुन नसकेको यथार्थता छ ।

अहिले नेपालको श्रम बजारमा प्रत्येक वर्ष झन्डै ५ लाख युवाहरू रोजगारीका लागि आइरहेका हुन्छन् । तसर्थ यसको लागि स्थानीय सरकारको प्रत्यक्ष सहभागिता अपरिहार्य छ भने अर्कातर्फ नीतिगत रूपमा नै प्रत्येक बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कुल कर्जाको २ प्रतिशत यस प्रकारका सहुलियतपूर्ण कर्जामा लगानी गर्ने व्यवस्था

भए आजको हिसाबमा करिब ६० अर्बको पुँजी लगानी भई ठुलो हिस्सालाई उत्पादन र रोजगारीसँग प्रत्यक्ष जोड्न सकिन्छ ।

यसबाट हाल प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, विभिन्न व्यावसायिक सङ्घ, संस्थाहरू यसका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरी आफ्नो कार्यक्षेत्रमा यो कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न उत्साहित भएका छन् । यसरी प्रत्येक तहका सरकारले यसलाई आर्थिक वृद्धिको मेरुदण्डको रूपमा हेरी कार्यान्वयन गर्न सके ठुलो मात्रामा उत्पादन बढी रोजगारीका अवसर सृजना हुने, आयात प्रतिस्थापन गर्न मद्दत पुग्ने, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग भई आर्थिक वृद्धिमा अवश्य छलाइ मार्न सकिन्छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । यसका लागि स्थानीय सरकारको भूमिका सबैभन्दा महत्वपूर्ण छ । देश सङ्घीयतामा गइसकेको हालको अवस्थामा स्थानीय सरकारले आफ्नो क्षेत्रमा रहेका स्रोत र साधनको पहिचान गरी आफ्नो सामर्थ्यलाई बुझ आवश्यक छ । आफ्नो क्षेत्रमा सबै स्रोत र साधनको तथ्याङ्क सङ्कलन र यसको उपयोग बारेमा प्रष्ट हुन जस्ती छ । यसबारे के गर्ने र कसरी गर्ने भन्ने प्रस्त दिशा तय गर्न सकिन्छ ।

१. श्रम बैंक (भूमि) को स्थापना गर्ने, श्रम गर्ने र रोजगारी प्रदान गर्ने आमसमुदायलाई सम्मान र अभिप्रेरित गर्ने र श्रमको सम्मानमा जोड दिने ।
२. भूमि बैंकको स्थापना गरी सरकारी वा निजी क्षेत्रमा बाँझे जमिनको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी खाद्य उत्पादनमा स्थानीय शक्तिको उपयोग गर्ने ।
३. स्थानीय स्रोतको परिचालनका लागि प्राविधिक सीप सिकाउने र आर्थिक स्रोतको आवश्यकताका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने ।
४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त आर्थिक स्रोत सही र प्रभावकारी रूपमा उपयोग भएको बारे अनुगमन गर्ने आवश्यकता परेमा थप सहयोग गर्ने ।
५. खाद्य बैंकको स्थापना गरी स्थानीय रूपमा उत्पादित सामानको स्थानीय रूपमा नै उपयोगमा जोड दिँदै अन्य क्षेत्रमा बजारको सम्भाव्यता खोजी गरी बिक्री वितरणमा सहयोग गर्ने ।
६. स्थानीय उत्पादनमा मूल्य शृङ्खला हुने गरी उत्पादन गर्ने प्रोत्साहन गर्ने ।
७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त सहुलियतपूर्ण कर्जाको प्रभावकारी उपयोग तथा कर्जाको ब्याज र सावाँ भुक्तानीमा सहज वातावरणमा गर्ने प्रोत्साहित गर्ने । यसलाई व्यापक रूपमा कार्यान्वयन गर्न हाम्रो वर्तमान राजनीतिक संरचनालाई पूर्ण रूपमा उपयोग गर्ने आवश्यक छ ।

हाम्रो देशमा सङ्घ, ७ प्रदेश र जम्मा ७५३ ओटा स्थानीय तह रहेका छन् । स्थानीय तहले बडा कार्यालय तहबाट प्रवाह गर्न सक्ने कर्जाको आधारमा सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमलाई उत्पादन र रोजगारीसँग जोडी तल्लो तहसम्म पुऱ्याएर तल उल्लेख गरेअनुरूप अनुमानित रूपमा कार्यान्वयनमा लग्याँ भने हेरौं कर्जा प्रवाहको सङ्ख्या र रोजगारी सृजनाको स्तर कस्तो रहन्छ ।

क्र.सं.	पालिकाको नाम	पालिका सङ्घर्ष	वडा सङ्घर्ष	कर्जा प्रवाह गर्ने सङ्घर्ष	सिर्जना गर्ने कर्जा सङ्घर्ष
१	महानगरपालिका	६	१७४	१००	१७,४००
२	उपमहानगरपालिका	११	२३४	५०	११,७००
३	नगरपालिका	२७६	३११९	२०	६२,३८०
४	गाँउपालिका	४६०	३२१६	१०	३२,१६०
	जम्मा	७५३	६,७४३	१७०	१,२३,६४०

माथि उल्लेख गरेबमोजिम प्रत्येक वडा कार्यालयहरूले गाँउपालिकाका हकमा १०, नगरपालिकाका हकमा २०, उपमहानगरपालिकाका हकमा ५० र महानगरपालिकाका हकमा १०० ओटा मात्र कर्जा प्रवाह गर्न सकियो भने सोबाट कम्तीमा पनि ३ जनाका दरले रोजगारी प्राप्त गर्न सकेमा हामीले एकै वर्ष ३, ७०, ९२० जनाका लागि रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्न सक्छौं । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू यसका लागि तयार भएका छन् । प्रचुर मात्रामा रहेको हालको तरलताको उपयोग तथा उत्पादन रोजगारी, आय, बचतमा वृद्धि भई यसबाट पुँजी निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ भन्नेमा द्विविधा रहेको छ । साथै यसबाट आर्थिक क्रान्ति भई छोटो अवधिमा छलाइ मार्न सकिन्छ ।

कोभीड-१९ बाट प्राप्त अवसरहरू

हामी कोभीड-१९ को महामारीबाट आक्रान्त भएका छौं । सायद यो शताब्दीकै सबैभन्दा ठुलो मानव सृष्टिका लागि चुनौती हो । संसारभर फैलिएको यो वैश्विक महामारीले चुनौती साथसाथै अवसर पनि दिएको छ ।

- यसले स्थानीय उत्पादन र उपयोगमा वृद्धि गरेको छ ।
- राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा आयातलाई घटाई व्यापार घाटामा कमी ल्याएको छ ।
- विदेशी मुद्राको सञ्चितीलाई बढाएको छ ।
- सबै नेपालीलाई आफ्नो माटो र यसको महत्त्वका बारेमा पुनः एक पटक घच्छच्याएको छ ।
- सूचना प्रविधिको उपयोगले विस्तारित रूप लिएको छ ।
- हाम्रा दाजुभाइ-दिदीबहिनीहरू वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएकाले उनीहरूहरूसँग भएको ज्ञान, सीप र दक्षताको उपयोग गर्न सकिन्छ ।
- कृषि हाम्रो जीवनको आधार हो र यसको विकासबाट मात्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र बलियो बन्न सक्छ भन्ने कुरा पुनः एकपटक प्रमाणित भएको छ । तसर्थ जीवन निर्वाहमुखी खेतीलाई व्यावसायिक कृषिमा परिणत गर्न यस्ता कार्यक्रमले अवसर प्रदान गरेको छ ।
- सूचना र प्रविधिको माध्यमबाट नयाँ ज्ञान, सीप सजिलैसँग आमजनतामा सम्प्रेषण गर्न सकिन्छ, जसले उत्पादन वृद्धि र उत्पादित सामानको सहज बजारीकरणका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका प्रदान गर्दछ ।

हाम्रा चुनौतीहरू

- हाम्रो अर्गानिक उत्पादनको ठुलो बजार हामीमा नै छ । गुणस्तरीय उत्पादन र उपभोगबाट हामीले नै गुणस्तरीय जीवन जिउन सक्छौं ।

हाम्रो प्रचुर मात्रामा भएको सम्भावनाका लागि दुई ठुला छिमेकी उपयुक्त बजार हुन सक्छन् भने कृषि उत्पादनका लागि ठुलो बजारका रूपमा अब मध्यपुर्वका अरब देशहरू पनि रहेका छन् ।

- हामीभित्रको हीनता बोध सबैभन्दा ठुलो चुनौती हो । हामी आफूलाई सानो र हामीले गर्ने कार्यलाई तुच्छ ठान्छौं । हाम्रा हजारै दाजुभाइ अरबको गर्मीमा कैयन् कृषि फर्महरूमा काम गरिरहनुभएको छ ।
- हामीमा सकारात्मक सोच, जाँगर, लगनशीलता र श्रमको एवं किसानप्रति आदर एवं स्वाभिमानको कमी सबैभन्दा ठुलो चुनौती हो ।
- हामीमा उद्यमशीलताको अभाव र जागिरे प्रवृत्ति सबैभन्दा चुनौतीपूर्ण छ ।
- हामी परीणाममुखी नभई प्रक्रियामुखी छौं । त्यसैले हाम्रा लक्ष्यहरू तत्काल हासिल हुँदैनन्, भए पनि धेरै समय लाग्ने गरेको छ ।
- हामीमा इमान्दारिताको कमी छ । राज्यले प्रदान गरेका सहुलियत एवं सुविधा लक्षित वर्गमा उपयोग होस् भनेतर्फ भन्दा पहुँच र प्रभावका भरमा प्राप्त गर्न सकियोस् भन्ने सोच हावी छ ।
- बत्तीमुनिको अँध्यारो भने जस्तै हाम्रो अपार प्राकृतिक स्रोतको उपयोग कसरी गर्ने भन्नेमा हाम्रो ध्यान छैन । श्रम शक्ति विदेशिएर आर्जित रकममा हामी गर्व गर्दछौं ।
- राज्यले प्रदान गरेको सहुलियतपूर्ण कर्जा उपयोग गरिसकेपछि यसको दुरुपयोग गर्ने, क्रठन तिर्न आलटाल गर्ने र यो राज्यले मिनाह गरिदिन्छ भन्ने सोच आमनागरिकमा पाइन्छ ।

सारांश

सहुलियतपूर्ण कर्जा अभियानका रूपमा लागू गर्नु आजको आवश्यकता हो । स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग भई यसबाट रोजगारीका अवसर प्राप्त हुन्छन् । आयात प्रतिस्थापन भई विदेशी मुद्राको सञ्चिती बढ्छ । परम्परागत रूपमा रहेका व्यवसायमा आधुनिकीकरण हुन्छ । जनसङ्घरूपालिकाको आधा हिस्सा ओगटेको महिलाहरूको उद्यमशीलतामा विकास एवं स्वरोजगार बन्ने अवसर प्रदान गर्दछ । यसका लागि नेपाल सरकारले थप केही नीतिगत व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । जस्तै- फलफूल उत्पादनका लागि केही थप समय ग्रेस पिरियड दिनु आवश्यक छ । आयात प्रतिस्थापन गर्ने वा निर्यात गर्ने उद्योगहरूका लागि स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोगितामा कर्जा सीमा थप गर्ने र यसको प्रोत्साहन गर्ने कार्य गर्नुपर्छ ।

नीतिगत रूपमा नै सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कर्जा लगानीको कम्तीमा २ प्रतिशत सहुलियतपूर्ण कर्जा विशेषतः व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्थी कर्जामा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गर्न सके वास्तवमा नै राज्यले आर्थिक रूपमा काँचुली फेर्ने कुरामा दुई मत नहोला ।

यो अभियानमा सबै तहका सरोकारावालाहरूको व्यापक सहभागिता, वस्तुको उत्पादनमा स्रोतको परिचान, श्रम बैंकको स्थापना, अभिप्रेरणा, मूल्य शृङ्खलामा जोड तथा मानव स्रोतको तालिम तथा विकासमा विशेष ध्यान दिई कार्यक्रममा सहभागी हुन आवश्यक छ । यसबाट सुन्दर र आर्थिक रूपमा सक्षम राष्ट्रका रूपमा नेपाललाई विकसित गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा वित्तीय सङ्घीयताको अभ्यास र युनौती

रमेश अर्याल*

१. परिचय

एउटै भूगोल र एउटै जनतालाई फरक फरक विषयमा भिन्न भिन्न तहका सरकारले शासन गर्ने व्यवस्था सङ्घीय व्यवस्था हो । विश्वमा हाल २९ मुलुकले सङ्घीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरेका छन् । राजनैतिक, प्रशासनिक र वित्तीय गरी सङ्घीयताका मुख्य तीन आयामहरू छन् । सामान्यतया वित्तीय सङ्घीयता सरकारका तहहरूबिचको कार्य जिम्मेवारी र वित्तीय सम्बन्धलाई निर्धारण गर्ने प्रणाली हो । वित्तीय सङ्घीयता कर लगाउने, खर्च गर्ने र नियमन गर्ने विषयसँग सम्बन्धित छ । वित्तीय सङ्घीयताका चार स्तम्भहरू छन् । ती हुन् :

(क) **खर्चको जिम्मेवारी** : खर्च जिम्मेवारी वित्तीय सङ्घीयताको महत्वपूर्ण आधार हो । राज्यका तहहरूले गर्ने कार्य जिम्मेवारी नै खर्च जिम्मेवारी हुन् । संविधानमा नै विभिन्न तहका सरकारले गर्ने कामको जिम्मेवारी तोकिएको हुन्छ । सङ्घीयता लागू भएका देशमा सरकार हरूबिच एकल अधिकार, साभा अधिकार, प्रत्यायोजित अधिकार र अवशिष्ट अधिकारको उल्लेख भएको पाइन्छ ।

(ख) **राजस्व अधिकार** : खर्च जिम्मेवारी अर्थात् कार्य जिम्मेवारी तोकिएपछि सरकारका तहहरूलाई राजस्व उठाउने अधिकार दिइन्छ । कुन तहलाई कस्तो र कति राजस्व अधिकार दिने भन्ने देशअनुसार फरक फरक हुन्छ । राजस्व उठाउँदा निश्चितता, मितव्ययिता, समानता, सुविधा, प्रशासनिक रूपमा सङ्कलन गर्न सकिने लगायतको हुनुपर्ने मान्यता छ ।

(ग) **वित्तीय हस्तान्तरण** : वित्तीय सङ्घीयताको अर्को आधारस्तम्भ अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण हो । यसमा सरकारका तहहरूबिच राजस्व हस्तान्तरण र अनुदान हस्तान्तरण हुने गर्छ ।

(घ) **ऋण लिने अधिकार** : राजस्व अधिकार र वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट उपलब्ध वित्तीय स्रोतले सरकारको खर्च आवश्यकता पुरा हुन नसकेमा ऋण उठाउने गरिन्छ ।

२. नेपालमा वित्तीय सङ्घीयता

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने तथा नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले संविधान तथा कानूनबमोजिम गर्ने नेपालको संविधानमा उल्लेख छ । सामन्ती, निरङ्कुश, केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यव्यवस्थाले सिर्जना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्तीर्णको अन्त्य गर्ने, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकाङ्क्षा पूरा गर्ने परिकल्पना नेपालको संविधानले गरेको छ । नेपालमा सङ्घ, ७ ओटा प्रदेश र ७५३ स्थानीय तह (२९३

नगरपालिका र ४६० गाउँपालिका) छन् । सङ्घीय कानूनबमोजिम सामाजिक-सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने संविधानमा उल्लेख छ । नेपालमा वित्तीय सङ्घीयताका सम्बन्धमा संविधान तथा ऐन नियममा भएका प्रावधान निम्नानुसार छन् :

(क) खर्च जिम्मेवारी

संविधानमा सङ्घको अधिकार अनुसूची-५ मा, प्रदेशको अधिकार अनुसूची-६ मा, सङ्घ र प्रदेशको साभा अधिकार अनुसूची-७ मा, स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची-८ मा र सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार अनुसूची-९ मा उल्लेख छन् । संविधानबमोजिम सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकारको सूची वा साभा सूचीमा उल्लेख नभएको वा यो संविधानमा कुनै तहले प्रयोग गर्ने गरी नतोकिएको विषयमा सङ्घको अधिकार हुने उल्लेख छ ।

सङ्घको अधिकार सूचीमा राष्ट्रिय सुरक्षा, शान्ति सुरक्षा, वित्त तथा मौद्रिक नीति, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, नागरिकता, तुला पूर्वाधार योजना, सङ्घीय निजामती सेवा लगायत ३५ ओटा विषय तोकिएको छ । प्रदेशको अधिकारअन्तर्गत प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षा, रेडियो, एफ.एम., टेलिभिजन सञ्चालन, प्रदेश निजामती सेवा, प्रदेश तथ्याइक, प्रदेशस्तरको विद्युत, सिंचाइ र खानेपानी सेवा, परिवहन, स्वास्थ्य सेवा, भूमि व्यवस्थापन, जग्गाको अभिलेख, कृषि तथा पशु विकास, खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन, गुठी व्यवस्थापन लगायतका २१ विषय तोकिएको छ । सङ्घ र प्रदेशको साभा अधिकारमा फौजदारी तथा देवानी कार्यविधि, आवश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति, वितरण, मूल्य नियन्त्रण, गुणस्तर र अनुगमन, वैज्ञानिक अनुसन्धान, पर्यटन, खानेपानी तथा सरसफाइ, गरिबी निवारण, औद्योगीकरण, विज्ञान प्रविधि, मानव संसाधन विकास, रोजगारी र बेरोजगार सहायता लगायत २५ विषय उल्लेख छन् ।

स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा नगर प्रहरी, सहकारी संस्था, एफ.एम. सञ्चालन, आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइ, स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता, स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिंचाइ, कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य लगायतका २२ विषय उल्लेख छन् । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार सूचीमा सहकारी, शिक्षा, खेलकुद, स्वास्थ्य, कृषि, खानी तथा खनिज, विपद् व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण लगायतका १५ विषय उल्लेख छन् ।

संविधानका अलावा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन-२०७४, आयोजना वर्गीकरण मापदण्ड-२०७६, नेपाल सरकार मन्त्रिरिषद्को

* उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय

मिति २०७३/१०/१८ को कार्य विस्तृतीकरण सम्बन्धी निर्णयले सङ्घीय एकाइहरूको जिम्मेवारीमा थप स्पष्टता ल्याएको छ । कार्य विस्तृतीकरण अनुसार सङ्घका ८ सय ७०, प्रदेशका ५ सय ६५ र स्थानीय तहका ३ सय ६० गरी १ हजार ७ सय १५ प्रकृतिका कार्य र क्रियाकलापको परिवाचन गरिएको छ ।

(ख) राजस्व अधिकार

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ६० मा राजस्व स्रोतको बाँडफाँडसम्बन्धी व्यवस्था छ, जसअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने तर साझा सूचीभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको जिम्मे हुने प्रावधान छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा रहेका विषयहरू सेवा शुल्क, दण्ड जरिबाना, पर्यटन शुल्क दस्तुर रहेका छन् । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारभित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानुन बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने गर्छन् । सङ्घले साभा सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानुन बनाउन सक्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो तहको बजेट बनाउने तथा प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट पेस गर्ने समय सङ्घीय कानुनबमोजिम हुने संविधानमा उल्लेख छ ।

नेपालको संविधानको अनुसूची तथा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन-२०७४ को परिच्छेद २ मा नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहलाई राजस्वको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार नेपाल सरकारले सङ्घीय कानुन, प्रदेशले प्रदेश कानुन र स्थानीय तहले स्थानीय कानुनबमोजिम देहायअनुसार कर तथा गैरकर उठाउन पाउँछन् । साथै प्रचलित कानुनबमोजिम लागेको आफ्नो अधिकारभित्रको दण्ड जरिबाना उठाउन सक्छन् ।

तालिका १ : सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व अधिकार

	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह
कर	<ul style="list-style-type: none"> ● भन्सार, ● अन्तःशुल्क, ● मूल्य अभिवृद्धि कर, ● संस्थागत आयकर, ● व्यक्तिगत आयकर, ● पारिश्रमिक कर 	<ul style="list-style-type: none"> ● घर जग्गा रजिस्ट्रेसन ● शुल्क, ● संवारी साधन ● कर, ● मनोरञ्जन कर, ● विज्ञापन कर, ● कृषि आयमा कर, 	<ul style="list-style-type: none"> ● सम्पति कर, ● घर बहाल कर, ● घर जग्गा रजिस्ट्रेसन ● शुल्क, ● संवारी साधन कर, ● विज्ञापन कर, ● व्यवसाय कर, ● भूमिकर (मालपोत), ● मनोरञ्जन कर,
गैरकर	<ul style="list-style-type: none"> ● राहदानी शुल्क, ● भिसा शुल्क, ● पर्यटन दस्तुर, ● सेवा शुल्क ● जुवा चिठ्ठा, क्यासिनो ● दण्ड जरिबाना 	<ul style="list-style-type: none"> ● सेवा शुल्क ● पर्यटन दस्तुर, ● दण्ड जरिबाना 	<ul style="list-style-type: none"> ● सेवा शुल्क दस्तुर, ● पर्यटन शुल्क, ● दण्ड जरिबाना,

स्रोत : अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनअनुसार प्रदेश तथा स्थानीय तहले कर लगाउँदा राष्ट्रिय आर्थिक नीति, वस्तु तथा सेवाको ओसारपसार, पुँजी तथा श्रम बजार, छिमेकी, प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रतिकूल नहुने गरी लगाउनुपर्दछ । नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहले वस्तु वा सेवाको लागत, सञ्चालन र सम्भार खर्चलाई आधार मानी गैरकरका दर निर्धारण गर्नुपर्दछ । नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तह मध्ये कुनै दुई तहले उठाउने कर तथा गैरकर देहायबमोजिम एकल कर प्रशासनसम्बन्धी व्यवस्थाबमोजिम उठाउने व्यवस्था छ :

- प्रदेशले सवारी साधन कर उठाउँदा स्थानीय तहले सवारी साधनमा लगाएको करसमेत उठाउने,
- स्थानीय तहले घरजग्गा रजिस्ट्रेसन शुल्क उठाउँदा प्रदेशले लगाएको घरजग्गा रजिस्ट्रेसन शुल्कसमेत उठाउने,
- स्थानीय तहले विज्ञापन कर उठाउँदा प्रदेशले लगाएको विज्ञापन करसमेत उठाउने,
- स्थानीय तहले मनोरञ्जन कर उठाउँदा प्रदेशले लगाएको मनोरञ्जन करसमेत उठाउने ।

(ग) अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण

नेपालको संविधानको धारा ६० (३) मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसबमोजिम हुने उल्लेख छ । नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताका आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्छ भने प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानुनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्छ । नेपाल सरकारले सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने सर्त अनुदान, सम्पूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिने विशेष अनुदान वितरणसम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानुनबमोजिम हुने उल्लेख छ । अनुदान हस्तान्तरण सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था छ :

- वित्तीय समानीकरण अनुदान : नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताका आधारमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्छ । नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठेको राजस्वलाई प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानुनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था छ ।
- सर्त अनुदान : नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह वा नेपाल सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) मा उल्लेख राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्थाअनुसार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले तोकेको आधारबमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सर्त अनुदान प्रदान गर्दा नेपाल सरकारले योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक शर्त तोक्न र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले त्यस्तो शर्तको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानुनबमोजिम आयोगले तोकेको आधारबमोजिम सर्त अनुदान प्रदान गर्ने गर्छ ।

- समपूरक अनुदान :** नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई पूर्वाधार विकाससम्बन्धी कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न समपूरक अनुदान प्रदान गर्छ । समपूरक अनुदान प्रदान गर्दा आधार लिइने कुराहरु हुन् : (क) योजनाको सम्भाव्यता (ख) योजनाको लागत (ग) योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफल वा लाभ (घ) योजना कार्यान्वयन गर्न सक्ने वित्तीय तथा भौतिक क्षमता वा जनशक्ति (ड) योजनाको आवश्यकता र प्राथमिकता । प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानुनबमोजिम समपूरक अनुदान प्रदान गर्छ । समपूरक अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि छ ।
- विशेष अनुदान :** नेपाल सरकारले शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाको विकास र आपूर्ति गर्ने, अन्तर प्रदेश वा अन्तर स्थानीय तहको सन्तुलित विकास गर्ने र आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारले विभेदमा परेको वर्ग वा समुदायको उत्थान वा विकास गर्ने कुनै उद्देश्य राखी प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन गरिने कुनै खास योजनाका लागि विशेष अनुदान प्रदान गर्छ । प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानुनबमोजिम विशेष अनुदान प्रदान गर्छ । विशेष अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि छ ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबिच मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्क रकम बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रकम सो कोषमा जम्मा गर्दछ । सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये सतरी प्रतिशत नेपाल सरकारलाई, पन्थ प्रतिशत प्रदेशलाई र पन्थ प्रतिशत स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्ने उल्लेख छ ।

नेपाल सरकारले सङ्घीय कानुनबमोजिम प्राकृतिक स्रोतमा रोयल्टी लगाउन र उठाउन सक्ने तथा सोको बाँडफाँट निम्नानुसार हुने उल्लेख छ :

तालिका २ : रोयल्टीको बाँडफाँट

क्र.सं.	रोयल्टीको शीर्षक	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह
१	पर्वतारोहण	५०	२५	२५
२	विद्युत	५०	२५	२५
३	बन	५०	२५	२५
४	खानी तथा खनिज	५०	२५	२५
५	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत	५०	२५	२५

स्रोत : अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ अनुसार प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहबिच र प्रदेश तथा स्थानीय तहबिच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिश गर्नुपर्ने उल्लेख छ । ती आधारहरु जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण, क्षेत्रफल, मानव विकास सूचकाइक, खर्चको आवश्यकता, राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास, पूर्वाधार विकास र विशेष अवस्था हुन् । हाल तोकिएको आधार निम्नानुसार छ :

तालिका ३ : राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार

क्र.सं.	आधारहरु	प्रदेश	स्थानीय तह
१	जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण (जनसङ्ख्यालाई ८० र आश्रित जनसङ्ख्यालाई २० प्रतिशत)	७०	७०
२	क्षेत्रफल	१५	१५
३	मानव विकास सूचकाइक	५	५
४	न्यून विकास सूचकाइक (पूर्वाधार सूचकाइकमा ७०, सामाजिक तथा आर्थिक विभेद सूचकाइकमा १०, प्रदेशको हकमा तुलनात्मक मूल्य सूचकाइक तथा स्थानीयका हकमा खर्च आवश्यकता र राजस्व क्षमताबिचको अन्तर सूचकाइकलाई २० अझकभार दिई प्राप्त हुन आउने सूचकाइक)	१०	१०

स्रोत : राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

(घ) ऋण लिने अधिकार

वैदेशिक अनुदान र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको मात्र छ । नेपाल सरकारले वैदेशिक अनुदान ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनुपर्छ । नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने योजना वा कार्यक्रमका लागि वैदेशिक अनुदान वा सहयोग लिन सक्छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति विना कुनै पनि किसिमको वैदेशिक अनुदान सहयोग लिन वा वैदेशिक अनुदान वा सहयोगमा कुनै योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न, गराउन सक्छैन् । वैदेशिक सहायताको परिचालन गर्दा नेपाल सरकारले देहायको राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा गर्नुपर्छ : (क) भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, मर्मत र जिर्णोद्धार, (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव विकास, (ग) स्वेदशी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि, (घ) स्वेदशमा रोजगारी सिर्जना र क्षमता विकास, (ड) विपद् व्यवस्थापन, (च) विज्ञान तथा प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण, (छ) वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन, (ज) सार्वजनिक, निजी साफेदारीमा गरिने लगानी, (झ) सार्वजनिक निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको क्षमता नपुगोको क्षेत्रमध्ये नेपाल सरकारले वैदेशिक सहायता लिन उपयुक्त हुने भनी निर्धारण गरेका क्षेत्रहरु ।

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्छैन् । तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानुनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्छैन् । प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालयसमक्ष पेस गर्नुपर्छ । पेस भएको प्रस्ताव कार्यान्वयन योग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्छ ।

नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्छ । प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समयसीमासमेत उल्लेख गरी ऋणका लागि अर्थ मन्त्रालयसमक्ष अनुरोध गर्नुपर्छ । अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण

प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्छ । नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा अर्थ मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्छ । नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि सझ्ध, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि निम्नानुसार आन्तरिक ऋण उठाउन सिफारिस गरेको छ :

- नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व, प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्न सक्ने आन्तरिक ऋणको अवस्था र बजारको अवस्थासमेत विश्लेषण गरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को प्रक्षेपित कुल गार्हस्य उत्पादनको ५.५ प्रतिशतमा नबद्धने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने ।
- प्रदेश सरकारले नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाडँफाँट र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबद्धने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने ।
- स्थानीय तहले नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाडँफाँट (सवारी साधन करको बाडँफाटको रकमसमेत) र स्थानीय तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबद्धने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने ।

३. वित्तीय सझ्धीयताका चुनौती

वित्तीय सझ्धीयतालाई प्रभावकारी बनाउन देहायका कार्य गर्नु चुनौतीपूर्ण छ :

- तीन तहको सरकारका अधिकार एवम् साभा अधिकारको सूचीमा थप स्पष्टता ल्याउन साभा अधिकार सूचीको प्रयोगसम्बन्धी कानुनको निर्माण गर्ने,
- दाहोरो राजस्व अधिकार क्षेत्रिभित्र परेका कर, राजस्व उठाउने र बाँडने सम्बन्धमा थप स्पष्टता ल्याउने,
- तीन तहले सम्पादन गर्ने कार्यहरूको मानक स्थापित गर्ने,
- स्थानीय तहले सम्बन्धित सभामा बजेट पेस गरी स्वीकृत गरेर खर्च गर्नुपर्नेमा केही स्थानीय तहले कानुनमा तोकिएको समयमा बजेट स्वीकृत नगरेकाले समयमै बजेट पारित गरी कानुनको पूर्ण पालना गर्ने (आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट १७ स्थानीय तहले अझैसम्म पारित गरेका छैनन्),
- अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणलाई समन्यायिक, वस्तुगत र यथार्थपरक बनाउन स्थानीय तहसम्मको खण्डीकृत र अद्यावधिक तथ्याइकको उपलब्धतामा जोड दिने,
- स्रोतको समन्यायिक वितरणमा जोड दिने,
- सझ्धीय संरचनाबमोजिम संस्थागत संरचना निर्माण र व्यवस्थित गर्ने, सबै तहमा पर्याप्त कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने,
- स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको बजेट विनियोजन, खर्च व्यवस्थापन लगायतका विषयमा क्षमता विकास गर्ने,
- विगतदेखिको केन्द्रीकृत मानसिकतालाई हटाउने,

- प्रदेश र स्थानीय तहको खर्च आवश्यकताको अध्ययन गरी स्रोत हस्तान्तरण र कार्य जिम्मेवारीमा तादात्म्यता कायम गर्ने,
- तीन तहको समन्वयका लागि गठित विभिन्न समितिहरूको बैठक नियमित रूपमा गरी निर्णयको कार्यान्वयन गर्ने,
- प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक आय वृद्धिका लागि करका दायरा वृद्धि गरी राजस्व परिचालनमा जोड दिने,
- जनताका अपेक्षा पूरा गर्ने गरी स्रोतको उपलब्धता र आवश्यकताबिच तालमेल मिलाउने,
- प्रदेश र स्थानीय तहमा आन्तरिक ऋण व्यवस्थित गर्न कानुनी तथा संस्थागत प्रबन्ध गर्ने,
- बजेट विनियोजन र कार्यान्वयनमा कुशलता र दक्षतामा जोड दिई आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने,
- मध्यकालीन खर्च संरचनाको अभ्यासलाई प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको लेखाइकन र प्रतिवेदनलाई व्यवस्थित गर्ने,
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई संस्थागत र सबलीकरण गर्ने, कानुनी अधिकार र सक्षमतामा वृद्धि गर्ने,
- रोयल्टी बाँडफाँटमा देखिएका अस्पष्टतालाई स्पष्ट बनाउन प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धमा एकीकृत कानुन बनाउने,
- वित्तीय सझ्धीयता सफल बनाउन तीनै तहका सरकारबिच सञ्चार, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

४. निष्कर्ष

वित्तीय सझ्धीयताको सफल कार्यान्वयन भएमा सझ्धीयताको कार्यान्वयन सफल हुन्छ । नेपालमा वित्तीय सझ्धीयताका लागि छोटो समयमै धेरै कामहरू भएका छन् । यद्यपि गर्नुपर्ने कामहरू अझै पनि छन् । नेपालमा वित्तीय सझ्धीयताको कार्यान्वयन नवीन अभ्यासमा रहेकाले तीनै तहका सरकारको वित्त सम्बन्धी कामका लागि संस्थागत, संरचनागत, संगठनात्मक एवम् प्राविधिक पक्षमा ध्यान दिनु जसरी छ । वित्तीय सझ्धीयता कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्याहरूको समाधान गर्दै वित्तीय सझ्धीयतालाई सफल बनाउन तीनै तहका सम्बन्धित निकाय प्रतिबद्ध र कटिबद्ध हुनुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

अर्याल, डा. बैकुण्ठ (२०७६), नेपालमा वित्तीय सझ्धीयता : वर्तमान अवस्था, अवसर र चुनौती, नेगो अर्थ संदेश, नेपाल निजामती कर्मचारी सझाठन, अर्थ विभागीय समिति ।

नेपालको संविधान, २०७२, कानुन किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।

अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट वक्तव्य, २०७७, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

आर्थिक ऐन, २०७७, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग जानकारी पुस्तिका, २०७७, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वर्तमान अवस्था, कोभिड-१९ ले उत्पन्न चुनौती र अवसरहरू

दुर्गा कॅडेल (छत्कुली)*

नेपालमा बैंकिङ्ग प्रणालीको विकासले आठ दशक पूरा गरिसकेको छ। वि.सं. १९९४ मा नेपाल बैंकको स्थापनाबाट सुरु भएको बैंकिङ्ग प्रणाली वि.सं. २०१२ मा नेपाल राष्ट्र बैंक, वि.सं. २०१६ मा नेपाल औद्योगिक विकास निगम हुँदै वि.सं. २०२२ साल माघ १० गते काठमाडौं न्युरोडिस्थित ऐनबसेरा भवनबाट सुरु भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले ५५ औं वसन्त पार गरी ५६ औं वार्षिक उत्सव मनाउन गइरहेको छ। यसका लामो समय अवधिमा यस बैंकले विभिन्न किसिमका आरोह अवरोहहरू पार गर्दै आजको अवस्थामा आउन सफल भएको हो। समयक्रमसँगै वि.सं. २०१६ सालमा स्थापना भएको नेपाल औद्योगिक विकास निगम राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडमा २०७५ सालमा गाभिन पुग्यो। यसबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक अभ बढी सबल भएको छ।

हालको वित्तीय क्षेत्रको अवस्थालाई नियाल्ने हो भने नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त वित्तीय संस्थाहरूको सझौत्या 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकहरू - २७, 'ख' वर्गका विकास बैंक-१९, 'ग' वर्गका वित्त कम्पनीहरू-१०, 'घ' वर्गका लघुवित्त-७८ गरी जम्मा १४५ रहेका छन्। २०७७ असोज मसान्तको नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकासित तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने समग्र वित्तीय क्षेत्रमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले निक्षेपको ५.८२ प्रतिशत र कर्जा लगानीको ४.५५ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ। पूर्ण सरकारी (सानो अंश सर्वसाधारणको रहेको) बैंकका रूपमा आफ्नो सेवा विस्तार गर्दै अधिक बढिरहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक स्थापनाको ५६ औं वार्षिक उत्सवसम्म आइपुदा २०७७ असोज मसान्तसम्म निक्षेप २ खर्ब ४० अर्ब, कर्जा १ खर्ब ५६ अर्ब र नाफा ८२ करोड ९२ लाख, निक्षेप ग्राहक ३१ लाख ८१ हजार, कर्जा ग्राहक १ लाख ५४ हजार ४ सय, एटीएम सझौत्या २०५, एटीएम प्रयोगकर्ता ५ लाख ७८ हजार २ सय, बी.एल.बी.९३, मोबाइल बैंकिङ्ग १३ लाख २० हजार १ सय, इन्टरनेट बैंकिङ्ग १४ हजार ३ सय, शाखा सझौत्या २४२ हुँदै ७७ ओटै जिल्लाका सदरमुकामहरूमा आफ्ना शाखा खोली जनताको सेवामा निरन्तर लागिरहेको छ।

वि.सं. २०६० को दशकमा खराब कर्जा ६० प्रतिशतभन्दा माथि रहेकोमा त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्दै आ.व. २०७५-७६, २०७६-७७ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक सबैभन्दा बढी मुनाफा आर्जन गर्ने वाणिज्य बैंकका रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न सफल भएको छ। दक्ष र सक्षम कर्मचारी, देशभर शाखा सञ्चालन विस्तार, पर्याप्त साधन स्रोत, समय सापेक्ष बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै सरकारका नीति तथा कार्यक्रममा हातेमालो गर्दै प्रतिस्पर्धी वित्तीय क्षेत्रमा सफल खेलाडीका

रूपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आजका दिनमा आफूलाई साबित गरेको छ।

अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको वित्तीय क्षेत्र र वित्तीय क्षेत्रका सफल खेलाडीहरूमध्ये बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, जुन अत्यन्त संवेदनशील मानिन्छन्, लाई आन्तरिक तथा बाह्य वातारणले प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गर्दछ। बाह्य वातारणअन्तर्गत ३१ डिसेम्बर २०१९ मा चीनको वुहान सहरबाट सुरु भएको कोभिड-१९ (कोरोना भाइरस) एक हो, जुन विश्वका प्रायः सबै देशहरूमा प्रवेश गरिसकेको छ। यसको क्षतिको आँकलनसमेत गर्ने कठिन छ। यसको प्रभावले समग्र विश्व मानव समुदाय त्रसित बनेको छ। विश्वका विकसित देशहरूलाई समेत हमेहम्मे परेको यस परिस्थितिबाट नेपाल जस्ता विकासशील देशहरूमा यसको प्रभावले पार्ने असर ज्यादै गम्भीर हुने निश्चित प्रायः छ। कोभिड-१९ ले मानवीय क्षर्तासँगसँगै समग्र अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर पारिरहँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा त्यसको प्रभाव देखिन थालेको छ। विपद् परिवर्तनको संवाहक हो। बाह्य वातावरणबाट सृजित घटना परिघटनाहरूले अवसर र चुनौतीसँगसँगै त्याएका हुन्छन्। कोभिड-१९ का कारण पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सामना गर्नुपरेका चुनौतीहरूलाई यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ : दैनिक कार्य सञ्चालनमा समस्या

बैंकिङ्ग सेवा अति आवश्यक सेवा भित्र पर्ने हुँदै निरन्तर सञ्चालन भइरहे। सहरका साँघरा कार्यालय, जनमानसको भीड, सुरक्षा मापदण्डको अपर्याप्तता, चेतनाको स्तरमा कमी आदि जस्ता पक्षहरूले पछिल्लो समय वित्तीय संस्थाहरू कोभिड-१९ सङ्क्रमणको हटस्पट बन्न पुगे, जसका कारण वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरू एकपछि अर्को सङ्क्रमित हुँदै गए। फलतः दैनिक कार्य सञ्चालनमा समस्या हुँदै आएको छ। अर्कोतिर सङ्क्रमित नभएका कर्मचारीहरू पनि सङ्क्रमित हुने डरले उच्च मनोबलका साथ काम गर्ने वातारण अनुकूल नहुँदा जुन रूपमा सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने हो, त्यो हुन सकिरहेको छैन।

बढ्दो सञ्चालन खर्च

अबको वित्तीय सेवामा डिजिटाइजेसनको माध्यम बढाउनुपर्ने हुन्छ। कोरोना जस्ता महामारी र अन्य सरुवा रोगहरूको प्रकोपबाट बच्नका लागि पनि डिजिटाइजेसन अवलम्बन गर्ने आवश्यक छ। सकदो सुरक्षाका मापदण्डहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुँदा वित्तीय संस्थाको सञ्चालन खर्चमा वृद्धि भएको छ। वित्तीय संस्थाको कार्यस्थलमा गर्नुपर्ने सुरक्षा सर्तकता, महिलाहरूको परीक्षण शुल्क, सङ्क्रमित

*मुख्य प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

कर्मचारीहरूलाई उपलब्ध गराउने राहत सुविधा जस्ता विषयहरूले वित्तीय संस्थाको थप सञ्चालन खर्चमा वृद्धि हुनाले आर्थिक भार बढ्ने निश्चत छ ।

सञ्चालन जोखिममा वृद्धि

अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरू सझक्रमित हुने सम्भावना रहने हुँदा परीक्षण गर्नुपर्ने साथै परीक्षणको रिपोर्ट आउनसमेत समय लाग्ने र सझक्रमितको सम्पर्कमा रहेका व्यक्तिमा सझक्रमणको लक्षण देखिन समेत केही समय लाग्ने हुँदा दैनिक कार्यमा पर्याप्त कर्मचारीको अभाव भई थोरै कर्मचारीहरूबाट सबै किसिमको सेवा दिनुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थितिले सञ्चालन जोखिम बढ्ने देखिन्छ । एक तिहाइ कर्मचारीहरूलाई आलोपालोको स्टिनमा काम गराउने, हतासको मनस्थितिमा काम गर्नुपर्ने, खराब मनस्थितिका मानिसहरूले फडका लागि अनुकूल वातावरण खोजेर बसिरहने जस्ता परिस्थितिले काममा चुस्तता आउन सक्दैन, जसका कारण सञ्चालन जोखिम बढ्न सक्छ ।

कर्जा जोखिममा वृद्धि

बढ्दो सझक्रमणका कारण समग्र क्षेत्र प्रभावित भएको अवस्थाले गर्दा त्यसको प्रत्यक्ष असर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गरेको कर्जा लगानीमा समेत पर्न थालिसकेको छ । होटल, पर्यटन, ब्युटी पार्लर, होमस्टे, सैलुन आदि क्षेत्रहरू बढी प्रभावित भएका छन् । यस्ता क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गरेको लगानीमा समस्या आउने निश्चत प्रायः भइसकेको छ भने अन्य उद्योग, व्यवसाय, रोजगारी आदि क्षेत्रमा परेको प्रभावका कारण नियमित रूपमा वित्तीय संस्थामा आउनुपर्ने सावाँ ब्याज आउन कठिन देखिन्छ । २०७७ पौष मसान्तसम्म ऋणीहरूलाई बाध्य बनाउन नहुने नियमनकारी निकायको निर्देशन रहे तापनि त्यो समय नजिकिँदै गर्दा वैकल्पिक उपाय देखिएको छैन । कोरोना भाइसको समाधान हुन अझै लामो समय लाग्ने र व्यापार व्यवसाय सामान्य अवस्थामा फर्किने परिस्थितिको अनिश्चितताले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कर्जा जोखिम बढ्ने निश्चत भइसकेको छ ।

अधिक तरलता

लगानीका क्षेत्रहरू ठप्प प्रायः हुँदा सर्वसाधारण तथा व्यापारिक वर्गहरूले आफूसँग भएको रकम सुरक्षित अवस्थामा वित्तीय संस्थामा राखी रहने कारण वित्तीय संस्थाको तरलतामा वृद्धि भएको छ, जसले गर्दा Cost of Fund मा वृद्धि हुने देखिन्छ ।

अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा

वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलता जम्मा भइरहँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहक ताने होडबाजी चलिरहेको छ भने बजारमा विभिन्न खालका स्किमहरू पस्किरहेका छन् । निजी क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहक ताने तथा आफ्झो ग्राहक बाहिर जान नदिन आधारदर भन्दा कम दरमा कर्जा लगानी गरिरहेका प्रशस्त उदाहरण भेटिन्छन् । नियमनकारी निकायबाट यस्ता किसिमका क्रियाकलाप माथि समयमा निगरानी नबढाउने हो भने तथा नियन्त्रण नगर्ने हो

भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कार्यहरू अस्वस्थ बन्दै जाने छन् । फलस्वरूप वित्तीय क्षेत्रमा नै समस्या नआउला भन्न सकिँदैन ।

कर्जाको पुनर्संरचना

भइरहेका कर्जालाई पुनर्संरचना गरी कर्जाको बिग्रँदो अवस्थालाई उकास्न वित्तीय संस्थाको पहल जरुरी छ । ऋणीहरू भनेका लैना भैंसीहरू हुन् । यी लैना भैंसीहरू बिरामी हुँदा उपचार गर्न सकिएन भने कि त यिनको अस्तित्व सकिन्छ र सिद्धिन्छन्, कि त बिग्रेको अवस्थामा रहन्छन् । बिरामी अवस्थामा यिनको सही उपचार भएमा निको भएपछि पुनः प्रतिफल दिने निश्चत छ । तसर्थ कर्जाको पुनर्संरचनाका माध्यमबाट ऋणीलाई जोगाउनुपर्ने हुन्छ । कर्जाको पुनर्संरचना सामान्य अवस्था तथा सहज परिस्थितिमा प्रायः गारंदैन ।

बेरोजगारको सझख्यामा वृद्धि

कोभिड-१९ ले समग्र अर्थतन्त्र नै शिथिल भएको छ । कतिपय क्षेत्रहरू बन्दको अवस्थामा छन् । सञ्चालन बन्द नभएका केही क्षेत्रहरू कठिन अवस्थामा गुजिरहेका छन् । कतिपय सझध संस्थाहरूले कर्मचारी कटौती गरेका छन् । केही सझख्यामा वैदेशिक रोजगारमा गएकाहरू फर्किसकेका छन् भने केही फर्किने अवस्थामा रहेका छन्, जसका कारण बेरोजगारीको सझख्यामा वृद्धि भएको छ ।

नियामक निकायको सहजीकरण भूमिकामा कठिनाइ

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक र सरकारका तरफबाट चालिएका कदमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा केही जटिलता भने नदेखिएको होइन । सरकारका तरफबाट जारी भएको अपर्कटको लकडाउनले कर्मचारीहरूलाई समयमा कार्यालय पुगेर सेवा दिन कठिनाइ हुने अवस्था, सवारी साधनमा जोरबिजोरको प्रावधान, वित्तीय संस्थाहरूमा एक तिहाइ कर्मचारीको व्यवस्था मिलाई सेवा दिने प्रावधान तथा हतासको मनस्थितिमा काम गर्नुपर्ने कर्मचारीहरूको बाध्यताले अत्यावश्यक सेवाको सहज प्रवाह गर्न पक्कै पनि वित्तीय संस्थालाई हम्मेहम्मे परेको देखिन्छ । अर्कातिर नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले विनाअध्ययन, हचुवाका भरमा, तथ्याइक, फ्याक्ट र फिगरको विचार नगरी चैत्र मसान्तमा ब्याजमा १० प्रतिशत छुट, चौथो त्रैमासमा सबैलाई २ प्रतिशत बिन्दुले कम गरी ब्याज गणना गर्ने प्रावधान, कर्जाको वर्गीकरण २०७६ पौष मसान्तसम्म यथावत राख्नुपर्ने, ऋणीलाई ऋण असुली गर्न बाध्य बनाउन नहुने जस्ता विविध व्यवस्थामा नियामक निकायले ग्राहकको सुविधा हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गाहो हुने र बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई सहज बनाउँदा ऋणीलाई असर पर्ने हुन्छ । यस्तो परिस्थितिमा एकातिर बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अप्लाई अवस्था छँदै छ भने ग्राहकलाई राहतको अनुभूति भएकै छैन । यस किसिमको परिस्थितिमा दुवैको हित हुने नीति निर्देशन जारी गर्न नियामक निकायलाई ठुलो चुनौती रहेको छ ।

कोभिड-१९ सँगै प्राप्त अवसरहरू

जहाँ चुनौती हुन्छ, त्यहाँ अवसर पनि हुन्छ । भनिन्छ विपद् परिवर्तनको संवाहक हो । त्यसैले कोभिड-१९ सँगै सृजित चुनौतीहरूको उचित

व्यवस्थापन गरी यसभित्रका अवसरहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समयमा छोप सक्नुपर्छ ।

डिजिटाइजेसन विकास

कोभिड-१९ ले चाहेर वा नचाहेर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक रूपमा डिजिटाइजेसनको प्रयोग भइरहेकोछ । बद्दो सझक्रमणले ग्राहकहरू वित्तीय संस्थाको शाखासम्म पुन नसक्ने कठिन परि स्थितिले विभिन्न किसिमका विद्युतीय सुविधाहरूको प्रयोग बढिरहेको छ । जसलाई एउटा अवसरका रूपमा लिई अभै यसतर्फको कारोबार हरूलाई बढाउँदै लान सक्नुपर्छ ।

वर्क फ्रम होम

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा Work from home को संस्कृति पनि विकास भएको छ । बैंकिङ्ग व्यवसायमा कतिपय कामहरू कार्यस्थलमा उपस्थित नभई घरमै बसेर पनि गर्न सकिने हुनाले त्यस्ता प्रकृतिका काम घरबाटै सम्पन्न गर्ने अभ्यास भएको छ । यसलाई पनि अवसर मान्न सकिन्छ ।

अनुसन्धानका ढोकाहरू खुल्नु

कोभिड-१९ ले समग्र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावले सबै क्षेत्र प्रभावित भएको परिप्रेक्ष्यमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा पनि यसको प्रभाव कति भयो ? त्यसको क्षतिपूर्ति कसरी गर्ने ? अबको बाटो कस्तो हुनुपर्ने ? यसको क्षतिको न्यूनीकरण गर्ने उपाय के हुन सक्छन् ? भोलिका दिनमा यस्तै प्रकृतिका प्रकोपको असर पर्न नदिन दीर्घकालीन रणनीति कस्तो अपनाउनुपर्ला ? यसबाट कर्मचारीहरूलाई संस्थाले उपलब्ध गराएको राहत पर्याप्त थियो त ? विपद् व्यवस्थापनमा संस्थाका क्रियाकलाप पर्याप्त थिए वा थिएनन् ? के भयो, के हुनुपर्यो ? यस्ता विविध विषयमा अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिहरूका लागि ढोकाहरू प्रशस्त खुलेको हुनाले यसलाई एक किसिमको अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्रको आधारस्तम्भ खडा हुने

कोभिड-१९ बाट विश्वका विकसित देशहरूलाई समेत कठिन अवस्थाको सामना गर्नुपरेको परिस्थितिमा नेपाल जस्ता विकासशील देशहरू अभ बढी प्रभावित हुनु निश्चित छ । जहाँ स्वास्थ्य सुविधाको राम्रो प्रबन्ध छैन, त्यस्ता देशहरूमा पर्याप्त स्वास्थ्य संस्थाहरू निर्माण गर्ने क्रममा नेपालमा ७५३ ओटै स्थानीय तहमा अस्पतालहरू निर्माण गर्ने, अस्पतालहरूको क्षमता वृद्धि गर्ने, स्वास्थ्य क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई थप सेवा सुविधा प्रदान गर्ने जस्ता कार्यहरूबाट दीर्घकालीन रूपमा स्वास्थ्य क्षेत्रको आधारस्तम्भ तयार हुन्छ । यसले

नागरिकहरूमा राज्यप्रति अपनत्व महसुस गर्ने वातावरण सृजना हुन्छ । कोभिड-१९ ले हरेक व्यक्ति विशेषदेखि सद्घसंस्था, गाउँ समाज सबै स्वास्थ्यप्रति सजगता हुनुपर्ने पाठ सिकाएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू पनि जनमानसको जमघट हुने ठाउँ भएकाले विभिन्न किसिमका स्वास्थ्यसम्बन्धी मापदण्ड पूरा गरी आफ्नो सेवा प्रवाह गर्ने परिपाटीको थालनी गरिसकेका छन् ।

वैकल्पिक उपायको खोजी

हिजो के गरेका थियाँ भन्दा पनि अब के गर्ने भन्ने प्रश्नले वैकल्पिक कामको वा क्षेत्रको पहिचान गर्दछ । पहिले गरेका कामलाई फरक ढझगबाट गर्न सकिन्छ कि भनी सोको पहिचान गर्नुपर्दछ । जस्तै - हिजो होटलमा आएर खाने मानिसलाई आज घरमै खानाहरू पुऱ्याउनुपर्ने पनि हुन सक्छ । हिजोका दिनमा कागजी चेक बोकेर बैंकमा जाने ग्राहक अब मोबाइल बैंकिङ्ग, एटीएम, क्रेडिट कार्ड प्रयोग गर्न सक्छन् । हिजोका दिनमा नाचगान, भीडभाडुमा रमाउने मानिस भोलिका दिनमा जझगल, नदी किनार, मठ मन्दिरातिर गई एकान्तमा ठहलिन मन पराउन सक्छन् । आफूले गर्ने काम, व्यवसायलाई फरक ढझगबाट गर्न, गराउन सकिने वातावरण सृजना भएको छ ।

कृषि क्षेत्रमा लगानी गरी विकास गर्ने उचित समय

कोभिड-१९ को महामारीले यो पाठ सिकाएको छ कि सहरभन्दा गाउँ सुरक्षित छ । कतिपय मानिसहरू सहरबाट गाउँतिर बसाइँ सरेका छन् भने वैदेशिक रोजगारीमा गएका कतिपय मानिस घर फर्किएका छन् र अभै फर्किने अवस्थामा छन् । गाउँका खेतीयोग्य जमिन बाँझै रहेको अवस्थामा मानिसहरूलाई कृषि क्षेत्रमा प्रोत्साहन गरी यस क्षेत्रको विकास गर्ने उचित अवसर सृजना भएको छ । यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गर्ने स्थान पाउने छन् । कृषि क्षेत्रको लगानीले उत्पादन बढाने छ, आयात प्रतिस्थापन हुने छ, जसले गर्दा देश आत्मनिर्भरता तर्फ उन्मुख हुने छ ।

कोभिड-१९ का कारण वित्तीय क्षेत्र राम्री प्रभावित हुने निश्चित प्रायः छ । यस्तो परिस्थितिमा सरकारी बैंक भएको नाताले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सरकारका गरितिविधि तथा नीति तथा कार्यक्रमहरूमा हातेमालो गर्न र आफ्ना व्यावसायिक प्रतिस्पर्धीहरूसँग प्रतिस्पर्धामा खरो साबित हुनका लागि समयले त्याउने चुनौतीहरूको उचित समाधान गर्दै प्राप्त अवसरहरू समयमा छोप सक्नुपर्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको इतिहास लामो छ । विभिन्न अप्ट्याराहरू पार गर्दै आजको अवस्थासम्म आइपुगोको यस बैंकलाई भोलिका दिनमा पनि आउने बाधाव्यवधान पन्छाउँदै तथा उचित व्यवस्थापन गर्दै अवसरहरूको पूर्ण प्रयोग गरी आफ्नो बाटोमा निरन्तर लागिरहन कुनै किसिमको अप्ट्यारो हुने छैन ।

पर्यटन अर्थतन्त्रमा कोरोना प्रभाव : पुनरुत्थानको नीतिगत दिशा र सञ्चारको भूमिका

जुनारबाबु बस्नेत*

परिचय

घुमफिर मानिसको प्रवृत्ति हो । मानिसलाई आफू बसेको थातथलोबाट वरपर जान मन लाएछ, घुम्न मन लाएछ, व्यापार-व्यवसाय गर्न मन लाएछ । परम्परागत रूपमा तीर्थधाम जाने चलन थियो । तीर्थधाम जाने नेपालीको पनि धेरै पुराना चलन हो । समयक्रममा यसलाई पर्यटन भन्न थालियो । यात्रा गर्न रुचाउने मानिसको धेरै पुरानो चलन हो । यात्रा विवरणको लेख्य चलनले इतिहास भल्काउँछ । चिनियाँ यात्री हुयान साडको यात्रा विवरणले पहिलो सहमाब्दीको दक्षिण एसियाको यथार्थ जान सहयोग पुगेको छ । मार्कोपोलोले युरोपबाट एसियाको भ्रमण गरे । एसियालाई युरोपमा चिनाए । त्यो गैरवमय इतिहास हो ।

नियमित कामबाट फुर्सद निकाल्दै वा कामकै सिलसिलामा आफू बसेको ठाउँबाट अन्य ठाउँमा विचरण गर्नु पर्यटन हो । पर्यटन व्यापार, अध्ययन, सभा-सेमिनार, मनोरञ्जन, बिदा मनाउने लगायतका लागि उपयोग हुन थाल्यो । समयत्रमा घुमफिर अर्थतन्त्रसित जोडियो । सेवा अर्थतन्त्रको आयाम विस्तार भयो । अर्थतन्त्रका तीन आयाम कृषि, उद्योगपछिको तेस्रो क्षेत्र सेवाका रूपमा पर्यटन मूल मेरुदण्ड हो । पर्यटनको अर्थतन्त्रको समकालीन संसारमा असाध्य महत्त्व छ । सेवा अर्थतन्त्रले कृषि र उद्योगलाई बढोत्तरी दिने हुँदा लगानी, रोजगारी, आय र उत्पादनका सबै आयाममा प्रभाव पार्छ ।

निश्चय नै पर्यटनले अहिलेको संसारमा तुलो रोजगारी धानेको थियो र छ । विश्व बैंकका अनुसार पर्यटन क्षेत्रले संसारको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ भने करोडौं रोजगारी सिर्जना गरेको छ । पर्यटनले अर्थतन्त्रका विविध क्षेत्रमा प्रत्यक्ष र परोक्ष सम्बन्ध राख्छ । होटल, रिसोर्ट, रेस्टुरां, हवाई सेवा, यातायात, पदयात्रा, कृषि लगायत अनेक क्षेत्रमा पर्यटनले सम्बन्ध राख्दछ । नेपालमा पर्यटन क्षेत्रको अर्थतन्त्रमा योगदानबाटे विस्तृत अध्ययन भएको छैन । तर पनि कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा अर्थतन्त्रमा सात दशमलव नौ प्रतिशतको योगदान रहेको अनुमान एसियाली विकास बैंकको छ । प्रत्यक्ष २ लाख र अप्रत्यक्ष १० लाख रोजगारी दिइरहेको अनुमान छ ।

अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण क्षेत्र पर्यटनलाई विश्वभर फैलिएको कोरोना भाइरस (कोभिड-१९)ले असाध्य प्रतिकूल प्रभाव पुऱ्यायो । विश्व पर्यटन अर्थतन्त्रमा कोरोनाको असर शताब्दीकै तुलो प्रतिकूल परिघटना हो । नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि कोरोनाको असाध्य तुलो प्रतिकूल असर भोगिरहेका छौं । यो आलेखमा पर्यटन अर्थतन्त्रमा कोरोनाले पारेको प्रभाव, त्यसको न्यूनीकरणका प्रयास र सञ्चार क्षेत्रको भूमिका के हुन सक्छ भने बारेमा विश्व प्रवृत्ति विवेचना गर्दै नेपाली परिवेशमा दिशा पहिल्याउने यत्न गरिएको छ ।

केही सातामै विस्तार भएको विपत्ति

अहिलेको संसार कोराना भाइरसको महामारीसित जुधिरहेको छ । यो संसारलाई प्रभावित तुल्याउने महाविपत्ति नै हो, तर मानव इतिहासमा यो नै पहिलो विपत्ति भने होइन । विश्वको इतिहासमा विगतमा पनि तुलाठुला महामारी आएका छन् । एक सय वर्ष अघि सन् १९१९-२१ स्पेनिस इन्फ्ल्युयान्जाले करोडौं मानिसको ज्यान लियो । सात सय वर्ष अघि १४ औँ शताब्दीमा देखिएको प्लेगले युरोपलाई नराम्री मारमा पारेको थियो, जसबाट करोडौंको ज्यान गएको थियो । अहिले कोरोना भाइरसले संसारलाई च्यापिरहेको छ । यसले अर्थतन्त्रका सबै आयामलाई प्रभाव पारेको छ । पर्यटन अर्थतन्त्रलाई त अझै केही वर्ष उद्दन नसक्ने गरी थला नै पारेको छ ।

युरोपेन (२०२०) का अनुसार कोरोना भाइरस भनेको श्वासप्रश्वासमा समस्या आउने समस्या हो । मानवको शरीरमा श्वासप्रश्वासबाट प्रवेश गरेपछि त्यो भाइरस अर्थात् विषाणुले फोकसोलाई प्रभावित गर्छ । चिकित्सकका अनुसार फोकसो क्षमता क्षयीकरण गरेपछि त्यसले मुटुको चाल, खानाबाट आउने तत्त्वलाई शक्तिमा बदल्ने क्षमतामा प्रतिकूल असर पार्छ । न्युमोनिया पनि गराउन सक्छ । यो चाँडो फैलिन्छ । सन् २०१९ को डिसेम्बरको अन्तिममा चीनको वुहानमा यो भाइरस पहिलोपटक देखिएको थियो । यसले केही सातामै संसारलाई विपत्तिको चपेटामा पाएयो ।

सुरुमा नाम नै स्पष्ट नभएकाले यो भाइरसलाई नोबल कोराना भाइरस भनिएको थियो । पछि कोभिड-१९ नाम दिइयो । यता तिस वर्षभित्र पनि अनेक भाइरस देखा परे । चरामा लाग्ने रोग बर्ड फ्लु, सार्सजस्टै यो पनि त्यस्तै सामान्य विषाणु ठानियो । बर्ड फ्लु र सार्सले पनि त्यतिबेला निकै तुलो प्रभाव पारेको संसारले बिरिसियो । यो भाइरस कोभिड-१९ को नामले चिनियो । वुहानको जङ्गलमा रहेको चमेराको मासु बजारमा ल्याएपछि त्यसबाट मानिस हुँदै कोरोना फैलिएको भनाइ छ, तर त्यसको वैज्ञानिक तथ्य बाहिर आउन सकेको छैन ।

सन् २०२० को अन्तिममा मात्र विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन(डब्लूएचओ) समेतको अन्तर्राष्ट्रीय वैज्ञानिक टोलीलाई स्थलगत अध्ययन गर्न चीनले अनुमति दिएको छ । केही समयपछि वास्तविक सत्य तथ्य बाहिर आउने छ । विश्वले सन् २०२१ भित्र कोरोनाको उद्भव र विकासको कारण थाहा पाउने छ । बेलायतमा सन् २०२० को डिसेम्बरमा कडा खालको भाइरस देखा परेको भन्दै अर्को आतङ्कको संसारले अनुभव गरेको छ । खोपको आशासँगै यो नयाँ चुनौती पनि थपिएको छ ।

एक वर्ष अघिको तथ्य असाध्य जटिल थियो । गत वर्षको पुसको पहिलो र दोस्रो सातामै हाहाहारीमा देखिएको यो भाइरस संसारमा

* प्रबन्ध सम्पादक, गोरखापत्र

यति चाँडो फैलिन्छ भन्ने मानिसलाई लागेकै थिएन। डब्लूएचओले पनि सुरुमा यो भाइरसलाई गम्भीर रूपमा लिएको थिएन। भाइरस धेरै देशमा फैलिसकेपछि सन् २०२० को मार्च १२ मा मात्र डब्लूएचओले यो भाइरस महामारी नै भएको यकिन गच्यो। त्यतिबेला भाइरस संसारभर फैलिसकेको थियो। चीनले ढाँटेर सुरुमा सबैलाई नभनेको भनेर परिचमा जगत् आक्रोसित समेत भएको थियो।

भाइरस फैलिन थालेको निकै समयपछि मात्र हवाई यातायात बन्द गरियो। विमान चढेर भाइरस संसारको यात्रामा निस्कियो। भाइरसबाट बच्न वुहानका धनीमानी मानिस संसार विचरण गर्न थाले। चीनले नियन्त्रण गर्न सकेन। सुरुमा वास्ता गरिएन। चीनको वुहानमा बन्दाबन्दी गरी भाइरस नियन्त्रणको प्रयास त थालियो, तर त्यतिबेला भाइरस चीनका सीमा नाघेर एसियाभर मात्र होइन, युरोप र अमेरिका पनि चाँडै विस्तार भयो। युरोपले वुहान मोडलकै बन्दाबन्दी अर्थात् लकडाउन लगाउन केही ढिला गच्यो। संयुक्त राज्य अमेरिकाले बन्दाबन्दीको मोडेल लागू गरेन। धेरै अर्थतन्त्रमा भाइरस फैलिसकेपछि मात्र बन्दाबन्दी सुरु भयो। बन्दाबन्दीले पर्यटन अर्थतन्त्र अझ तहसनहस भयो।

चीनले वुहानमा कडाभन्दा कडा लकडाउन गरी भाइरस विरुद्धको लडाइ लड्न थाल्यो। बन्दाबन्दी अर्थात् लकडाउन गरेर अनि कडा स्वास्थ्य मापदण्ड लागू गरेर मात्र भाइरसविरुद्ध लड्न सकिने डब्लूएचओको जिकिर रह्यो, तर डब्लूएचओले गम्भीर स्वास्थ्य विश्लेषण र तौरतरिका ल्याउनेभन्दा पनि मानिसलाई आतङ्कित पार्ने गरी चेतावनीमात्र दिइरह्यो। कोरोनाविरुद्धको खोपको बारेमा त त्यतिबेला चर्चा पनि गरिएको थिएन। लामै सयम लाग्ने औँकलन गरिएको थियो। अहिले त कोरोनाविरुद्ध खोपको प्रयोगले आशा जगाएको छ।

सुरुमा चीन, युरोप र पछि अमेरिकामा कोरोना व्यापक भयो। अमेरिकी राष्ट्रपति डोनाल्ड ट्रम्पले डब्लूएचओले सूचना लुकाएको र चीनको पछि लागेको भन्दै संस्थागत रूपमै डब्लूएचओसँगको आवद्धता भद्ग गरे। अमेरिकी निर्वाचनमा ट्रम्पको पराजयको कारण कोरोना पनि बन्न पुग्यो। निर्वाचनमा प्रतिद्वन्द्वी डेमोक्रेटिक पार्टीका जोइ वाइडेन विजयी भएपछि नयाँ आशा पलाएको संसारले ठानेको छ। खोपको प्रयोगसँगै कोरोनाविरुद्ध विजयको आशा संसारभर नै पलाएको छ। तर यस अवधिमा विश्वको पर्यटन अर्थतन्त्र तहसनहस भइसकेको अवस्था थियो।

केही महिनामै दश करोड बेरोजार

कोरोना भाइरसको सबैभन्दा पहिलो असर नै पर्यटन अर्थतन्त्रमा परेको छ। भाइरसलाई रोकन मानिसलाई आफू बसोबास गरेकै स्थानमा भौतिक दूरी कायम गरी राख्नुपर्ने भयो। यसका लागि धेरै मुलुकले बन्दाबन्दीको बाटो लिए, लिन बाध्य भए। अरू उपाय पनि भएन। हवाई तथा स्थल यातायात रोकियो। मानिसको आवागमन नभएपछि सबैभन्दा बढी प्रभावित भएको क्षेत्र नै पर्यटन भयो। होटलहरू चलेनन्। बजार बन्द भएपछि रेस्टुराँ चलेनन्। यातायात बन्द भयो। साहसिक पर्यटनमा पनि विराम लाय्यो। विश्व ट्राभल एन्ड ट्रिज्य काउन्सिलका अनुसार कोरोना भाइरसका कारण विश्वभर १० करोड रोजगारी गुमेको छ। एकै पटक मानिस बेरोजगार हुँदा मानिसको जीवनमा एकैचोटी वज्रपात आइपरेको छ। पर्यटन क्षेत्रको अर्थतन्त्र प्रतिकूल हुँदा यसबाट विश्वभर तीन दशमलव दुई टिलियन डलर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा क्षति पुगेको छ। खोप आइसकेपछि विस्तारै सहज

हुँदै गइरहे पनि पर्यटन क्षेत्रमा भएको कोरोना अवरोध साविकको ठाउँमा आउन २०२३ सम्म लान्ने अनुमान गरिएको छ।

नेपाल भ्रमण वर्ष चौपट

धेरै तयारीका साथ सरकारले नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० को घोषणा गरेको थियो। चीनको वुहानमा कोरोना भाइरस देखिसके तापनि भाइरस यति व्यापक रूपमा फैलन्छ भन्ने यकिन भएको थिएन। नयाँ वर्षको पहिलो दिन नै ताम्रकामका साथ नेपाल भ्रमण वर्षको उद्घाटन गरिएको थियो। एक वर्षमा २० लाख पर्यटक नेपाल ल्याउने उद्देश्यका साथ भ्रमण वर्ष आयोजना गरिएको थियो। त्यसका लागि व्यापक रूपमा पर्यटन पूर्वाधारको विस्तार गरिएको थियो। भ्रमण वर्षको आशामै तुलो लगानी पर्यटन क्षेत्रमा आकर्षित भएको थियो।

भ्रमण वर्षले नेपालको अर्थतन्त्रमा तत्कालीन र दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने सुनिश्च थियो। एकै वर्षमा पुरे २० लाख पर्यटक नेपाल आउन नसके पनि विस्तार भएको पूर्वाधारले देशमा पर्यटनको दिगो विकासको आधार तयार हुने अवस्था थियो। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सात दशमलव नौ प्रतिशत योगदान रहेको पर्यटन क्षेत्रलाई १० प्रतिशतको हाराहारीमा पुन्याउन सकिने आधार तयार हुन सक्ने थियो। कोरोना प्रभावले तातो पानी खनियो।

पर्यटन पूर्वाधार आशलागदो गरी अगाडि बद्नु नेपालको पर्यटन अर्थतन्त्रका लागि महत्त्वपूर्ण पक्ष थियो। कृषि, जलस्रोत र पर्यटन नै नेपालको आर्थिक विकासका आधार हुन्। नेपाल पर्यटन बोर्डका अनुसार नेपालमा १ हजार २ सय ५४ होटल सञ्चालनमा आएका थिए। करितप्य होटल तयारी हुने क्रममा थिए। एक वर्ष अघि दर्ता भएका ट्रेकिङ कम्पनी १ हजार ६ सय ४९ थिए। अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा स्वदेशी वायु सेवा न्यून भए पनि अन्तर्राष्ट्रिय वायु सेवाले नेपालमा उडान भर्ने क्रम बढेको थियो। गत वर्ष नेपाल भ्रमण वर्ष आरम्भ हुँदा २९ वटा वायु सेवा कम्पनीले नेपालमा उडान भरिरहेका थिए। देशभित्र २० वटा कम्पनीले यात्रुलाई सेवा दिइरहेका थिए।

कोरोना भित्रिएपछिको त्रास

नेपालमा पहिलो पटक चीनबाट आएकै यात्रुबाट कोरोना भित्रियो। गत वर्षको पुसको अन्तिममा (जनवरी १३) मा चीनबाट आएका नेपाली एक जना विद्यार्थीमा कोरोना देखियो। चीनको वुहान प्राविधिक विश्वविद्यालयका एक जना विद्यार्थी नेपाल आउँदा कोरोना भित्रिएको भए पनि त्यसैका कारण फैलिएको भन्न सक्ने अवस्था छैन। ज्वरो आएपछि उनको स्वाब निकालेर परीक्षणका लागि हड्किङ पठाइएको थियो। देशभित्र परीक्षणको पूर्वाधार तयार भइसकेको थिएन। हड्किङ पठाएर गरिएको पीसीआर परीक्षणपछि मात्रै कोरोना भएको यकिन भएको थियो।

नेपालले चीनमा अध्ययनरत विद्यार्थी तथा त्यहाँ रहेका नेपालीलाई केही ढिला भए पनि उद्धार गर्न थालेको थियो। अन्तर्राष्ट्रिय हवाई उडान क्रमशः घट्दै जान थालेको थियो। भ्रमण वर्षका कार्यक्रम अगाडि बढाउन थालिए पनि विश्वलाई कोरोना भाइरसले च्याप थालिसकेको थियो। घोषणा गरेको दोस्रो महिनासम्म सरकार भ्रमण वर्षप्रति प्रतिबद्ध थियो।

कुन बाध्यताले हो, तत्कालीन संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उद्डाउन मन्त्री योगश भद्राई नेपाल कोरोना मुक्त देश हो, यहाँ कोरोना आउन सक्दैन भदै भ्रमण वर्षको कार्यक्रममा लागिरहनु भएको थियो। तर कोरोनाले संसारलाई वशमा पार्न थालिसकेको थियो। सुरु भएको

महिनामै भ्रमण वर्ष स्थगित गर्नुपच्यो । पर्यटन प्रवर्द्धनका नाममा सरकारको करोडौं लगानी बालुवामा पानी त भयो नै, व्यवसायीको खबाँको लगानीसमेत लामो समय निष्क्रिय भयो, रोजगारी स्वाहा भयो । बल्ल सन् २०२१ लाम्न लाग्दा पर्यटन क्षेत्र तइयने यत्न गर्दै छ ।

कोरोनाविरुद्ध अवैज्ञानिक नेपाली यत्न

कोरोना भाइरस विरुद्धको लडाइँ आरम्भदेखि नै नेपालमा विवादस्पद बन्यो । स्वास्थ्य सामग्री खरिदमा भ्रष्टाचार र अनियमिताको आरोप लायो । भारतसितका खुला सीमा नाका व्यवस्थापन गर्न सरकारले ध्यान दिन सक्नेन । कोरोना नै नभएका बेला सत्तारुद्ध नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीको आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि तीन महिना कडा बन्दाबन्दी गरेर अर्थतन्त्र धराशायी बनाइयो । कोरोना व्यापक विस्तार भएपछि सबै क्षेत्र खुला गरियो ।

भदौ-असोजपालि खुला गरिएको अर्थतन्त्रले कोरोना विस्तारलाई व्यापक बनाउँदै छ । ज्यान लिनेको सदृख्या पनि बढिरहेको छ, तर विना स्वास्थ्य मापदण्ड अवलम्बन गरिएको खुलापनले पर्यटन अर्थतन्त्रलाई जतनका साथ अगाडि बढाउन बाधा अवरोध गरिरहेको छ । यसले दीर्घकालीन असर पर्ने खतरा छ । नेपालमा कोरोना विरुद्ध प्रभावकारी कदम नचालेको सञ्चार बाहिरी संसारमा भयो भने सोको दीर्घकालीन असरले पर्यटन उद्योग अझै उद्धन सक्ने छैन ।

वुहानमा कोरोना सुरु भएदेखि पुस-फागनु मध्यसम्म आइपुदा नेपालमा बाह्य पर्यटकको आवागमन ३३ प्रतिशतले कम भइसकेको थियो । इटाली र युरोपमा कोरोना भाइरसको प्रभाव व्यापक बन्दा त्यहाँ कडा लकडाउन आरम्भ भइसकेको थियो । लाखाँ मानिस कोरोनाबाट प्रभावित भइसकेका थिए । कोरोनाविरुद्ध युरोपले लकडाउन गरे पनि अमेरिकाले पनि लकडाउनभन्दा भाइरसको परीक्षणलाई व्यापक बनायो, लकडाउन गरेन । लकडाउनलाई राष्ट्रपति ट्रम्पले व्यक्तिगत स्वतन्त्रतासित जोडे । लकडाउनलाई चीनको वुहान मोडेल भने । तर लकडाउन नगर्दा भाइरस व्यापक मात्रामा फैलियो । मानिसको आवागमनमा प्रतिकूल असर पन्यो । अर्थतन्त्रमा रोजगारी क्रमशः घट्दै गई बेरोजगारी अमेरिकी निर्वाचनको प्रमुख कार्यसूची बन्यो ।

अब आन्तरिक पर्यटनको नीति

कोरोनाबाट थलिएको नेपालको अर्थतन्त्र विस्तारै उद्धन थालेको छ, तर पनि पर्यटन अर्थतन्त्र भने उद्धन समय लाने देखिएको छ । बाहिरबाट आउने पर्यटकको सदृख्य भने अहिले पनि अति न्यून छ । प्रमुख पर्यटकीय स्थल ठमेल, पोखरा, चितवनको सौराहमा अहिले पनि बाहिरबाट आउने पर्यटक सुनसान छन् । नयाँ वर्ष २०२१ को चलहलपहलमा आन्तरिक पर्यटनको सामान्य माहोल बनेको छ । अबको केही वर्ष बाहिरबाट आउने पर्यटकको अवस्था सुधार आउन सक्ने अवस्था छैन । त्यसैले आन्तरिक पर्यटन र छरिमेकी ल्याउन प्रयास गर्ने पर्ने भएको छ ।

नेपालको पर्यटनका लागि आन्तरिक बजार पनि कम औँकलन गर्न सकिन्न । समाजमा विस्तारै मध्यम वर्गीय सुनायको आकार बढ्दै छ । युवा पुस्ता घुमघाममा रमाउन थालेको छ । कोरोनाबाट थलिएको पर्यटनका लागि आन्तरिक पर्यटनलाई बढोत्तरी दिन प्रभावकारी नीति, योजना र कार्यक्रम अगाडि बढाउनु आवश्यक छ । संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उद्घयन मन्त्रालयले एक अध्ययन समिति बनाएर साताको दुई दिन बिदा दिए आन्तरिक पर्यटन बढ्छ भने सुझाव

दिएको छ । तर त्यसको असर हेरिएको छैन । अलि काँचो सुझाव भएको छ ।

बिदा दिँदैमा आन्तरिक पर्यटन बढने अवस्था नरहेको नेपाल पर्यटन बोर्डका पूर्व प्रमुख प्रचण्डमान श्रेष्ठको भनाइ छ । उहाँका अनुसार केही सुविधासहितको अनिवार्य भ्रमण बिदा सरकारी र निजी क्षेत्रका कर्मचारीलाई दिनुपर्छ । डिजिटल अर्थतन्त्रको यो जमानामा घुमफिर नगरी बिल पेस गरेर मात्र रकम निकाल सक्ने अवस्था हुँदैन । आन्तरिक पर्यटन बढाउने यो महत्त्वपूर्ण बाटो हो । आन्तरिक पर्यटकका लागि होटल सेवालाई आय अनुरूप खर्च गर्न सक्ने गरी लागत लाभको हिसाब गरिनुपर्ने हुँच । मध्यम वर्गीय मानिसहरू नै पर्यटक भएर घुमफिरमा रमाउने हुँदा उनीहरूका लागि त्यसै अनुरूपको प्याकेज विकास गरिनु आवश्यक छ । छिमेकी भारतले त केही कदम चालिसकेको छ ।

आन्तरिक पर्यटकसँगै नेपालले तेस्रो विश्वका पर्यटकभन्दा भारत र चीनबाट पर्यटक आउने अवस्था सिर्जना गर्नुपर्छ । त्यसका लागि कोरोना न्यूनीकरणका साथै स्वास्थ्य मापदण्ड कडा रूपमा पालना गरिनुपर्छ । सरकार राजनीतिक अस्थिरताको भुमरीमा परेको छ भने कोरोनाप्रति समुदायले पूरे बेवास्ता गरिरहेको छ । यस्तो अवस्थामा कोरोनोको नयाँ लहर फैलिएर फेरि कडा बन्दाबन्दीको अवस्था आउन सक्छ । यसप्रति पनि चनाखो हुनुपर्ने छ । सरकारले मात्र अब धेरै काम गर्न सक्ने अवस्था देखिएन, निजी क्षेत्र नै जानुपर्ने अवस्था छ ।

पर्यटन प्रवर्द्धनमा सञ्चारको भूमिका

पर्यटन सेवा अर्थतन्त्र हो । आतिथ्यका लागि सफासुधरका साथै मिठो बोली र प्रभावकारी सञ्चारको आवश्यकता हुँच । सम्मानको भाषा कुनै पनि व्यवसायका लागि जस्ती हुँच र पर्यटन जस्तो सेवा क्षेत्रको विकास र विस्तारका लागि यो अझै जस्ती छ । अझ्येजीमा पब्लिक रिलेसन भिन्ने जनसम्पर्कको महत्त्व र प्रभावकारिता संसारभर बढ्दै गएको छ । कोरोनाबाट थलिएको अर्थतन्त्र उकास्न पर्यटन उद्योगमा अब स्तरीय सञ्चारको नीति, योजना, कार्यक्रम र त्यस अनुरूपको प्रशिक्षण जस्ती छ ।

त्यसो त पर्यटन प्रदर्शनका लागि सञ्चारले खेल्नुपर्ने भूमिका के कस्तो हुँपर्छ भन्ने कुरा कमै चर्चाको विषय बनेको छ । आमसञ्चारले पर्यटन क्षेत्रको विकास र विस्तारका लागि प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ । पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि मिडिया अभियान आवश्यक पर्छ । पर्यटन सञ्चारद्वारा नयाँ नयाँ गन्तव्यको प्रचार र प्रसारले पर्यटकको आवागमनलाई बढोत्तरी दिन सक्छ । डिजिटल अर्थतन्त्रको भूमिका बढिरहेको अहिलेको अवस्थामा सामाजिक सञ्जाल, पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइनको भूमिका आवश्यक हुँच ।

कोरोना भाइरसले तहसनहस बनाएको अर्थतन्त्र फेरि पुनरुत्थान नगरी नहुने अवस्था छ । अर्थतन्त्र पुनरुत्थानका लागि पर्यटन क्षेत्रको विकास र विस्तारमा नयाँ नीति, योजना र कार्यक्रम आवश्यक छन् । पर्यटनको पूर्वाधार विस्तारै हुँदै गएको नेपालमा बाह्य पर्यटक आउन अझै समय लाने छ । अझै दुई, तीन वर्ष बाहिरबाट पर्यटक पहिलेको भई आउन सक्ने अवस्था छैन । आन्तरिक पर्यटक अनि छिमेकी मुलुकका पर्यटकलाई ल्याउन सक्ने नीति, योजना र कार्यक्रमसँगै पर्यटन सञ्चारको प्रभावकारी भूमिका अपरिहार्य भएको छ ।

कोभिड-१९ र यसको आर्थिक प्रभाव

खगेश्वर भण्डारी*

पृष्ठभूमि

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार विश्वमा सन् २०१९ को डिसेम्बर ३१ तारिख तदनुसार वि.सं. २०७६ पुस १५ मा पहिलो पटक कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) को प्रकोप देखिएको हो । महामारी सुरु भएको करिब १ वर्ष अर्थात् सन् २०२० डिसेम्बर २३ (२०७७ पुस ८ गते) सम्ममा कुल २१८ देश तथा क्षेत्रहरूमा यसको सङ्क्रमण फैलिसकेको छ । विश्वका ८ करोड मानिसमा यसको सङ्क्रमण पुष्टि भइसकेको छ भने करिब १७ लाख मानिसहरूले यसको सङ्क्रमणबाट ज्यान गुमाइसकेका छन् । नेपालमा सन् २०२० जनवरी २३ तदअनुसार वि.सं. २०७६ माघ ९ गते पहिलो पटक कोभिड-१९ को सङ्क्रमण पुष्टि भएको थियो । त्यसयता वि.सं. २०७७ पुस ८ सम्म करिब २ लाख ५० हजार जनामा सङ्क्रमण पुष्टि भएकामा १ हजार ७ सय ९८ जनाले ज्यान गुमाइसकेका छन् ।

कोभिड-१९ को महामारी सुरु भए यता विश्व अर्थतन्त्रमा समग्र उत्पादन, उत्पादकत्व एवं आपूर्ति प्रणालीमा नकारात्मक प्रभाव परिहरेको देखिन्छ । यसले गर्दा विश्व आर्थिक गतिविधिमा सुस्ताना आई विश्वको समग्र आर्थिक वृद्धि, रोजगारी, मूल्य, अन्तर्राष्ट्रीय व्यापार लगायतका क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ । महामारीको प्रतिकूल प्रभाव कम गर्न विभिन्न देशहरूले मात्रो सुहाउँदो नीतिगत प्रयासहरूसमेत गरेका छन् । यस लेखमा कोभिड-१९ को प्रतिकूल प्रभाव विषयमा सङ्क्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को प्रभाव

विश्वभरका वैज्ञानिकहरूले कोभिड-१९ को विषयमा अनुसन्धान जारी राखेको भए पनि यो के हो र कहिलेसम्म यसको अन्त भई जनजीवन सामान्य हुन्छ भन्ने निष्कर्षमा पुन सकेको देखिँदैन । यस्तो अनिश्चितताका बिच कोभिड-१९ ले पार्ने असरलाई गणितीय रूपमा यकिनका साथ भन्न कठिन छ । तथापि यसको सङ्क्रमण नियन्त्रण र रोकथामका लागि लिइएका बन्दाबन्दी, सामाजिक दुरी लगायतका कदमहरूले गर्दा अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रहरू प्रभावित भएको भने प्रस्तौ देखुन सकिन्छ । यसबाट विश्व अर्थतन्त्रमा समग्र उत्पादन, उत्पादकत्व र आपूर्ति शृङ्खलामा नकारात्मक असर परेको छ । यसले आर्थिक वृद्धि, रोजगारी, मूल्य लगायतमा नकारात्मक असर पार्नुका साथै घट्दो क्रयशक्तिका कारणले करोडौं मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि धर्केलिने सम्भावना देखिएको छ । यसबाट अर्थतन्त्रमा पेरेका केही प्रभावहरूलाई निम्न खण्डहरूमा सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१. आर्थिक वृद्धि

विश्व बजारमा चलेका व्यापारसम्बन्धी विवाद लगायतका कारणले सन् २०१९ मा विश्वका अधिकांश देशहरूको आर्थिक वृद्धि सन् २०१८

को तुलनामा केही कमजोर रह्यो । सन् २०१९ को अन्तिर देखा पेरेको कोभिड-१९ महामारीले गर्दा सन् २०२० को विश्व आर्थिक परिवृद्धिय भन्न निराशाजनक देखिएको छ । अन्तर्राष्ट्रीय मुद्रा कोषले सन् २०२० अक्टोबरमा गरेको प्रक्षेपणअनुसार सन् २०२० मा विश्व अर्थतन्त्र ४.४ प्रतिशतले सङ्कुचन हुने अनुमान रहेको छ । कोषको प्रतिवेदनअनुसार विश्व अर्थतन्त्र सन् २०२१ मा आर्थिक रूपमा सुधार हुने भए पनि पुरानो लयमा फर्कन लामो समय लाग्ने अनुमान रहेको देखिन्छ । सन् २०२० मा विकसित राष्ट्रहरू ५.८ प्रतिशत र उदीयमान तथा विकासशील राष्ट्रहरू ३.३ प्रतिशतले सङ्कुचन हुने अनुमान रहेको छ । विश्वका ठुला अर्थतन्त्र भएका केही राष्ट्रहरूको प्रक्षेपण हेर्दा संयुक्त अधिराज्य, जर्मनी, जापान र अमेरिकी अर्थतन्त्रहरू क्रमशः ९.८ प्रतिशत, ६ प्रतिशत, ५.३ प्रतिशत र ४.३ प्रतिशतले सङ्कुचन हुने र चीनको अर्थतन्त्र १.९ प्रतिशतले विस्तार हुने अनुमान रहेको छ ।

तालिका १: विश्वको आर्थिक वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	अर्थतन्त्र	२०१८	२०१९	२०२०
१	विश्वको आर्थिक वृद्धिदर	३.५	२.८	-४.४
२	विकसित राष्ट्रहरू	२.२	१.७	-५.८
३	उदीयमान तथा विकासशील राष्ट्रहरू	४.५	३.७	-३.३
४	अमेरिका	३	२.२	-४.३
५	चीन	६.६	६.१	१.९
६	जापान	०.३	०.७	-५.३
७	जर्मनी	१.३	०.६	-६.०
८	संयुक्त अधिराज्य	१.३	१.५	-९.८

स्रोत: *World Economic Outlook, October 2020*

१.१. सार्क सदस्य राष्ट्रहरूको आर्थिक वृद्धिदर

अन्तर्राष्ट्रीय मुद्रा कोषको सोही प्रतिवेदनअनुसार सन् २०२० मा सार्क सदस्य राष्ट्रहरूमध्ये कोभिड-१९ को महामारीबाट सबैभन्दा बढी मालादिभ्स १८.६ प्रतिशत र भारत १०.३ प्रतिशतले सङ्कुचन हुने देखिन्छ । यस महामारीका बिच पनि बङ्गलादेश, नेपाल र भुटानको आर्थिक वृद्धि सन् २०१८ र २०१९ को तुलनामा न्यून भए पनि सकारात्मक रहने प्रक्षेपण रहेको छ (तालिका २) ।

तालिका २ : सार्क सदस्य राष्ट्रहरूको आर्थिक वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	सार्क राष्ट्रहरू	२०१८	२०१९	२०२०
१	मालादिभ्स	६.९	५.७	-१८.६
२	भारत	६.१	४.२	-१०.३
३	अफगानिस्तान	१.२	३.९	-५
४	श्रीलङ्का	३.३	२.३	-४.६
५	पाकिस्तान	५.५	१.९	-०.४
६	भुटान	३.८	३.८	०.६
७	नेपाल	६.७	६.९९	२.२८
८	बङ्गलादेश	७.९	८.२	३.८

स्रोत: *World Economic Outlook, October 2020 and CBS, Nepal*

*उपनिदेशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

मालदिभ्सको अर्थतन्त्र प्रमुख रूपमा पर्यटनमा आधारित छ, जहाँ पर्यटन क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा २६ प्रतिशतभन्दा बढी योगदान रहेको देखिन्छ । कोभिड-१९ को महामारी नियन्त्रण र रोकथामका लागि विश्वभर चालिएका बन्दाबन्दी लगायतका कदमहरूबाट पर्यटन क्षेत्र सबैभन्दा बढी प्रभावित रह्यो । यसबाट मालदिभ्स पनि अछुतो रहेन र पर्यटन आप्रवाह घटदा अन्तरसम्बन्धित आर्थिक गतिविधिहरूमा शिथिलता देखियो । यसबाट रोजगारी तथा आय आर्जनका अवसर हरूमा प्रतिकूल प्रभाव परी आन्तरिक मागमा कमी आएकाले अर्थतन्त्र तुलनात्मक रूपमा धैरै सझकुचित भएको देखिन्छ ।

उत्पादनमूलक क्षेत्र तथा निर्माण क्षेत्रको अपेक्षित विस्तार हुन नसकदा भारतीय अर्थतन्त्रको वृद्धिदर सन् २०१९ मा समेत विगत एक दशकको न्यून थियो । कोभिड-१९ का कारणले आन्तरिक माग तथा लगानीमा हास आएको, निर्यात व्यापारमा हास आएको, उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर ऋणात्मक रहेको लगायतका कारणले भारतीय अर्थतन्त्र थप कमजोर भई सन् २०२० मा १०.३ प्रतिशतले सझकुचन हुने देखिन्छ ।

बड्गलादेश उदीयमान तथा विकासशील एसियाली राष्ट्रहरूमध्ये एक हो । विगत लामो समयदेखि कायम रहेको बृहत आर्थिक स्थिरतासँगै बलियो निर्यात आधार, सबल र सक्षम निजी क्षेत्र, विप्रेषण आप्रवाह लगायतका कारणले बड्गलादेशको अर्थतन्त्र महामारीका बिच पनि सबल देखिएको मान्न सकिन्छ । नेपालको आर्थिक वृद्धिमा उल्लेख्य योगदान गर्ने कृषि क्षेत्र, विद्युत, ग्यास र पानी, होलसेल तथा खुद्रा व्यापार, वित्तीय मध्यस्थता, रियलस्टेट व्यवसाय लगायतका क्षेत्रको वृद्धिदर कोभिड-१९ का कारणले कम प्रभावित देखिन्छ । त्यसै गरी निर्यात गत वर्ष जस्तै रहेको तर आयात १५.६ प्रतिशतले सझकुचन भएको तथा विप्रेषण आप्रवाहमा ठुलो हास नआएका कारणले पनि समग्र आर्थिक वृद्धिदर सकारात्मक देखिएको हो । साथै बड्गलादेश, नेपाल र भुटानको तथ्याङ्क प्रक्षेपण गर्दा सम्बन्धित देशको आर्थिक वर्षको आधारमा गरिएको र उक्त आर्थिक वर्षमा कोरोनाकालको पहिलो करिब ६ महिना मात्र समावेश भएकाले पनि अन्य देशहरूको तुलनामा कोभिड-१९ को प्रतिकूल प्रभाव कम देखिएको हुन सक्छ ।

१.२. कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको क्षतिको अनुमान

कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पुच्याएको क्षतिको परिमाणात्मक रूपमा मापन गरी ठ्याकै यति नै हो भन्न कठिन छ । तथापि केही निश्चित आधारहरू, जस्तै - आय, रोजगारी, वैदेशिक व्यापार, मूल्य वृद्धि, सरकारी वित्त स्थिति आदिका आधारमा क्षतिको समग्र वा क्षेत्रगत अनुमान भने गर्न सकिन्छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनले समग्र अर्थतन्त्रको परिदृश्य समेट्ने भएकाले यसैलाई प्रमुख आधार मान्न उपयुक्त देखिन्छ । क्षतिको अनुमान गर्दा दुई प्रकारले हेरिएको छ, जसमध्ये पहिलो गत वर्षको यथार्थ स्थितिमा आएको हास र दोस्रो यस वर्षको लक्ष्य र प्रगतिविचको फरक ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको सन् २०२० अक्टोबरमा प्रकाशित प्रतिवेदनअनुसार सन् २०१९ मा क्रय शक्ति समानता (Purchasing Power Parity) मा आधारित विश्वको कुल उत्पादन अमेरिकी डलर १३४.६ ट्रिलियन रहेकोमा सन् २०२० मा अमेरिकी डलर १३०.२ ट्रिलियन मात्र हुने प्रक्षेपण रहेको देखिन्छ । यस प्रकार विश्व अर्थतन्त्रले सन् २०१९ को कुल विश्व उत्पादनमा करिब ४.४ ट्रिलियन अमेरिकी डलर बराबरको क्षति व्यहोर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी सामान्य अवस्थामा

सन् २०२० मा विश्वको कुल उत्पादन १४९.५ ट्रिलियन अमेरिकी डलर पुने प्रक्षेपण गरिएको आधारमा हेर्दा विश्व अर्थतन्त्रले करिब १९ ट्रिलियन अमेरिकी डलर बराबरको सम्भावित लाभ गुमाएको छ । प्रक्षेपण प्रकृयामा रहने सम्भावित त्रुटीहरूलाई समेत मध्यनजर गर्ने हो भने गुमेको सम्भावित लाभको आकारमा केही फरक पर्न सक्छ ।

सन् २०२० मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ऋणात्मक नभई विगतको तुलनामा न्यून मात्र रहने प्रक्षेपण रहेकाले पहिलो विधिबाट क्षतिको मापन गर्न उपयुक्त देखिँदैन । सामान्य अवस्थामा यस वर्ष हासिल हुन सक्ने भनी निर्धारण गरेको लक्ष्य र प्रगतिका आधारमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा गुमेको सम्भावित लाभको अनुपान गर्न सकिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को प्रथम नौ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति प्रतिवेदनमा कोभिड पूर्वको नेपालको आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य ७ प्रतिशत र कोभिड पश्चातको यथार्थ आर्थिक वृद्धि २.२८ प्रतिशतविचको फरकका आधारमा चालु मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब १६८ अर्ब रुपैयाँ बराबरको आर्थिक क्षति पुगेको अनुमान सार्वजनिक गरेको थियो ।

त्यसै गरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षामार्फत नेपाल राष्ट्र बैंकले अर्थतन्त्रमा कोभिड-१९ ले पारेको असरसम्बन्धी सर्वेक्षणलाई अध्यावधिक गर्न दोश्रो पटक गरिरहेको सर्वेक्षणको प्रारम्भिक नतिजा सार्वजनिक गरेको छ । जसअनुसार सार्वजनिक प्रशासन र वित्तीय मध्यस्थता बाहेकका १३ ओटा क्षेत्रको समग्र औसत उत्पादन महामारी पूर्वको उत्पादनको तुलनामा करिब ४८ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । यसले नेपालको अर्थतन्त्रको महामारीभन्दा अगाडि स्थापित क्षमतामध्ये ५२ प्रतिशत उत्पादन क्षमता उपयोग हुन नसकेको र थप क्षमता वृद्धिमा बाधक बनेको देखाउँछ । अर्थतन्त्रमा उत्पादन र आय वृद्धिका अग्र र पृष्ठ दुवै सम्बन्ध हुने भएकाले यसबाट आय, रोजगारी, आन्तरिक माग, पुँजी निर्माण, मूल्य वृद्धि लगायतमा प्रतिकूल असर परिरहेको छ ।

२. वैदेशिक व्यापार

विश्व बजारमा चलेका व्यापारसम्बन्धी विवाद, न्यून आर्थिक वृद्धि लगायतका कारणले सन् २०१९ मा विश्वको कुल वस्तु तथा सेवाको व्यापार १ प्रतिशतले मात्र वृद्ध भएको थियो । कोभिड-१९ को प्रतिकूल प्रभावले गर्दा सन् २०२० मा वस्तु तथा सेवा व्यापारको कुल परिमाणमा १०.४ प्रतिशतले सझकुचन हुने प्रक्षेपण रहेको छ । यसको मुख्य कारण पर्यटन क्षेत्रका गतिविधिमा आएको सझकुचनलाई मानिएको छ । वस्तु तथा सेवाको आयात विकसित देशहरूमा ११.५ प्रतिशत र उदीयमान तथा विकासशील देशहरूमा ९.४ प्रतिशतले घट्ने एवं निर्यात विकसित देशहरूको ११.६ प्रतिशत र उदीयमान तथा विकासशील देशहरूको ७.७ प्रतिशतले घट्ने प्रक्षेपण गरिएको छ । उत्पादन तथा आपूर्ति शृङ्खलामा सृजित कठिनाइ र वस्तु तथा सेवाको अन्तर्राष्ट्रिय प्रवाहमा अपनाइएका सतर्कताले गर्दा कुल व्यापारमा सझकुचन आएको मान्न सकिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७६/२०७७ को वार्षिक व्यापार तथ्याङ्कमा कोरोनाकालको प्रथम ४ महिनाको मात्र प्रभाव रहँदा पनि कुल वस्तु व्यापार १०.७ प्रतिशत र कुल वस्तु तथा सेवाको व्यापार १६.४ प्रतिशतले घटेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ को प्रथम तीन महिनाको प्रतिवेदनका आधारमा हेर्दा वस्तुको कुल व्यापार १०.७

प्रतिशतले घटेको छ भने वस्तु तथा सेवाको कुल व्यापार करिब १३ प्रतिशतले घटेको छ । वस्तु तथा सेवा व्यापारमा आएको सझकुचनले पुँजी निर्माण, आय, रोजगारी, आन्तरिक माग, राजस्व परिचालन लगायतमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने निश्चित देखिन्छ । व्यापार सझकुचनका कारणले यी प्रत्येक क्षेत्रमा परेको प्रभावको परिमाणात्मक मापन भने भविष्यमा हुने नै छ ।

३. पर्यटन

कोभिड-१९ को महामारीले सबैभन्दा बढी पर्यटन क्षेत्रलाई असर गरेको छ । पर्यटन गतिविधिमा सझकुचन आएका कारणले पर्यटनमा आधारित अर्थतन्त्रहरू जटिल समस्यामा परेको देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघअन्तर्गत रहेको World Tourism Organization ले सन् २०२० को डिसेम्बरमा सार्वजनिक गरेको UNWTO World Tourism Barometer अनुसार सन् २०२० मा विश्वको पर्यटन आगमन सन् २०१९ को तुलनामा ७० प्रतिशतले घटेर ३० वर्ष अगाडिको स्तरमा पुग्ने छ । यसबाट विश्व अर्थतन्त्रमा १.१ ट्रिलियन अमेरिकी डलर बाबारको पर्यटन आय गुम्ने र २ ट्रिलियन अमेरिकी डलरभन्दा बढीले विश्व उत्पादनमा क्षति पुग्ने अनुमान रहेको छ । आर्थिक गतिविधि सामान्य बन्दै जाँदा पर्यटन क्षेत्र पनि सन् २०२१ मा विस्तौरै पुनरुत्थान हुने भए पनि सन् २०१९ को स्तरमा पुग्ने २.५ वर्षदेखि ४ वर्ष समय लाने अनुमान रहेको देखिन्छ । सन् २०२० को अक्टोबरसम्ममा यो ७२ प्रतिशतले घटेको छ । जसबाट विश्व अर्थतन्त्रले ९३५ अर्ब अमेरिकी डलर बाबारको निर्यात आय गुमाएको छ भने १० करोडभन्दा बढी मानिसको रोजगारी जोखिममा परेको छ ।

नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को आर्थिक वृद्धिमा क्षेत्रगत हिसाबले हेर्दा कोभिड-१९ को महामारीले सबैभन्दा बढी पर्यटन क्षेत्रलाई असर गरेको छ । यस क्षेत्रको वृद्धिदर १६.३ प्रतिशतले ऋणात्मक रहने अनुमान रहेको छ । कुल गाहस्थ्य उत्पादनमा कम योगदान गर्ने भए पनि रोजगारीका हिसाबले भने पर्यटन क्षेत्र महत्वपूर्ण देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको अनुमानअनुसार नेपालको पर्यटन क्षेत्रमा कुल रोजगारीको ८ प्रतिशत अर्थात् ५ लाख ७२ हजार जनाले रोजगारी प्राप्त गरेको देखिन्छ । यस क्षेत्रका गतिविधि सझकुचित हुँदा ती रोजगारी तथा अन्य अग्र-पृष्ठ सम्बन्ध भएका सबै क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव देखिएको छ ।

४. रोजगारी

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले प्रकाशित गरेको ILO Monitor : COVID-19 and the world of work, Sixth edition अनुसार कोभिड-१९ को नियन्त्रण र रोकथामका लागि चालिएका कदमका कारणले ९४ प्रतिशत कार्यस्थलहरू पूर्ण वा आंशिक रूपमा बन्द रहेको र यसका कारणले विश्वमा करिब ४९.५ करोड पूर्णकालीन रोजगारी बाबारको कार्य अवधि गुमेको अनुमान गरेको छ । विश्व अर्थतन्त्रमा यसको असर ४९.५ करोड मानिसले रोजगारी गुमाए सरह हो । यसबाट श्रमिकहरूले कुल ३.५ ट्रिलियन अमेरिकी डलर बाबारको आय गुमाएका छन् ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको पछिल्लो श्रम शक्ति सर्वेक्षण (Labour Force Survey 2017/18) का आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले गरेको अनुमानअनुसार नेपालमा कोभिड-१९ का कारणले कुल ३७ लाख मानिसहरूको रोजगारी जोखिममा परेको देखिन्छ । जोखिममा

रहेका रोजगारीमध्ये ८० प्रतिशत निर्माण, व्यापार र उद्योग क्षेत्रमा रहेको अनुमान गरिएको छ । जसमध्ये होलसेल तथा खुद्रा व्यापारमा ७ लाख ८० हजार, उत्पादनमूलक उद्योगमा ४ लाख ४६ हजार, निर्माण उद्योगमा ४ लाख ४ हजार, यातायामा २ लाख ११ हजार, पर्यटन/होटल व्यवसायमा ६२ हजार र अन्य सेवाहरूमा ८३ हजार रहेका छन् ।

५. विप्रेषण

विश्व बैंकले विश्वको कुल विप्रेषण आप्रवाह १४ प्रतिशतसम्मले घट्ने अनुमान गरेको छ । नेपालमा सुरुवाती केही महिनामा विप्रेषण आप्रवाह घटेको भए पनि विस्तारै पुरानो लयमा फर्किएको देखिन्छ । गत आर्थिक वर्षमा विप्रेषण आप्रवाह ०.५ प्रतिशतले घटेकोमा यस आ.व.को पहिलो ४ महिनामा ११.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । तर गत वर्षको चैत्र महिनादेखि अवसर्द्ध भएको वैदेशिक रोजगारी अझै सामान्य हुन नसकेको, रोजगारीका लागि जाने कामदार सझख्यामा उल्लेख्य ह्वास आएको तथा रोजगारीका अवसर एवं लाभहरू सझकुचित हुँदै गएकाले आगामी दिनहरू भने विप्रेषण आप्रवाहका हिसाबले उत्साहप्रद नहुने देखिन्छ ।

६. गरिबी

विश्व बैंकले गत अक्टोबरमा गरेको अनुमानअनुसार विश्वमा निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनी (दैनिक १.९ अमेरिकी डलरभन्दा कम आय हुने) करिब ९.२ प्रतिशत अर्थात् ६८.९ करोड मानिस छन् । यस महामारीका कारणले थप ८.८ करोड मानिसहरू गरिबीको रेखामुनी धकेलिने देखिएको छ । यसबाट नेपाल पनि अछूतो रहने सम्भावना रहेन, तर भरपर्दो अद्यावधिक अनुमान भने अध्ययनको क्रममा पाउन सकिएन ।

कोभिडको असर कर्ति समय रहन्छ भने यकिन गर्न अझै कठिन रहेको सन्दर्भमा यसबाट परेको प्रभाव पूर्ण रूपमा मापन गर्न कठिन छ । माथि उल्लिखित असरहरू केही प्रतिनिधि घटनाहरू मात्र हुन् । यस महामारीको सामना गर्ने क्रममा विभिन्न देशका सरकारलाई वित्तीय सन्तुलन मिलाउन कठिन भएको देखिन्छ । घट्दो विप्रेषण तथा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आप्रवाह, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा आएको सझकुचन लगायतका कारणले विदेशी मुद्रा सञ्चिती तथा बाह्य क्षेत्र सन्तुलनमा समेत चुनौती थपिएका छन् ।

यस महामारीले सरकार, राज्य संयन्त्र तथा मानव क्षमताको परीक्षा लियो । यसले स्वास्थ्य सेवाको संवेदनशीलतालाई पुनः स्मरण गराई यसमा भएका अवैज्ञानिक खुलापनप्रति प्रश्न चिन्ह खडा गरेको छ । शारीरिक सरसफाइ तथा स्वास्थ्यप्रतिको सजगतामा सम्झौता नगर्ने पनि स्मरण गराएको छ । यसले साधन र स्रोतमा आत्मनिर्भरता कर्ति महत्वपूर्ण छ भन्ने उजागर गरेको छ । नीति निर्माण तहमा रहने जिम्मेवार व्यक्तिहरूको जनताप्रतिको जवाफदेहिताले जनताको जीवनमा कर्ति महत्व राख्दछ भन्ने पाठ सिकाएको छ । सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा यसले राज्य संयन्त्र सफल हुनका लागि देशको माटो सुहाउँदो नीति कर्ति महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरालाई उजागर गरेको छ ।

निष्कर्ष

कोभिडको असर कर्ति समय रहन्छ भने यकिन गर्न अझै कठिन रहेको सन्दर्भमा यसबाट परेको प्रभाव पूर्ण रूपमा मापन गर्न अझै केही समय

पर्खनु पर्ने देखिन्छ । हालसम्म गरिएका अनुमानहरूले विश्व अर्थतन्त्रले करिब ४ ट्रिलियन अमेरिकी डलरभन्दा बढीको क्षति व्यहोरिसकेको छ । लक्ष्यबाट भएको विचलनसमेतलाई मध्यनजर गर्दा यो क्षति करिब १९ ट्रिलियन अमेरिकी डलर पुने देखिन्छ । समग्र आर्थिक वृद्धि, वैदेशिक व्यापार, पर्यटन, रोजगारी, विप्रेषण आप्रवाह लगायतमा परेको प्रतिकूल प्रभाव निकै ठुलो रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

नेपालको गत वर्षको आर्थिक वृद्धिदर ऋणात्मक नभई विगतको तुलनामा न्यून भए पनि र अन्य देशहरूको तुलनामा सन्तोषजनक देखिएको भए पनि उक्त अनुमान गर्ने क्रममा कोरोनाकालको केवल पहिलो करिब ४ महिना मात्र समावेश भएकाले अन्य देशहरूको तुलनामा प्रतिकूल प्रभाव कम देखिएको हुन सक्छ । पछिल्लो अनुमानअनुसार कुल चालु मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब १ सय ६८ अर्ब रुपैयाँ बराबरको आर्थिक क्षति पुगेको तथ्याइक सार्वजनिक गरिएको थियो । यस अनुमानलाई अध्यावधिक गर्ने हो भने क्षतिको मात्रा बढने देखिन्छ । हाल समग्र औसत उत्पादन महामारी पूर्वको उत्पादनको तुलनामा करिब ४८ प्रतिशत मात्र हुनुले पनि यस कुराको पुष्टि गरेको छ । करिब ३७ लाख रोजगारी जोखिममा रहेको, निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्या वृद्धि हुने देखिएको, विप्रेषण आप्रवाह आगामी दिनमा हास हुन सक्ने लगायतका कारणले आगामी दिनहरू थप चुनौतीपूर्ण देखिन्छन् ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

Central Bureau of Statistics. (2020, May). Retrieved December 2020, from www.cbs.gov.np

Central Bureau of Statistics. (2019). *Nepal Labour Force Survey 2017/18*.

Central Bureau of Statistics. *Report on the Nepal Labour Force Survey 2017/18*.

नेपाल राष्ट्र बैंक, (२०७७) आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षा ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, (२०७७ असार), कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन ।

Government of Nepal. (2020 , May). Economic Survey 2019/20. Kathmandu.

<https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-effect-new-data>.

International Labour Organization. *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Sixth edition Updated estimates and analysis*.

International Monetary Fund. (2019, October). *World Economic Outlook*.

International Monetary Fund. (2020, October 7). *World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent*.

Intrnational Labour Organization. (2020). *COVID-19 Labour Market Impact in Nepal*.

National Bureau of Statistics. (n.d.). Retrieved from <http://statisticsmaldives.gov.mv/gdp-production/>

Nepal Rastra Bank. (2020, July). *Current Macroeconomic and Financial Situation* (Based on th Annual Data of FY 2019/20).

Nepal Rastra Bank. (2020). *Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal* (Based on Nine Month Data of FY 2019/20).

Reserve Bank of India. (n.d.). Retrieved from <https://dbie.rbi.org.in/DBIE/dbie.rbi?site=home>

Reserve Bank of India. (n.d.). Retrieved from https://www.rbi.org.in/Scripts/BS_ViewBulletin.aspx;Id=19900

World Tourism Organization. (n.d.). Retrieved December 2020, from <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>

नेपालको बैंकिङ्ग प्रणाली: वर्तमान सन्दर्भ

भोला पौडेल*

पृष्ठभूमि

नेपालमा आधुनिक बैंकिङ्गको सुरुवात वि.सं. १९९४ मा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनाबाट भएको मानिन्छ । ३० को दशकसम्म सरकारी स्वामित्वका ३ ओटा बैंकहरू मात्र नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा क्रियाशील थिए । ४० को दशकको प्रारम्भमा मुलुकमा आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरिएपछि बैंकिङ्ग प्रणालीमा क्रमशः निजी तथा संयुक्त लगानीका बैंकहरूले पनि प्रवेश गर्न थाले । तत्कालीन नेपाल अरब बैंक लि. (हालको नबिल बैंक लि.) वि.सं. २०४२/०४/०१ मा स्थापना भएसँगै यसको सुरुवात भएको पाइन्छ ।

५० को दशकमा मुलुकमा सशस्त्र द्वन्द्व र राजनीतिक अस्थिरताका कारण सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूमा नकारात्मक प्रभाव पच्यो । प्रतिकूल शान्ति सुरक्षाका कारण शाखा सञ्चालमा सङ्कुचन र व्यवसाय विस्तारमा नकारात्मक असर पर्न थाल्यो । ५० को दशकको अन्त्यतिर विश्व बैंकको सहयोगमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमार्फत सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूको व्यवस्थापन विदेशी समिलित समूहलाई जिम्मा लगाइयो । बैंकहरूको नियामक निकायका रूपमा रहेको केन्द्रीय बैंक नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी गरियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी अध्यादेश, २०५९ तर्जुमा गरियो ।

६० को दशकको प्रारम्भमा सशस्त्र द्वन्द्व समाप्त भई शान्ति सम्भौतत सम्पन्न भयो । तर त्यस लगतै वि.सं. २०६२/२०६३ को जनआन्दोलन भयो । जनआन्दोलनबाट राज्य व्यवस्था परिवर्तन भयो । मुलुकमा अन्तरिम संविधान लागू भयो । संविधान सभाको निर्वाचन भयो । लोकतन्त्र र गणतन्त्रले संवैधानिक मान्यता पायो । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ तर्जुमा भयो । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापनाको लहर लायो ।

बैंकिङ्ग कारोबारमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्न थाल्यो । डिजिटल बैंकिङ्गको सुरुवात भयो । बैंकिङ्ग सेवा विस्तारमा व्यापकता आयो । बैंक शाखाहरूको स्थापनाको लहर लाग्न थाल्यो । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने, गाभिने नीति अवलम्बन गरियो । चुक्ता पुँजी वृद्धि, सुपरिवेक्षणमा कडाइ, संस्थागत सुशासनको व्यवस्था, आवधिक रिपोर्टिङमा अनिवार्यता जस्ता नियन्त्रणात्मक उपाहरू अवलम्बन गरियो । साथै नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापनामा कडाइ गर्ने नीति अवलम्बन गरियो ।

वर्तमान सन्दर्भ

कोभिड-१९ को सङ्क्रमण पूर्व बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिने ब्याजदर निकै उच्च रहेको थियो । मुद्रित निक्षेपमा १२ प्रतिशतभन्दा बढी र बचत निक्षेपमा ८ प्रतिशतसम्म ब्याज प्रदान गरेको देखिन्छ ।

तरलता कायम राख्न बैंकहरूले तुलै कसरत गर्नुपरेको थियो । कर्जाको ब्याजदर पनि १० देखि १५ प्रतिशतसम्म कायम गरेको अवस्था थियो । कोभिड-१९ को सङ्क्रमणले मुलुक भन्डै ६ महिना पूर्ण लकडाउन र निषेधज्ञाको अवस्थामा रह्यो । यसबाट विश्वभरको आर्थिक कारोबारमा चरम सङ्कट देखापार्यो । यसको प्रभाव नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि पच्यो । उत्पादन, रोजगारी, व्यापार, व्यवसायलगायत अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रहरूमा नकारात्मक असर पच्यो । देशको आर्थिक अवस्थामा परेको प्रतिकूल प्रभावका कारण गत आर्थिक वर्षमा मुलुकको आर्थिक वृद्धिदर २ प्रतिशतमा सीमित रह्यो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिएर व्यापार व्यवसाय गरिरहेका ग्राहकहरूलाई परेको आर्थिक नोक्सानीमा केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याउन राज्यले बैंकहरूमार्फत ब्याज छुट, ब्याज अनुदान, कर्जा पुनर्संरचना तथा पुनर्तालिकाकरण, व्यवसाय निरन्तरताका लागि थप चालु पुँजी कर्जा उपलब्ध गराउने जस्ता राहतका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गच्यो । यो महामारी विश्वव्यापी रूपमा फैलिएकाले यसबाट सम्पूर्ण विश्व नै प्रभावित बन्यो ।

विगत केही महिनादेखि भने मुलुकमा कोभिड-१९ को त्रास क्रमशः कम अनुभूति गर्न थालिएको छ । उद्योगधन्दा, व्यापार, व्यवसायहरू, बजार तथा सङ्घ संस्थाहरूले क्रमशः आफ्ना क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न थालेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलताको अवस्था छ । भखीै अघि बद्न थालेको अर्थतन्त्रमा दीर्घकालीन लगानी गर्ने तथा भइरहेको व्यवसायमा थप लगानी बढाउने अवस्था अनुकूल भइनसकेको वर्तमान सन्दर्भमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको बजार विस्तार हुन सकेको छैन । कृषि तथा साना व्यवसायको क्षेत्रमा नयाँ पुँजीको आवश्यकता परेको देखिए तापनि विद्यमान व्यापार, व्यवसाय विस्तारका लागि थप पुँजीको आवश्यकता कमै देखिएको छ ।

पछिल्लो सयमामा नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीलाई नियाल्दा निम्नानुसारका प्रवृत्तिहरू देखापरेका छन् :

१. अधिक तरलता

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको अधिक तरलताको स्थितिले कर्जा तथा निक्षेपको ब्याजदर निकै कम भएको छ । बैंकिङ्ग प्रणालीमा देखिएको अधिक तरलताको स्थितिलाई समाधान गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रयास गरिरहेको देखिन्छ ।

२. कर्जा ग्राहकहरूको बैंक परिवर्तन गर्ने प्रवृत्ति

विशेष गरी कर्जाका ग्राहकहरूले कम ब्याजदरका लागि बैंक परिवर्तन गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । कोभिड-१९ को सङ्क्रमणको चपेटामा परेको नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीलाई नियामक निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न सुविधाहरू दिएको छ । बैंकिङ्ग प्रणालीमार्फत कोभिड

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

प्रभावित व्यवसायीहरूलाई प्रदान गरिएको सुविधालाई अवसरका रूपमा लिई कर्जाका ग्राहकहरूले कर्जाको लागत न्यून हुने बैंक तथा वित्तीय संस्था खोजिगरिरहेको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत ग्राहकलाई आफूतर्फ आकर्षित गर्ने प्रयास गरिरहेको अवस्थाले ग्राहकहरूको बैंक परिवर्तन गर्ने प्रवृत्ति बढ़दो देखिन्छ ।

३. डिजिटल बैंकिङ्गको बढ़दो प्रयोग

कोभिड-१९ ले बैंकिङ्ग कारोबारलाई डिजिटलाइज्ड गर्ने दबाव परेका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना सेवा सुविधाहरू डिजिटल माध्यम अनलाइन प्रणालीबाट प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाएका छन् । साथै बैंकका ग्राहकहरूले पनि प्रत्यक्ष कारोबारभन्दा डिजिटल कारोबार गर्दा छिटोछरितो र सुरक्षित भएको अनुभव गरेका छन् । कोभिड-१९ को सझक्रमणको जोखिम उच्च रहेको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना मोबाइल एप्लिकेशनमार्फत मोबाइल बैंकिङ्ग, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, एटीएम सेवा, अनलाइन खाता खोल्ने व्यवस्था जस्ता सेवाहरूको प्रवर्द्धन गरी डिजिटल बैंकिङ्ग सेवाहरूको विस्तार गरेको पाइन्छ ।

४. कृषि तथा साना मझौला व्यवसायमा वृद्धि

नेपालमा कृषि व्यवसायको विस्तार र विकासको राम्रो सम्भावना भए तापनि व्यावसायिक रूपमा कृषि व्यवसायप्रति नेपाली युवाहरूको कम रुचि रहेको विगतको अवस्थामा कोभिडका कारण वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवाहरूले हाल यो पेसा अँगाल्न थालेको देखिन्छ । कृषिका लागि जमिन पर्याप्त भएको हाप्रो देशमा श्रम र पुँजीको व्यवस्था हुन सके कृषि व्यवसायमा धेरै युवाहरूले रोजगारी पाउने निश्चित छ । अहिलेको सन्दर्भमा नेपालका ग्रामीण तथा सहर नजिकका स्थानहरूमा युवाहरूले कृषि तथा साना, मझौला व्यवसायहरू सञ्चालनमा रुचि देखाएको र यसका लागि आवश्यक पर्ने पुँजी नेपाल सरकारको सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमअन्तर्गत बैंकहरूमार्फत उपलब्ध भइरहेको वर्तमान सन्दर्भमा कृषि तथा साना, मझौला व्यवसायका लागि पुँजीको माग बढिरहेको अवस्था छ ।

५. जलविद्युत, पर्यटन लगायत ठुलो मात्रामा पुँजी लगानी भएका उद्योगहरूलाई थप चालु पुँजीको आवश्यकता

विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को सझक्रमणले पूर्वाधारसम्बन्धी परियोजनाहरूलाई समेत नराप्रोसँग असर पुऱ्याएको छ । यस्ता योजनाहरूको निर्माण कार्यमा अवरोध उत्पन्न भई निर्धारित समयमा उत्पादन हुन नसकदा उद्योगीहरूले कर्मचारी तथा कामदार हरूलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने पारिश्रमिक भुक्तानीमा नै नकारात्मक असर परेको छ । त्यसै गरी पर्यटनसँग सम्बन्धित होटल व्यवसाय, ट्राभल्स एन्ड ट्रुस, सभा तथा पार्टी प्लालेस, सिनेमा हल जस्ता व्यवसायहरूमा भनै धेरै नकारात्मक असर परेको छ । यस्ता व्यवसायहरूलाई निरन्तरता दिनका लागि थप चालु पुँजीको आवश्यकता महसुस गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले व्यावसायिक निरन्तरताका लागि चालु पुँजी कर्जाको व्यवस्था गरेको छ । यसबाट कोभिड प्रभावित उद्योग तथा व्यवसायहरूलाई पुनः व्यवसाय सञ्चालन गर्न राहत मिलेको छ ।

सारांश

नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीले समय समयमा धेरै प्रकारका आरोह अवरोहहरू पार गर्दै आएको छ । सूचना प्रविधिको विकाससँगै भखरै प्रविधियुक्त बैंकिङ्ग सेवा सुविधाहरू प्रवाह गर्न थालिएको नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा कोभिड-१९ को नकारात्मक असरले परेको प्रभाव न्यूनीकरण गर्न अफै केही समय लाग्ने देखिन्छ । वर्तमान समयमा नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा भएको अधिक तरलताको स्थिति र निक्षेप तथा कर्जाको वृद्धिलाई पनि सामान्य एवं नियमित अवस्था भन्न सकिँदैन । बैंकिङ्ग प्रणालीमा देखिने यस प्रकारको असामान्य स्थितिले वित्तीय प्रणालीमा नसोचेका स्थितिहरू आउन सक्छन् । यसका लागि नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीको नियामक निकाय र यसका अवयवहरूले धेरै सोचविचार गरी आफ्ना नीतिहरू तर्जुमा गर्नुपर्ने र सोही अनुसार सञ्चालित हुनुपर्ने देखिन्छ ।

कोरोनाले थिएको अर्थतन्त्र र मौद्रिक नीति २०७७/०७८ को कार्यदिशा

ऋषिराम ढकाल*

कोरोना सङ्क्रमण

विश्व महामारीको रूपमा देखा परेको कोरोना भाइरस सङ्क्रमण दिनानुदिन बढ्दै गइहेको छ। सन् २०१९ को डिसेम्बर महिनामा चीनको बुहान प्रान्तबाट सुरु भएको कोरोनाको सङ्क्रमण हाल विश्वभर द्रुत गतिमा फैलिरहेको छ। सुरुवाती दिनहरूमा यसबाट जोगिन विभिन्न किसिमका सुरक्षाका उपायहरू अपनाए पनि पछिल्ला दिनहरूमा अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउन लकडाउन खुकुलो बनाउँदै लगाएका कारण अफै जनमानसमा सन्त्रास बढ्दो छ। विश्व प्रविधिको विस्तारसँगै विकासको होडबाजीका रूपमा अगाडि बढिरहेका बेला अकस्मात् कोरोना भने भाइरसका कारण समग्र विश्व अर्थतन्त्र ठप्प प्रायः भएको मात्र होइन, अब केही वर्ष पछाडि धकेलिँदै छ भन्दा फरक नपर्ला।

कोरोना सङ्क्रमण र यसबाट बच्न गरिएको लकडाउनबाट विकसित राष्ट्रहरूदेखि अल्पविकसित राष्ट्रहरूमा क्षमताअनुसारको प्रभाव परिहेको देखिन्छ। त्यस्तो क्षेत्र कुनै छैन, जुन प्रभावित नभएको होस्। नेपालमा औद्योगिक व्यवसाय, पर्यटन, यातायात, व्यापार तथा कृषिजन्य उत्पादनहरूमा बढी प्रभाव परेको देखन सकिन्छ। कृषि प्रधान देश नेपाल कोरोना सङ्क्रमणका कारण २०७६ चैत्र ११ गतेखि लकडाउनमा रहेको थियो। आर्थिक वर्षको अन्त्यसँगै राजस्व सङ्कलनको लक्ष्य पहिल्याउन भनीं या समग्र सरकार र दैनिक रूपमा प्रशासन चलाउन यसलाई खुकुलो बनाउँदै लगाएको छ। नेपाली अर्थतन्त्रलाई केही मात्रामा भए पनि चलायमान गराउन विभिन्न किसिमका स्व-दबावहरू सृजना भएका छन्। लकडाउन केही खुकुलो भास्सैंग सर्वसाधरणको चलायमान बढेको र यसले गर्दा सङ्क्रमणको खतरा अझ बढेको देखिन्छ।

मौद्रिक नीति

मुलुकको आर्थिक विकास तथा आर्थिक स्थायित्वका लागि मुलुकको मौद्रिक अधिकारी नेपाल राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाञ्छित परिणाम हासिल गर्न अपनाउने समर्पित नीति नै मौद्रिक नीति हो। खास गरी मौद्रिक नीति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमार्फत कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ। आर्थिक विकास, विनिमय स्थिरता, बचत तथा लगानीबिच सन्तुलन कायम गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो। यद्यपि विगत केही वर्षदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा बचत र लगानीबिच असन्तुलन पैदा हुन गई तरलता समस्या देखिरहेको विद्यमान अवस्था छ। तरलता समस्याले गर्दा अर्थतन्त्रमा ब्याजदर छिटो छिटो परिवर्तन भई लगानी र बचतमा अस्थिरताको स्थिति सृजना गर्दछ, जसले गर्दा मौद्रिक नीतिको मुख्य चरहरू नै बढी प्रभावित भई अपेक्षित परिणाम हासिल हुन सक्दैन।

समग्र रूपमा मुलुकमा आर्थिक उत्पादनका साधनहरूको विकास र सोसँगै रोजगारीमा अभिवृद्धि गरी मुद्रा प्रदाय, मुद्रास्फीतीमा नियन्त्रण गर्दै मूल्यस्थिरता कायम गर्न नसकिए राज्यले हासिल गर्न खोजेको

आर्थिक वर्ष ०७७/०७८ का लागि लक्षित आर्थिक वृद्धिदर ७ प्रतिशत सम्भव नहोला। यस्ति पनि आर्थिक वृद्धिको लक्ष्यसँगसँगै १८ प्रतिशतको लक्षित मुद्रा प्रदायदर र ७ प्रतिशतको सीमाभित्र कायम राख्ने भनिएको मुद्रास्फीतीसमेत नियन्त्रणमा रहन सक्दैन। राज्यले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीति, हालको सदृशीय संरचना र सोअनुरूप हुनुपर्ने जस्ति पनि आर्थिक क्रियाकलापहरू हुन्, ती हुन सकिरहेको देखिँदैन। हाल सरकारी क्षेत्रबाट कम खर्च भइरहेको अवस्थामा यथार्थमा मौद्रिक नीति र यसका संवाहकहरूबिच नै तालमेल भइरहेको देखिँदैन। मौद्रिक नीतिका मुख्य संवाहक भनेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नै हुन्। यिनीहरूको असल चरित्रविना मौद्रिक अधिकारीको उपयुक्त मौद्रिक नीति मात्र आर्थिक स्थायित्वका लागि पर्याप्त मार्निँदैन। नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर नियन्त्रण गरी समग्र आर्थिक स्थायित्व र मूल्यस्थिरता कायम गर्न समयानुकूल विभिन्न किसिमका मौद्रिक उपकरणहरू जारी गरिराखेको छ।

आफूसँग भएको अधिकतम नगद तरलता रकम लगानी तथा ऋण प्रवाह गरी बढीभन्दा बढी नाफा कमाउन प्रयत्नशील रहँदा समग्र वित्तीय क्षेत्र नै तरलता समस्याको मारमा परेको छ। पर्याप्त पुँजी, लगानी विविधीकरण र उपयुक्त नीतिहरूको पूर्ण कार्यान्वयनको अभ्यासद्वारा मात्र सबल, सक्षम र प्रतिस्पर्धी वित्तीय संस्थाको निरन्तरता रहन सक्दछ। जुनसुकै विषम परिस्थितिमा पनि बैंकहरूको नाफामा प्रत्येक वर्ष उल्लेख्य वृद्धि भइरहेको देखिन्छ। तसर्थ नेपाल राष्ट्र बैंकले कसिलो नाफा नियन्त्रित मौद्रिक नीति अवलम्बन नगर्ने हो भने समग्र अर्थतन्त्र नै धराशायी हुने देखिन्छ।

सञ्चालन लक्ष्य तथा मौद्रिक उपकरणहरू

कोरोना महामारीले थला पारेको स्वदेशी अर्थतन्त्रलाई जोगाउनका लागि पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले लचिलो मौद्रिक नीतिको तर्जुमा गरेको छ। हाल सबैले स्वीकार गरेको मौद्रिक नीतिले तय गरेको कार्यदिशा र यसको स्वरूप निम्नबमेजिम छोटकरीमा उल्लेख गर्न सकिन्छ। हालका मौद्रिक उपकरणहरू जसमध्ये

१. अनिवार्य नगद अनुपात (३ प्रतिशत यथावत कायम)
२. स्थायी तरलता सुविधा (५ प्रतिशत यथावत कायम)
३. खुलाबजार कारोबार (आवश्यकताअनुसार सञ्चालन गरिने)
४. बैंक दर (२०७६ चैत्र १६ देखि ६ बाट घटाई ५ प्रतिशतलाई यथावत कायम गरिएको छ)
५. पुनर्कर्जा दर (१ प्रतिशतदेखि ३ प्रतिशतसम्म)
६. ब्याजदर करिडोर (तल्लो सीमालाई २ बाट घटाई १ प्रतिशत र माथिल्लो सीमा ५५ कायम)
७. वैधानिक तरलता अनुपात ('क' 'ख' 'ग' वर्गका बैंकका लागि क्रमशः १०, ८ र ७ प्रतिशत कायम)
८. निक्षेप सङ्कलन (२ प्रतिशतबाट घटाई १ प्रतिशत कायम गरिएको छ।)

यिनीहरूभित्र पनि विभिन्न किसिमका निक्षेप बोलकबोल, खरिद

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

बोलकबोल, बिक्री बोलकबोल, रिपो, रिभर्स रिपो र ब्याजदर करिडोर जस्ता अति उपयोगी उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याउने गरिएको छ। जसले गर्दा बजारमा तरलता अभाव हुँदा तरलता प्रवाह गर्न र अधिक तरलता हुँदा तरलता प्रशोचन गर्न सजिलो हुन्छ। हालै मात्र आएको नयाँ उपकरण ब्याजदर करिडोरको तल्लो सीमाले न्यूनतम ब्याजदर र माथिल्लो सीमाले अधिकतम ब्याजदरको रूपमा काम गरिएको छ। त्यस्तै खुला बजार कारोबारमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफूसँग भएको ट्रेजरी बिल र सरकारी ऋणपत्र वा बचतपत्रको माध्यमबाट ७ दिनका लागि ५ प्रतिशत ब्याजदरमा अधिकतम ९० प्रतिशतसम्म ऋण लिन सक्छन्। यसका साथै बजारमा तरलता अभाव हुँदा राष्ट्र बैंकले रिपोमार्फत तरलता प्रवाह गर्दछ भने रिभर्स रिपोमार्फत तरलता प्रशोचन गर्दछ।

सहयोगी वित्तीय संस्थाहरू

हालको विषम परिस्थितिमा वित्तीय संस्था तथा लगानीकर्तालाई जोगाउनु नेपाल राष्ट्र बैंकको जिम्मेवारी हो। सरकारले तर्जुमा गरेका नीति तथा कार्यक्रमहरू तल्लो तहसम्म पुच्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अहं भूमिका रहेको हुन्छ। सरकारले उद्योगी, व्यवसायी र अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउन ल्याएको यो नीति पूर्ण रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लागू गर्ने हो भने लकडाउनको अवधिमा व्यवसाय गुमाउन पुगेका व्यवसायीहरूलाई केही भए पनि राहत पुग्ने देखिन्छ। २०७७ आषाढ मसान्तसम्म २ प्रतिशतको ब्याज छुट तथा २०७९ श्रावण महिनादेखि कर्जाको सावाँ तथा ब्याज तिर्ने समय तालिकामा परिवर्तन र २० प्रतिशतसम्मको चालु, पुँजी कर्जा थपको व्यवस्थाले उनीहरूलाई हालसालै तिनुपर्ने कर्जाको सावाँ तथा ब्याजको भन्नकटबाट केही समयका लागि भए पनि राहत दिएको छ। यसबिचमा उनीहरूको व्यवसाय चल्ने वा नचल्ने भन्ने सुनिश्चितता भने छैन। यद्यपि उनीहरूले रकमको जोहो गर्ने मौका पाएका छन्। यसबाट उनीहरू केही समयका लागि लिलामी तथा बैंकको कच्चबाट जोगिएका छन्। तसर्थ पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले समय परिस्थितिअनुरूप यस्ता उपकरणहरू र यिनीहरूको कार्यदक्षतामा परिवर्तन गरी समयसापेक्ष बनाउँदै लम्नुका साथै मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयन पूर्ण रूपमा पालना गर्न लगाउनुपर्दछ। विगतका केही वर्षदेखि मौद्रिक नीतिको त्रैमासिक तथा अर्धवार्षिक समीक्षा गरी नीति तथा कार्यक्रम पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्थाले मौद्रिक नीतिलाई अभ मजबुत बनाउन सहयोग गरेको देखिन्छ। अर्कोतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा देखिएको ओभरड्राफ्ट कर्जा लगानी नीति, ग्राहकको आवश्यकता, उत्पादनशीलता वा उद्देश्य उन्मुख हो वा होइन भन्ने कुराको विश्लेषण भएको देखिन्दैन। कर्जा लिन र दिन सजिलो माध्यम बन्दै गइरहेको अवस्थामा यसलाई नियन्त्रण गरी उत्पादनमूलक र उद्देश्यमूलक बनाउन अपरिहार्य देखिन्छ। यस कार्यका लागि स्वर्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू चनाखो रहनुपर्दछ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नाफा अपरिहार्यता र वृद्धि उल्लेख्य रूपमा देखिएको थियो भने अहिले ग्राहकलाई दिएको छुट सुविधाले अधिकांश बैंकहरूको नाफा खुम्चिएको देखिन्छ। बजारमा निक्षेप सङ्कलनको वृद्धिर बढिरहेकाले तरलताको स्थिति सहज भएको छ र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई लगानीका लागि दबाब बढिरहेको देखिन्छ। हाल बजारमा निक्षेपको ब्याजदर तथा कर्जाको ब्याजदरहरू घट्ने क्रममा रहेकाले पनि कर्जाका ग्राहकहरूलाई राहत मिल्ने देखिन्छ। यद्यपि हाल नेपाल राष्ट्र बैंकले ४४ प्रतिशतको स्प्रेड रेट, आधार ब्याजदर र प्रिमियमको अवधारणालाई कर्डाई गर्दै लगेको छ। तर यसको परिणाम अपेक्षित रूपमा देख्न सकिएको छैन। सर्वसाधारणको निक्षेप स्वीकार गर्ने र छिटोछिटो नाफा हुने क्षेत्रमा बढी लगानी केन्द्रित हुँदा बैंक नै failure हुने सम्भावना धैरे हुन्छ। अमेरिका जस्तो हरेक

कुरा प्रणालीमा चल्ने मुलुकमा समेत सन् २००८ मा वित्तीय सङ्कट देखाएको, जुन सङ्कट जथाभावी घर जगामा कर्जा लगानी गरेका कारणले सृजना भएको थियो।

सङ्कटीय संरचनाअनुरूप हिँडै गर्दा सरकारी खर्चहरूमा उल्लेख्य वृद्धि भई सम्प्रमा मुद्रा प्रदाय बढन जाने र यसको दबाव मुद्रास्फितीमा पर्न जाँदा मूल्य वृद्धि नियन्त्रण गर्न कठिनाइ परिहेको देखिन्छ। जसले गर्दा खर्च र बचतबिच असन्तुलनको स्थिति पैदा भएको छ भने यही नै अहिलेको मुख्य चुनौती देखिन्छ। यसको समाधानका लागि पनि सङ्कटीय संरचनाअनुरूपका ७५३ ओटै स्थानीय तहमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा स्थापना गरी छरिएर रहेको स-सानो बचत सङ्कलन गर्ने र बचतलाई प्रोत्साहन गर्दै तरलता कम गर्न प्रयत्न गरिनुपर्दछ। यसका लागि वित्तीय ग्राहक संरक्षणका साथै वित्तीय साक्षरतालाई अधिक जोड दिनुपर्दछ। अन्यथा ग्रामीण क्षेत्रका जनताहरू बैंकिङ धरूँचसम्म नआउन सङ्कट्छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले संस्थागत निक्षेपकर्तालाई बढी ब्याज दिएर तानुको सद्वा सर्वसाधारणमा छरिएर रहेको बचत सङ्कलन गर्ने नीति अपनाएमा त्यसले तरलताको स्थितिमा सन्तुलन कायम राखी आर्थिक स्थायित्व र मुद्रास्फिती नियन्त्रणमा सघाउ पुच्याउनुका साथै सङ्कलित निक्षेप उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गरी उत्पादन तथा आय बढाई रोजगारी सृजना गर्ने र समग्र देशको आर्थिक विकासमा टेवा पुच्याउन सहयोग गर्दछ।

अहिलेको विषम परिस्थितिले गर्दा वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपाली दाजुभाइ तथा दिदी बहिनीहरू स्वदेश फर्कीने त्रम जारी रहेकाले पनि जनशक्तिको परिचालन गर्न सकिने देखिएको र कृषि क्षेत्रको विकास गरी उत्पादन र रोजगारीलाई जोड्न सकिने देखिएकाले पनि अब बजारमा कर्जाको माग बढन सक्ने देखिन्छ। वास्तवमै कृषि क्षेत्रमा केही गर्ने जमर्को गरिहेका किसान र बैंकका ग्राहकहरूलाई यो मौद्रिक नीतिले हैदैसम्म सहयोग गर्ने देखिन्छ। साथै नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कृषि कर्जा तथा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी बढाउन दिएको दबाबले इच्छुक वर्गहरू पक्कै पनि लाभान्वित हुने देखिन्छ। विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीबाट अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा परेको प्रभाव र त्यसबाट वित्तीय क्षेत्रमा पर्न सक्ने असर तथा उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानमा लाम्न सक्ने समय आदिको अध्ययनका आधारमा प्रभावित क्षेत्रहरूलाई ३ किसिम (अति प्रभावित, मध्यम प्रभावित र न्यून प्रभावित) मा वर्गीकरण गरिएको छ। सोका आधारमा सावाँ तथा ब्याज तिर्ने समयावधि दिइएको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पनि प्रोभिजन थप गर्नु नपर्ने हुँदा दुवै पक्षलाई फाइदा पुग्ने देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७९।०७।०७ को मौद्रिक नीतिको लक्ष्य तथा कार्यदिशाको सूचन विश्लेषण

Monetary Policy - It is the monetary authority (Central Bank) to manage money supply with a view to achieve some pre-determine goals, preliminary price stability.

It is a policy affecting the quantity of money which determines the cost and availability of credit in the economy.

मौद्रिक नीति २०७९।०७।०७ का उद्देश्यहरू

१. मूल्य स्थिरता
२. बाहिरी क्षेत्र स्थायित्व
३. वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व र सदृढीकरण
४. उच्च आर्थिक वृद्धि र रोजगारी सृजना।

मौद्रिक नीति २०७९।०७।०७ को अवस्था (Policy Stance)

- 1 Level of inflation (moderate)
- 2 Interest rate (lowward pressure)
- 3 Resource mobilization (pressure on credit disbursement)

- 4 Financial consolidation (capacity, stability and access)
- 5 External sector (widening trade deficit)
- 6 Growth and employment (facilitation) and world economy (risk of recession)

मौद्रिक नीति २०७८|०७९ का आर्थिक तथा मौद्रिक लक्ष्यहस्त (Economics and Monetary Targets)

Economic Growth	: 7 percent
Inflation (CPI)	: 7 percent
Private Sector Credit	: 20 percent
Money Supply (M2)	: 18 percent
Forex Reserves	: Import (Goods & Services) capacity of at least 7 months

मौद्रिक नीति २०७८|०७९ का सञ्चालन उपकरणहस्त

- 1 OMOs (sale, purchase, repo, reverse repo) (खुला बजार कारोबार)
- 2 CRR, Repo and SLR
- 3 Bank Rate and Refinance Rates
- 4 Deposit Collection, etc.

मौद्रिक नीति २०७८|०७९ का नीतिगत दरहस्त

ब्याजदर करिडोर (Interest Rate Corridor)

Upper Bound (SLF) : 5 percent (from 6 percent
2076/12/16)

Lower Bound (DCR) :	1 percent (from 2 percent)
Repo Rate	: 3 Percent (from 3.5 percent)
CRR	: 3 percent (from 4 % Percent)
Bank Rate	: 5 percent (from 6 percent)
SLF Rate	: 10%, 8% & 7 % for A, B, C grade bank (unchanged)
General Refinance	: 3 percent (unchange)
Special Refinance	: 1 percent (unchanged)
Export Refinance	: 1 Percent
SME Refinance Rate	: 2 percent (from 5 percent) (up to Rs. 1.5 million)

सामान्यतया हालको मौद्रिक नीतिमा अल्लिखित दरहस्त घटनुका कारणहस्त विश्लेषण गर्दा कोरोनाको महामारीमा मलम, तरलता व्यवस्थापन, ब्याजदरमा स्थिरता र आर्थिक स्थायित्व नै रहेको पाइन्छ।

मौद्रिक नीति २०७८|०७९ ले कर्जाका ग्राहकहस्तलाई दिएका सहुलियतहस्त

१. भइहेको चालु, पुँजी कर्जामा थप २० प्रतिशत चालु, पुँजी कर्जा बढीमा एक वर्षका लागि थप गर्न सक्ने।
२. कोरोनाका कारण लकडाउन अवधिमा आयआर्जन गर्न नसकी कर्जाको सावाँ तथा ब्याज तिर्न नसकेका ग्राहकहस्तलाई कर्जाको पुनर्तालिकाकरण तथा ग्रेस अवधि थप गर्न सक्ने।
३. विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीबाट अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा परेको प्रभाव र त्यसबाट वित्तीय क्षेत्रमा पर्न सक्ने असर तथा उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानमा लान सक्ने समय आदिको अध्ययनका आधारमा प्रभावित क्षेत्रहस्तलाई

३ किसिम (अति प्रभावित, मध्यम प्रभावी र न्यून प्रभावित) गरी वर्गीकरण गरिएको र सोका आधारमा सावाँ तथा ब्याज तिर्न समयावधि दिइएको। अति प्रभावितलाई २०७८ आषाढ मसान्तसम्म, मध्यम प्रभावितलाई २०७७ चैत्र मसान्तसम्म र न्यून प्रभावितलाई २०७७ पौष मसान्तसम्म। यद्यपि उनीहस्तले यो अवधिभित्र बिचबिचमा केही किस्ता रकमहस्त तिर्नुपर्ने हुन्छ।

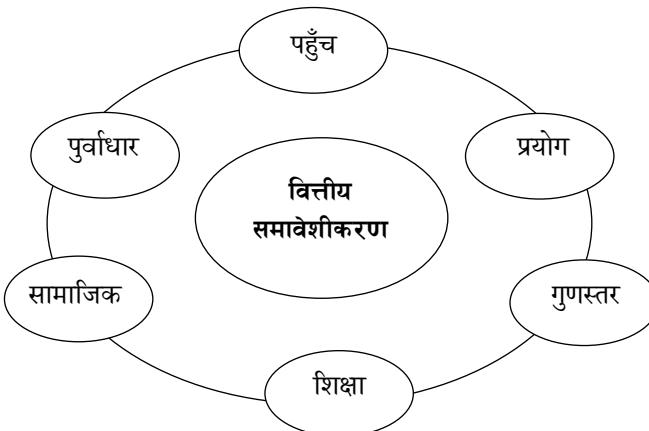
४. सहुलियतपूर्ण कर्जा, अति प्रभावितहस्तका लागि पुनर्कर्जाका दरहस्तमेत सहुलियत रूपमा प्राप्त गर्न सक्ने छन्। यस्ता दरहस्त बैंकले ग्राहकलाई ३ प्रतिशतदेखि ७ प्रतिशतसम्म मात्र लिन सक्ने छन्।
 ५. कृषि क्षेत्रको विकास र रोजगारी सृजनाका लागि कृषि कर्जामा बैंकको आधारदरमा २ प्रतिशतका दरले प्रिमियम जोडी ब्याजदर तय गर्ने तथा सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाहस्तको प्रति बैंक तथा प्रति शाखा सङ्ख्या तोकिनु तथा २०८० आषाढ मसान्तसम्म कृषिमा १५, ऊर्जामा १० प्रतिशत कर्जा अनिवार्य पुन्यातनुपर्ने नीतिले ग्राहकलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुने देखिन्छ।
 ६. ऊर्जा विकास गर्नका लागि ग्राहकलाई प्रोत्साहित गर्न त्यस्ता आयोजनालाई बैंकको आधार दरमा १ प्रतिशतले मात्र प्रिमियम थप गरी ब्याजदर निर्धारण गरिएको छ।
 ७. मार्जिन ल्यान्डिडमा १२० दिनको औसत निकाली ऋण सुविधा लिन पाउने।
 ८. अन्य सुविधाहस्त
- मौद्रिक नीति २०७८|०७९ ले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहस्तलाई दिएका सुविधाहस्त**
१. अनिवार्य नगद अनुपात ३ प्रतिशत कायम गरे पुने।
 २. वाणिज्य बैंकहस्तले Capital Adequacy Framework 2015 मा व्यवस्था भएबमोजिमको Countercyclical Buffer कायम गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई आ.व. २०७८|०७९ सम्मका लागि स्थगन गरिएको।
 ३. बैंकहस्तले तिर्न ब्याजको ऋण दर, बैंक दर ६ प्रतिशतबाट घटाएर ५ प्रतिशत कायम गरिएको।
 ४. नीतिगत दरको रूपमा रहेको रिपो दर ३ प्रतिशत कायम गरिएको।
 ५. २०७८ आषाढ मसान्तसम्म मर्जरमा जाने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई SLR मा १ प्रतिशत तथा अन्य विभिन्न पक्षमा छुट दिइएको।
 ६. संस्थाको तरलतासम्बन्धी जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले स्रोत परिचालनमा स्वदेशी मुद्रामा प्रवाह भएको कर्जा सापटको अनुपात (Credit to Core Capital and Domestic Deposits Ratio - CCD Ratio) २०७८ असारसम्मका लागि ८५ प्रतिशत नाघ्न नहुने गरी सीमा तोकिएको छ।
 ७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहस्तले कृषि तथा ऊर्जा क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जालाई अर्को वित्तीय संस्थामार्फत व्यवस्थापन गर्न एक आपसमा खरिद बिक्री गर्न सक्ने छन्। सुरुवातमा कर्जा प्रवाह गर्ने संस्थाले नै ग्राहकसँगको सम्बन्ध व्यवस्थापन (Relationship Management) गर्ने गरी गरिएको खरिद बिक्रीमा ग्राहकको सहमति आवश्यक पर्ने छन्।
 ८. सहुलियतपूर्ण दरका बैंक पुनर्कर्जा दरहस्त प्राप्त हुने।
 ९. अन्य सुविधाहस्त

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण

अर्जुनबहादुर कङ्गेल*

वित्तीय सेवाहरूको पहुँच बाहिर रहेका मानिसहरूसम्म सहज रूपमा उनीहरूले उपभोग गर्न सक्ने ढग्गाबाट वित्तीय सेवाहरू पुऱ्याउनु नै वित्तीय समावेशीकरण हो । सामाजिक, आर्थिक र भौगोलिक रूपले पछाडि पेरेका मानिसहरूको वित्तीय चेतनाको स्तरमा वृद्धि गर्दै वित्तीय सेवाहरूको पहुँच आममानिसहरूमा पुऱ्याउनु नै वित्तीय समावेशीकरणको मुख्य ध्येय हो । विपन्न तथा सीमान्तकृत वर्गका मानिसहरूलाई समेत वित्तीय सेवाको अवसर प्राप्त गर्ने कार्यमा वित्तीय समावेशीकरणले सहयोग पुऱ्याउँदछ । यसको मुख्य उद्देश्य भनेको प्रत्येक व्यक्तिमा गुणस्तरीय र वहनयोग्य वित्तीय सेवाको पहुँच उपलब्ध गराउनु हो । वित्तीय समावेशीकरणले मानिसहरूलाई सुरक्षित र सहज रूपमा बचत, कोष स्थानान्तर, कर्जा, बीमा, भुक्तानी जस्ता वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्ने साथै गरिब तथा विपन्न वर्गका मानिसहरूको आवश्यकता पूरा गर्न उचित वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना गर्ने लक्ष्य लिएको हुन्छ । प्रविधिमा परिवर्तन, नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाहरू एवं नवप्रवर्तनात्मक व्यावसायिक मोडेलहरूले समग्र विश्वको वित्तीय समावेशीकरणको इकोसिस्टमलाई नै रूनातरण गर्दै आएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको दिगो विकास लक्ष्यले वित्तीय सेवाहरूको फराकिलो पहुँचलाई उद्देश्यका रूपमा समावेश गरेको छ र वित्तीय समावेशीकरण र समावेशी विकासको सम्बन्धलाई जोड दिइएको छ ।

वित्तीय समावेशीकरणका प्रमुख तत्त्वहरू

विश्व परिदृश्य

विश्व बैंकको “ग्लोबल फिन्डेक्स २०१७” को प्रतिवेदनअनुसार विश्वभरिमा १ अर्ब ७० करोड वयस्क व्यक्तिहरू औपचारिक वित्तीय सेवाको पहुँचबाट विज्ञत रहेका छन् र त्यसमा पनि विकासोन्मुख

राष्ट्रहरूमा यो अवस्था बढी भयावह देखिन्छ । त्यसै गरी एसिया प्रशान्त क्षेत्रमा १ अर्बभन्दा बढी मानिसहरू औपचारिक वित्तीय सेवाको पहुँचबाट टाढा छन् । सोही प्रतिवेदनले विश्वभरका ६९% वयस्कहरूको मात्र बैंक खाता रहेको देखाएको छ । सन् २०११ र सन् २०१४ मा विश्वभरका ५१% र ६२% वयस्कहरूको मात्र बैंक खाता रहेको थियो । विकसित राष्ट्रहरूमा ८९% मानिसहरूसँग औपचारिक वित्तीय संस्थाहरूमा बैंक खाता रहेको देखिएको छ भने न्यून आय भएका राष्ट्रहरूमा ५९% मानिसहरूमा अझै पनि वित्तीय पहुँच पुन सकेको छैन । दक्षिण एसियाली राष्ट्रहरूमा ६७% मानिसहरूमा अझै पनि वित्तीय सेवाको पहुँच पुन सकिरहेको छैन । विश्व बैंकले निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रको साझेदारीमा सन् २०२० सम्म विश्वव्यापी वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ ।

(% Banked 2011) (% Banked 2014) (% Banked 2017)

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था

नेपालले वित्तीय क्षेत्रको विस्तारका लागि मात्र नभई समावेशी आर्थिक वृद्धिलाई अगाडि बढाउने इन्जिनका रूपमा समेत वित्तीय समावेशीकरणलाई प्रयोग गरिरहेको छ । बैंकिङ इतिहासको ८ दशकभन्दा बढी समय पार भइसकदा पनि करिब ६० प्रतिशत जनसङ्ख्याओपचारिक बैंकिङ तथा वित्तीय सञ्जालको पहुँचबाट अझै पनि विज्ञत रहेको अवस्थाबाट नेपालको वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था प्रस्त हुन्छ । विश्व बैंकको “ग्लोबल फिन्डेक्स २०१७” को प्रतिवेदनले नेपालमा सन् २०११ मा २५% व्यक्तिहरूसँग मात्रै औपचारिक वित्तीय सेवाको पहुँच रहेकोमा सन् २०१७ मा ४५% पुगेको देखाएको थियो । “युनाइटेड नेसन्स क्यापिटल डेभलपमेन्ट फन्ड २०१४” को प्रतिवेदनअनुसार नेपालमा ६१% वयस्क जनसङ्ख्यासँग औपचारिक वित्तीय सेवाको पहुँच रहेको छ । २१% वयस्क जनसङ्ख्याले अनौपचारिक वित्तीय सेवाहरू प्रयोग गर्दछन् भने १८ प्रतिशत वयस्क जनसङ्ख्याले कुनै पनि वित्तीय सेवाहरू प्रयोग गर्दैनन् । त्यसै गरी ५२% पुरुष र ४८% महिला औपचारिक वित्तीय सेवाको पहुँचमा रहेको पनि सो प्रतिवेदनले देखाएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको अध्ययनअनुसार २०७६ असारमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमध्ये वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा खोलिएका निक्षेप

*वरिष्ठ प्रबन्धक, नेपाल बैंक लि.

खाताका आधारमा ६०.९% नागरिकमा वित्तीय पहुँच पुगेको छ। साथै सहकारी संस्थामा करिब २२ प्रतिशत र लघुवित्तीय संस्थामा १४% नागरिकको आवद्धता रहेको देखिन्छ। पछिल्लो समय नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण र वित्तीय पहुँको अवस्थामा तीव्र रूपमा वृद्धि हुँदै गइरहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तारसँगै वित्तीय प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गएकाले वित्तीय पहुँच विस्तार हुँदै गएको हो। नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको मुलभूत उद्देश्य भनेको वित्तीय कारोबारमार्फत गरिबि निवारण गरी समावेशी वृद्धि हासिल गर्नु नै हो।

वित्तीय समावेशीकरणका आयामहरू

विश्व बैंकले वित्तीय समावेशीकरणका आयामहरूमा प्रोडक्टहरू, विशेषताहरू र च्यानलहरू समावेश गरेको छ, जसलाई निम्नबमोजिम उल्लेख गरिएको छ।

प्रोडक्टहरू

भुक्तानी - एटिम/डेबिट कार्ड, सरकारी भुक्तानीहरू, विप्रेषण, विद्युतीय भुक्तानीहरू

बचत - चल्ती, बचत तथ मुद्रती खाता, पेन्सन, युवा बचत खाता इत्यादि

बीमा - जीवन बीमा, स्वास्थ्य बीमा, सम्पत्ति बीमा, लघु बीमा, कृषि बीमा

कर्जा - व्यक्तिगत, उपभोक्ता, क्रेडिट कार्ड, शिक्षा, होम लोन, लघु उद्यम इत्यादि।

विशेषताहरू

वहनयोग्यता - लागत, न्यूनतम आवश्यकता, शुल्क, जरिवाना उपलब्धता र सुविधा - कारोबार पूरा गर्न लाग्ने दिन, आवश्यक कागजात, भौतिक अवस्था

गुणस्तर - मूल्य पारदर्शिता र ग्राहक संरक्षण, जिम्मेवार वित्तीय अभ्यास, उचित जानकारी, जोखिम व्यवस्थापन तथा विश्लेषण

च्यानलहरू

पहुँचयोग्य बिन्दुहरू - शाखाभन्दा बाहिर बैंकिङ सेवा

वित्तीय पूर्वाधारहरू - भुक्तानी तथा राफसाफ पद्धति, कर्जा प्रतिवेदन तथा धितो दर्ता

संस्थाहरू - बैंकिङ तथा गैरबैंकिङ संस्था, बीमा कम्पनी, पेन्सन फन्ड, ऋण सहकारी संस्थाहरू

ग्राहकहरू - उपेक्षित र असहाय गरिबहरू लगायत वित्तीय सेवाहरूको माग गर्ने हरेक व्यक्ति

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणका प्रयासहरू

○ नेपालले वित्तीय समावेशीकरणलाई जोड दिने सिलसिलामा समयक्रमसँगै विभिन्न मोडेलहरूको प्रयोग गर्दै आएको छ। जस्तै - ग्रामीण विकास बैंक मोडेल, माइक्रो फाइनान्स मोडेल, निर्देशित कर्जा मोडेल, परियोजनामा आधारित माइक्रो क्रेडिट मोडेल, एफआईएनजीओस मोडेल तथा सहकारी मोडेल।

○ मौद्रिक नीति २०७४/७५ ले वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति कम भएका तोकिएका १४ जिल्लाहरूमा “क” र “ख” वर्गका बैंकले र २२ जिल्लाहरूमा “घ” वर्गका बैंकले शाखा खोलेमा प्रत्यक्ष वित्तीय सहयोग गर्ने व्यवस्था गरेको थियो।

○ नेपाल सरकारले आ.व. २०७४/७५ को बजेटमार्फत प्रत्येक घर परिवारको बैंक खाता खोल्ने नीति राखी “एक घर एक खाता” भने नारा नै उल्लेख गरेको थियो।

- नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकारले वित्तीय समावेशीकरणको मुहालाई विशेष जोड दिइरहेका छन्। वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (एफ.एस.डी.एस.) २०७३/७४-२०७७/७८ मा वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण एक प्रमुख खम्बाको रूपमा रहेको छ।
- नेपाल सरकारको बजेट २०७५/७६ ले “एक वर्षीभत्र सबै नेपालीको बैंक खाता” खोल्ने महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्य लिएको थियो, जसको समग्र उद्देश्य वित्तीय समावेशीकरण र वित्तीय क्षेत्रको विस्तार गर्नु नै हो।
- मौद्रिक नीति २०७५/७६ ले एक वर्षीभत्र सबै ७५३ स्थानीय तहहरूमा वाणिज्य बैंकको शाखा खोल्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको थियो। त्यसै गरी वित्तीय साक्षरता अभियान सञ्चालन गर्ने लक्ष्य लिएको थियो।
- वित्तीय समावेशीकरणको अवगत हुने विभिन्न परिसूचकहरू सङ्कलन गर्ने गरी प्रयोगमा ल्याइएको ई-म्यापिडलाई फाइनान्सियल इन्क्लुसन प्रोटोलका रूपमा परिष्कृत गरी सर्वसाधारणको त्यसमा पहुँच हुने व्यवस्था गरेको थियो।
- मौद्रिक नीति २०७६/७७ ले स्थानीय तहका सबै वडासम्म वित्तीय सेवाको पहुँच पुऱ्याउन बैंक शाखा नभएका वडाहरूमा शाखारहित बैंक खोल्न नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृति तिनु नपर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसै गरी डिजिटाइजेसन र फिन्टेकको उपयोग बढाई सबै आर्थिक कारोबार विद्युतीय माध्यमबाट गर्न प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको थियो।
- देशका सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन नै वित्तीय समावेशीकरणलाई अगाडि बढाउने कोन्द्रिय मार्गी हो।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन तथा मौद्रिक नीतिले ‘क’, ‘ख’ र ‘ग’ वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कम व्याजदरमा विपन्न वर्गमा कर्जा प्रदान गर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ, जसबाट वित्तीय सेवाहरूको पहुँच विपन्न वर्गसम्म पुऱ्याउन मद्दत गरेको छ। त्यसै गरी प्राथमिकता प्राप्त कर्जा कार्यक्रमले पनि यसमा थप मद्दत पुऱ्याएको छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले गैरबैंकिङ वित्तीय सेवा प्रदायकहरू आईएमई पे, ई-सेवा, खल्ती इत्यादिलाई भुक्तानी सेवा प्रदायकको इजाजत पत्र प्रदान गरेको छ। यिनीहरू ग्रामीण क्षेत्रमा भुक्तानी सेवा प्रदान गरी वित्तीय पहुँच बढाउन उत्प्रेरित भएका छन्।
- वित्तीय प्रविधिहरूको प्रयोगले वित्तीय पहुँचलाई बढाउन उत्प्रेरित गरेको छ भने भुक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित र प्रभावकारी बनाउन टेवा पुऱ्याएको छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय साक्षरता एवं वित्तीय ग्राहक संरक्षणमा जोड दिएको छ।
- शाखारहित बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ तथा ई-बैंकिङलाई प्रवर्द्धन गर्ने नीतिगत व्यवस्थाहरू गरेको छ।
- साना किसान, साना तथा मध्यौला उद्यम व्यवसाय, तथा विशेष सीप, क्षमता भएका बेरोजगार युवाहरूलाई स्वरोजगारका लागि विनाधितो सहुलियतपूर्ण कर्जा दिने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ।
- लघुवित्त कम्पनीहरूलाई वित्तीय समावेशीकरणको मुख्य उपकरणका रूपमा लिइएको छ भने बैंकिङ पहुँच नपुऱोका क्षेत्रहरूमा लघुवित्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नका लागि प्रोत्साहनको व्यवस्थासमेत गरिएको छ।

○ आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७ अनुसार २०७६ फागुन मसान्तसम्प्रदेशगत रूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सदृच्छा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

प्रदेश	वाणिज्य बैंक	विकास बैंक	वित्त कम्पनी	लघुवित्त	जम्मा	अंश (%)	प्रति शाखा जनसङ्ख्या
१	६७६	१७२	४३	६७७	१५६८	१६.३	३२३२
२	४८७	८६	३१	७५४	१३५८	१४.१	४४४७
वागमती	१४८७	३३६	९२	५९६	२५०२	२६.०	२४७०
गण्डकी	५१२	२२०	२९	५१८	१२७९	१३.३	२१००
तुम्बिनी	६१४	३०७	३४	९००	१८५५	१९.२	२७११
कर्णाली	१६३	२०	०४	१८६	३७९	३.९	४६३१
सुदूरपश्चिम	२८३	७२	०६	३३८	६९९	७.३	४०८१
कुल	४२९	१२९३	२३९	३९६९	९६४०	१००	३०७२

नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७७ कार्तिकमा प्रकाशन गरेको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा वाणिज्य बैंक २७, विकास बैंक १९, वित्त कम्पनी २१, लघुवित्त वित्तीय संस्था ७८ र पूर्वाधार विकास बैंक १ गरी कुल १४६ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन् । वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सदृच्छा ऋमशः ४५४१, १०२६, २५२ र ४११८ गरी कुल शाखा सदृच्छा ९९३७ पुगेको छ । कुल ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७४८ तहमा वाणिज्य बैंकका शाखाहरू विस्तार भएका छन् । २०७६ कार्तिकमा ७४१ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखाहरू विस्तार भएका थिए । स्थानीय तहहरूमा वाणिज्य बैंकको उपस्थितिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रदेश	स्थानीय तहको सदृच्छा	बैंक शाखा पुगेका स्थानीय तह	बैंक शाखा पुगेका ऋममा स्थानीय तह
१	१३७	१३६	१
२	१३६	१३६	-
वागमती	११९	११७	२
गण्डकी	८५	८५	-
तुम्बिनी	१०९	१०९	-
कर्णाली	८९	७८	१
सुदूरपश्चिम	८८	८७	१
कुल	७५३	७४८	५

(स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंकको २०७७ कार्तिकमा प्रस्तुत गरिएको तथ्याङ्क)

वित्तीय समावेशीकरणका प्रमुख सूचकहरू (क, ख र ग वर्गका वित्तीय संस्थाका आधारमा)

नेपाल राष्ट्र बैंकको २०७७ कार्तिकमा तहमध्ये ७४८ तहमा वित्तीय संस्थाको अवस्था निम्नबमोजिम रहेको छ ।

शाखा सदृच्छा	: ५८१९
एटीएम सदृच्छा	: ४१११
मोबाइल बैंकिङ ग्राहक सदृच्छा	: १ करोड १९ लाख १२ हजार ८ सय १३
इन्टरनेट बैंकिङ ग्राहक सदृच्छा	: १० लाख ६१ हजार ३ सय ४०
शाखारहित बैंकिङ केन्द्र	: १६१९
शाखारहित बैंकिङ ग्राहक सदृच्छा	: १ लाख ८९ हजार ९ सय ६
जारी भएका डेबिट कार्ड सदृच्छा	: ७६ लाख ६९ हजार ८ सय २७
जारी भएका ब्रेडिट कार्ड सदृच्छा	: १ लाख ६८ हजार ६ सय ८२
कुल निक्षेप खाता सदृच्छा	: ३ करोड ३५ लाख ३१ हजार ७ सय ८७
कुल कर्जा खाता सदृच्छा	: १५ लाख ५७ हजार २ सय ७७

वित्तीय समावेशीकरणका चुनौतीहरू

वित्तीय समावेशीकरणलाई सफल बनाउने ऋममा विभिन्न चुनौतीहरूले अवरोध गरिरहेका हुन्छन् । सहरी तथा अर्ध सहरी क्षेत्रमा आवश्यकताभन्दा बढी वित्तीय संस्थाहरू हुनु, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबिचको अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, निष्कृत्य कर्जाको मात्रा बढनु, ग्रामीण क्षेत्रमा उद्यमशीलताको विकास हुन नसक्नु, बैंकिङ क्षेत्रको दायरा फराकिलो बन्न नसक्नु, भौगोलिक विकटताको अवस्था, आवश्यक पूर्वाधारको कमी, बैंकिङ तथा वित्तीय सञ्जाल प्रभावकारी बन्न नसक्नु, वित्तीय संस्थाहरूको असहज सर्तहरू, दिगो र प्रभावकारी मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको अभाव, अनौपचारिक वित्तीय कारोबार मजबुत हुनु, वित्तीय चेतना एवं वित्तीय साक्षरताको स्तर कमजोर हुनु, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उच्च ब्याज, बैंकहरू विनाधितो कर्जा प्रदान गर्न अनिच्छुक, मानिसहरू डिजिटल कारोबारमा अभ्यस्त हुन नसक्नु इत्यादि कारणहरूले गर्दा वित्तीय समावेशीकरणको गति द्रुत रूमा अधिक बढन सकेको छैन ।

वित्तीय समावेशीकरणलाई सफल बनाउने उपायहरू

वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूले विनाधितो ऋण प्रवाह नगर्न भएकाले न्यून आय भएका मानिसहरूको पहुँचसम्म यो पुन सकेको छैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै स्थानीय निकायहरूमा वाणिज्य बैंकका शाखा खोल्नु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्थाले पनि वित्तीय समावेशीकरणमा तीव्र प्रगति हुने अनुमान गर्न सकिन्छ । लघुवित्त कम्पनीहरू खास गरी ग्रामीण दुर्गम क्षेत्रमा लक्षित हुने भएकाले तिनीहरूले वित्तीय समावेशीकरणमा प्रमुख भूमिका खेल्न सक्छन् । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा भएको तीव्र विकासले पनि नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणमा फड्को मार्ने अवसर प्राप्त भएको छ । तर यसमा वित्तीय साक्षरता र चेतनाको अहं भूमिका रहन्छ । वित्तीय समावेशीकरणलाई सफल बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले जोड दिनुपर्ने प्रमुख क्षेत्रहरूमा लक्षित कार्यक्रहरू, डिजिटल इन्नोभेसन, वित्तीय साक्षातालाई प्रवर्द्धन गर्ने, वित्तीय संस्थाहरूलाई मजबुत तथा उत्प्रेरित गर्ने, साभेदारी अवधारणा, विकास साफेदाहरूसँगको समन्वय एवं राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रणनीतिको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन रहेका छन् ।

वित्तीय समावेशीकरणलाई सफल बनाउने प्रमुख दुई उपायहरू निम्नबमोजिम रहेका छन् :

- वित्तीय साक्षरता विस्तार (माग पक्षीय समाधान)
- वित्तीय सेवाहरूको डिजिटाइजेसन (आपूर्ती पक्षीय समाधान)

अन्य उपायहरूमा भौतिक तथा वित्तीय पूर्वाधारको विकास, नियमनकारी निकायको उचित मौद्रिक तथा वित्तीय नीति, बैंक खाताको प्रयोग बढाउने, लघुवित्त सेवा विस्तारहरू, ग्राहकमुखी नवप्रवर्तनीय प्रोडक्टहरू, वित्तीय सक्षमता, दरिलो ग्राहक संरक्षण, सुदृढ वित्तीय पुर्वाधारहरू, कानूनी र नियामकीय संरचनाको पर्याप्तता, सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको प्रतिबद्धता जस्ता पक्षहरू प्रमुख रहेका छन् ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा आन्तरिक छानबिन : विधि प्रक्रिया र महत्त्व

शिवकुमार अधिकारी*

आधुनिक बैंकिङ्गको बढ्दो विकास, विस्तार र व्यवसायमा सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोगका कारण सिर्जना हुने नयाँ नयाँ समस्या र चुनौतीहरूको सामना गर्ने र जोखिम न्यूनीकरण गर्नमा समेत समयानुकूल नयाँ सीप र प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक छ। खास गरी कारोबारमा निहित जोखिम जुनसुकै वेला जुनसुकै स्वरूपमा प्रकट हुन सकदछ। त्यसको कुनै निश्चितता हुँदैन। संस्था हरबखत त्यसखालका चुनौतीहरूको सामना गर्न तयारी अवस्थामा रहनुपर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा संस्थाले तत्काल आन्तरिक छानबिन गरी आवश्यक कारबाही गर्नुपर्ने हुन्छ, ता कि संस्थालाई सम्भावित जोखिमबाट बचाउन सकियोस्। बैंक तथा वित्तीय संस्थामा गरिने आन्तरिक छानबिन, त्यसको विधि प्रकृया र महत्त्वका बारेमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ।

छानबिनको प्रकृति

बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग सम्बन्धित ऐन, नियम, विनियम, निर्देशिका, कार्यविधि र निर्देशनमा भएका व्यवस्था परिपालना भए, नभएका आधारमा आन्तरिक छानबिन गरिन्छ। छानबिन कार्यमा स्थापित विधि, प्रकृया र प्रविधिको अवलम्बन गर्नुपर्दछ। आन्तरिक छानबिन मूलतः सम्बन्धित संस्थाको आन्तरिक प्रयोजनका लागि हो। तर नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, नेपाल राष्ट्र बैंक जस्ता अखितयार प्राप्त एवं नियमनकारी निकायबाट कुनै खास विषयमा छानबिनका लागि अनुरोध वा निर्देशन भएमा पनि छानबिन गर्नुपर्ने हुन्छ। संस्थाको आन्तरिक काम कारबाही, कार्य सञ्चालन प्रणाली र आर्थिक तथा वित्तीय कारोबारसँग सम्बन्धित समग्र पक्षहरूमा गरिने आन्तरिक छानबिन र त्यस क्रममा तयार गरिने प्रतिवेदनले संस्थाको नीतिगत सुधार, प्रशासनिक कारबाही एवं कानुनी प्रक्रियाका बारेमा ठोस निष्कर्षसहितको जानकारी उपलब्ध गराउँदछ।

छानबिन गर्ने निकाय

आन्तरिक छानबिन सामान्यतया व्यवस्थापनको अनुरोधमा आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागमार्फत गर्ने गरिन्छ। तर तत्काल कारबाही गर्नुपर्ने वा कानुनी प्रकृया अघि बढाउनुपर्ने वा कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी विषय वा अन्य कुनै खास विषयमा आलेप विभागबाहेक संस्थाका अन्य निकायमार्फत पनि छानबिन गराउनुपर्ने हुन सकदछ। त्यसै गरी आन्तरिक छानबिन गर्ने व्यक्तिहरूबाट नै छानबिनका क्रममा कुनै अनियमितता भएको पाइएमा संस्थाको लेखापरीक्षण समितिले छानबिन गर्नुपर्ने अवस्था पनि आउन सकदछ। यसरी छानबिनकर्ता अधिवक्ता एवं पूर्व वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

उपर नै छानबिन गर्ने प्रावधानका कारण छानबिनकर्ता छानबिन कार्यप्रति जवाफदेही र उत्तरदायी बन्न सकदछ र छानबिन कार्यमा अनियमितता गरेमा आफूसमेत कारबाहीमा पर्न सक्ने कुराको हेकका राख्न सकदछ। छानबिन गराउने निकायले विषयवस्तुको प्रकृति र आवश्यकताका आधारमा छानबिन समिति गठन गर्ने वा व्यक्तिलाई छानबिनकर्ताका रूपमा मनोनयन गरेर पनि छानबिन गराउन सकदछ। छानबिन कार्य मूलतः संस्थाका कर्मचारीहरूमार्फत नै गरिने प्रचलन रहेकोमा आधुनिक बैंकिङ्गको विकाससँगै छानबिन गर्नुपर्ने विषयको जटिलतालाई समेत मध्यनजर गरी संस्थाभित्र विज्ञ जनशक्ति नरहेको अवस्थामा बाह्य विज्ञहरूलाई समेत छानबिन तथा अनुसन्धानमा सामेल गर्नुपर्ने हुन सकदछ।

छानबिन गर्नुपर्ने अवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आन्तरिक काम कारबाही वा आर्थिक तथा वित्तीय कारोबारमा अनियमितता वा अपचलन भएको वा संस्थाको सम्पत्तिमा कुनै हानी नोक्सानी भएको वा हुन सक्ने वा कुनै जालसाजी वा बैंकिङ्ग कसुरसम्बन्धी शड्कास्पद कृयाकलापबारे कुनै पनि माध्यमबाट व्यवस्थापनलाई जानकारी वा सूचना वा उजुरी प्राप्त भएमा, कुनै विषयमा सत्यतथ्य पता लगाउन आवश्यक देखिएमा, अनुसन्धान तहकिकात गर्ने अखितयार प्राप्त निकायले संस्थाको कुनै काम कारबाही वा वित्तीय कारोबार सम्बन्धमा जाँचबुझ, अनुसन्धान वा कानुनी प्रकृया सुरु गरेको कुनै पनि माध्यमबाट जानकारी प्राप्त भएमा, आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागले संस्थाको आन्तरिक काम कारबाही र वित्तीय कारोबारमा कुनै अनियमितता वा अपचलन भएको र सम्पत्तिमा हानी नोक्सानी भएको वा हुन सक्ने कुनै पनि माध्यमबाट जानकारी प्राप्त गरेमा, नेपाल राष्ट्र बैंकको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणका क्रममा कुनै अनियमितता वा अपचलन वा सम्पत्ति हानी नोक्सानी भएको कैफियत, सुभाव वा प्रतिवेदन प्राप्त भएमा वा बाह्य लेखापरीक्षकले संस्थाको काम कारबाहीमा कुनै अनियमितता भएको विषयमा सञ्चालक समितिलाई जानकारी गराई त्यस्तो विषयमा छानबिन गर्न व्यवस्थापनलाई निर्देशन प्राप्त भएमा वा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र वा नेपाल राष्ट्र बैंकजस्ता अखितयार प्राप्त निकायबाट कुनै विषयमा छानबिनका लागि निर्देशन वा अनुरोध भई आएमा आन्तरिक छानबिन गर्नुपर्ने हुन्छ।

छानबिन प्रकृया

➤ छानबिन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनासाथ संस्थाको अखितयार

प्राप्त निकायले छानबिन समिति गठन गर्ने वा छानबिनकर्ता मनोनयन गरी छानबिन गर्नुपर्ने विषयवस्तु, उक्त विषयमा तत्काल प्राप्त प्रारम्भिक जानकारी, समयसीमा र छानबिन गर्ने स्पष्ट अधिकारसहितको लिखित कार्यादेश दिनुपर्दछ । छानबिन कार्य स्थलगत र गैरस्थलगत आधारमा हुन सक्दछ । गैरस्थलगत छानबिन गराउनुपर्ने भएमा सो कुरा लिखित कार्यादेशमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

- छानबिनको कार्यादेश प्राप्त गरेपछि छानबिनकर्ताले वस्तुस्थितिको अध्ययन, तथ्य प्रमाण सङ्कलन, छानबिन, परीक्षण, अध्ययन तथा विश्लेषण र प्रतिवेदन लेखन तथा हस्तान्तरणसहितको छानबिन कार्ययोजना तयार गर्नुपर्दछ ।
- छानबिनकर्ताले छानबिनको प्रयोजनका लागि आवश्यकतानुसार संस्थाको कुनै कार्यालय वा समितिमा रहेका सक्कल कागजातहरू, डिजिटल वा भौतिक अभिलेख तथा विवरण वा छानबिन गर्नुपर्ने कुनै मालवस्तु माग गर्ने, नगद तथा ढकुटी जिम्मा/नियन्त्रणमा लिने, परीक्षण गर्ने, गर्न लगाउने, मुचुल्का बनाउने, संस्थाका पदाधिकारी वा कर्मचारी र छानबिनसँग सम्बन्धित ग्राहक वा अन्य सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँग लिखित वा मौखिक जानकारी वा लिखित बयान लिन सक्दछन् । गैरस्थलगत छानबिनका ऋममा समेत छानबिन समिति वा छानबिनकर्ताले सम्बन्धित अभिलेख तथा विवरण, कागजात, मालवस्तु वा व्यक्ति वा बैंकिङ इलेक्ट्रोनिक डाटाबेस फिकाई छानबिन तथा अनुसन्धान गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- छानबिनका सिलसिलामा ग्राहकको निष्केप, कर्जा खाता वा अन्य सेवा तथा सुविधा रोक्का नराखेमा संस्था तथा ग्राहकलाई हानी नोक्सानी हुने र छानबिन कार्य प्रभावित हुने देखिएमा छानबिन समिति वा छानबिनकर्ताले तत्काल त्यस्तो खाता, सेवा तथा सुविधा रोक्का राख्न संस्थाको सम्बन्धित कार्यालयलाई अनुरोध गरी सम्बन्धित कार्यालयले उक्त खाता, सेवा तथा सुविधा तत्काल रोक्का राख्नी सो को जानकारी व्यवस्थापनलाई गराउनुपर्दछ । रोक्काको प्रयोजन समाप्त भएपछि रोक्का राख्ने निकायले त्यस्तो खाता, सेवा तथा सुविधा फुकुवा गर्नुपर्दछ ।
- छानबिनका ऋममा छानबिनकर्ताले आफ्नो जिम्मा वा नियन्त्रणमा लिएको सक्कल कागजात वा नगद वा जिन्सी माल वस्तुको अभिलेख वा पञ्जिका बनाई सुरक्षित राख्ने र प्रयोजन समाप्त भएपछि सम्बन्धित कार्यालय वा व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नुपर्दछ ।
- सम्बन्धित कार्यालय प्रमुख र कर्मचारीले छानबिन कार्यमा आवश्यक सहयोग र समन्वय गर्नुपर्दछ । छानबिन कार्यमा अवरोध वा असहयोग गरेमा त्यस्ता पदाधिकारी वा कर्मचारीमाथि संस्थाको प्रचलित कर्मचारी विनियमावली बमोजिम विभागीय कारबाही र थप प्रशासनिक तथा कानुनी कारबाही हुन सक्दछ । बाट्य व्यक्तिद्वारा छानबिन कार्यमा बाधा अवरोध सिर्जना गरेमा तत्काल प्रशासनिक तथा कानुनी

कारबाहीको प्रकृया अघि बढाउन सकिन्छ ।

- छानबिनको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित कर्मचारी वा अन्य सम्बद्ध व्यक्तिका कारण छानबिन प्रभावित हुने वा प्रमाण नष्ट हुने वा सम्बन्धित कर्मचारी वा व्यक्ति भाग्न उम्कन सक्ने देखिएमा तत्काल त्यस्ता कर्मचारीलाई निलम्बन गर्ने, जिम्मेवारीबाट हटाउने, सरुवा गर्ने वा त्यस्ता कर्मचारी वा सम्बद्ध व्यक्तिलाई भाग्न, उम्कन नदिने व्यवस्था प्रिलाउनु पर्दछ ।
- वस्तुस्थिति अध्ययन एवं तथ्य प्रमाण सङ्कलनका ऋममा छानबिनकर्ताले आवश्यकताअनुसार स्थानीय व्यक्ति, संस्था, जनप्रतिनिधिहरू वा सरकारी निकायसँग जानकारी वा सहयोग माग गर्न सक्दछन् ।
- आधिकारिकता यकिन गर्न आवश्यकताअनुसार कागजात, अभिलेख तथा माल वस्तुहरू विशेषज्ञ मार्फत जाँच परीक्षण गर्नुपर्दछ ।
- प्रचलित कानुनबमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गर्ने अछितयार प्राप्त निकायबाट अनुसन्धान तहकिकात भइरहेको विषयमा आन्तरिक छानबिन गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित निकायसँगको समन्वयमा छानबिन गर्नुपर्दछ ।
- छानबिन कार्य समाप्त नहुँदै कानुनी तथा प्रशासनिक कार्यबाही अघि बढाउनुपर्ने भएमा छानबिनकर्ताले तत्काल प्राप्त तथ्य प्रमाणका आधारमा प्रारम्भिक प्रतिवेदनसहित जानकारी गराउनुपर्दछ ।
- छानबिनका ऋममा प्राप्त तथ्य प्रमाणहरूको विस्तृत अध्ययन एवं विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्दछ ।
- छानबिन कार्यका लागि तोकिएको समयावधि व्यतीत भएको निश्चित समयावधिभित्र छानबिनका लागि खटाउने निकाय समक्ष छानबिन प्रतिवेदन तयार गरी पेस गर्नुपर्दछ ।
- व्यवस्थापनले प्रतिवेदन प्राप्त गरेपछि संस्थासँग सम्बन्धित प्रचलित कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम कार्यान्वयन गर्ने, गराउने र अछितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र वा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम भएको छानबिनको प्रतिवेदन वा जानकारी सम्बन्धित निकायलाई उपलब्ध गराउने र आलेप विभागमार्फत लेखापरीक्षण समितिलाई जानकारी गराउनुपर्दछ ।

छानबिन प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्ने कुराहरू

छानबिन गरिसकेपछि व्यवस्थित छानबिन प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ । प्रतिवेदनको प्रारम्भमा छानबिनका लागि खटाउने निकाय, छानबिनको विषय, स्थान, छानबिनको समयावधि र अन्य कार्यादेशबाटे उल्लेख गर्दै छानबिन विधिका बारेमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । त्यसपछि छानबिन गरिएको विषयवस्तु र घटनाबाटे तथ्यगत रूपमा उल्लेख गर्ने । प्रतिवेदनमा छानबिनसँग सम्बन्धित कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाका बारेमा चर्चा गर्दै छानबिनको विस्तृत विवरण सिलसिलेवार रूपमा

उल्लेख गर्नुपर्दछ । छानबिनबाट पता लागेको यथार्थ तथ्य र त्यसले पार्न सब्ने प्रभाव उल्लेख गर्दै सोको आधारमा छानबिनको निष्कर्ष, राय, ठहर तथा सिफारिस उल्लेख गर्नुपर्दछ । छानबिनका क्रममा सझकलित तथ्य प्रमाणहरू प्रतिवेदनको अन्त्यमा अनुसूची बनाई पञ्जिकासहित समावेश गर्नुपर्दछ ।

छानबिनकर्ताले पालना गर्नुपर्ने आचार संहिता

छानबिन गर्दा निश्चित आचार संहिताको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । छानबिनकर्ताले छानबिनका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आफ्लाई लाभ हुने र बैंकको हित विपीत हुने वा हानी नोकसानी हुने कुनै पनि किसिमको कार्य गर्नु, गराउनु हुँदैन । छानबिन कार्य गर्ने व्यक्तिको परिवारको सदस्य वा नजिकको नातेदार वा आफ्नो वित्तीय स्वार्थ रहेको कर्मचारी वा ग्राहकसँग सम्बन्धित संस्थाको काम कारबाही वा वित्तीय कारोबारसम्बन्धी विषयमा छानबिन गर्नुहुँदैन । छानबिन गराउने निकाय, छानबिनका लागि खटिएका व्यक्ति वा छानबिन कार्यसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले छानबिनसम्बन्धी विषय, प्रचलित कानूनबमोजिम ग्राहकको सूचना र कारोबारको गोपनीयता कायम राख्नुपर्दछ । त्यसै गरी छानबिन गर्दा संस्थाको कर्मचारी विनियामावलीमा उल्लिखित आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाको पूर्ण रूपमा परिपालना गर्नुपर्दछ । छानबिनका सिलसिलामा प्राप्त सूचना तथा जानकारीहरू आफ्नो व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नुहुँदैन । संस्थाको कर्मचारीले विगतमा आफैले गरेको कामको छानबिन गर्नुहुँदैन । छानबिनका क्रममा उच्च नैतिक आचरण तथा असल चारित्रिक व्यवहार कायम गर्नुपर्दछ । छानबिन गर्ने व्यक्तिले नियमानुसार तोकिएको सेवा, सुविधाबाहेक छानबिन गरिएको कार्यालय, त्यस कार्यालयका कुनै कर्मचारी वा ग्राहक वा छानबिनसँग सम्बद्ध अन्य कुनै व्यक्ति वा संस्थाबाट कुनै किसिमको वित्तीय वा गैरवित्तीय लाभ तथा सुविधा ग्रहण गर्न वा कुनै मूल्यको उपहार, वस्तु तथा सेवा र सुविधाहरू स्वीकार गर्नुहुँदैन । छानबिन गर्ने व्यक्तिले कसै उपर कुनै पनि किसिमको मानसिक वा शारीरिक त्रास, दबाब

वा प्रलोभनमा पार्नुहुँदैन र कसैलाई कुनै पनि कार्य गर्न वा नगर्न बाध्य पार्नुहुँदैन । त्यसै गरी छानबिन कार्य कसैको अनुचित दबाब वा हस्तक्षेपबाट मुक्त रही स्वायत्त, स्वतन्त्र र निष्क्र रूपमा गर्नुपर्दछ । छानबिन गर्दा कुनै जाति, भाषा, धर्म, सम्प्रदाय, क्षेत्र, वर्ण, लिङ्ग वा वैचारिक आस्थाका आधारमा कसै उपर कुनै पनि प्रकारको भेदभाव गर्नुहुँदैन । कुनै पनि विषयमा सोधुपछ वा बयान गर्दा, गराउँदा शिष्ट र मर्यादित भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको व्यवसाय विस्तार एवं प्रबद्धनसँगै जोखिम नियन्त्रण वित्तीय स्थायित्वका लागि अपरिहार्य रहेको छ । जोखिम नियन्त्रणका सन्दर्भमा बैंकिङ जगतमा विभिन्न अध्ययन एवं अभ्यासहरू भएका छन् । वित्तीय कारोबारलाई स्वस्थ, दिगो र भरपर्दो बनाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले पछिल्लो समयमा BASEL III लागू गरेको छ, जसका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय अवस्थाको मापन गरिन्छ । कर्ज जोखिम (Credit Risk), तरलता जोखिम (Liquidity Risk), बजारसम्बन्धी जोखिम (Market Risk) र कारोबारसम्बन्धी जोखिम (Operational Risk) विश्लेषणका साथै जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणसम्बन्धी नीतिगत मार्गदर्शनअनुरूप नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने व्यवस्था छ । त्यसै गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमित आन्तरिक लेखापरीक्षण र वार्षिक रूपमा हुने बाह्य लेखापरीक्षणको माध्यमबाट समेत कारोबारमा निहित जोखिम मापन तथा विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । यी नीतिगत मार्गदर्शन र अभ्यास मात्र कारोबारसम्बन्धी जोखिम नियन्त्रणका लागि पर्याप्त नभई तत्काल घट्ने घटना वा कुनै खास काम कारबाहीका सन्दर्भमा कारोबारमा निहित अनियमिता, अपचलन, उजुरी तथा गुनासोका विषयमा आन्तरिक छानबिन गर्नुपर्ने हुन्छ । जसका माध्यमबाट तथ्यको पहिचान गर्न, संस्थागत सुशासन कायम गराउन र जोखिम न्यूनीकरण गर्नमा मद्दत पुग्नुका साथै कानुनी प्रक्रिया र दण्ड सजायका लागि आधारसमेत खडा हुन्छ ।

कोभिड-१९ : विकास र समृद्धिको नवीनतम प्रस्थान बिन्दु

मुकुन्द अर्याल*

टक्क रोकिऊ, हेर, पर्ख, घोल्तिएर सोच, दीर्घकालीन सोच, योजना बनाउ, अनि मात्र अधि बढ।

अहिले मानव सभ्यतालाई कोभिड-१९ को रातो बत्तीले दिएको सङ्केत हो यो ।

यत्रो भौतिक विकासका बिच पनि कोभिड-१९ को अदृश्य विषाणु विश्वकै मानव जातिको अस्तित्वमा एक प्रश्न चिन्ह बनेर उभिएको छ । मानव अस्तिव नै सङ्कटमा रहेको यस कठिन वेलामा सम्पूर्ण भौतिक विकासको फाइदा लिने मानव जाति उपर नै नियतिले वर्तमान विषम परिस्थितिका कारक तत्त्वहरूबारे गहन अध्ययन, अनुसन्धान, चिन्तन, मनन गरी आगामी बाटो पहिल्याउने अहम् जिम्मेवारी सुन्पेको छ ।

विकास समृद्धिको मानकबारे पुनर्विचार

हामी अहिलेसम्म विकास समृद्धिलाई आर्थिक वृद्धिका गणितीय मापदण्डमा तौलने परिपाटीमा रम्पाँ । के मानव जीवनका महत्त्वपूर्ण पहलुका रूपमा रहेका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आध्यात्मिक, प्राकृतिक, पर्यावरणीय पक्षहरूको ऋमागत र सन्तुलित विकासको सुनिश्चितता महसुस गर्न सकिने विकास र समृद्धिको गुणात्मक अवस्थालाई अझकमा नापे परिपाटी र सोही पद चिन्हमा हामीले हिँडेको समृद्धिको मार्ग सही थियो ?

आजको यो अवस्थाले सहजै बताउँछ हामीले पछ्याएको पथ सही सृजनशील दिशामा रहेनछ । आज भगवान्नले या प्रकृतिले निःशुल्क उपहारका रूपमा दिएको अक्सिजन जोगाउने पर्यावरणको रक्षा गर्न नसकदा अक्सिजनका सिलिन्डर बोक्नुपरेका वेला सबैलाई महसुस भएको हुनुपर्दछ विज्ञानले मात्र अक्सिजनका सिलिन्डरहरू उत्पादन गर्न सकदो रहेछ, नकि अक्सिजन । विज्ञानले बिजुली उत्पादन गर्न सकदो रहेछ, नकि पानी । आज समृद्धिको चरम सीमामा पुगेका देशका नागरिक र विकासको पिंधमा रहेका नागरिक कुनै न कुनै तापबाट (आध्यात्मिक, भौतिक, दैविक) अछुतो छैनन् । तर यदि यी दुवैको खुसी सुचकाइक नापाँ भने विकास समृद्धिमा पछि परेका मानिसहरू अगाडि रहेको पाइन्छ । यसैबाट थाहा हुन्छ हामीले आजसम्म तय गरेको विकास समृद्धिको यात्रा गन्तव्यहीन यात्रा शिवाय केही थिएन । कहाँ चुन्पाँ हामी ?

विकास भन्नासाथ भौतिकमात्र बुझ्नु मानव जातिको ठुलो कमजोरी हो । शरीरको विकासका लागि स्थूल शरीरको रक्षा, सम्भारका साथसाथै मन, बुद्धि, चेतनाको परिष्कार पनि उत्तिकै आवश्यक छ । ठिक यसै गरी विकास र समृद्धिका लागि भौतिक र अभौतिक यानि आध्यात्मिक विकास पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यी दुइको सन्तुलन मिलाएर अधि बढन नसकेको परिणति हो अहिलेको अवस्था । आध्यात्मिक विकासको सम्बलविना निस्केको हाम्रो भौतिक तिर्थाटन पिलिग्रिम्स प्रोग्रेसमा (विश्वका कैयन् तीर्थहरू घुम्न निस्केको एक तिर्थालु बिच बाटोमा नै मृत्युवरण गर्न बाध्य भएको एक अझ्ग्रेजी कथाको शीर्षक)

टुड्गिएको वर्तमान अवस्थामा विभिन्न प्रारूपबारे चर्चा गर्नु प्रासङ्गिक हुने छ ।

उच्च भौतिक विकासको प्रारूप

वस्तुहरूले मात्र मानिसमा खुसी र आनन्द ल्याउँछ । पैसामार्फत खुसी र आनन्द किन्न सकिन्छ भने दर्शनमा आधारित यस विकासको प्रारूपले मानव जातिलाई खुसी एवं आनन्द त दिन सकेन नै, बरू मानव मानवबिच आर्थिक विषमताको खाडल बढाउँदै लयो । मान्छे मान्छेबिच मैत्रीभाव हरायो । प्राकृतिक स्रोतको अत्यधिक दोहन र प्रदूषणका कारण कैयन् जीवजन्तुको अस्तित्व सङ्कटमा पर्नुका साथै मानव स्वास्थ्यमा समेत गम्भीर आघात प्यो । मानस शुद्धिमा ध्यान नदिंदा मानसिक अपवित्रताका कारण मानसिक समस्याहरू बढे, आत्महत्या बढे । उच्च भौतिक वृद्धिको अन्ध दौडले कैतै कैतै फिरो आर्थिक वृद्धि दिए पनि खुसी र आनन्द दिन सकेन नै । उल्टै कोभिड १९ को प्राणघातक कोरासमेत मानव जाति उपर बर्सन थाल्यो ।

उच्च आध्यात्मिक विकासको प्रारूप

विकासको यो प्रारूपले विज्ञानलाई भन्दा ज्ञानलाई बढी महत्त्व दिन्छ । भौतिक विकासमा भन्दा मानसिक सन्तुष्टिमा बढी महत्त्व दिन्छ । प्राचीन कालमा अपनाइएको विकासको यो प्रारूप आत्मनिर्भरता एवं वैदिक अर्थतन्त्र (गौपालन कृषि) मा आधारित भएकाले तत्कालीन अवस्थामा यो प्रारूप अत्यन्त प्रतिफलदायी थियो, तर कालान्तरमा मानव जातिको जनसङ्ख्या वृद्धि र आध्यात्मिक अनुशासन नान्धे प्रवृत्तिले यो प्रारूपलाई निकम्मा बनाउने काम पनि मानव जातिबाटै भयो । गौपालनको स्थान गौवध, सबै प्राणीको रक्षा गर्ने जिम्मेवारी रहेको मानिसबाटै सबैको हत्या, कृषिलाई या त उपेक्षा भाव, या त उत्पादन वृद्धिका निमित्त विषादीको प्रयोग जस्ता कदमबाट विकासको यो प्रारूप क्षीण हुँदै गयो । परिणाम हाम्रो सामु छ, वैदिक ज्ञान र अभ्यासको उद्गमस्थल हाम्रो देश आज दश भागमा १ भाग अन्न निर्यात गर्ने ९ भाग आयात गर्ने नियति भोग्न विवर छ ।

उच्च आध्यात्मिक उच्च भौतिक वृद्धिको प्रारूप

वास्तवमा हरेक विकासको लक्ष्य खुसी, आनन्द दिनु हो । भौतिक विकास भौतिक आवश्यकता पूर्ति गर्दै मानव जातिको जीवन रक्षा गर्ने साधन हो भने मानव जातिलाई खुसी र आनन्द प्रदान गर्ने माध्यम हो आध्यात्मिक विकास । विकासको यो प्रारूप मानव जातिका लागि श्रेयश्वर प्रारूप हो । यो प्रारूप कठिनजस्तो लागे पनि दुवैलाई समन्वय गर्न सकियो भने मानिसका आवश्यकता पूर्ति गर्दै शान्ति, खुसी तथा आनन्दलाई अधिकतम बनाउन सकिन्छ । उदाहरणका लागि भोको मान्छेले ध्यान गर्दा नलागेकोमा एक महिलाले दिएको खाने कुरा खाएपश्चात् प्रज्ञान बुद्धत्व प्राप्त गरेका थिए । यसै गरी ध्यान योगको अभ्यासबाट उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सकिन्छ । निःसन्देह भौतिक वस्तुले मानसिक, शारीरिक

* पूर्व वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

आवश्यकता पूरा गर्दछन्, तर यसैमा मात्र भर पर्दा खुसी र आनन्द पर-पर भालू। खुसी र आनन्दका लागि भौतिक आवश्यकतापूर्तिका साथै सहनशीलता, धैर्यता, इमान्दारिता, मेहनत, परोपकार, अहिंसा, सेवा, आपसी प्रेम, सद्भाव लगायतका आध्यात्मिक साधनबाट परिष्कृत, परमार्जित हुने आत्मबोध र चेतना उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छन्।

भौतिक आधारमा आर्जेको आयबाट सृजित करको माध्यमबाट र आध्यात्मिक आधारमा जकात, दान, चन्दबाट पुनर्वितरण पक्ष सबल भई माछे मान्छेबिच रहने असमानताको खाडल सँझिरन्छ। अर्थशास्त्रले कुन उत्पादन राप्नो, कुन नराप्नो नभनी बजारयोग्य वस्तु उत्पादन, त्यसको बिक्री र त्यसबाट सिर्जित करबाट मानव कल्याणबारे सोच्छ भने अध्यात्म तथा नीतिशास्त्रले राप्नो काम मात्र गर्ने प्रोत्साहित गर्दछ। धूम्रपान, मद्यपान, लागुपदार्थ सेवन, देह व्यापार (पुरुष महिला दुवै) बाट मानव जातिलाई निरुत्साहित गर्दै स्वच्छता, पवित्रता, सदाचार, इमान्दारिता, मेहनत, लगन, पेसाप्रतिको बफादारिता तर्फ उत्प्रेरित गर्दछ। पुनरुत्तिक गरिहुनुपरेन मानव जातिको उच्चतम हितका लागि विकासको यही प्रारूप श्रेयकर छ। यसको उदाहरण भेट्न धैरै माथापच्चसी आवश्क छैन। भौतिक रूपमा अमेरिका समृद्धशाली मुलुक भए पनि त्यहाँका जनता त्यति खुसी छैनन्। कोभिड-१९को प्रहारबाट सबैभन्दा बढी प्रताडित हुने देश अमेरिका नै हो। अर्कोतीर भुटान कम विकसित देश भए तापनि अध्यात्म र भौतिकताको सन्तुलित विकास भएकाले खुसी र शार्नितको सुचकाइकमा संसारकै १८ औं स्थानमा रहन सफल छ।

डी ग्रोथ प्रारूप

कोभिड-१९ को कडा भट्कापश्चात् विकासका अध्येताहरूले डी ग्रोथ नाम दिइएको विकासको नवीनतम प्रारूप बजारमा ल्याएका छन्। प्राकृतिक स्रोतको चरम दोहनमार्फत गरिएको विकासलाई वास्तविक अर्थमा आर्थिक वृद्धि विकास मान्न नसकिने र यस्तो विकास भन् विनाशकारी भएकाले यो अवधारणा खारेज गर्नुपर्ने बुलन्द आवाजसहित डी ग्रोथ अभियन्ताहरू आएका छन्। संसारका हजारभन्दा बढी व्यक्ति एवं संस्थाको हस्ताक्षरसहित करिब आठ महिना अघि सार्वजनिक गरिएको एक खुलापत्रमार्फत उनीहरूले प्राकृतिक स्रोतको चरम दोहन गर्दै हासिल गरिने आर्थिक वृद्धिका आकाइका चुलिँदै गए कोरोनाजस्ता महामारी फरक घन्तव र परिवर्तित रूपमा दोहरिइरहने चेतावनी विश्व मानव समुदायलाई दिएका छन्।

डी ग्रोथका अभियन्ताहरूले यथार्थित बदल्न निम्न ५ उपाय सुझाएका छन् :

- (१) आर्थिक व्यवस्थाको केन्द्रमा वृद्धि होइन जीवन हुनुपर्ने, स्वास्थ्य, शिक्षा र पर्यायवरणमैत्री कृषिलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने, फोसिल, फ्युल उत्पादन र सैन्य शक्तिमा लगानी तुरन्त बन्द गर्ने।
- (२) असल जीवनका लागि अत्यावश्यक कामको परिहाचान गर्ने, श्रमको उचित बाँडफाँटको व्यवस्था मिलाउने, काममा अशक्त र वज्ज्वतीकरणमा परेका मानिसलाई उचित व्यवस्थापन गर्ने।
- (३) युनिभर्सल बेसिक सर्विस र युनिभर्सल बेसिक इन्कमजस्ता प्रावधानको कार्यान्वयन गरेर अत्यावश्यक वस्तु र सेवाको पहुँच सबैमा विस्तार गर्ने, खाना, नाना, छाना, सुक्षा, सम्मानपूर्ण इज्जतिलो जीवनको पहुँचबाट कोही वज्ज्वत हुन नपर्ने अवस्थाको निर्माण गर्ने, न्यूनम र अधिकतम आयको लोकतान्त्रिक व्याख्या गरिनुपर्ने।
- (४) ठुला व्यापारिक घराना र मल्टिनेशनल कंपोरेटहरूको दबदबा अन्त्य हुनुपर्ने, पर्यावरणीय र नारीवादी मुद्दाहरू सम्बोधन गर्दै समाजको लोकतान्त्रिकरण गर्नुपर्ने।

(५) पुनर्वितरण एवं न्यायका लागि भिन्न पुस्ता, भिन्न मुलुक, भिन्न समूहहरूका बिच सहकार्यका मञ्चहरू बन्नुपर्ने।

डी ग्रोथ र नेपाली सन्दर्भ

दोहोरो आर्थिक वृद्धिको मुन्दर सपनाको बयेली खेल्दै करिब ०.६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हात परेको नेपालको वर्तमान अर्थतन्त्रमा डी ग्रोथको बहस प्रसङ्ग उदारवाद, पैंजीवाद र समाजवादको त्रिवेणीमा स्मलिलाईका धेरैलाई फिका लागे पनि यसको आर्थिक व्यवस्थाको केन्द्रमा वृद्धि होइन जीवन हुनुपर्ने, स्वास्थ्य शिक्षा र पर्यावरणमैत्री कृषिलाई जोड दिनुपर्ने, श्रमको उचित बाँडफाँट हुनुपर्ने, अशक्त र वज्ज्वतीकरणमा परेकालाई उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, अत्यावश्यक वस्तु र सेवाको पहुँच सबैमा विस्तार गर्ने लगायतका महत्वपूर्ण अवयवहरू कार्यान्वयनमा ध्यान जाने पर्दछ। डी ग्रोथ विकास विरोधी अवधारणा नभई प्रकृति र मानवविचको सम्बन्ध सेतु सबल बनाउँदै सन्तुलित दिगो विकास हासिल गर्ने अवधारणा रहेको सन्दर्भमा नेपाल यसबाट तर्सनुको साटो यसका सकारात्मक सुझावहरू कार्यान्वयनमा लैजानु उचित हुन्छ। नेपालले कमितमा पनि अहिले विकासको अन्धाधुन्द स्क्याप्टर चलाउनुभन्दा प्रकृति, वातावरणमैत्री विकास आयोजनालाई प्राथमिकतामा राख्नी अघि बढेमा डी ग्रोथका निमित नेपालले विश्वमञ्चमा आवाज उठाउने नैतिक साहस र बल प्राप्त गर्ने छ। विकसित गष्ट्रहरूको हर्कतबाट सिर्जित अत्यधिक कार्बन उत्सर्जन, ग्लोबल वार्मिङ जस्ता पर्यावरणीय जटिलताबाट प्राकृतिक संशाधनको कम दोहन गरेको नेपालले बद्दो तापमानबाट हिमालको उचाइ घट्ने, मौसमी प्रतिकूलता बढ्ने जस्ता नकारात्मक प्रभाव भेल्नुपरेका सन्दर्भमा डी ग्रोथको अवधारणा विश्वले अपनाए नेपाललाई कुनै घाटा नभई फाइदा नै हुने कुरामा सन्देह छैन।

नेपाली अर्थतन्त्रको आगामी बाटो

दशकाँ यताका विकास र समृद्धिका बहसबिच पनि न आत्मिक सन्तुष्टि, न भौतिक समुनाति भोगिरहेको नेपाली समाजमा समृद्धि र विकासका चर्चा, परिचर्चा फगत सार्वजनिक खपतका विषय लान्न सक्छन् आममानिसलाई। किनकी आममानिसले विकासका गफहरू पत्याउने छोडेका छन्। विश्वसनीयताको स्थिति यस्तो भए पनि प्रकृति, वातावरणमैत्री विकासको अवधारणालाई अब सार्थकता दिनुपर्ने गुरुतर जिम्मेवारी विशेष गरी युवापुस्ताको काँधमा आएको छ। आगामी दिनमा नेपाली अर्थतन्त्रलाई सही दिशा दिन सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको निम्न कुरामा ध्यान जानु आवश्यक छ।

(१) सुदूर स्थायी राजनीतिक पद्धतिको शिलान्यास र राजनीतिक स्थिरताको विकास

अत्यन्त लज्जास्पद विडम्बना हामीले वि.सं. १९९७ साल यताको सय वर्ष राजनीतिक पद्धति स्थापनाको अलमलमै बितायाँ। आज पर्यन्त सबैलाई स्वीकार्य राजनीतिक पद्धति शिलान्यास हुन सकेको छैन। अब ढिलो गर्नु हुँदैन। अधिकांश जनताको भावना प्रतिबिम्बित हुने कल्याणकारी (आय र न्यायमा सबैको समान पहुँच रहने) राज्य व्यवस्थाको शिलान्यास गरी राजनीतिक स्थिरताको बीजारोपण गर्नुपर्दछ। वर्तमानको इतिहासमै सर्वाधिक सबल मानिएको सरकार पनि अस्थिरताको भुमरीमा स्मलिलाईको परिवेशमा आमनिर्वाचनबाट कार्यकारी प्रधानमन्त्रीको चयन, जनमतको सम्मान गर्दै सङ्गीय पुनर्संरचनामा परिमार्जन लगायतका कदमबाट राजनीतिक स्थिरता हासिल गर्न सकिने पर्याप्त सम्भावनाहरू रहेका छन्। लोकतन्त्रको विकल्प कुनै तानाशाही या राजशाही नभइकन परिष्कृत लोकतन्त्र मात्र भएको यथार्थलाई आत्मसात गर्दै सुदूर राजनीतिक पद्धतिको शिलान्यास आजको पहिलो आवश्यकता हो, जसका आधारमा राजनीतिक स्थिरता सुदूर गर्न सकियोस्।

(२) विश्व रड्गमञ्चमा असंलग्न शालिन उपस्थिति

विश्वके दुई शक्ति राष्ट्रको बिचमा रहेको रणनीतिक महत्वको स्थानमा रहेको नेपाल विश्व सम्बन्ध व्यवस्थापनमा खरो उत्रन नसके यसका सबै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक लक्ष्यहरू सानो हुरी बतास पर्ने सहन नसको बालुवाका थुप्रा हुने हुँदा यो सम्बन्ध व्यवस्थापनलाई नेपालले उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । आज बीआरआई भोलि बाटो बिराई, आज एमसीसी भोलि खालि सिसीको निर्यातबाट देशलाई जोगाउन भरसक यस्ता सम्झौतामा हातै नहाल्ने, हात हाले देशको राष्ट्रिय अखण्डता स्वाभिमानमा धक्का नपुग्ने सुनिश्चितता भएपछि मात्र सम्झौता गर्ने परिपाटी सुरु गरिनुपर्दछ, ताकी अन्तर्राष्ट्रिय शक्ति केन्द्रहरूको क्रीडास्थल बनबाट देशलाई जोगाउन सकियोस् ।

(३) विकासको प्राथमिकीकरण

नेपालको हालको विकासको प्राथमिकता के हो भन्ने कुरामा यहाँका राजनीतिक शक्तिहरू र सरकार यकिन हुनुपर्दछ । यथासम्भव यसमा राष्ट्रिय सहमति जुटाउने प्रयास गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

(४) कृषिको आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण

विगतमा कृषि प्रधान रहेको, कृषि उपज निर्यात गर्ने तथ्यका बाबजुद हाल भारी परिमाणमा कृषि उपज आयात गर्नुपर्ने अवस्थालाई शीघ्रातीशीघ्र अन्त्य गर्ने प्रयास आजैबाट आरम्भ गरिनुपर्दछ । कृषिको आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरणमा यथासम्भव स्वदेशी लगानीकर्ताहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नु उचित हुन्छ ।

(५) निर्यात प्रवर्द्धन / आयात प्रतिस्थापन

हिउँ, पानी, घरेलु हस्तकला, जडीबुटी निर्यातयोग्य वस्तुको सूची लामो हुन सक्छ । निर्यात बढाउने, आयात घटाउने हरसम्भव प्रयत्नबाट वैदेशिक व्यापारलाई नेपालको पक्षमा त्याउनु अर्को महत्वपूर्ण कदम हो ।

(६) स्थानीय निकायहरूलाई उद्यम विकास केन्द्रमा रूपान्तरण

मुलुकभर रहेका ७५३ ओटा स्थानीय निकायहरूलाई त्यस पालिकाभित्र सम्भावना भएका साना तथा मझौला उद्योग पहिचान तथा प्रवर्द्धन गर्ने उद्यम विकास केन्द्रका रूपमा विकास गर्न सकेमा देशमा उत्पादन वृद्धिका साथै उपलब्ध श्रम शक्तिलाई विदेश पठाउने बाध्यताको अन्त्य हुन्छ ।

(७) पर्यटन प्रवर्द्धन

विश्वकै हिन्दुको आकर्षण केन्द्रका रूपमा पशुपतिनाथ, मुक्तिनाथ, बौद्ध धर्मावलम्बीको आस्था केन्द्रका रूपमा लुम्बिनी र प्राकृतिक छटायुक्त हिमाल, नदी, ताल, तलैया, बहुजातीय, बहु सांस्कृतिक नेपालमा बाह्य तथा आन्तरिक पर्यटन विकास गर्न राज्य र जनताले कुनै ठुलो मेहनत गर्नुपर्दैन । राज्यले केवल शान्ति र स्थिरता दिए हुन्छ, जनताले मुस्कानसहित हार्दिकता, आत्मियतासहितको आतिथ्यता दिए हुन्छ । स्याइजाको दुर्गम गाउँमा जन्मे हुर्केका स्व.क्याप्टन रुद्रमान गुरुडले नेपालभरि होम स्टेको दीप सल्काउन सकेको परिप्रेक्ष्यमा, राज्य र जनताको सामूहिक प्रयास भएमा आन्तरिक र बाह्य दुवै पर्यटनले गति लिने कुरामा सन्देह छैन ।

(८) वैदिक अर्थतन्त्रको अभ्यास

विश्वकै विभिन्न धर्म विश्वासीका आस्था केन्द्र भगवान् श्रीकृष्ण गाईका गोठाला थिए । दिनभर गाई चराउन बृन्दावन नामको जङ्ग गलमा जान्थे । तीन लोकका मालिक भगवान् श्रीकृष्णलाई कुनै भौतिक विपन्नता भएर गाई चराउन गएका होइनन् । सम्पूर्ण मानव जातिलाई आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको विकासको शिक्षा दिन यो लीला

देखाएका हुन् । गाईले दुध दिन्छ, जुन मानव स्वास्थ्यका लागि अत्यन्त उपयोगी हुन्छ । मल, गहुँत दिन्छ, जुन खेतीमा मलका रूपमा प्रयोग गर्न र ऊर्जाका रूपमा प्रयोग गर्न अत्यन्त उपयोगी हहन्छ । जुट कपासको खेती गरेर यसैबाट लुगा बनाउन सकिन्छ । यो एउटा उदाहरण मात्र हो । वैदिक अध्येताहरूको परामर्श लिए वैदिक अर्थतन्त्रका केही नमुनाहरू अभ्यास गरेमा ऋषिमुनिहरूको तप, ध्यानको केन्द्र नेपालले आर्थिक समुत्थानको लय लिन लामो समय लाग्दैन ।

(९) संवैधानिक अद्ग्रहरूको सबलीकरण

राज्य व्यवस्थालाई बलियो बनाउन सबल संवैधानिक अद्ग्राको महत्वपूर्ण भूमिका हुने हुँदा त्यसतर्फ सबै सरोकारवालाको ध्यान जानुपर्दछ ।

(१०) सदाचारको सुदृढीकरण

संवैधानिक अद्ग्रहरू, सरकार र कर्मचारीतन्त्रबाट हुने सबै खाले भ्रष्टाचार रोकन सक्षम, शक्तिशाली अराजनीतिक संरचना निर्माण आजको अर्को आवश्यकता हो ।

(११) कर्मचारीतन्त्रको अराजनीतिकरण

जनताले तिरेको करबाट तलब खाने कर्मचारीतन्त्र र सरकारी लगानीमा स्थापित सार्वजनिक संस्थामा कार्यरत कर्मचारी युनियनमार्फत राजनीतिमा संलग्न रहँदा जनताले पाउने सेवामा कमी आएको यथार्थ एकातर्फ छ भने कर्मचारी स्वयं विभक्त रहँदा संस्थाको उद्देश्य प्राप्तिमा गरिने सामूहिक प्रयत्नमा कमी आई कर्मचारीतन्त्र र सार्वजनिक संस्थाको समग्र उत्पादकत्व बढन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा कर्मचारीतन्त्रलाई सेवाग्राहीप्रति उत्तरदायी बनाउन यसको अराजनीतिकरण गरिनु आवश्यक छ ।

उपसंहार

करिब १० वर्षको सशस्त्र द्वन्द्व, पटक पटकको राजनीतिक आन्दोलन, आठ दशक यताको संवैधानिक सङ्घर्ष, वि.सं. २०७२ को महाभूकम्पको भटका पार गर्दै वर्तमान बिन्दुमा आएको नेपाली समाजलाई कोभिड-१९ ले डिप सक दिएको छ । कोभिड-१९ को यो डिप सकबाट शिक्षा लिई आगामी बाटो तय गर्नुपर्ने चुनौती सरकार, राज्यका सम्पूर्ण अद्ग्रहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, उद्यमी व्यवसायीहरू, राजनीतिकर्मीहरू, विभिन्न पेसा र व्यवसायमा स्वदेश तथा विदेशमा आबद्ध महानुभाव, नागरिक समाजदेखि सर्वसाधारणको काँधमा आएको छ ।

डी ग्रोथको खुलापत्रले दिएको प्राकृतिक म्रोतको चरम दोहन गर्दै हासिल गरिने आर्थिक वृद्धिका आकाइक्षा चुलैँदै गए कोरोनाजस्ता महामारी फरक घनत्व र परिवर्तित रूपमा बारम्बार दोहरिझरहने सङ्गीन चेतावनीको परिदृश्यमा वर्तमानले हामीलाई सुम्पेको उपरोक्तानुसारको गुरुतर जिम्मेवारी इमानदारीपूर्वक वहन गर्न नसकेमा हाप्रो पुस्ताका बाँकी जीवन कष्टकर हुने त छँदै छ, त्यसबाहेक पछाडिको पुस्ताबाट सबैभन्दा बढी श्राप व्यहोर्ने पुस्ता पनि हाप्रै हुने छ ।

(राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका पूर्व विरिष्ट प्रबन्धक अर्याल हाल श्री राधा माधव समिति, नेपालका प्रेस संयोजक रहेका छन्)

सन्दर्भ सामग्री

- प्रसाई. डा.देवीप्रसाद, सन्तुलित भौतिक आध्यात्मिक विकास ।
- बास्कोटा, कृष्णहरि, नेपाल बदल्ने प्रस्ताव ।
- प्रसाई, उज्ज्वल, डी ग्रोथको दुरुह बाटो, कान्तिपुर दैनिक ।
- अर्याल, दीनबन्धु, वैदिक समाजवाद

सस्तो कर्जा : कार्यान्वयनमै जटिलता

यज्ञ बज्जाडे*

पृष्ठभूमि

२०७२ वैशाखको विनाशकारी भूकम्पणिछि पीडितको आवास निर्माणका लागि राष्ट्र बैंकले २ प्रतिशत ब्याजदरमा पुनर्कर्जा प्रदान गर्ने घोषणा गयो । जसअनुसार काठमाडौं उपत्यकामा २५ लाख र मोफसलमा १५ लाख रूपैयाँ कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निर्देशन जारी भयो । भूकम्पबाट करिब ८ लाख आवासीय घर पूर्ण रूपमा ध्वस्त भएका थिए । तर करिब १६ सय ग्राहकले मात्र उक्त कर्जा पाए । लक्षित वर्गले कर्जा नपाएको गुनासो बढेपछि गत वर्षदेखि राष्ट्र बैंकले उक्त कार्यक्रम नै बन्द गयो ।

स्वदेशमै स्वरोजगार सिर्जना गर्ने उद्देश्यले सरकारले २०७५ कात्तिकमा ब्याज अनुदानको कृषि कर्जा समावेश गरी ७ शीर्षकमा सहुलियत ऋण कार्यक्रम ल्यायो । पछि तीन शीर्षक थपेर १० प्रकारको कर्जा कार्यक्रम बनाइयो । ती शीर्षकमा कर्जा प्रवाह भएका ऋणीलाई सरकारले ५ देखि ६ प्रतिशतसम्म ब्याज अनुदान दिन्छ । सुरुदेखि नै अपेक्षित रूपमा ती कर्जा प्रवाह हुन सकेन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्वस्फूर्त रूपमा कर्जा प्रवाह नगरेपछि राष्ट्र बैंकले हरेक बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा तोकिएको सझूल्यामा कृषिबाहेकका शीर्षकमा कर्जा प्रवाह गर्न निर्देशन दियो । त्यतिले पनि नपुणेपछि सरकारले बजेटमै समावेश गरेर हरेक वाणिज्य बैंकका शाखाले न्यूनतम १० र विकास बैंकका शाखाले ५ वटा सहुलियत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था घोषणा गयो । सो व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि राष्ट्र बैंकले २०७८ असारसम्मको समयसीमा दिएको छ । तर कोभिड-१९ को कारण देखाउँदै बैंकहरूले अपेक्षित रूपमा कर्जा प्रवाह गरेका छैनन् ।

राष्ट्र बैंकका अनुसार २०७७ कात्तिकसम्ममा ४६ हजार ३ सय ४३ ऋणीलाई सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह भई ७९ अर्ब ७५ करोड कर्जा बक्योता छ । यसमध्ये कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसाय कर्जामा मात्र २८ हजार ७ सय ६८ ऋणीलाई ६५ अर्ब ३० करोड कर्जा प्रवाह भएको छ । सहुलियतपूर्ण कर्जाका अन्य शीर्षकमा कुल १७ हजार ५ सय ७५ ऋणीले १४ अर्ब ४५ करोड रुपैयाँ कर्जा पाएका छन् । उल्लिखित कर्जामध्ये सबैभन्दा धेरै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले प्रवाह गरेको देखिन्छ । विनाधितो प्रवाह हुने यो कर्जामध्ये हालसम्म लगानीमा रहेको कुल कर्जाको करिब ५० प्रतिशत राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले मात्र प्रवाह गरेको दाबी छ । हालसम्म यो बैंकबाट १ हजार ७ सय ९० जना ऋणीले कुल करिब १ अर्ब ३८ करोड रुपैयाँ कर्जा सुविधा लिएको तथ्याङ्क छ । विपन्न, पिछिडिएको वर्ग, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रलगायतमा सस्तो ऋण सुविधा प्रदान गर्न राष्ट्र बैंकले पुनर्कर्जा कार्यक्रम ल्यायो । कोषमार्फत तोकिएको क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई राष्ट्र बैंकले सस्तो ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन थाल्यो । यो पुरानै कार्यक्रम भए पनि उद्देश्यअनुसार चल्न सकेन । पहुँचवाला र सक्नेले मात्र निरन्तर सुविधा पाउन थाले । वास्तविक पीडितसमक्ष कार्यक्रम

पुगेन । ती कमजोरी सुधार गर्न राष्ट्र बैंकले पटकपटक कार्यविधि परिमार्जन गर्दै आएको छ । पछिल्लो पटक कार्यविधि परिमार्जन गरी प्रतिव्यक्ति कर्जाको सीमा घटाइएको छ भने प्रादेशिक सन्तुलन मिलाउन खोजिएको छ । जसअनुसार पुनर्कर्जाको ७० प्रतिशत रकम एकमुष्ट बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई दिने व्यवस्था छ । हालसम्म राष्ट्र बैंकले करिब ८५ अर्ब रुपैयाँ स्वीकृत गरिसकेको छ । तर बैंकहरूले १० अर्ब रुपैयाँ मात्र प्रवाह गरेका छन् । यही कारण राष्ट्र बैंकका गर्भनर महाप्रसाद अधिकारीले सस्तो कर्जा प्रवाहमा बेवास्ता नगर्न सार्वजनिक रूपमै निर्देशन दिँदै आएका छन् । उल्लिखित उदाहरणबाट सस्तो कर्जा प्रवाह प्रभावकारी हुन नसकेको पुष्टी हुन्छ ।

के छन जटिलता ?

सस्तो ब्याजदरका कर्जा कार्यक्रममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सेवा शुल्क लगायत अन्य विभिन्न प्रकारका शुल्क उठाउन पाउँदैनन । आधार ब्याजदरमा तोकिएको प्रतिशत प्रिमियम जोडेर कर्जा प्रवाह गर्नुपर्छ । यस्तो प्रिमियम निकै कम हुन्छ । यस कारण अन्य कर्जामा जस्तो यो कर्जामा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई धेरै नाफा हुँदैन । यो कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था उत्साहित नहुनुको प्रमुख कारण यही हो ।

चालु आर्थिक वर्षको बजेटमार्फत सरकारले दुई प्रकारका सस्तो ब्याजका कर्जा कार्यक्रम घोषणा गरेको छ । कोभिड-१९ का कारण प्रभावित उद्योग तथा व्यवसायीलाई कर्मचारीलाई तलब प्रदान गर्न ५ प्रतिशत ब्याजदरको व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा र नवप्रवर्तनकारी (स्टार्टअप) व्यवसायीलाई दुई प्रतिशत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउने कार्यक्रम थाएको हो । यी सँगै अहिले सस्तो ब्याजदरमा कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यक्रम सझूल्या ५ पुगिसकेको छ । अपवादबाहेक सस्तो कर्जाका पुराना कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् ।

काठमाडौं उपत्यकालगायत तुला सहर बजारमा बस्ने पहुँचवाला र सीमित उद्योगी व्यवसायीले मात्र यी सुविधा उपभोग गरिरहेको गुनासाबारे राष्ट्र बैंक पनि जानकार छ । यही कारण पटक पटक नीतिगत व्यवस्था परिमार्जन गरी त्यसलाई प्रभावकारी बनाउन खोजिएको दाबी राष्ट्र बैंकले गर्दै आएको छ, तर अपेक्षित नजिता प्राप्त हुन सकेको छैन । हाल सञ्चालित पुनर्कर्जालगायत सहुलियत ब्याजदरका कार्यक्रम केन्द्रमा मात्र केन्द्रित रहेको, मोफसलका ग्राहकले ती सुविधा नपाएको, मोफसलमा बैंकका कर्जाचारीले सस्तो ब्याजको कर्जा लिन निरत्साहित गरिरहेको राष्ट्र बैंककै अध्ययन प्रतिवेदनले देखाएको छ । विगतका कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था हेर्दा सस्तो ब्याजदरको नयाँ कार्यक्रम पनि प्रभावकारी हुने सम्भावना न्यून रहेको यकिनका साथ भन्न सकिन्छ । नीति घोषणा गर्नु अघि आवश्यक पूर्व तयारी नहुने भएकाले लागू भएका कार्यक्रमको प्रभावकारितामा प्रश्न उद्देश्य र लक्षित वर्गमा पुऱ्याउन नसकिएको सत्य हो ।

* वरिष्ठ उपसम्पादक, कानूनितपुर दैनिक

वास्तविकता

विगतदेखि नै सहुलियतपूर्ण ब्याजदरका कार्यक्रमहरूमा सीमित वर्गको मात्र सिन्डिकेट (एकाधिकार) छ । यस कारण वास्तविक पीडित समक्ष कार्यक्रम पुच्याइँदैन । यदाकदा पुगिहाले नगन्य मात्र । त्यो एकाधिकार चिर्न सरकार र राष्ट्र बैंकले अझै सकेका छैनन् । सोही कारण ती व्यक्ति तथा समूहको सुभावका आधारमा नीति बनाइन्छ । नीति नै पक्षपाती भएपछि समानुपातिक परिणाम अपेक्षा गर्नु नै मूर्खता हो ।

अर्कोर्तफ बहुसङ्खयक लक्षित वर्गलाई यी कर्जा कार्यक्रमबाटे जानकारी नै छैन । नत सूचनामा उनीहरूको पहुँच छ, नत चासो । सरकार, राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थालगायत निकायले पनि उनीहरू समक्ष सूचना पुच्याउन सकेका छैनन् । बुहसङ्खयक त्यस्ता कार्यक्रम सरकारको निर्देशनमा राष्ट्र बैंकले कार्यविधि बनाउँछ र कार्यान्वयनका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निर्देशन दिन्छ । अहिले बैंकबिच तीव्र प्रतिस्पर्धा छ । शून्य मौज्दातको सामान्य बचत खाता खोल्न होस् वा अन्य कर्जा लिन आप्रह गर्दै बैंकका कर्मचारी घर घरमा पुग्छन् । तर ब्याज अनुदानको सहुलियत कर्जा कार्यक्रम ल्याएका छौं भनेर कुनै बैंकका कर्मचारी आउँदैनन् । नत एसएमएस नै आउँछ । किनकी यो सरकारको कार्यक्रम हो, जसको प्रभावकारी कार्यान्वयन नारेर पनि हुन्छ भन्ने बैंकहरूलाई राम्रोसँग थाहा छ । यस कारण अनेक बहनाबाजी गरेरै भए पनि बैंकहरूले सस्तो दरको कर्जा धेरै प्रवाह गर्न चाहैदैनन् ।

हाल भएका तथा नयाँ घोषित सस्तो दरका कार्यक्रम धेरै लघु तथा एसएमई लक्षित छन् । तर नेपालमा एसएमई क्षेत्रमा संस्थागत आधार (आवश्यक पूर्वाधार) नै निर्माण भएको छैन । उदाहरणका लागि नेपालमा विभिन्न प्रकारका एसएमई छन् । सबै एसएमईलाई पैसाकै खाँचो छैन । कसैलाई कच्चा पदार्थको खाँचो होला, कसैलाई दक्ष जनशक्तिको, कसैलाई बजारको त कसैलाई तालिम तथा सीप आदि । राज्यबाट बन्ने कार्यक्रमहरू समग्रतामा केन्द्रित हुन्छन् । अधिकांश कार्यक्रम दातृ निकायको निर्देशन तथा सुभावका आधारमा सहर बजारमा छलफल गरिन्छ । नीति बनाइन्छ । तीनले नेपालको एसएमईको वास्तविक धरातल प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैनन् ।

बैंकहरूलाई डर

अस्थिर राजनीतिक व्यवस्थाकै कारण बहुसङ्खयक सरकारी कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । विगतमा सरकारी स्वामित्वका बैंक तथा साना किसान सहकारी संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जा तत्कालीन सरकारले पटक पटक मिनाह गरिदिएको उदाहरण हामी सामु छ । नागरिकमा अझै पनि त्यो आस छ । यस कारण उनीहरूले कर्जा लिन्छन्, तर भुक्तानी गर्दैनन् । कुनै न कुनै समयमा सरकारले मिनाह गरिदिन्छ भन्ने उनीहरूलाई छ । यो डर बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पनि छ । यस कारण पनि यो कर्जा प्रभावकारी हुन सकेन ।

हरेक राजनीतिक परिवर्तनपछि नेपालमा नयाँ सरकार बन्ने गरेको छ । प्रायः यस्ता सरकारले नयाँ कार्यक्रम ल्याउँछन् । पुराना कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदैनन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यो कुरा बुझेका छन् । आज उनीहरूले कम नाफामा ज्युज्यान लगाएर सस्तो कर्जा प्रवाह गन्यो, भोलि सरकारले अर्को कार्यक्रम ल्याइदियो भने के गर्ने ? अर्थात् बैंकले राम्रो काम गन्यो, सरकारको कार्यक्रम सफल बनाउन सहयोग गन्यो भन्ने खालको मूल्याङ्कन पनि छैन । जसकारण बैंकहरू नियामक निकायको आँखा छल्ने, तर धेरै साधान स्रोत खर्चेर सस्तो

कर्जा प्रवाह गर्ने मनसायमा छैनन् ।

अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष नाफा हो । नाफा बैंकको पर्फर्मेन्स देखाउने प्रमुख सूचक पनि हो । सञ्चालक समितिको स्यावासी मात्र होइन, प्रमुख कार्यकारीदेखि उच्च व्यवस्थापनको जागिरको आयु पनि बैंकको नाफासँग जोडिएको हुन्छ । अब बैंक व्यवस्थापनले संस्थासँग आफ्नो भविष्य नहेरी सरकारको कार्यक्रम सफल बनाएर किन लाग्ने ?

नीतिगत अपेक्षा

हाल सञ्चालनमा रहेको ब्याज अनुदानको सहुलियत कर्जामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आधार ब्याजदरमा बढीमा २ प्रतिशत प्रिमियम जोडेर मात्र कर्जा प्रवाह गर्न पाउँछन् । आधार ब्याजदर बैंकपिच्छे फरक हुन्छ । आधार दर कम हुने बैंकमा सस्तो र धेरै हुनेमा महङ्गो ब्याजदरमा ब्याज अनुदानको कर्जा पाइन्छ । उदाहरणका लागि नेपालमा निजी बैंकको तुलनामा सरकारी बैंकको आधार दर कम छ । यस कारण सरकारी बैंकबाट सस्तोमा सहुलियत कर्जा पाइन्छ । सबै ठाँउमा सरकारी बैंक पुगेको हुँदैन । सबै स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंक पुच्याउने सरकारी योजनाअनुरूप राष्ट्र बैंकले स्थानीय तह विभाजन गरेर बैंकलाई शाखा खोल्न भनेको छ । यस्तो अवस्थामा नागरिकहरू कहाँ सस्तो ब्याज खोज्दै जाने ? यो जानकारी उनीहरूलाई कसले दिने ? एउटै बैंकमा धेरै ग्राहक आउँदा उसले प्रभावकारी सेवा दिन सक्छ ? यी प्रश्नको जवाफ नीतिगत कमजोरीसँग जोडिन्छ । फेरि यस्ता कर्जा प्रवाहका लागि तोकिएको प्रक्रिया तथा विधि यस्तो जटिल छ कि बहुसङ्खयक पीडित (लक्षित वर्ग) ले त्यो पूरा गर्न सक्दैनन् ।

एउटै निकाय नीति बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने

नेपालमा राष्ट्र बैंक नीति बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने एउटै निकाय भएकाले पनि कार्यक्रम प्रभावकारी हुन नसकेको हो । राष्ट्र बैंकले जारी गरेका कतिपय नीति एक सातामै परिवर्तन भएका उदाहरण छन् । अस्थिर नीतिगत व्यवस्थाले नै वित्तीय प्रणालीमा अपेक्षित परिणाम आउन नसकेको हो ।

धेरै राष्ट्रमा नीति बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने निकाय फरक फरक हुन्छन् । नेपालमा पनि राष्ट्र बैंकले बनाएका नीति कार्यान्वयन गराउने छुट्टै निकाय भएमा प्रभावकारिता आउँछ ।

वित्तीय साक्षरताको अभाव

नेपालमा ती कार्यक्रम प्रभावकारी हुन नसक्नुमा कम वित्तीय साक्षरता पनि एउटा कारण भएको छ । हाप्रोमा वित्तीय साक्षरता निकै कम छ । सरकार वा राष्ट्र बैंकले बनाएका नीति सर्वसाधारणसम्म पुँदैनन्, पुगिहाले पनि आर्थिक मात्र । राजनीतिक नेतृत्व तथा कार्यकारीमा पनि वित्तीय साक्षरता कम भयो । यी कार्यक्रम मुलुकको कुनाकाप्चामा रहेका मानिससमक्ष पुच्याउन सरकार, राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था, राजनीतिक दल, सञ्चार जगत् सबैले व्यापक रूपमा वित्तीय साक्षरताको कार्यक्रम अधिक बढाउनुपर्छ ।

राष्ट्र बैंकलगायत बैंक तथा वित्तीय संस्थाका क्षेत्रीय कार्यालय अधिकार सम्पन्न नहुनु पनि अर्को समस्या हो । अधिकांश त्यस्ता कार्यालय नाम मात्रका छन् । ससानो निर्णयका लागि पनि केन्द्रकै मुख ताक्नुपर्ने अवस्था छ । केन्द्रले अधिकार विनियोजन नगर्ने भएकाले सहुलियत दरका कार्यक्रमको प्रभावकारितामा प्रश्न उठ्ने गरेको हो । वित्तीय साक्षरता विस्तारमा ती निकायको कुनै योगदान देखिँदैन ।

कमजोर नियामक निकाय

विगतमा भूकम्प पीडितलाई आवास निर्माणका लागि २ प्रतिशत ब्याजदरमा पुनर्कर्जा ल्याइयो । भूकम्पबाट करिब ८ लाख आवासीय

घर पूर्ण रूपमा ध्वस्त भएका थिए, तर करिब १६ सय ग्राहकले मात्र उक्त कर्जा पाए । धेरै बैंकले यो कर्जा प्रवाह नै गरेनन् । आफ्झो निर्देशन पालना नगर्दा ती बैंकलाई राष्ट्र बैंकले केही कारबाही गरेन । नत कर्जा प्रवाह गर्नेलाई प्रोत्साहन नै । यस कारण बैंकहरू लाई ती कर्जा प्रवाह नगरे पनि केही हुँदैन रहेछ भन्ने परेको छ ।

तर यसपालि परिस्थिति बेग्लै छ । राष्ट्र बैंकले सझख्या र समय नै तोकेर सस्तो कर्जा प्रवाह गर्न निर्देशन दिएको छ । तोकिएको समयमा निर्देशन पूरा नगरे कारबाही गर्ने चेतावनी पनि पटक पटक दोहोच्याउँदै आएको छ । आशा गरौं, निर्देशन बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लक्षित वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नानु, जुन सुविधा पीडितको व्यवसाय स्थापना, विस्तार र आयआर्जनको सारथी बनोस् ।

सस्ता ब्याजदरका कर्जा कार्यक्रम

पुनर्कर्जा

राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष ०१९/२० देखि नै सहुलियतपूर्ण कर्जा (पुनर्कर्जा) सुविधा कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । अहिले पुनर्कर्जा कोषको आकार १ खर्ब पुन्याइने बताइएको छ । हाल कोषमा रहेको रकमको पाँच गुणासम्म पुनर्कर्जा प्रवाह गर्न पाइने कार्यविधिमा उल्लेख छ ।

पुनर्कर्जाको कोषको रकम लघु, घरेलु तथा साना उद्यम, विशेष र साधारण पुनर्कर्जा गरी वर्गीकरण गरिएको छ । यसमध्ये बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको लघु, घरेलु तथा साना उद्यम कर्जामा ग्राहकलाई ५ प्रतिशतमा ऋण दिनुपर्ने छ । बैंकले भने उक्त रकममा राष्ट्र बैंकलाई दुई प्रतिशत मात्र कर्जा तिर्नुपर्ने छ । विशेष पुनर्कर्जाको हकमा बैंकले राष्ट्र बैंकलाई एक प्रतिशत मात्र ब्याज तिर्नुपर्ने छ । ग्राहकबाट ३ प्रतिशतभन्दा बढी उठाउन पाइने छैन । साधारण पुनर्कर्जामा भने बैंकले राष्ट्र बैंकलाई ३ प्रतिशत ब्याज तिर्नुपर्ने छ । उक्त कर्जाबापत ग्राहकसँग बढीमा ५ प्रतिशत मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्छ । यसको अर्थ पुनर्कर्जा सुविधा पाउने ऋणीले ५, ३ र ५ प्रतिशत ब्याजदरमा कर्जा पाउँछन् भन्ने हो । यो ब्याजदर हालकै व्यवस्थाअनुसार हो ।

ब्याज अनुदानको कर्जा

२०७५ कात्तिक २० मा सहुलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी कार्यविधि जारी भएको हो । यसमा कृषि तथा पशुपन्छी, शिक्षित युवा स्वरोजगार, विदेशबाट फर्केका युवा परियोजना, महिला उद्यमशील, दलित समुदाय व्यवसाय विकास, उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जासहित सात प्रकारका कर्जा समावेश थिए । पछि कपडा उद्योग, सीटीईभीटीबाट तालिम प्राप्त, युवा स्वरोजगार गरी तीन ओटा थपेर १० ओटा कर्जा बनाइएको छ, जसमा महिला उद्यमशीलतामा ६ र बाँकी सबै कर्जामा ५ प्रतिशत ब्याज अनुदान पाइन्छ । हालसम्म सीटीईभीटी र युवा स्वरोजगार कर्जा एक जनाले पनि पाएका छैनन् ।

कार्यविधिमा उल्लिखितमध्ये कृषि कर्जा पुरानै हो । व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा ब्याज अनुदान दिने कार्यक्रम २०७३ मै आएको हो । सरकारले उक्त कर्जालाई पनि एकै ठाउँमा समेटेर एकीकृत कार्यक्रम बनाएको हो ।

व्यवसायीय निरन्तरता कर्जा

चालु आर्थिक वर्षको बजेटमार्फत सरकारले यो कर्जा कार्यक्रम घोषणा गरेको हो । बजेट कार्यान्वयन भएको ५ महिनापछि मात्र यसको कार्यविधि बनेर लागू भएको छ । तर हालसम्म एउटा कर्जा पनि प्रवाह भएको छ । सोही कारण गत साता अर्थमन्त्रालयले यथाशीघ्र यो कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निर्देशन दिएको छ । जसअन्तर्गत घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम तथा कोरोना प्रभावित पर्यटन व्यवसायका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानी तथा व्यवसाय सञ्चालनका लागि ५ प्रतिशत ब्याजमा कर्जा उपलब्ध हुन्छ । यसका लागि सरकारले ५० अर्ब रुपैयाँको छुट्टै कोष खडा गर्ने घोषणा गरेको छ । कोष राष्ट्र बैंकमार्फत सञ्चालन हुने छ । मझसिर पहिलो सातासम्म कोषमा १५ अर्ब ५० करोड जम्मा भइसकेको छ भने बाँकी १४ अर्ब ५० करोड रुपैयाँको प्रतिबद्धता प्राप्त भएको छ ।

स्टार्टअपलाई २ प्रतिशतमा कर्जा

यो पनि सरकारको नयाँ योजना हो । कोरोनाका कारण उत्पन्न व्यावसायिक अवसरको उपयोग गर्न नवप्रवर्तनकारी कार्यमा लगानी प्रोत्साहन गर्न चाहने उद्यमी व्यवसायीलाई लक्षित गरी यो कार्यक्रम घोषणा गरिएको हो । यसमा मापदण्ड पुगेका नवप्रवर्तनकारी (स्टार्टअप) व्यवसायीले २ प्रतिशत ब्याजदरमा सुरुवाती युँजीका रूपमा कर्जा पाउँछन् । यसको पनि कार्यविधि बन्न बाँकी छ । यो कार्यक्रमका लागि सरकारले ५० करोड रुपैयाँ उपलब्ध गराउने बताएको छ ।

अन्त्यमा

सस्तो कर्जा कार्यक्रम प्रभावकारी नहुनुमा नीति, नियामक निकाय र बैंक तथा वित्तीय संस्थामात्र दोषी छैनन । हामी नागरिकको पनि उत्तिकै कमजोरी छ । सरकारले घरमै ल्याइदेला र खाउँला, सरकारी ऋण नतिरे पनि मिनाह हुन्छ भन्ने सोच, राजनीतिक आड/भरोसालगायत पक्ष पनि उत्तिकै जिम्मेवार छन् ।

कोभिड-१९ को जोखिमका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लामो समय कर्जा प्रवाह गर्न पाएनन् । गत चैतदेखि भदौसम्म कर्जा प्रवाह ठप्प नै रह्यो । त्यसपछि बदौन थालेको कर्जा प्रवाहले राम्रो गति लिएको छ । गत आवाको ५ महिनाको तुलनामा चालु आवाको सोही अवधिमा भण्डै २० प्रतिशत बढी कर्जा प्रवाह भएको छ । कर्जाको माग बढिरहेको समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पनि सस्तो दरको कर्जा प्रवाहलाई सँगसँगै लानुपर्ने देखिन्छ ।

यसका लागि नागरिक (सेवाग्राही) आफै जागरूक हुनुपर्छ । अनुपलब्धमूलक गतिविधिमा घण्टौं समय व्यतीत गर्ने, तर राम्रो कामका लागि समय निकाल्न नसक्ने धेरै नेपालीको बानी छ । यसमा सुधार आवश्यक छ । वित्तीय प्रणालीमा पर्याप्त अधिक तरलता छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लगानी गर्ने ठाउँ पाइरहेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा नागरिकलाई ऋण लिन सजिलो छ । मात्र मैहनत र इमानदारिताका साथ उद्यम गर्नुपर्ने खाँचो छ । सस्तो ब्याजदरको कर्जा प्राप्तका लागि अधिकार मागेर होइन, खोसेर लिनुपर्छ भन्ने सोच सबैमा हुन जसरी छ । सरकारले ल्याएका सस्तो दरका कर्जा सुविधाको भरपुर उपयोग गरौं र आय आर्जन वृद्धि गरौं ।

नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको अवस्था

युवराज घिमिरे*

१. पृष्ठभूमि (Background)

निक्षेप सदृकलन तथा कर्जा प्रवाह गर्ने मुख्य उद्देश्य राखी स्थापना भएको संस्थालाई बैंक भनिन्छ। बैंकले निक्षेप सदृकलन, कर्जा प्रवाह र आफ्ना ग्राहकहरूको एजेन्टका रूपमा विभिन्न मध्यस्थकर्तासम्बन्धी कार्यहरू गर्दछ। बैंकको प्रमुख उद्देश्य पुँजी परिचालनको माध्यमबाट आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउनु हो।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको इतिहास हेर्दा इसापूर्व २००० तिर Assyria, India र Sumeria मा खाद्य बैंकका रूपमा बैंकको स्थापना भएको पाइन्छ। पछि प्राचीन ग्रीस र रोम साम्राज्यभरि निक्षेप स्वीकार, कर्जा प्रवाह तथा मुद्रा सटही गर्ने कार्य मन्दिरसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले गर्न थालेका थिए (विकिपेडिया)। नेपालमा भने प्रधानमन्त्री रणोदीप सिंहको पालामा वि.सं. १९३३ मा 'तेजारथ अड्डा' को नाममा वित्तीय संस्थाको स्थापना भएको थियो, जसले सुनका सिक्काहरू धितोका रूपमा लिई कर्जा प्रवाह गर्ने कार्य गरे तापनि निक्षेप सदृकलनको कार्य भने गर्दैनथ्यो। वि.सं. १९९४ कार्तिक ३० गते नेपाल बैंकको स्थापनासँगै आधुनिक बैंकिङ्ग प्रणालीको मुरुवात भई वि.सं. २०१३ मा नेपाल राष्ट्र बैंक, वि.सं. २०१६ मा औद्योगिक विकास निगम र वि.सं. २०२२ माघ १० मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना भएको थियो।

नेपालले वित्तीय क्षेत्रमा उदारीकरणको नीति लिएसँगै बैंकिङ्ग क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित हुन थाल्यो। फलस्वरूप वि.सं. २०४१ सालमा विदेशीको संयुक्त लगानीमा नेपाल अरब बैंक लि. (हालको नविल बैंक लि.) स्थापना भई वि.सं. २०६९ सालसम्म आइपुदा नेपालमा वाणिज्य बैंकहरूको सदृख्या ३२ पुऱ्यो।

नेपालको आर्थिक वृद्धिको तुलनामा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको वृद्धि उल्लेख्य रहेको तत्कालीन अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको गुणात्मकभन्दा पनि सदृख्यात्मक वृद्धि अधिक हुन गएको महसुस गरी वि.सं. २०६८ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई एक आपसमा गाभे तथा प्राप्त गर्ने नीति लियो। त्यसै गरी तिनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी गुणात्मक विकास गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०७२/०७३ को मौद्रिक नीतिमार्फत पुँजी वृद्धि गर्ने नीतिअनुरूप वाणिज्य बैंकहरूको पुँजी चार गुणा वृद्धि गरी २ अर्बबाट ८ अर्ब पुऱ्याउनु पर्ने नीति लिइयो। फलस्वरूप वि.सं. २०६९ सालमा ३२ ओटा रहेका वाणिज्य बैंकहरूको सदृख्या घट्दै गई वि.सं. २०७७ सालमा ग्लोबल आइएमई बैंकले जनता बैंकलाई प्राप्ती गरेपश्चात् हाल नेपालमा बैंकको सदृख्या २७ ओटा रहन गएका छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपालमा दोस्रो वाणिज्य बैंकको रूपमा स्थापना भएको थियो। वि.सं. २०४१ सालमा निजी क्षेत्रका वाणिज्य बैंकहरूको स्थापना हुनुपूर्व बैंकिङ्ग क्षेत्रको सम्पूर्ण बजार हिस्सा नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले मात्र ओगटेका थिए। बैंकहरूको सदृख्यामा वृद्धि हुँदै जाँदा बजार हिस्सा घट्दै जानु स्वाभाविक नै मान्न सकिन्छ। तर पछिल्लो समय बैंकहरू मर्जरमा गएपश्चात् वाणिज्य बैंकहरूको सदृख्या घटेको छ। सदृख्यात्मक रूपमा बैंकहरूको सदृख्या घटे तापनि तिनीहरूको शाखा कार्यालयहरू तथा कार्य क्षेत्र नघटेको अवस्थामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्नो बजार हिस्सा यथावत कायम राख्न सकेको छ, छैन भनी विश्लेषण गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना वि.सं. २०२२ साल माघ १० गते वाणिज्य बैंक ऐन २०२१ अन्तर्गत भएको हो। स्थापना कालमा सर्वसाधारणमा बैंकिङ्ग बानीको विकास गर्ने, दोहोरो मुद्रा प्रणाली (तत्कालीन समयमा नेपालमा ने.रु. र भा.रु. दुवै चलनचल्तीमा रहेका थिए) को अन्त्य गर्ने, सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू रहेका थिए। स्थापनाको १८ वर्षसम्म निजी क्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नपरेको यस बैंकको बजार हिस्सा वि.सं. २०४१ सालमा निजी बैंकहरूको स्थापनासँगै घट्दै गयो। वि.सं. २०५१ सालमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेप रु.५,२३३।- करोड रहेकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेप रु. १,६२८।- करोड रहेको थियो। त्यसै गरी वि.सं. २०६१, २०७१ र २०७७ सालमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेप क्रमशः रु. २३,३९०।-, रु. १,२०,४४६।- र ३,४९,०१०।- करोड रहेकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेप क्रमशः रु.४,०८७।-, रु. १०,४२७।- र रु. २३,२९८।- करोड रहेको थियो। यसरी वाणिज्य बैंकको कुल निक्षेपमा वि.सं. २०५१, २०६१, २०७१ र २०७७ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हिस्सा ३१११५, १७।४७५, ८.९१५ देखि ६.६८५ हुँदै क्रमशः घट्दै गइरहेको देखिन्छ (नेपाल राष्ट्र बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका विभिन्न रिपोर्टहरू)।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्नो बजार हिस्सा क्रमशः गुमाउँदै बैंकका शाखा कार्यालयहरू र कर्मचारीहरू भने तत्कालीन अवस्थाको अधिकतम सदृख्या (शाखा कार्यालय सदृख्या २१० र कर्मचारी सदृख्या करिब ६,५०० जना) मा रहेका थिए भने बैंकको सञ्चिती नोक्सान २४ अर्ब र खराब कर्जा ६०५ पुऱ्यो को थियो (राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, २०६०)। बैंकको स्थायित्वका सम्बन्धमा KPMG Berents Group ले गरेको बृहत् विश्लेषणअनुसार बैंक

* प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

लगभग प्राविधिक रूपमा टाट पल्टेको अवस्थामा पुगेको थियो । त्यस समयमा बैंकलाई टाट पल्टनबाट जोगाउन नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत वि.सं. २०५९ माघ २ गते राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको व्यवस्थापन समिति २ वर्षका लागि ब्रुस एफ हेन्डरसनको नेतृत्वअन्तर्गतको समूहलाई करारमा नियुक्त गरियो । उक्त समितिले विभिन्न नीति, नियमावलीहरूमा परिवर्तन गर्ने तथा आवश्यकतानुसार नयाँ नीति तथा नियमावलीहरू जारी गरी बैंकभित्रका कमीकमजोरीहरूमा सुधार गर्दै जाँदा बैंकको अवस्थामा पनि विस्तारै सुधारका सङ्केतहरू देखापर्दै जान थाले । जसअनुसार करारको दुई वर्षमा बैंकको नाफा ऋणात्मक रु.४८४ करोडबाट रु.१३२ करोड र खराब कर्जा रु.१,६०१- करोडबाट घटेर रु.१,३६१- करोड हुन पुयो । (घिमिरे, २०१४)

२. समस्याको कथन (Statement of problem)

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक पूर्ण सरकारी बैंक हो । तसर्थ सरकारका बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा पूर्ण सहयोग गर्नु यस बैंकको प्राथमिकता भित्र पर्दछ । जसअनुसार विगतमा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू भनी किटान गरेका साना तथा कृषि कर्जाहरू प्रवाह गर्नुका साथै वर्तमानमा सर्वसाधारणमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन शाखा कार्यालयहरू विस्तार गर्ने, विभिन्न वित्तीय साक्षरताका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यहरू प्राथमिकतामा राखिए गर्दै आइरहेको छ । सरकारी बैंक भएका कारणले यसको प्रमुख उद्देश्य मुनाफा आर्जन गर्नु मात्र नभई आफ्ना ग्राहकहरूलाई खोजमूलक वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु, व्यवसाय विस्तारका माध्यमबाट बजार हिस्सा बढाउनु, सञ्चालन दक्षतामा वृद्धि ल्याउनुका साथै पिछडिएका वर्गहरूको सशक्तिकरणमा जोड दिँदै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु रहेको छ (राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक) ।

बैंक आफै आन्तरिक समस्याका कारणले प्राविधिक रूपमा भन्डै भन्डै टाट पल्टसकेको अवस्था होस् वा अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रमा समय समयमा देखापर्ने भूकम्प, नाकाबन्दी, कोभिड-१९ को प्रभाव तथा बैंकिङ क्षेत्रमा देखा पर्ने तरलता अभाव जस्ता समस्याहरू सृजना भएको अवस्थामा होस्, यस बैंकले स्थापनाकालदेखि नै सर्वसाधारणहरूको अपार माया र विश्वास प्राप्त गर्दै आइरहेको छ । सरकारले आफ्नो पूर्ण स्वामित्वको बैंक भएका कारणले पनि लाभांशका लागि दबाब नदिनु, आवश्यक परेको वेला पुँजी थप गर्नु तथा नीतिगत रूपमा सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकहरूलाई एउटै नजरले हेर्नु परे तापनि व्यावहारिक रूपमा यस बैंकप्रति सदाशयता राख्ने गरेको पाइन्छ । बैंकको उद्देश्य बजार हिस्सा बढाउँदै जानु, शाखा कार्यालयहरू विस्तार गर्दै ७७ जिल्लाभारि पुऱ्याउनु, सङ्ख्यात्मक रूपमा वाणिज्य बैंकहरूको सङ्ख्या घट्दै जानु लगायतका सकारात्मक अवस्थामा पनि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको बजार हिस्सा घट्दै जानु समस्याको रूपमा रहेको छ ।

३. उद्देश्य (Objectives)

यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्य निम्नानुसार रहेका छन् :

- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेप, कर्जा तथा शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिवरको तुलनात्मक विश्लेषण गर्ने ।
- कुल बैंकिङ क्षेत्रमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको अनुपातको तुलनात्मक प्रवृत्ति विश्लेषण गर्ने ।
- कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपको अनुपात विश्लेषण गर्ने ।

४. साहित्य समीक्षा (Literature review)

प्राचीन बैंकको सुरुवात इसापूर्व २००० तिरबाट एक सहरबाट अर्को सहरमा अन्हरू ओसारपसार गर्ने व्यापारीहरूले किसानहरूलाई अन्न सापटी दिने प्रचलनबाट भएको मानिन्छ (विकिपेडिया) । आधुनिक बैंकको सुरुवात सातौं शताब्दीको दोस्रो मध्यतिर पश्चिमा देशमा रहेको London goldsmith bankers, जसले आफूसँग जम्मा भएको हस्तान्तरणीय कागजी मुद्रा कर्जाको रूपमा प्रवाह गर्दथे, बाट भएको हो (Clark, 1941) ।

बैंक भनेको के हो भन्ने सम्बन्धमा केन्ट भन्दछन् - बैंक एउटा त्यस्तो सङ्गठन हो, जसको मुख्य सञ्चालन कार्य जनताहरूसँग अस्थायी रूपमा निष्कृत रहेको जम्मा रकम अरूको लागि सापटी दिनु हो । त्यसै गरी क्राउथरका अनुसार बैंकिङ व्यवसाय भनेको अरूको रकम सापटी लिएर अरूलाई दिनु र त्यसबाट मुद्राको सिर्जना गर्नु हो । Prof. R. S. Sayers भन्दछन् - बैंक एउटा त्यस्तो संस्था हो, जसको कर्जा अन्य व्यक्तिहरूको कर्जा फस्यौट गर्न सहर्ष स्वीकार गरिन्छ । अमेरिकी कानुनअनुसार त्यस्तो संस्था, जसले मागेको बखत भुक्तानी दिने गरी निक्षेप स्वीकार गर्दछ र व्यावसायिक तथा व्यापारिक प्रयोजनका लागि कर्जा प्रदान गर्दछ, त्यो नै बैंक हो ।

कुनै पनि देशका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले वित्तीय मध्यस्थकर्ताभन्दा धेरै कार्य गर्दछन् । तसर्थ उनीहरूको भूमिका लगानीकर्ता र ऋणीबिचको खाडल पुर्नु हुन्छ । तिनीहरूले निक्षेपकर्ताहरूबाट स-सानो मात्रामा छाइएर रहेका निक्षेपहरू सङ्कलन गर्दछन् । व्यावसायिक उद्देश्यका लागि धेरै पुँजी चाहिने हुँदा कुनै एउटा व्यक्तिले त्यसको आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैन । त्यस कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले त्यस्तो आवश्यकता पूरा गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गर्दछन् । बैंकलाई financial department store को रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ, जसले निक्षेप दिनु र कर्जा दिनुको अलावा विभिन्न वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउँदछ । (दहाल र दहाल २००२)

वाणिज्य बैंकहरूले गर्ने कार्यहरूको सम्बन्धमा American Institute of Banking ले वाणिज्य बैंकहरूको मुख्य चार कार्यहरू निक्षेप प्राप्त गर्ने र त्यसको व्यवस्थापन गर्ने, ग्राहकहरूको भुक्तानी व्यवस्थापन गर्ने, कर्जा तथा लगानी प्रवाह गर्ने र कर्जा प्रवाहमार्फत मुद्राको सिर्जना गर्ने हो भनेको छ । नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन २०६३ को दफा ४९ को उपदफा १ मा वाणिज्य बैंकहरूले गर्ने कार्यहरूलाई २६ ओटा बुँदामा उल्लेख गरेको भए तापनि ती कार्यहरूलाई मुख्य रूपमा निम्नानुसार सारांशकृत गर्न सकिन्छ ।

- ब्याज तथा निव्याजी रूपमा निक्षेप सङ्कलन गर्ने ।
- स्थिर सम्पत्ति धितो लिई वा व्यक्तिगत तथा संस्थागत जमानत मात्र लिई कर्जा उपलब्ध गराउने ।
- ग्राहकको एजेन्टका रूपमा कार्य गर्ने ।
- अन्य बैंकहरूसँग सहकार्य गरी कर्जा प्रवाह लगायत अन्य विभिन्न कार्यहरू गर्ने ।
- ग्राहकहरूलाई परियोजना छनौट तथा विश्लेषण जस्ता कार्यहरूमा सहयोग गर्ने ।
- सुन, चाँदी तथा विदेशी विनिमयसँग सम्बन्धित कार्यहरू गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने विभिन्न वित्तीय उपकरणहरू खरिद बिक्री गर्ने ।
- ग्राहकहरूसम्म आफ्ना सेवाहरू सहज रूपमा पुऱ्याउन विभिन्न विद्युतीय उपकरणहरूको प्रयोग गर्ने ।
- आफ्नो जायजेथाको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने विभिन्न निर्देशनहरूको पालना गर्ने ।

५. अध्ययन विधि (Research methodology)

५.१ अध्ययनको क्षेत्र

यस लेखमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई अध्ययनको क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ । पछिल्लो समयमा नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा सङ्ख्यात्मक तथा गुणात्मक विकास भएको छ । फलस्वरूप नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेपको अनुपात पनि बढाई गइरहेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बैंकिङ्ग क्षेत्रमा कर्तिको आफ्नो पकड कायम गर्न सकेको छ भन्ने विश्लेषण गर्ने नेपाल बैंक, नबिल बैंक र एनआईसी. एसशाया बैंकलाई आधार बैंकहरूका रूपमा लिइएको छ । नेपाल बैंक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकभन्दा पनि उपरानो इतिहास बोकेको अर्धसरकारी बैंक हो । त्यसै गरी नबिल बैंक निजी क्षेत्रबाट स्थापना भएको पहिलो बैंक हो भने एनआईसी. एसशाया बैंक नेपाल राष्ट्र बैंकको मर्जरको नीतिपश्चात सन् २०१३ जुन महिनामा एनआईसी. बैंक र बैंक आफ एसशाया नेपाल एकआपसमा मर्ज भई विद्यमान बैंकिङ्ग क्षेत्रमा व्यापक रूपमा बजार विस्तार गरिरहेको बैंक हो ।

५.२ अध्ययनको विधि

यस अध्ययनमा व्याख्यात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसको मुख्य उद्देश्य कुल बैंकिङ्ग क्षेत्र, नेपाल बैंक, नबिल बैंक र एनआईसी. एसशाया बैंकको निक्षेप र कर्जाको वृद्धिरसँग राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेप र कर्जाको वृद्धिरको तुलना गर्नु र कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेप तथा कर्जामा ती बैंकहरूको निक्षेप तथा कर्जा अनुपात तथा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल बैंकिङ्ग क्षेत्र र उल्लिखित बैंकहरूको निक्षेपको अनुपात विश्लेषण गर्नु रहेको छ । त्यसका लागि तथ्याङ्कशास्त्रको अनुपात विश्लेषण तथा वृद्धिरको सूत्रको सहयोग लिइएको छ ।

५.३ तथ्याङ्कको स्रोत

नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गर्ने बैंकिङ्ग क्षेत्रका मासिक तथा त्रैमासिक विवरणहरू, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तथा अन्य सम्बन्धित बैंकहरूले जारी गरेका वित्तीय विवरणहरू, केन्द्रीय तथ्याङ्कक विभागले जारी गरेका तथ्याङ्क तथा अर्थ मन्त्रालयले प्रकाशित गर्ने आर्थिक सर्वेक्षणलाई तथ्याङ्कको स्रोतका रूपमा लिइएको छ ।

५.४ अध्ययनका चरहरू

निक्षेप, कर्जा, बैंकका शाखा कार्यालयहरू तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई अध्ययनको चरहरूका रूपमा लिइएको छ । निक्षेपअन्तर्गत वाणिज्य बैंकहरूले स्वदेशी तथा विदेशी मुद्रामा चल्ती, बचत, कल तथा मार्जिन लगायतका खाताहरूबाट स्वीकार गरेको कुल निक्षेपलाई लिइएको छ । कर्जाअन्तर्गत वाणिज्य बैंकहरूले निजी क्षेत्र, वित्तीय क्षेत्र तथा सरकारी संस्थाहरूलाई स्वदेशी तथा विदेशी मुद्रामा प्रवाह गरेको कर्जा तथा सापल्लाई लिइएको छ । त्यसै गरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति लिई भौतिक रूपमा खोलिएका शाखा कार्यालयहरू र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई उत्पादकको प्रचलित मूल्यमा गणना गरिएको छ । अध्ययनमा प्रस्तुत गरिएका सम्पूर्ण चरहरू सम्बन्धित वर्षका आषाढ मसान्तका रहेका छन् ।

६. तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (Data analysis and presentation)

६.१. निक्षेपको वृद्धिर तथा कुल निक्षेपमा बैंकहरूको हिस्सा

बैंकहरूले निव्याजी तथा तोकिएको ब्याज भुक्तानी गर्ने गरी सर्वसाधारण तथा संस्थागत रूपमा निक्षेप सङ्कलन गर्ने गर्दछन् । यहाँ नेपालका तत्कालीन अवस्थामा रहेका सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकहरूको कुल निक्षेपको वृद्धिर र उक्त निक्षेपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, नेपाल बैंक, नबिल बैंक र एनआईसी. एसशाया बैंकको अनुपात विश्लेषण गर्ने कोसिस गरिएको छ ।

तालिका नं.१ : निक्षेपको वृद्धिर तथा कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेपमा बैंकहरूको निक्षेप अनुपात (प्रतिशतमा)

वर्ष	निक्षेपको वृद्धिर (प्रतिशतमा)					कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेपमा बैंकहरूको निक्षेप अनुपात (प्रतिशतमा)			
	Industry	RBB	NBL	NABIL	NICA	RBB	NBL	NABIL	NICA
२००१						२२.४३	१९.५५	८.७१	१.१७
२००२	१.८६	(४.३७)	(४.१३)	(२.९६)	(११.४८)	२१.०६	१८.४०	८.३०	१.७१
२००३	१०.१२	१.०५	१.९९	(१२.५८)	(०.६८)	१९.३३	१७.०४	८.५९	१.५४
२००४	१४.६८	३.७२	४.४७	४.११	६३.६९	१७.४८	१५.५२	६.०३	२.२०
२००५	७.९५	५.२६	(४.२६)	३.४७	२१.३१	१७.०४	१३.७६	५.७८	२.४७
२००६	१५.३९	७.३९	२.०२	३२.६४	४०.४०	१५.८६	१२.१७	६.६४	३.०१
२००७	१५.८८	१.२४	१.२३	२०.६४	१४.८६	१४.९५	११.४७	६.९२	२.९८
२००८	८६.२५	१५.५९	७.०७	३६.७३	२१.९०	१३.६९	१३.७३	७.४९	३.०७
२००९	३२.२८	१६.८५	६.९८	१७.०२	११.१३	१२.०९	७.८७	६.६३	२.७६
२०१०	११.९४	०.६८	(५.००)	२४.०६	२.५०	१०.८८	६.६८	७.३४	२.५३
२०११	८.९९	७.७५	११.०९	७.२४	१५.१९	१०.७५	६.८१	७.२३	२.६८

वर्ष	निक्षेपको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)								कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेपमा बैंकहरूको निक्षेप अनुपात (प्रतिशतमा)				
	Industry	RBB	NBL	NABIL	NICA	RBB	NBL	NABIL	NICA				
२०१२	२६.४८	९८.७२	१९.७४	१०.७३	२०.२१	१०.११	६.४६	६.३४	२.५५				
२०१३	१७.६१	३.७७	१२.३९	१५.६१	८०.५०	८.९२	६.१७	६.२३	३.९१				
२०१४	१७.१९	१७.७६	१०.०८	१८.५१	१२.७१	८.११	५.७६	६.२६	३.७३				
२०१५	२१.४६	१५.८०	१२.५०	३८.२८	१८.८१	८.४९	५.३३	७.१३	३.६६				
२०१६	२०.६२	१७.७०	१४.६२	५.७८	२९.९३	८.२९	५.०७	६.२५	३.१४				
२०१७	१८.६३	५.०४	५.०७	७.८४	२४.७७	७.३४	४.४९	५.६८	४.१४				
२०१८	१८.०७	१०.२६	०.१३	१५.१२	७९.१६	६.८५	३.८१	५.५४	६.३१				
२०१९	१६.५३	१३.८९	२५.७४	२०.०१	१५.७१	६.७०	४.११	५.७१	६.२७				
२०२०	१९.१८	२०.८१	२०.१०	१७.४४	१८.७१	६.६८	४.१०	५.५३	६.०४				
Average	१७.०३	९.८४	७.९३	१४.७७	२६.०२	१२.३९	९.११	६.६२	३.३७				

स्रोत : उपलब्ध तथ्याङ्कहरूको आधारमा लेखकद्वारा गणना गरिएको

तालिका नं. १ अनुसार अध्ययन अवधिभरिमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपको औसत वृद्धिदर १७.०३ प्रतिशत रहेको छ । उक्त अवधिमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपमा औसत वृद्धिदर ९.८४ प्रतिशत रहेको छ भने नेपाल बैंक, नबिल बैंक र एनआईसी एसिया बैंकको क्रमशः ७.९३ प्रतिशत, १४.७७ प्रतिशत र २६.०२ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन अवधिको सुरुको वर्षदेखि नै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको निक्षेपको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरभन्दा थोरै रहेको छ भने नबिल बैंकको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरसँग हाराहारीमा रहेकोमा एनआईसी एसियाको वृद्धिदरमा उतारचढावका बाबजुद पनि बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरभन्दा उच्च रहन गएको छ ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपको अनुपात प्रत्येक वर्षहरूमा क्रमशः घट्टै सन् २००१ मा २२.४३ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा उक्त अनुपात ६.६८ प्रतिशत मात्र हुन पुगेको छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपमा नेपाल बैंक र नबिल बैंकको निक्षेपको अनुपात पनि केही वर्षहरूमा भिन्नो वृद्धि भएको देखिए तापनि मूलतः घट्टै नै गइरहेको छ, तर एनआईसी एसिया बैंकको भने केही वर्षहरूमा घटेको भए तापनि उक्त अनुपात पछिल्ला वर्षहरूमा बढ्दै गइरहेको छ । अध्ययन अवधिभर नै बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपको अनुपात अन्य बैंकहरूको भन्दा धेरै रहेको छ ।

६.२ कर्जाको वृद्धिदर तथा कुल कर्जामा बैंकहरूको हिस्सा

तोकिएको समयमा ब्याजसमेत फिर्ता लिने गरी कसैलाई धितो लिए वा विनाधितो सापटी दिएको रकमलाई कर्जा भनिन्छ । तालिका नं. २ मा नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्र तथा तोकिएका बैंकहरूको कर्जाको वृद्धिदर तथा कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको कर्जामा बैंकहरूको कर्जा अनुपात व्यक्त गरिएको छ ।

तालिका नं. २ : कर्जाको वृद्धिदर तथा बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा बैंकहरूको कर्जाको अनुपात (प्रतिशतमा)

वर्ष	कर्जाको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)								कुल बैंकिङ्ग क्षेत्रको कर्जामा बैंकहरूको कर्जा अनुपात (प्रतिशतमा)				
	Industry	RBB	NBL	NABIL	NICA	RBB	NBL	NABIL	NICA	RBB	NBL	NABIL	NICA
२००१										२५.५६	२०.२८	७.६३	२.४०
२००२	४.२७	(२.४१)	(४.४८)	(१३.४७)	(१.४७)	२३.९०	१८.५८	६.३८	२.०८				
२००३	१०.३१	(०.३१)	(८.०८)	(१३.४७)	(१.४७)	११.६०	१५.४८	६.४९	२.०५				
२००४	१२.७५	(६.७८)	०.१६	७.१८	७.५४	१७.८५	१३.७५	६.२२	२.६८				
२००५	१४.११	८.८५	(८.८५)	२८.२९	३१.२८	१६.११	१०.१३	६.१४	३.०७				
२००६	८.६१	(१५.०२)	(३०.२)	१७.४४	४०.६०	१३.२३	७.०३	७.५१	३.७७				
२००७	३२.०५	७.९८	९.८३	२०.२४	३२.३२	१०.८२	५.८४	६.८४	३.९८				
२००८	३२.३०	१०.७१	१५.७२	२७.४१	२५.६८	१०.०५	५.११	७.१०	३.७८				
२००९	३१.४४	१४.७१	२४.४२	२१.२१	११.३४	११.३४	७.१०	४.८४	२.१०				
२०१०	१७.३२	१३.२०	३०.१८	१८.२८	(७.०८)	७.६२	५.३७	७.०४	२.७६				
२०११	११.९३	३.३०	६.२४	७.८२	१७.३८	७.०४	५.०९	७.४१	२.१०				
२०१२	१७.११	११.६६	१०.१४	१०.२३	१५.२५	६.५१	४.८३	६.१९	२.८५				
२०१३	२२.२८	२१.४०	२८.०६	११.२१	८.६५	१५.४४	५.४५	६.३५	४.३१				
२०१४	१९.०८	२४.११	८.८४	१७.४८	१५.८४	१५.६९	६.८२	८.६२	६.१८				
२०१५	२१.१७	२४.६४	२१.२५	२०.००	२०.००	१२.७५	६.१७	४.९०	३.८७				
२०१६	२६.१३	११.७२	११.२९	१५.७७	१५.७७	३१.५१	६.११	४.६०	५.६२				
२०१७	२४.७६	१३.५८	१७.०९	१७.०९	१७.०९	२२.६१	६.११	४.३३	५.३२				
२०१८	२२.५६	१२.५६	२१.४५	१५.१३	१५.१३	१८.१४	६.१३	४.३३	५.३१				
२०१९	१८.३६	१२.५६	११.१३	११.१३	११.१३	२६.८२	१०.८९	७.६०	६.४६				
२०२०	१६.४५	५.६८	१२.६४	१५.५०	१४.७७	५.३८	३.७१	५.२६	५.१८				
Average	१९.२३	१०.१६	९.९३	१७.१३	२६.८२	१०.८९	७.६०	६.४६	३.७५				

स्रोत : उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका आधारमा लेखकद्वारा गणना गरिएको तालिकाअनुसार अध्ययन अवधिभरिमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जाको औसत वृद्धिदर १९.२३ प्रतिशत रहेको छ । उक्त अवधिमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जामा औसत वृद्धिदर १०.१६ प्रतिशत रहेको छ भने नेपाल बैंक, नबिल बैंक र एनआईसी एसिया बैंकको क्रमशः ९.९३ प्रतिशत, १७.१३ प्रतिशत र २६.८२ प्रतिशत रहेको छ । सन् २०१४, २०१५, २०१७ र २०१९ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जाको वृद्धिदर भन्दा धेरै रहेको छ । सन् २००२ मा विश्लेषणमा समावेश गरिएका सम्पूर्ण बैंकहरूको कर्जाको वृद्धिदर ऋणात्मक रहेको छ भने सन् २००६ मा सरकारी बैंकहरूको कर्जाको वृद्धिदरमा भारी मात्रामा गिरावट आउँदा निजी क्षेत्रका बैंकहरूको वृद्धिदर सोहीअनुसार बढेको छ । औसतमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको कर्जाको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरभन्दा लगभग आधा जस्तो नै रहेको छ भने नबिल बैंकको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरसँग हाराहारी रहेकोमा एनआईसी एसियाको वृद्धिदरमा उतारचढावका बाबजुद पनि बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरभन्दा उच्च रहन गएको छ ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको अनुपात सन् २००१ देखि सन् २००९ सम्म तीव्र रूपमा गिरावट आएकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा घट्ने दरमा केही कमी आएको छ। सन् २०१४, २०१५ र २०१९ बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको अनुपात अधिल्लो वर्षको तुलनामा फिनो रूपमा भए तापनि वृद्धि भएको छ। बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपमा नेपाल बैंक र नबिल बैंकको निक्षेपको अनुपात पनि केही वर्षहरूमा फिनो वृद्धि भएको देखिए तापनि मूलतः घट्दै नै गइरहेको छ, तर एनआईसी एसिया बैंकको भने घटेको भए तापनि उक्त अनुपात पछिला वर्षहरूमा बढ्दै गइरहेको छ। सन् २०१७ सम्म बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको अनुपात सबैभन्दा धेरै रहन गएकोमा पछिला तीन वर्षहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई एनआईसी एसियाले उछिनेको छ। नबिल बैंक भने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हाराहारीमा नै आइपुगेको छ।

६.३ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपात

यहाँ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई उत्पादकको वर्तमान मूल्यमा गणना गरिएको छ। तालिका नं. ३ ले सन् २००१ देखि सन् २०२० सम्म कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वाणिज्य बैंकहरूको कुल निक्षेपको अनुपातलाई देखाएको छ।

तालिका नं. ३ : कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपात
(प्रतिशतमा)

Years	Industry	RBB	NBL	NABIL	NICA
२००१	४१.७७	१.२३	८.०५	३.५९	०.८१
२००२	४०.३०	८.४९	७.४९	३.३५	०.६९
२००३	४१.४२	८.००	७.०६	२.७३	०.६४
२००४	४३.५६	७.६१	६.७६	२.६३	०.९६
२००५	४२.८२	७.३०	५.८९	२.४७	१.०६
२००६	४४.५३	७.०६	५.४२	२.९६	१.३४
२००७	४६.३७	६.९३	५.३२	३.२१	१.३८
२००८	५२.२४	७.१५	५.०८	३.९१	१.६०
२००९	५७.०३	६.९०	४.४९	३.७८	१.५८
२०१०	५२.८९	५.७५	३.५३	३.८८	१.३४
२०११	५०.३०	५.४१	३.४२	३.६४	१.३५
२०१२	५६.८३	५.७५	३.६७	३.६०	१.४५
२०१३	६०.२३	५.३७	३.७२	३.७५	२.३५
२०१४	६१.३१	५.४६	३.५३	३.८४	२.२९
२०१५	६८.६६	५.८३	३.६६	४.८९	२.५१
२०१६	७८.३१	६.४९	३.१७	४.८९	३.०८
२०१७	७८.२७	५.७४	३.५१	४.४५	३.२४
२०१८	८१.५४	५.५९	३.१०	४.५२	५.१५
२०१९	८३.२७	५.५८	३.४२	४.७५	५.२२
२०२०	९२.६५	६.१८	३.८०	५.१२	५.६०
Average	५८.६९	६.५९	४.७४	३.८०	२.१८

स्रोत : उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका आधारमा लेखकद्वारा गणना गरिएको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेपको अनुपात सन् २००१ मा ४१ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेकोमा यो अनुपात क्रमशः

बढ्दै गई सन् २०२० सम्म आइपुग्दा ९२ प्रतिशत हुन पुगेको छ। दुई सरकारी बैंक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपात सन् २००१ मा क्रमशः ९.२३ प्रतिशत र ८.०५ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुग्दा घटेर ६.१९ प्रतिशत र ३.८० प्रतिशतमा भरेको छ। नबिल बैंक केही उत्तराचढावाका बिच यस अनुपातलाई सन् २००१ को ३.५९ प्रतिशतबाट बढाएर सन् २०२० सम्म आइपुग्दा ५.१२ प्रतिशत पुच्याउन सफल भएको छ। एनआईसी एसिया बैंकले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपातमा निकै वृद्धि गरी सन् २००१ बाट सन् २०२० सम्म आइपुग्दा ०.८१ प्रतिशतबाट ५.६० प्रतिशत कायम गर्न सफल भएको छ।

६.४ शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिदर तथा कुल शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हिस्सा

नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकिएका सर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा बैंकहरूलाई शाखा कार्यालयहरू स्थापना गरी कारोबार गर्ने स्वीकृति प्रदान गर्ने गर्दछ।

तालिका नं. ४ : शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिदर तथा वाणिज्य बैंकहरूको कुल शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालयहरूको अनुपात (प्रतिशतमा)

Years	Growth rate of branch offices (%)		Ratio of Industry branch offices to branch offices of RBB (%)
	Industry	RBB	
२००१			२९.०७
२००२	(३.९५)	-	३०.२७
२००३	८.२३	-	२७.९६
२००४	(५.३७)	-	२९.५५
२००५	(०.२४)	०.८०	२९.८६
२००६	३.५५	-	२८.८३
२००७	७.५५	-	२६.८१
२००८	१८.०९	-	२२.७०
२००९	३५.५०	०.७९	१६.८९
२०१०	३१.२५	-	१२.८७
२०११	२६.१४	-	१०.२०
२०१२	१४.३०	९.४५	९.७७
२०१३	४.४३	३.६०	९.६९
२०१४	४.१०	६.१४	९.९५
२०१५	८.०८	४.५५	९.६३
२०१६	११.७८	३.११	८.८८
२०१७	२१.६७	७.२३	७.८३
२०१८	३२.९४	१४.०४	६.७२
२०१९	१८.५९	८.३७	६.१४
Average	१३.७५	३.१०	१६.०३

स्रोत : उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका आधारमा लेखकद्वारा गणना गरिएको तालिका नं. ४ ले नेपालका कुल वाणिज्य बैंकहरूको शाखा कार्यालयहरू र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिदर तथा वाणिज्य बैंकहरूको कुल शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालयहरूको हिस्सा देखाएको छ। जसअनुसार सन् २००२, २००४ र २००५ मा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा

कार्यालयहरूको वृद्धिदर त्रणात्मक रहेको छ भने अन्य वर्षहरूको वृद्धिदरमा भएको उतारचढावका बिच औसतमा १३.१५ प्रतिशत रहन गएको छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले भने अध्ययन अवधिका १९ वर्षहरूमध्ये ८ ओटा वर्षमा एउटा पनि थप शाखा कार्यालय स्थापना गरेको देखिन्छैन। यस बैंकले सन् २०१२ पछि मात्र आफ्ना शाखा कार्यालयहरू विस्तार गरेको देखिन्छ। जसअनुसार उक्त बैंकको शाखा कार्यालयको औसत वृद्धिदर ३.१० प्रतिशत मात्र रहन गएको छ।

कुल वाणिज्य बैंकहरूको शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालयहरूको अनुपात हेर्दा सन् २००१ मा २९.०७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा यो अनुपात ६.१४ प्रतिशतमा भरेको छ। अध्ययन अवधिमा सन् २००२, २००५, २०१४ र सन् २०१६ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको यस्तो अनुपात अधिल्लो वर्षको तुलनामा वृद्धि भएको देखिन्छ। कुल वाणिज्य बैंकहरूका शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका शाखा कार्यालयहरूको अनुपात औसतमा १६.०३ रहेको छ।

७. नतिजा (Findings)

निक्षेपसँग सम्बन्धित

- अध्ययन अवधिको सुरुको वर्षदेखि नै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपको वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको वृद्धिदरभन्दा थोरै रहेको पाइयो। जसअनुसार निक्षेपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको औसत वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको औसत वृद्धिदर १७.०३ भन्दा भन्दै आधा मात्र ९.८४ प्रतिशत रहेको पाइयो। नेपाल बैंकको निक्षेपको औसत वृद्धिदर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भन्दा थोरै ७.९३ प्रतिशत मात्र रहेको पाइयो भने अन्य दुई नबिल र एनआईसी एसिया बैंकको निक्षेपको औसत वृद्धिदर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भन्दा अधिक क्रमशः १४.७७ प्रतिशत र २६.०२ प्रतिशत रहेको पाइयो।
- बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल निक्षेपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको निक्षेपको अनुपात प्रत्येक वर्षहरूमा क्रमशः घट्दै सन् २००१ मा ४१.१७ प्रतिशतको रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा दुई गुणाभन्दा बढी वृद्धि भई ९२.६५ प्रतिशत हुन पुगेको पाइयो। दुई सरकारी बैंक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपात सन् २००१ मा क्रमशः ९.२३ प्रतिशत र ८.०५ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा घटेर ६.१९ प्रतिशत र ३.८० प्रतिशतमा भरेको पाइयो। तर निजी क्षेत्रका नबिल बैंक र एनआईसी एसिया बैंकको भने यस्तो अनुपातमा वृद्धि भई सन् २०२० मा क्रमशः ५.१२ प्रतिशत र ५.६० प्रतिशत भएको पाइयो।
- कर्जासँग सम्बन्धित
 - कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको औसत वृद्धिदर बैंकिङ्ग क्षेत्रको औसत वृद्धिदर १९.२३ भन्दा भन्दै आधा मात्र १०.१६ प्रतिशत रहेको पाइयो। नेपाल बैंकको कर्जाको औसत वृद्धिदर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग भन्दै भन्दै बराबर ९.९३ प्रतिशत रहेको, अन्य दुई नबिल र एनआईसी एसिया बैंकको निक्षेपको औसत वृद्धिदर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भन्दा अधिक क्रमशः १७.१३ प्रतिशत र २६.८२ प्रतिशत रहेको पाइयो।

➤ बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको अनुपात सन् २००१ देखि सन् २००९ सम्म तीव्र रूपमा गिरावट आएको (२५.५६ प्रतिशतबाट ७.९० प्रतिशत) मा त्यसपछिका वर्षहरूमा घट्ने दरमा केही कमी आई सन् २०२० मा ५.३८ प्रतिशत रहेको पाइयो। अध्ययन अवधिभरि बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा नेपाल बैंक र नबिल बैंकको कर्जाको अनुपात घट्दै नै गइरहेको पाइयो। एनआईसी एसिया बैंकको भने केही वर्षहरूमा घटेको भए तापनि उक्त अनुपात पछिल्ला वर्षहरूमा बढ्दै गइरहेको पाइयो। सन् २००१ बाट सन् २०२० सम्म आइपुदा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, नेपाल बैंक र नबिल बैंकले बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा आफ्नो बजार हिस्सा क्रमशः ७९ प्रतिशत, ८२ प्रतिशत र ३१ प्रतिशत गुमाएका छन्। एनआईसी एसिया बैंकले भने आफ्नो बजार हिस्सा १४९ प्रतिशतले बढाएको पाइयो। सन् २०१७ सम्म बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कर्जाको अनुपात सबैभन्दा धेरै रहन गएकोमा पर्छिल्ला तीन वर्षहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई एनआईसी एसियाले उछिनेको छ। नबिल बैंक भने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हाराहारीमा नै आइपुगेको छ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग सम्बन्धित

- कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वाणिज्य बैंकहरूमा रहेको कुल निक्षेपको सन् २००१ मा ४१.१७ प्रतिशतको रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा दुई गुणाभन्दा बढी वृद्धि भई ९२.६५ प्रतिशत हुन पुगेको पाइयो। दुई सरकारी बैंक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा निक्षेपको अनुपात सन् २००१ मा क्रमशः ९.२३ प्रतिशत र ८.०५ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० सम्म आइपुदा घटेर ६.१९ प्रतिशत र ३.८० प्रतिशतमा भरेको पाइयो। तर निजी क्षेत्रका नबिल बैंक र एनआईसी एसिया बैंकको भने यस्तो अनुपातमा वृद्धि भई सन् २०२० मा क्रमशः ५.१२ प्रतिशत र ५.६० प्रतिशत भएको पाइयो।

शाखा कार्यालयसँग सम्बन्धित

- नेपालका कुल वाणिज्य बैंकहरूको शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिदर सन् २००२, २००४ र २००५ मा त्रणात्मक रहे तापनि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भने अध्ययन अवधिका १९ वर्षहरूमध्ये ८ ओटा वर्षमा एउटा पनि थप शाखा कार्यालय स्थापना नभए तापनि शाखा कार्यालय सङ्ख्या घटेको भने पाइएन। अध्ययन अवधिभरि कुल वाणिज्य बैंकहरूको शाखा कार्यालयहरूको वृद्धिदर औसतमा १३.१५ प्रतिशत रहेकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भने ३.१० प्रतिशत मात्र रहेको पाइयो।
- कुल वाणिज्य बैंकहरूको शाखा कार्यालयहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालयहरूको अनुपात औसतमा १६.०३ प्रतिशत रहे तापनि सन् २००१ देखि सन् २०२० सम्म आइपुदा यो अनुपात २९.०७ प्रतिशतबाट ६.१४ प्रतिशतमा भरेको पाइयो।

८. निष्कर्ष (Conclusion)

अध्ययन अवधिका सुरुका वर्षहरूमा सरकारी बैंकहरूको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा राम्रै उपस्थिति रहेको भए तापनि पछिल्ला वर्षहरूमा बजार हिस्सा क्रमशः घट्टौ गएको पाइन्छ । बद्दै गइरहेको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको निक्षेपको अनुपात बढिरहँदा निजी क्षेत्रका बैंकहरूले आफ्नो बजार हिस्सा बढाउँदै लगोका छन् भने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको बजार हिस्सा भने घट्टौ गइरहेको छ । त्यसै गरी निक्षेप सङ्कलन तथा कर्जा प्रवाहमा पनि अध्ययन अवधिमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको बजार हिस्सा गुम्दै गइरहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको एउटै नीति, नियम र निर्देशनहरूको अधीनमा रही एउटै कार्य क्षेत्र बनाएका बैंकहरूमध्ये सरकारी बैंकहरूको बजार हिस्सा क्रमशः घट्टौ जानुले यी बैंकहरूले भविष्यमा आफ्नो बजार हिस्सालाई कायम राख्न प्रतिस्पर्धी रणनीतिहरू कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

९. सन्दर्भ सामग्री (References)

Clark, D. K. (1941). A Restoration Goldsmith-Banking House: The Vine on Lombard Street. In C. Seymour (Ed.), *Essays in Modern English History: in Honor of Wilbur Cortez Abbott* (pp. 3-47). Port Washington; London: Kennikat Press.

Dahal, B. & Dahal, S. (2002). *A Hand Book to Banking*.

Kathmandu: Asmita Books & Stationery, p 7.

Ghimire, Y.R. (2014). Effects of NPA: a case study of rastriya banijya bank ltd., Nepal. (An unpublished master of philosophy in economics thesis submitted to the Faculty of economics). Tribhuvan University, Kathmandu

Economic Survey, different issues by Government of Nepal, Ministry of Finance

NRB (Nepal Rastra Bank), (2015). *Banking and financial statistics*, 2001 to 2015, July 2015, No. 61, Kathmandu

NRB (Nepal Rastra Bank), *Banking and financial statistics (monthly)*, different issues by Banks & Financial Institution Regulation Department

RBB (Rastriya Banijya Bank), <https://rbb.com.np/content/vision-mission-rastriya-banijya-bank-ltd>
[wikipedia.org/wiki/History_of_banking](https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking)

बीमा क्षेत्रमा कोभिड-१९ को प्रभाव

रमेश कुमार पोखरेल*

कुनै एक व्यक्तिले वहन गर्न नसक्ने जोखिम भार समूहमा विभाजन गर्ने कार्यलाई बीमा भनिन्छ । काबुभन्दा बाहिरको घटनाबाट सृजना हुन सक्ने हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न प्रबन्ध गरिएको जोखिम हस्तान्तरणसम्बन्धी संयन्त्रलाई बीमा भनिन्छ । बीमा जोखिम व्यवस्थापनको वित्तीय उपकरण हो । बीमा शुल्कको रूपमा रकम सङ्कलन गर्ने, सङ्कलित रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाहित गर्ने र बिमितलाई प्रतिफल पनि प्रदान गर्ने भएकाले बीमा वित्तीय मध्यस्थितासँग सम्बन्धित व्यवसाय हो । जोखिम व्यवस्थापन र प्रतिफल प्रदान गर्ने दुई ओटै सेवा एउटै द्वारबाट उपलब्ध गराउने काम बीमा सेवा प्रदायकहरूले गर्दछन् । त्यसैले बीमा लगानी, बचत र सुरक्षा कवचको मिश्रण पनि हो ।

बीमाले वित्तीय सुरक्षा प्रदान गर्दछ, वित्तीय सुरक्षाले आत्मविश्वास अभिवृद्धि हुन्छ, आत्मविश्वासले जोखिम वहन गर्ने सामर्थ्य बढ्दछ । जोखिम वहन गर्न सक्ने व्यक्तिनै उद्यमी बन्दछ । उद्यमबाट रोजगारी सृजना हुन्छ । रोजगारीले आम्दानी बढाउँछ, आम्दानीमा भएको वृद्धिले गरिबी निवारणमा सहयोग गर्दछ ।

चीनको चुहानबाट सुरु भएको कोभिड-१९ लाई विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले मार्च ११, २०१९ मा विश्वव्यापी महामारी घोषणा गयो । प्लेग, स्पीनिस फ्लु, एचआइभी एडस, स्वाइनफ्लु, सार्स, इबोला, मर्स जस्ता सङ्क्रमणक रोगहरूले वेलाबखत मानव जातिको अस्तित्वमाथि धावा बोल्दै आइरहेका छन् । माथि उल्लिखित करिपय रोगहरूको प्रभाव क्षेत्रीय स्तरमा थियो । ती रोगहरूको तुलनामा कोभिडको फैलिने गति र प्रभावका कारण विभिन्न देशले पूर्ण रूपमा लकडाउन, यातायात माथि प्रतिबन्ध, जमघट र कार्यालय बन्द आदि उपायहरू अपनाए । सङ्क्रमणले लाखौं मान्छेहरूको जीवनलीला समाप्त पार्न्यो, आपूर्तिका शृङ्खलाहरूलाई भत्कायो र संसारभर नै व्यावसायिक क्षेत्रलाई तहसनहस बनायो । अर्थात्नलाई बरबाद बनायो, विश्वव्यापी रूपमा मन्दीको अवस्था आयो । संसारभरका सरकार र बीमा क्षेत्र प्रति मान्छेहरूको आशा केन्द्रित हुन पुग्यो । तीव्र गतिको सङ्क्रमण र फैलावटले सरकार र बीमा क्षेत्रलाई रक्षात्मक र कमजोर बनायो ।

आर्थिक मन्दीका कारण वित्तीय स्रोतको मागमा कमी आयो । मुद्रा बजारमा तरलता अधिक हुन पुग्यो । अधिक तरलताले बैंकहरूले प्रदान गर्ने ब्याजदर सस्तो हुन गयो । ब्याजदरमा आएको ह्लासका कारण बीमा कम्पनीहरूको लगानीबाट प्राप्त हुने आयमा उल्लेखनीय रूपमा कमी आयो । बीमा कम्पनीहरूको वित्तीय विवरणमा दबाव पन्यो । खर्च कटाउनु पर्ने बाध्यता सृजना भयो । आर्थिक गतिविधिमा कमी आएसँगै बीमा शुल्क सङ्कलनमा पनि कमी आयो । बीमा शुल्कको तुलनामा दाबी बढ्दा नाफा कम हुन पुग्यो । सङ्क्रमणबाट

बच्च सहयोग गर्नु परेकाले बजेट माथि दबाव पन्यो । कर्मचारी तथा ग्राहकहरूलाई सेनिटाइजर, पञ्जा, मास्क र पिपिइ जस्ता स्वास्थ्य सुरक्षाका सामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु पन्यो ।

कुनै कुनै सेगमेन्टमा बीमालेख व्यतीत हुने समस्या देखा पन्यो । दाबीमा वृद्धि भयो । विभिन्न प्रकारका छुट सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु पर्ने अवस्था आयो । आपूर्ति शृङ्खलामा आएको अवरोधले व्यवसायको आम्दानीमा नकारात्मक प्रभाव पार्न्यो र यस प्रकारका बीमामा दाबी बढ्यो । महामारीमा मृत्युदर उल्लेख्य हुन्छ । यसले जीवन बीमामा अप्रत्यासित रूपमा दाबीलाई बढाउँछ । साथसाथै भविष्यमा प्राप्त हुने प्रतिफलमा ह्लास आउँछ । सरेन्डरमा समेतमा वृद्धि हुन्छ । बीमामा यस प्रकारको जोखिम बढेको पाइन्छ ।

जीवन बीमाको दायित्व लामो अवधिको हुने भएकाले लामै अवधिको लगानीमा संलग्नता हुन्छ । यसका लागि लामो अवधिको वित्तीय स्थिरताको आवश्यकता हुन्छ । सङ्क्रमणका कारणले वित्तीय स्थिरतामा अवरोध पुगेको छ । अन्य बीमाहरू छोटो अवधिका करार हुन् । यसले सम्पत्ति तथा व्यवसायमा हुने विभिन्न प्रकारका हानी नोक्सानीलाई रक्षा गरेको हुन्छ । यस्तो कारोबारमा संलग्न कम्पनीहरूले तुलो मात्रामा सेयरमा लगानी गरेका हुन्छन् । सेयरको मूल्यमा आएको ह्लासले नाफा नोक्सानमा तुलो प्रभाव पार्दछ । लकडाउनको समयमा यातायातजन्य दुर्घटना न्यून भयो, दाबी लगभग शून्य भयो । बिमितहरूबाट बीमा शुल्क फिर्ता हुनुपर्छ भन्ने मागसमेत उद्ध थाल्यो ।

निर्जीवन बीमायसको प्रभाव प्रोडक्ट र जोखिमको क्षेत्रमा फरक फरक ढाइगले परेको छ । ट्राभल, इभेन्ट्स, ट्रेड क्रेडिट जस्ता प्रोडक्टहरूको प्रिमियममा असर गरेको छ । यस्ता प्रोडक्टहरूमा उल्लेख्य रूपमा घाटा हुन पुगेको छ । मोटर, घर जस्ता क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा स्थिर रहेको छ । लकडाउनका कारण मोटर बीमाको दाबी तुलो मात्रामा घट्न गएको छ । केही प्रोडक्टहरूमा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूले बीमा शुल्क तिर्ने समय थप गर्ने र छुट दिने कार्यहरू गरे । लकडाउनको समयमा बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई घरबाटै काम गर्ने वातावरण मिलाए । आफ्नो प्राविधिक क्षमतालाई उन्नत बनाउने कम्पनीहरूले ग्राहक तथा मध्यस्थकर्ताहरूलाई सन्तुष्ट बनाउन तुलनात्मक रूपमा सफल भए । लगानीको दृष्टिबाट वित्तीय बजारमा भएको उतारचढावले असर गरेको भए पनि सरकारी सुरक्षणपत्रहरूमा तुलो मात्रामा लगानी गर्ने कम्पनीहरूलाई खासै प्रभाव परेको पाइँदैन । कोरोनाले आर्थिक गतिविधि ठप्प प्रायः यो । स्थानीय, क्षेत्रीय र विश्वव्यापी रूपमै रोजगारीमा ह्लास आयो । यसले मानिसहरूको आम्दानीमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्न्यो । बजार अस्थिर भएकाले उपभोक्ताको आत्मविश्वासमा कमी आयो । खर्च गर्ने इच्छा र क्षमता दुवै न्यून

* पूर्व प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

हुन पुग्यो । यसले बीमा कम्पनीहरूको नयाँ व्यवसायमा विश्वव्यापी रूपमै ह्लास आयो । बीमा कम्पनीहरूले बीमा शुल्क भुक्तानीको अवधि थर्पिदिए, विलम्ब शुल्कमा छुट दिए । पोलिसी ल्याप्स हुनबाट बचाउन विभिन्न उपायहरू अपनाए ।

स्वास्थ्य बीमामा परेको प्रभाव पनि एकानासको छैन । संसारभर ऐ स्वास्थ्य प्रणालीमा विविधता पाइन्छ । सङ्क्रमणका कारण दाबी प्रशस्त मात्रामा पर्न आयो । कठितपय देशमा सरकारले सङ्क्रमितहरूको उपचार गरेकाले स्वास्थ्य बीमा कम्पनीहरूलाई त्यात ठुलो दबाब परेन । तर कठितपय देशमा स्वास्थ्य बीमाको क्षेत्रमा धेरै दबाब पर्न गयो । सङ्क्रमणको फैलावट र मृत्युदरले बीमा कम्पनीहरूको जोखिमलाई अनियमित बनायो ।

पुनर्बीमामा पनि दबाब पन्यो । मृत्युदरमा उल्लेख्य वृद्धि भएकाले पुनर्बीमको जोखिम पनि उच्च भयो । बीमा कम्पनीहरू विभिन्न कठिनाइबाट ग्रस्त भएकाले जोखिम वहन गर्न सक्ने क्षमतामा ह्लास आयो । जोखिमयुक्त क्षेत्रमा लगानी निस्तसाहित भयो । बीमा कम्पनीहरू नयाँ क्षेत्रमा लगानी गर्न डराए ।

बीमा मध्यस्थकर्ता र ग्राहकहरूको व्यवहार र गतिविधिमा परिवर्तन आउन थाल्यो । सेवा प्रवाहका शृङ्खलाहरू अवरुद्ध हुन पुगे । समुदायमा सङ्क्रमण फैलिन नदिन सरकारले अपनाएका नीति तथा रणनीतिले गर्दा सेवा प्रवाहमा बाधा पुग्यो । अधिकांश देशहरूमा भौतिक उपस्थितिमा गर्ने अन्तर्क्रिया तथा तालिम, गोष्ठी, सेमिनारहरू सञ्चालन गर्न निषेध गरिएका थिए । कठितपय देशहरूमा बीमा सेवालाई अर्ति आवश्यक सेवाअन्तर्गत राखिएकाले सीमित मात्रामा भए पनि कार्यालय तथा शाखाहरू खुलेका थिए । ग्राहकहरूलाई सम्भव भएसम्म सूचना, जानकारी तथा जिज्ञासाका लागि डिजिटल माध्यमको प्रयोग गर्न अनुरोध गरिएको थियो । एजेन्ट, मध्यस्थकर्ता एवम् वित्तीय सहयोग गर्नेहरूलाई यही विधि प्रयोग गर्न सूचित गरियो ।

नगद प्रिमियम सङ्कलन कार्य र नगद भुक्तानी सेवा अवरुद्ध भए । आम नागरिक रोजगारी गुमेको र आम्दानी घटेको कारणले दबाबमा थिए । अधिकांश ग्राहकहरू वित्तीय समस्यामा रहेकाले खर्च कम गर्ने र वचनबद्धता पूरा गर्न नसक्ने अवस्थामा थिए । प्रिमियम भुक्तानी गर्न नसक्ने र बीमा पोलिसी क्यान्सिल गर्ने अवस्थामा पुगेका थिए । निर्माणसम्बन्धी आयोजनाहरू अवरुद्ध भएकाले यससँग सम्बन्धित बीमा पोलिसीमा कमी आयो । आर्थिक तथा सामाजिक क्रियाकलापहरूका कारण कम्पनीका वित्तीय कार्यकुशलतामा ह्लास आयो । लगानीबाट प्राप्त हुने आम्दानी, ब्याजदर र समग्र बजार असन्तुलनले नाफा र वृद्धिमा प्रभाव पायो ।

ग्राहकहरूको व्यवहारमा परिवर्तन आयो । उनीहरू घरभित्र थुनिन बाध्य भए । घरमै रहेदा कठितपय प्रोडक्टहरूको आवश्यकतै भएन । बीमाको बिक्रीमा नकारात्मक प्रभाव पन्यो । महामारीले बीमकहरूलाई ग्राहक केन्द्रित डिजिटल उपकरणहरू र सरोकारवालाहरूको चाहनासँग मिल्ने प्रकृतिका नवप्रवर्तनका तरिकाहरू अपनाउन उत्प्रेरित गन्यो । यसले Insurtech को विकासमा नयाँ आयाम थर्पिदियो । कारोनाले बीमा कम्पनीका सबै खालका गतिविधिहरूमा दूरगामी प्रभाव पारेको छ । बीमा कम्पनीका प्रस्तावको विकास र सम्भार, सेवा प्रवाहको तौरतरिका, ग्राहक व्यवस्थापन, पोलिसी प्रशासन र दाबी प्रशोधन जस्ता Front Office Activities लाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । बीमा कम्पनीका

मानव संशाधन, सूचना प्रविधि, वित्त व्यवस्थापन जस्ता Back Office Activities मा पनि कोरोनाको असर देखिएको छ । बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई घरबाटै काम गर्न दिने प्रचलनले सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा कमजोर सुरक्षा प्रणाली भएका कम्पनीहरूमा साइबर जोखिम पनि बढेर गयो । बजारसम्बन्धी गतिविधिहरू न्यून भए । सञ्चारका अन्य उपायहरू अपनाउनुपर्ने अवस्था आयो ।

महामारीले शृजना गरेका जोखिमलाई मध्यनजर गरी सर्तहरू थपघट वा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखियो । व्यवसायमा परेको असर र प्रभावलाई मध्यनजर गरी अन्डरराइटिङ म्यानुअल र प्रक्रियालाई पनि पुनरावलोकन गर्नु आवश्यक भयो ।

नेपालमा बीमा समितिको निर्देशनमा कोरोना बीमालेख, २०७६ लागू गरियो । उक्त बीमालेख ल्याउँदा हाल विश्वभर महामारीको रूपमा फैलिरहेको कोरोना भाइसबाट अधिकांश मुलुकहरू प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित भइरहेको सन्दर्भमा नेपालमा पनि उक्त रोग फैलन सक्ने अवस्था तथा सम्भावनालाई समेत मध्यनजर गरी कोरोना भाइसबाट उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमको आर्थिक सुरक्षण प्रदान गर्न तथा विशेष गरी ग्रामीणस्तरसम्म न्यून आय भएका वर्गलाई समावेश गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको उल्लेख गरिएको थियो । यो बीमालेख सबै निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको बीमा पुलमार्फत जारी गरियो । एक लाख स्पैयाँको बीमालेखका लागि प्रतिव्यक्ति एक हजार स्पैयाँ तथा सम्पूर्ण परिवारको बीमालेख खरिद गरिएको थियो । पचास हजार स्पैयाँको बीमालेखका लागि प्रति व्यक्ति तीन सय बीमा शुल्क लान्ने प्रावधान राखिएको उक्त बीमालेखमा पिसिआर परीक्षणबाट पोजिटिभ देखिएमा तुरन्त रकम प्राप्त गर्न सकिने उल्लेख गरिएको थियो ।

क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त बीमाको आधारभूत सिद्धान्त हो । बीमाले बिमितलाई भएको आर्थिक क्षतिको परिपुरण गरिदिने हो । कोरोना पोजिटिभ हुने बित्तिकै आर्थिक क्षति हुने होइन । आर्थिक क्षति नभई भुक्तानी दिने व्यवस्था बीमाको मान्यता प्रतिकूल हुन्छ । अर्कोतर्फ कोरोना महामारीको रूपमा विश्वभर फैलिरहेको थियो । महामारीकै रूपमा कैलिएको सङ्क्रामक रोगको बीमा गर्ने काम पनि बीमाको मर्मअनुकूल भएन । बीमा गर्ने नै हो भने पनि स्वास्थ्य बीमाको मोडलमा गरेको भए उपयुक्त हुने थियो । पछि कोरोना बीमाको दाबी बढ्दै गएपछि स्वास्थ्य बीमाको मोडलमा परिमार्जन गरिएको छ । कोरोना बीमाको दाबी यसरी बढ्यो कि बीमा कम्पनीहरू न त भुक्तानी दिने स्थितिमा रहे, न त प्रतिबद्धताबाट पछि हट्न नै । दाबी भुक्तानी दिँदा वित्तीय स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने र नर्दिंदा समग्र बीमा क्षेत्रको विश्वसनीयता माथि नै प्रश्न उठ्ने अवस्था शृजना भयो । दुवै स्थितिमा बीमा क्षेत्र दबाबमा पन्यो ।

यसरी कोभिड-१९ ले पोलिसी होल्डरदेखि सेयर होल्डरसम्म, बीमा कम्पनीका कर्मचारीदेखि मध्यस्थकर्तासम्म, नियामकदेखि सम्भावित लगानीकर्तासम्बन्धी प्रत्यक्ष र परोक्ष ढण्डगते असर पायो । लकडाउनलाई खुकुलो बनाउँदै लाने ऋममा व्यावसायिक गतिविधिहरू सुचारु हुन थालेकाले बीमाको क्षेत्रमा पनि गति आउन थाल्यो । विस्तारै नेपालको बीमा बजार पुरानै लयमा फर्किन सफल भएको छ ।

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा - किन र कसरी ?

राजकुमार ओफा*

विषय प्रवेश

समय गतिशील छ । पहिले पहिले मानिसले धेरै समय र श्रम खर्च गरेर गर्ने काम अहिले कम्प्युटर र अन्य स्वचालित मेसिनहरू (computerization and automation) ले गर्दा सजिलो र छिटो छरितो भएको छ । त्यसैले त वर्तमान युग विज्ञान तथा प्रविधिको युग हो । प्रविधिमा आएको युगान्तकारी परिवर्तनको फलस्वरूप अहिले विश्व नै एउटा सिङ्गो गाउँ (Global village) जस्तो भएको छ । यसले मानिसका इच्छा, आकाङ्क्षा र चाहनाहरूलाई धेरै नै फराकिलो बनाइदिएको छ । अर्थतन्त्रलाई अत्यन्त चलाएमान बनाएको छ । एउटा देश र अर्को देशको आर्थिक कारोबारलाई सहजै जोडिदिएको छ । यस्तो आर्थिक सम्बन्धलाई सरल र सफल बनाइनुमा कुनै पनि देशमा स्थापित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहिआएको छ ।

नेपालमा पनि वि.सं. २०४१ पछि अपनाइएको आर्थिक उदारीकरणको नीतिको प्रभावस्वरूप बैंकिङ क्षेत्रमा सबै खाले (सरकारी, निजी, विदेशी लगानीसमेतको) बैंकहरूको बाक्लो उपस्थितिले गर्दा अहिले बैंकिङ क्षेत्र असाध्य प्रतिस्पर्धी बन्न पुगेको छ । पहिले पहिले एउटा चेक जम्मा गर्न धेरै टाढाको बैंकमा पुग्नुपर्ने र घण्टौं लाइनमा उभिएर काम गर्नुपर्ने अवस्थालाई प्रविधिको सहयोगले घरबाटै आधुनिक बैंकिङ (Modern Banking) का उपकरणहरूको सहायताले गर्न सकिने वा घर नजिकैको बैंकको शाखाबाट तुरन्तै सो काम सम्पन्न गर्न सकिने भएको छ । ग्राहकको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्घर्ष्या प्रशस्त छ । बैंकहरूको नियमनकारी निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकहरूलाई मर्जर तथा प्राप्ति (Merger and Acquisition) मा जान प्रोत्साहन गरिरहेको अवस्था छ । यसरी बैंकहरूबिचको यो प्रतिस्पर्धामा ग्राहक सन्तुष्टिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा दिनु अनिवार्य सर्त भएको छ ।

ग्राहक

कुनै पनि सङ्गठनद्वारा उत्पादित वस्तु तथा सेवा खरिद गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई ग्राहक भनिन्छ । ग्राहकलाई ऋता, उपभोक्ता, खरिदकर्ता, सेवाग्राही आदि नामले समेत चिनिन्छ । बैंकिङ सन्दर्भमा ग्राहक भन्नाले बैंकले उपलब्ध गराउने विभिन्न किसिमका सेवाहरू लिन आउने व्यक्ति वा सङ्गठनलाई बुझिन्छ । त्यस्ता व्यक्ति तथा सङ्गठन

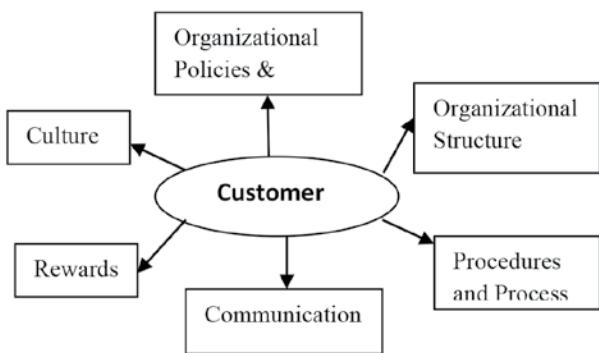
खाता खोल्न, कर्जा लिन, LC/T.T. को कारोबार गर्न, रकम जम्मा गर्न, निकाल्न तथा रकमान्तर गर्न, पेन्सन लिन र अन्य आधुनिक बैंकिङ (Modern Banking) सम्बन्धी सेवा लिन बैंकमा आउने गर्दछन् । एउटै ग्राहकले बैंकबाट तीमध्ये एक वा एकभन्दा बढी सेवा लिई रहेका हुन्छन् । ग्राहक कोही नयाँ हुन्छन् त कोही पुराना, कोही सम्भाव्य ग्राहक (Prospective Customer) पनि हुन्छन् । ग्राहक व्यक्तिगत तथा संस्थागत, शिक्षित वा अशिक्षित हुन सक्छन् । कुनै ग्राहक नियमित (Regular) हुन्छन् त कुनै ग्राहक एक पटक मात्र सेवा लिने हुन सक्छन् । ग्राहकको प्रकृति र कारोबारको रकम फरक भए तापनि ग्राहक विना कुनै पनि व्यवसायको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । अतः ग्राहक व्यवसायको उद्देश्य (purpose) हो, अभिन्न अझ्गा हो । अर्को शब्दमा ग्राहक व्यवसायको जीवन हो ।

ग्राहकको सम्बन्धमा महात्मा गान्धीको भनाइ यस प्रकार रहेको छ - “Customer is the most important visitor on our premises. He does not depend on us. We are dependent on him. He is not an interruption on our business. He is purpose of it. He is not an outsider on our business. He is a part of it. We are not doing him a favour by serving him. He is doing us a favour by giving us an opportunity to do so.”

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा

कुनै पनि ग्राहक केही निश्चित समस्या तथा आवश्यकता लिएर बैंकमा आएका हुन्छन् । ग्राहकका आवश्यकता तथा प्राथमिकतालाई केन्द्रमा राखेर बैंकले ग्राहक सन्तुष्टिलाई ध्यान दिँदै छिटोछरितो र पारदर्शी ढङ्गले प्रवाह गर्ने सेवालाई ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा भनिन्छ । ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवाले ग्राहकको माग अनुसारको बैंकिङ products, त्यसको उचित बजारीकरण (marketing), सेवा प्रवाह गर्ने तरिका तथा बैंकको ग्राहक लक्षित नीति तथा कार्यविधि समेतलाई समेट्दछ । अर्को शब्दमा ग्राहक केन्द्रित बैंकिङ सेवा नै ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा हो, जसलाई तलको चित्रबाट प्रष्ठ पाने सकिन्छ ।

* सहायक प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

A figure showing customer as a center point of the organization

माधिको चित्रअनुसार बैंकले आफ्नो रणनीति, नीति, कार्यविधि, सङ्गठनात्मक संरचना, सङ्गठनात्मक संस्कार, सञ्चार प्रणाली आदिको निर्माण र कार्यान्वयन गर्दा ग्राहकलाई सधैँ केन्द्रविन्दुमा राखेर आगाडि बद्नुपर्छ ।

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवाका विशेषताहरू

कुनै पनि बैंकिङ सेवा ग्राहकमुखी हुन निर्मालिखित गुण वा विशेषताहरू आवश्यक पर्दछन् ।

- छिटोछारी सेवा (quicker service)
- सेवाको उपलब्धता (service availability)
- व्यवहारमा शिष्टता (politeness in dealing)
- अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग (use of modern technology)
- प्रभावकारी अभिलेख व्यवस्थापन (effective record management)
- दक्ष कर्मचारीबाट सेवा प्रवाह (service delivery by competent staffs)
- भौतिक सुविधाहरू र यसको व्यवस्थापन, आदि । (physical facilities and its management)

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा किन ?

बैंकको लागि नयाँ ग्राहक खोजनुभन्दा पुरानै ग्राहकलाई कायम गराउन सक्तु लागतको हिसाबले पनि प्रभावकारी हुन्छ । (Customer retention is cheaper than customer acquisition.) बैंकिङ सेवा नगद कारोबारसँग सम्बन्धित, व्यक्तिको दैनिकीसँग जोडिएको र अत्यन्तै संवेदनशील सेवा क्षेत्र हो । आजको तीव्र प्रतिस्पर्धाको समयमा ग्राहकसामु बैंकिङ सेवाका लागि धेरै विकल्पहरू छन् । ग्राहकले उपलब्ध विकल्पहरूबाट नै सर्वोत्तम विकल्प छान्ने गर्दछन् । जुन संस्थाले ग्राहकको माग बमोजिमको बैंकिङ Product बजारमा ल्याएर ग्राहकलाई अधिकतम सन्तुष्टि दिलाई बैंकिङ सेवा दिन सक्छन्, त्यस्ता संस्थाहरू नै सफल, सबल भई भविष्यसम्म बजारमा दिगो रहन सक्छन् । त्यस कारण ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा बैंककै अस्तित्वसँग जोडिएको विषय हो । ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवाको महत्वलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- पुराना ग्राहकलाई टिकाई राखन (Customer retention),
- सम्भाव्य ग्राहकलाई आकर्षित गर्न,
- बैंकको वृद्धि, विकास गर्न,

- बैंकको छ्याति (goodwill) बढाउन,
- बैंकको निक्षेप (deposit) बढाउन,
- बैंकको कर्जा (lending) बढाउन,
- बैंकको अर्थिक उद्देश्य पूरा गरी सफल र प्रतिस्पर्धी बैंक बन्न ।

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा कसरी ?

भनिन्छ, हामीले अरूलाई त्यस्तो व्यवहार गर्नुपर्छ, जुन हामीले अरूलाट अपेक्षा गर्दैँ । अर्थात् ग्राहकबाट अपेक्षित सेवालाई प्रभावकारी ढाइले प्रदान गर्न सक्नुमा नै बैंकको ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा भल्कैन्छ । प्रत्येक ग्राहक उनीहरूको रुचि, आवश्यकता र प्राथमिकतामा फरक हुन सक्छन् । बैंकले फरक खालका ग्राहकलाई फरक खालकै व्यवहार देखाउनुपर्छ । त्यसो त ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा कसैको एकल प्रयासले नभई संस्थागत लक्ष्य मै समावेश भई सामूहिक प्रयास (team effort) बाट सम्भव हुने कुरा हो । ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवाका लागि निम्न उपायहरू अपनाउन सकिन्छ :

- प्रभावकारी Help Desk को व्यवस्था गर्ने,
- बैंक शाखाहरूको उपयुक्त हिसाबले location, layout design गर्ने,
- ग्राहकका लागि parking, waiting room, wash room, खानेपानी आदि जस्ता भौतिक पूर्वाधारको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने,
- ग्राहकका गुनासाहरूलाई तुरन्तै र सही ढाइबाट सुनुवाइ गर्ने,
- Office map र Notice board को प्रभावकारी प्रयोग गर्ने,
- Queue अथवा token system बाट सेवा प्रवाह गर्ने,
- अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने,
- ठुला ग्राहकको customer profile तयार गर्ने,
- पुराना कर्मचारीहरूलाई retain गर्ने
- कर्मचारीहरूलाई निरन्तर तालिमद्वारा बैंकिङ product बारे जानकारी दिने,
- ग्राहकसँग शिष्ट व्यवहार गर्ने तथा सम्पर्कमा रहने,
- शाखा विस्तार, evening counter तथा branchless banking बाट समेत सेवा प्रवाह गर्ने, आदि ।

उपसंहार

देशमा उत्पन्न प्राकृतिक प्रकोप (जस्तै भूकम्प), हालको कोभिड १९ को विषम परिस्थिति लगायतका कठिन अवस्थामा समेत आवश्यक सुरक्षा र सतर्कता अपनाई अग्रपङ्कितमा रहेर बैंकहरूले सेवा दिन पनि ग्राहकमुखी हुनु हो । ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा बैंकको विकासका लागि छन्दौटोको विषय नभई ग्राहक सन्तुष्ट पार्ने उत्तम विकल्प हो । सन्तुष्ट ग्राहक नै बैंकका सम्पत्ति हुन् । बैंकले नियामक निकायद्वारा जारी गरेका निर्देशन तथा बैंकभिन्नबाटै बनेका नीति, नियम, परिपत्रको अधीनमा रही ग्राहकको रोजाइ अनुसारका बैंकिङ प्रदक्षिणको विकास र बजारीकरण गर्दै कर्मचारीलाई उचित कार्य वातावरण प्रदान तथा उच्च मनोबल गराएर ग्राहकलाई बैंकिङ सेवा दिनु नै आजको आवश्यकता हो । वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणको दायरा फराकिलो पार्दै आफ्नो सामाजिक उत्तरदायित्वको समेत छ्याल गरी यथासम्भव paper less banking को दिशातिर अग्रसर भएर ग्राहकलाई सेवा दिनु आजको अपरिहार्यता हो ।

राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकका ५६ वर्ष टड़ा प्रणालीदेखि डिजिटल बैंकसम्म

ईश्वर उप्रेती*

१. विषय प्रवेश

कुनै समय टाट पल्टने अवस्थामा पुगिसकेको राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकको वित्तीय सूचकाङ्क आज सन्तोषजनक अवस्थामा पुगी सक्षम बैंकको रूपमा बजाएमा प्रतिस्पर्धा गरिरहेको छ । वि.सं. २०२२ साल माघ १० गते तत्कालीन राजा महेन्द्रबाट समुद्रघाटन गरिएको यस बैंकले ५५ वर्ष पूरा गरी आजबाट ५६ औं वर्षमा प्रवेश गर्दासम्म देशको वित्तीय स्रोतको उच्चतम परिचालनबाट आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान गर्दै आइरहेको छ । बैंक स्थापनाकालमा देशको सीमा क्षेत्र र अधिकांश भागमा भारतीय मुद्रा चलनचल्तीमा थियो । त्यसताका नेपाली मुद्राको चलनचल्ती बढाउने, छारिएर रहेको बचतलाई सङ्कलन गरी उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रमा स्रोतको परिचालनबाट रोजगारी सृजना गर्ने, वित्तीय पहुँचको विस्तार गर्ने, आर्थिक विकास र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न सघाउ पुऱ्याउनु बैंकको उद्देश्य रहेको थियो ।

सन्दर्भ: ५६ औं वार्षिकोत्सव

सुरुको अवस्थामा जनशक्तिमा आधारित रहेर टड़ा (लेजर) प्रणालीबाटै बैंकले वित्तीय स्रोत साधनको परिचालन गरी आम नागरिकमा बैंकिङ सेवा दिई नागरिकलाई बैंकिङ कारोबारमा आकर्षण हुन सिकाइरहेको थियो । त्यस वेलासम्म नेपाली बैंकिङ क्षेत्रमा बैंकका अन्तर्राष्ट्रीय आधारभूत नियमहरू, मापदण्डहरू लागू भएका थिएनन् । वि.सं. २०४१ सालपछि निजी क्षेत्रबाट नेपालमा तत्कालीन नेपाल अरब बैंक (हालको नबिल बैंक) को स्थापना भएपछि नेपालमा प्रविधिमा आधारित प्रतिस्पर्धा आधुनिक बैंकिङ सेवाको सुरुवात भयो । तत्पश्चात् नेपालमा बैंकका आधारभूत मापदण्डका नियमहरू विस्तारै लागू हुँदै जान थाले ।

बैंकका आधारभूत मापदण्डका नियमहरू, जस्तै - ब्याजदर गणना विधि, आमदानी गणना, कर्जा प्रोभिजनिङ व्यवस्था, कर्जाको वर्गीकरण, पुँजी वृद्धि, जोखिम भारित सम्पत्तिमा आधारित पुँजी व्यवस्था, सरकारी जमानत, टेलर सिस्टम, कर्जा, असुलीसम्बन्धी व्यवस्था, मानव संशाधन विकास, सम्पत्ति व्यवस्थापन, वासलात लागू भएपछि बैंकहरू व्यावसायिक हुन थाले । त्यसताका बैंकिङ व्यवसायको अधिकांश हिस्सा ओगेटेका सरकारी स्वामित्वका बैंकहरू नेपाल बैंक, राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंकले प्रविधिको प्रयोगमार्फत बैंकको आधुनिकीकरण गर्नेमा लगानी गरेनन् । उता निजी क्षेत्रबाट स्थापना भएका बैंकहरूले नयाँ-नयाँ ग्राहक योजनाहरू ल्याउँदै आफ्ना सेवालाई चुस्त, ग्राहकमुखी र प्रतिस्पर्धी बनाउँदै लगे ।

अन्य सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूमा जस्तै राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकमा पनि व्यवस्थापन, लेखा, अर्थशास्त्रसम्बन्धी पढेका दक्ष जनशक्तिलाई अवसर नदिई विनाप्रक्रिया तोक आदेशको भरमा सिधै अस्थायी, करार, ज्यालादारी कर्मचारीलाई भर्ती दियो र बैंकले लगानी गरेका कर्जाहरू बिग्रैंडे जान थाले । फलस्वरूप बैंकको वित्तीय अवस्था कमजोर भई साख खस्क्यो । बैंक लामो समयसम्म लगातार घाटामा सञ्चालन भइरहँदा टाट पल्टने अवस्थामा पुगेपछि सरकारले बैंकलाई जोगाउन विभिन्न अध्ययन रिपोर्टहरूका सुझावका आधरमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम लागू गयो ।

२. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम

विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रीय मुद्रा कोष र डिएफआईडीको सहयोगमा आएको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकको वित्तीय अवस्था सुधारका लागि वि.सं. २०५९ माघ २ गतेबाट व्यवस्थापन करारमा दिइयो । यस क्रममा अमेरिकी नागरिक ब्रुस एफ. हेन्डरसनको नेतृत्वमा आठ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति र १० जना चाटर्ड एकाउन्टेन्ट सहित १८ जनाको समूहले बैंक व्यवस्थापन जिम्मा सम्हाली भाखा नाथेको कर्जा घटाइयो । प्रविधिको प्रयोगबाट बैंकिङ सेवा दिन थालियो । लामो समयदेखि नभएका लेखापरीक्षणहरू अद्यावधिक हुन थाले । शाखा व्यवस्थापन, पुँजी वृद्धिको लागि योजना पेस, आवश्यक नीति नियम, कार्यविधिको निर्माण, मुनाफा बृद्धी, कर्मचारी स्वेच्छिक अवकाश कार्यक्रम ल्याई कर्मचारीहरूको सङ्ख्या घटाइयो । कर्मचारीको उत्पादकत्व बढान थाल्यो । परिणामस्वरूप भाखा नाथेको कर्जा ६० प्रतिशतबाट हाल चार प्रतिशतमा झारेको छ । २२ अर्ब स्पैयाँले ऋणात्मक रहेको बैंकको खुद सम्पत्ति हाल २४ अर्बले धनात्मक रहेको छ । प्रायः घाटामा सञ्चालन हुने गरेको यस बैंकले हाल नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी खुद मुनाफा गर्न थालेको छ । विगतमा ५ हजार ८ सय कर्मचारी हुँदा १ सय ५० शाखा थिए भने हाल शाखाको सङ्ख्या दुई सय पचास भन्दा बढी हुँदा पनि जम्मा २ हजार २ सय कर्मचारी रहेका छन् । करिब ६ को वर्ष वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले बैंकको वित्तीय स्वास्थ्यमा अक्षमजनको काम गरेकाले यसबाट बैंकले उल्लेख्य उपलब्धि हासिल गरी बैंकको वित्तीय अवस्थामा सुधार ल्याई प्रतिस्पर्धी क्षमता, रुपाती र बैंकप्रतिको जनभरोसालाई बढाएको छ । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमपछि कार्यक्रम सम्हालेका मध्येका एक सदस्य जनर्दन शर्माले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा बैंकमा कार्यरत रही बाँकी सुधार कार्यलाई निरन्तरता दिए । त्यसपछि वि.सं. २०६८ सालमा बैंकमा

* राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लि. सँग सम्बद्ध हुनुहुन्छ ।

लामो समयसम्म कार्य गरेका कृष्णप्रसाद शर्मा खुला प्रतिस्पर्धाबाट चार वर्षका लागि प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा आए । उनको कार्यकालमा सम्पादन भएका बैंकमा नयाँ कर्मचारीहरू नियुक्त, एबीबीएस प्रणालीको विकास, कर्जा असुली, तुला आयोजनाहरूमा व्यवसाय वृद्धि, एसेट्स क्वालिटी, शाखा विस्तार जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरूले बैंकको प्रतिस्पर्धी क्षमता बढन थाल्यो ।

३. वास्तविकता

बैंकको सम्पत्ति तथा स्रोत साधन पर्याप्त भएर पनि त्यसको अधिकतम सदुपयोग हुन सकिरहेको थिएन । यसैबिच दोस्रो खुला प्रतिस्पर्धाबाट नेपाल बैंकमा महाप्रबन्धक भई कार्य गरिसकेका किरणकुमार श्रेष्ठ पहिलो चार वर्षे कार्यकालका लागि वि.सं. २०७२ सालमा बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा नियुक्त भए । श्रेष्ठको कार्यकालमा बैंकको व्यवसाय वृद्धि, शाखा विस्तार, कर्जा असुली, नयाँ कर्मचारीहरूको नियुक्ति, कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धि, डाटाबेस सेन्ट्रलाइज, वैकल्पिक च्यानलको विकास, सहुलितपूर्ण कर्जा लगानी, ग्राहक सेवा, डिजिटल बैंकिङ, लेआउट तथा सम्पत्ति व्यवस्थापन, एनआईडीसीलाई मर्जर, विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूसँग समझदारी, मिडियासँगको सम्बन्धजस्ता कार्यहरूले प्राथमिकता पाए । फलस्वरूप यस बैंकको उत्पादकत्व बढ्यो र लागत घट्यो । सबैभन्दा सस्तो ब्याजदरमा कर्जा लगानी भई बैंकको मुनाफामा अत्यधिक वृद्धि भई आ.व. २०७५/०७६ मा मुनाफा बैंकिङ क्षेत्रकै सबैभन्दा बढी पाँच अर्ब पाँच करोड रुपैयाँ पुग्यो । श्रेष्ठको व्यावसायिक योजनाअनुरूप बैंकका अधिकांश वित्तीय सूचकाइकहरू सकारात्मक भएर बैंकले प्रथमपटक नेपाल सरकारलाई १२ प्रतिशत नगद लाभांश वितरण गयो । आ.व. २०७४/०७५ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बैंक, वित्तीय संस्था तथा विप्रेषण कारोबार गर्ने संस्थामध्ये सबैभन्दा बढी आयकर दाखिला गर्ने संस्थाका रूपमा रह्यो र नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयद्वारा सम्मानित हुन पुग्यो ।

हाल ३० लाखभन्दा बढी ग्राहकलाई २ सय ५० भन्दा बढी शाखाहरूबाट आधुनिक, भरपर्दो, ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवा दिइरहेको यस बैंकले २ खर्ब ३० अर्ब रुपैयाँ निक्षेप सङ्कलन गरी १ खर्ब ५० अर्ब रुपैयाँ कर्जा लगानी गरेको छ । बैंकले खास गरी उद्योग, व्यापार, कृषि, हायरपर्चेज, विपन्न वर्ग, आयात/निर्यात, जमानत, शिक्षा, पर्यटन, जलाविद्युत, पूर्वाधार, व्यक्तिगत जस्ता क्षेत्रहरूमा वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराई रोजगारी सृजना तथा देशको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ ।

बैंकले सीप, क्षमता र योजना भएका तर पुँजी र धितो नभएका युवाहरूलाई लक्षित गरी विनाधितो बिउ पुँजीका रूपमा (Start-up) १५ लाख रुपैयाँसम्म १० ओटा शीर्षकमा सहुलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध गराई नागरिकलाई उत्पादनसँग जोड्ने उद्देश्य बोकेको सरकारको सम्झौतेले नेपाल सुखी नेपाली कार्यक्रमलाई सघाउ पुऱ्याइरहेको छ ।

एकै प्रकृतिका दुईभन्दा बढी सरकारी संस्थाहरूलाई मर्जर गर्ने नीतिअनुरूप वि.सं. २०१६ मा स्थापना भई औद्योगिक क्षेत्रमा लगानी गर्दै आइरहेको एनआईडीसी डेभलपमेन्ट बैंकलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा वि.सं. २०७५ बैशाख १९ गते मर्ज गरेपछि बैंकको सम्पत्ति,

संरचना र व्यवसायमा वृद्धि भई आम नागरिकले थप कम लागतमा बैंकिङ सेवा उपभोग गर्न पाइरहेका छन् ।

बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत किरणकुमार श्रेष्ठको नेतृत्वमा सञ्चालन भएको क्लिन एन्ड स्मार्ट आरबीबी विथ कन्सोलिडिएसन अभियानले लामो समयसम्म थन्केर बसेका, प्रयोगमा नआएका सम्पत्तिहरूको कार्यविधिअनुसार धुत्याई बैंकलाई भौतिक एवं हरेक तवबाट सफा र स्वच्छ बनाउन सहयोग पुगेको छ । विभिन्न कारणले लामो समयदेखि असुली हुन नसकेका भुक्तानी समय नाथेका अबैं मूल्यका कर्जाहरूको असुली, लिलामी तथा बैंकले त्यस्ता सम्पत्ति सकार गरी बैंकलाई वित्तीय रूपमा सबल र स्वस्थ बनाउने कार्य यस अवधिमा सम्पन्न भएका छन् । त्यस्तै लामो समयदेखि मिलान हुन नसकेका विभिन्न हिसाब (Reconciliation) हरूको हिसाब मिलान गर्ने कार्यले प्राथमिकता पाई रिकन्सलेसन सिस्टमलाई चुस्त दुरुस्त बनाइएको छ ।

४. सूचना प्रविधि र अन्य

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको कोर बैंकिङ सफ्टवेयर (सीबीएस) डिस्ट्रिब्युटेड डाटाबेस प्रणालीबाट सेन्ट्रलाइज डाटाबेस प्रणालीमा परिवर्तन गरिएको छ । आ.व. २०५८/०५९ सालमा बैंकमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रममार्फत आइबीएस कार्यक्रम लागू गरी बैंकका सम्पूर्ण शाखा सञ्चाललाई यान्त्रिकृत गर्ने क्रममा प्रयोग भइहेको आरबीबीसीसको सहायताबाट डाटा क्याप्चर र माइग्रेसन गरी सुरुमा केही शाखाहरूमा पुमोरी प्लस-३ कोर बैंकिङ सफ्टवेयर लागू गरिएको थियो । त्यसपछि बैंकले कार्यरत जनशक्तिको प्रबल इच्छाशक्ति र लगनशीलताका कारण बैंकका सम्पूर्ण विभाग, प्रादेशिक कार्यालय र शाखा कार्यालयहरूमा केन्द्रीय कार्यालयमा रहेको सेन्ट्रलाइज सर्भरमार्फत डिसेन्ट्रलाइज प्रणालीमा पुमोरी प्लस-३ लागू गरी ग्राहकलाई बैंकिङ सेवा दिँदै आइहेको थियो । बैंकको कारोबारको सदृश्या र आकार सेवा वितरण एकाइहरूमा बढ्दै जाँदा यसको चाप कोर बैंकिङ प्रणालीमा बढ्दै गयो ।

यस्तो डिसेन्ट्रलाइज प्रणालीमा रहेको डाटाबेसबाट सेवामा कठिनाई, डाटा इन्टरप्रिटीमा समस्या हुन सक्ने, नियामक निकायलाई दिनुपर्ने रिपोर्टहरूमा समस्या आउन सक्ने, मानवीय त्रुटी हुन सक्ने, वैकल्पिक वितरण माध्यममा विभिन्न समस्याहरू आइहने हुँदा बैंकमा भइहेको कोर बैंकिङ प्रणालीलाई सेन्ट्रलाइज डाटाबेस प्रणालीमा परिवर्तन गरी हाल मर्कन्टाइल अफिस सिस्टमले निर्माण गरेको पुमोरी प्लस-४ कोर बैंकिङ सफ्टवेयर लागू गरिएको छ । कोर बैंकिङ प्रणालीलाई सेन्ट्रलाइज डाटाबेस प्रणालीमा परिवर्तन गरेपछि बैंकमा डाटाको विश्वसनीयता बढ्ने, रिपोर्टहरू निकाल सजिलो हुने, वैकल्पिक वितरण माध्यमहरूको कार्यसम्पादनमा वृद्धि भई ग्राहकहरूलाई थप आधुनिक, डिजिटल र भरपर्दो बैंकिङ सेवा प्रवाह गर्न सहज हुने छ । प्रविधिमा भएको विकासका उपलब्धिलाई बैंकिङ क्षेत्रले उत्साहपूर्वक प्रयोग गर्ने क्रममा पछिल्लो समय राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले पनि आत्मसात गरी आफ्ना ग्राहकलाई डिजिटल माध्यमबाट सुरक्षित रूपमा आधुनिक बैंकिङ सेवा दिनका लागि पर्याप्त लगानी गरिरहेको छ । बैंकले वैकल्पिक च्यानलहरू एटीएम सेवा, मोबाइल बैंकिङ,

अनलाइन बैंकिंग, पोस सेवा, सी-आस्वा, कनेक्ट आइपिएस, क्यूआरकोड, शाखा रहित बैंकिंगमार्फत विद्युतीय कारोबार गर्न सकिने गरी मजबुत सूचना प्रविधिको व्यवस्था गरेको छ । अहिले बैंकको कुल कारोबार सङ्ख्याको ६० प्रतिशत भन्दा बढी कारोबार विद्युतीय माध्यबाट हुने गरेको छ । खास गरी पछिल्लो समय युवा पुस्ता प्रविधिमा बढी अभ्यस्त भइरहेहाँ शाखामा उपस्थित भए परिवर्तन आएको छ । विश्वको जुनसुकै कुनाबाट बैंकिंग सेवामा परिवर्तन आएको छ । विश्वको जुनसुकै भइहेको विश्व परिवेशलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले पनि आत्मसात गरिरहेको छ ।

ਬੈਂਕਿੜ ਵਿਵਸਾਧ ਜੋਖਿਮਯੁਕ ਛੇ। ਬੈਂਕਿੜ ਵਿਵਸਾਧਮਾ ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ ਤਰਕਾਟ ਬੈਂਕਿੜ ਫ੍ਰਡਕਾ ਘਟਨਾਹਥੁ ਦੇਰਿਖਨ ਥਾਲੇਕਾਲੇ ਕਮਲਾਧਨਸਕਾ ਬੁੰਦਾਹਥੁ ਕਡਾਇਕਾ ਸਾਥ ਲਾਪ੍ਤ ਗ੍ਰਹੀ ਜਰੂਰੀ ਭਾਏਕੋ ਛੇ। ਤਸਥੀ: ਰਾਇਤ੍ਰਿ ਵਾਣਿਜਿਆ ਬੈਂਕਲੇ ਪਛਿਲਲੋ ਕੇਹੀ ਵਰ਷ਮਾ ਆਪਨਾ ਸਮਪੂਰਣ ਕਰਮਚਾਰੀਹੋਰਲਾਈ ਸਮਪਤਿ ਸ਼ੁਦੀਕਰਣ ਨਿਵਾਰਣਸਮੱਨਵੀ ਤਾਲਿਮ, ਵਿ਷ਯਗਤ ਸ਼ਵਦੇਸ਼ੀ ਤਥਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੈਂਕਿੜ ਤਾਲਿਮਹਥੁ ਪ੍ਰਦਾਨ ਗਰੀ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪਮਾ ਕਰਮਚਾਰੀਕੋ ਦਕ਼ਤਾ ਅਭਿਵ੃ਦਿੱਤ ਗਰਿਹੇਕੋ ਛੇ। ਅਨਿਵਾਰ੍ਯ ਅਵਕਾਸਕਾ ਕਾਰਣ ਤੁਲੋ ਸਝੁਖਾਮਾ ਕਰਮਚਾਰੀਕੋ ਅਵਕਾਸ ਭਏਪਛੀ ਰਾਇਤ੍ਰਿ ਵਾਣਿਜਿਆ ਬੈਂਕਲੇ ਚਾਟਡ ਏਕਾਉਨਟ, ਏਮਬੀਏ, ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਵਿਧਿ ਅਧਿਕੁਤ, ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਵਿਧਿ ਸਹਾਯਕ, ਵਿਤੀਧ ਵਿਸ਼ਲੇਖਕ, ਕੱਧਿ ਅਧਿਕੁਤ, ਕਾਨੂਨ ਅਧਿਕੁਤ,

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि. RASTRIYA BANIJYA BANK Ltd.

इन्जिनियर जस्ता विषय पढेर लोक सेवाको परीक्षा उत्तीर्ण गरी आएका दक्ष युवा कर्मचारीहरूबाट सेवा दिइहेको छ । अहिले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा युवा कर्मचारीको हिस्सा ठुलो छ । कर्मचारीहरूको औसत उमेर ३६ वर्ष मात्र रहेकाले पनि बैंक आफ्ना ग्राहकलाई छिटो र चुस्त डिजिटल बैंकिङ सेवा दिन तप्तर छ, सक्षम छ ।

देशमा करिब ६१ प्रतिशत नागरिकको मात्र बैंक खाता रहेको नेपाल
राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदनले बताइरहेका सन्दर्भमा अझै नागरिकको तुलो
हिस्सा वित्तीय सेवाको पहुँचबाट विच्छिन्न छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले
आफ्ना हरेक शाखाहरूबाट प्रत्येक त्रैमासमा वित्तीय चेतनामूलक
वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गरी नागरिकमा बैंकिङ सेवाको
बारेमा शिक्षा दिइरहेको छ । बैंकले नियमानुसार आफ्नो नाफाको
एक प्रतिशत रकम संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (सीएसआर)
मा छुट्ट्याई समाजमा शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण संरक्षण,
खेलकुद, सामाजिक कार्य तथा मानवीय कार्यमा बर्सेनी खर्च गर्दै
आइरहेको छ । गत वर्ष सीएसआरमा उत्कृष्ट कार्य गरेबापत बैंकले
अन्तर्राष्ट्रियस्तरको एसिया मनी अवार्डसमेत प्राप्त गरेको छ ।

५. राष्ट्रीय बैंक दिवस

हरेका वर्षको डिसेम्बर ४ का दिनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बैंक दिवसको रूपमा मनाउने चलन छ । नेपालमा आधुनिक बैंकको सुरुवात भएको लामो समय भइसकदा पनि सबैले मान्ने, मनाउने राष्ट्रिय बैंक दिवस हालसम्म प्रचलनमा आउन सकेको छैन । नेपालको पहिलो बैंक नेपाल बैंकको स्थापना दिवस कार्तिक ३० गते वा कन्दीय बैंक नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना दिवस बैशाख १४ गते वा अरु कुनै एक दिनलाई राष्ट्रिय बैंक दिवसको रूपमा मनाउन सकिन्छ । सो दिन बचत, लगानी, कर, कर्जा, बजेट तथा वित्तीय सेवाका बारेमा आम नागरिकमा चेतना जगाई वित्तीय शिक्षाको ज्ञानमार्फत बढिरहेको अनौपचारिक आर्थिक कारोबारलाई औपचारिक कारोबारमा रूपान्तरण गर्न सघाउ पुऱ्याउन सकिन्छ ।

६. उपसंहार

विभिन्न आर्थिक एकाइहरूमा छरिएर रहेका बचतलाई सझकलन गरी आवश्यक क्षेत्रमा वित्तीय साधनको परिचालन गर्दै आइरहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विभिन्न वित्तीय सूचकाइकहरूका अधारमा नेपालको पहिलो बैंक हो । सरकारी संस्थानहरूको सेवा प्रवाह चुस्त, दुरुस्त र ग्राहकमैत्री हुँदैनन्, भौतिक सम्पत्तिहरू भाँचिएका, पुराना, बिग्रिएका हुन्छन्, कार्यालयहरू सफा हुँदैनन् भने आममानिसको धारणालाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले गलत साबित गरिरहेको छ । अहिले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सेवा प्रणाली, भौतिक पूर्वाधार, ग्राहकसँगको व्यवहार, सरसफाइ, गुनासो सुन्ने प्रणाली, व्यवस्थापन सूचना प्रणाली कुनै निजी प्रतिस्पर्धी बैंकको भन्दा कम छैन, जुन बैंकको शाखामा गएर प्रत्यक्ष अनभव गर्न सकिन्छ ।

यस बैंकले आम नागरिकलाई बैंकिङ्ग प्रणालीमा आबद्ध हुन सिकाउँदै अर्थात् वित्तीय शिक्षा दिँदै सरकारी नीतिको कार्यान्वयमा सघाउ पुग्ने गरी नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा उल्लेखनीय कार्य गरी वित्तीय स्थायित्वका लागि ५५ वर्षदेखि कार्य गर्दै आइरहेको छ । आगामी दिनमा आधुनिक वित्तीय उपकरणहरूको उपयोग, सूचना प्रविधिको महत्तम प्रयोग एवं संस्थागत कार्यदक्षतामा समयानुकूल सुधार गर्दै वित्तीय सेवालाई अझ प्रतिस्पर्धात्मक एवं उत्तरदायित्वपूर्ण बनाई निजी क्षेत्रका बैंकहरूले समेत अनुकरण गर्न सक्ने गरी आम नागरिकमा सरल र सहज बैंकिङ्ग सेवा प्रवाहमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने कार्यमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई सफलता मिलोस् शुभकामना ।

सन्दर्भ सामग्री

- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वेबसाइट (www.rbb.com.np)
 - नेपाल राष्ट्र बैंकको वेबसाइट (www.nrb.org.np)
 - नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको वेबसाइट (www.mof.gov.np)
 - राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक स्वर्णजयन्ती विशेषाङ्क, २०७१
 - नेपाली बैंकको इतिहास र विकासक्रम
 - राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका विभिन्न समाचार बुलेटिन
 - नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति
 - नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक नीति

* * *

बैकको मुख्य शाखा कार्यालयले कर्जा लगानी गरेको सफल ऋणीलाई स्मरण गर्दा

सर्वसाधारणहरूमा छरिएर रहेको रकम निक्षेपको रूपमा एकत्रित गर्दै लगानीका रूपमा क्रठीहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्ने कार्य विभिन्न पक्षबाट संवेदनशील कार्य मानिन्छ । यही संवेदनशील कार्य गरी जस लिने काम बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्दछन् । आफ्नो लगानीलाई सुरक्षित बनाउन बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा धेरै प्रकारका सुरक्षा मापदण्ड रहेका हुन्छन् । यस्तै हुँदाहुँदै पनि लामो समयसम्म एउटै संस्थामा असल क्रठीको वर्गमा पर्ने क्रठीहरू कमै मात्र भेटाउन सकिन्छ । यस्तै सफल र असल क्रठी सम्झने क्रममा काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं.७, चाबिहिल, चुच्चेपाटी “जोशी कार्पेट इन्डस्ट्रिज (घरेलु)” र “कालिका कार्पेट इन्डस्ट्रिज”मा पुदा कामदारहरू काममा व्यस्त देखिन्थे भने गोपालकृष्ण जोशी र राजेन्द्रकृष्ण जोशी व्यवस्थापकीय काममा लागिपरिहनु भएको थियो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँगको कारोबारमा करिब ३१ वर्षदेखि लगातार आबद्ध रही उद्यमशीलतामा सफलता हासिल गरेका उद्यमीसँगको कुराकानीमा आधारित विवरण राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, मुख्य शाखा कार्यालय, विशाल बजारकी मुख्य प्रबन्धक श्री दुर्गा केंडेल (छत्कुली) द्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं.७, चाबिहिल, चुच्चेपाटीमा बुबा श्यामकृष्ण जोशी र आमा सानुमैयाँ जोशीको कोखबाट जन्मनु भएका गोपालकृष्ण जोशी र राजेन्द्रकृष्ण जोशी सफल उद्यमीको रूपमा परिचित त हुनुहुन्छ नै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले निजहरूलाई असल क्रठीको वर्गमा दर्ज गरेको छ ।

२०३९ सालदेखि सुरुमा तिब्बती ऊन किनेर कच्चा धागो (लाढी) उत्पादन गर्ने क्रममा चार ओटा तान (Looms) बाट व्यवसाय सुरु गर्नुभयो । कच्चा धागो बिक्री गर्ने क्रममा गलैंचा कारखानासम्म पुदा आफूले किन नबनाउने भन्ने सोचले उहाँलाई घच्चच्यायो । गलैंचा उत्पादन गर्न केही लगानी आवश्यक हुने नै भयो । यही आवश्यकताले जोडियो राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग नाता । बैंकबाट कर्जा लिन फर्म दर्ता प्रमाणपत्र आवश्यक पर्ने भएकाले २०४४ सालमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, काठमाडौंमा कुल पुँजी ४,९९,५४६ र स्थिर पुँजी २,४४,००० ऊनी गलैंचा उत्पादन गर्ने उद्देश्य राखी “जोशी कार्पेट इन्डस्ट्रिज (घरेलु)” को जन्म भयो । सञ्चालक गोपालकृष्ण जोशी रहेको उक्त उद्योगमा निजका भाइ राजेन्द्रकृष्ण जोशी उत्तिकै सशक्त भूमिकामा रहनुभयो ।

वि.सं. २०४४ सालमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको गौशाला शाखाबाट व्यावसायिक कर्जा रु. ५ लाख र दुई चार जना कामदारबाट सुरु भएको व्यवसाय हालसम्म आइपुदा करिब २ सयभन्दा बढी व्यक्तिको रोजगारीमा जोडिएका छन् । वि.सं. २०४८ सालदेखि मुख्य शाखा कार्यालय विशाल बजारबाट कारोबार सुरु भयो । वस्तु उत्पादन गरी निर्यात गर्ने क्रममा २०५५/५६ को समयमा धेरै राम्रो गर्न सकेको स्मरण गर्नुहुन्छ उद्यमी द्वय । नेपाली कठन साथै न्युजिल्यान्ड, भारत, तिब्बत, चाइनाबाट कच्चा सामग्री आयात गरी तयारी वस्तु निर्माण गरी नेपाली बजार लगायत चाइनाको ल्हासा, छिन्दुक, सिलिङ, युरोपको जर्मनी, अमेरिकासम्म निर्यात हुने गरेको बताउनुहुन्छ । व्यवसाय विस्तार गर्ने क्रममा वि.सं. २०५७ सालमा कालिका कार्पेट इन्डस्ट्रिजको रूपमा भाइ राजेन्द्रकृष्ण जोशी सञ्चालक भई अर्को फर्मको स्थापना गरी व्यवसाय अभ विस्तार भयो । दाजु गोपालकृष्णले गलैंचा सझको उपाध्यक्ष र भाइ राजेन्द्रकृष्णले गलैंचा सझको कार्य समिति सदस्यसम्मको जिमेवारी वहन गरेको अनुभव बताउनुहुन्छ उद्यमी द्वय । २०६१ सालदेखि जोशी कार्पेट इन्डस्ट्रिज, कालिका कार्पेट इन्डस्ट्रिज,

र जोशी इन्टरप्राइज गरी तीन ओटा फर्म चलिरहेका छन् ।

गलैंचा उत्पादन गर्ने क्रममा आर्थिक वर्ष २०५५/५६ मा Care & Fair Nepal द्वारा Third Highest Exporter Contributor को उपाधि हासिल भयो । २०६०/६१ मा गलैंचामा उत्कृष्ट अवार्ड मन्त्री डा. प्रकाशचन्द्र लोहनीको हातबाट प्राप्त भयो । आ.व. २०६१/६२ मा तेस्रो उपाधि हासिल भयो । आर्थिक वर्ष २०६४/०६५ मा Highest Exporter Contributor को उपाधि हासिल भयो भने २०६५/६६ मा पाँचौं ठुलो Export अवार्ड प्राप्त भयो । नेपाली गलैंचा निर्यात गर्ने क्रममा अमेरिका, इटाली, जर्मनी, लन्डन, चाइना, भारतसमेतको भ्रमण गरिसक्नु भएको छ उद्यमी द्वयले ।

कोरोनाको महामारीले कठिपय क्षेत्रहरू होटल, पर्यटन लगायतमा बढी प्रभावित भए तापनि कार्पेट उद्योगमा मध्यम खालको प्रभाव परेको बताउनुभयो । यस्ता उद्योगहरूलाई सहलियत प्रदान गर्ने तथा पुनर्कर्जाको सुविधा उपलब्ध गराउन सके अभ बढी राम्रो गर्न सकिने आशासमेत गर्नुभयो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, मुख्य शाखा कार्यालय, विशाल बजारमा हाल तीन ओटा फर्मबाट करिब चार करोडको कर्जा कारोबार चलिरहेको छ । व्यवसायको Successor समेत तयार गरी उद्यमलाई निरन्तर अगाडि बढाउने क्रममा गोपालकृष्णका छोरा साथै बुहारीले कारोबार हेदै हुनुहुन्छ भने राजेन्द्रकृष्णका छोरीहरू व्यवसाय समाल्न तयार भइसकेका छन् ।

कुराकानी गर्दै जाँदा बैंकले के दियो र बैंकलाई के दिएँ ? जस्तो लाल्छ भन्ने प्रसङ्गमा बैंकको सहयोगबाट आफूले अर्थोपार्जन साथै सामाजिक प्रतिष्ठापनाको प्राप्त भएको महसुस गर्नुभयो । यस्ता लामो समयसम्म काम गर्दा बैंकलाई तिर्नुपर्ने ब्याज तथा अन्य सेवा शुल्कमा कुनै दिन ढिला नगरी बुभाएकाले बैंकलाई सहयोग नै गरेका छौं जस्तो लाल्छ भन्नुहुन्छ उहाँहरू ।

अन्त्यमा उहाँहरूले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको इतिहास स्मरण गर्दै बैंकले हिजोका तुलनामा आज धेरै तुलो फड्को मारेको भनी प्रशंसा गर्न चुक्नुभएन । कहाँको तुलाठुला लेजरका ढाढ्डा पल्टाउने तौरतरिका, ग्राहक सेवामा सुस्तता, होकेर काममा बैंकका शाखासम्म पुनर्पर्ने कार्यशैली र कहाँको आजको डिजिटाइजेसनको समय घरमै बसेर बैंकिङ गतिविधि हेर्न र गर्न पाउने परिपाटी, स्वस्फूर्त सेवा जस्ता पक्षहरूले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले छलाइ मारेको भन्न बिस्नुभएन । उहाँहरूको आफ्नो अनुभव सुनाइसकेपछि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तपाईंहरूको आफ्नै बैंक हो, हाम्रो सम्बन्ध निरन्तर रोहरनुपर्दछ, हामी तपाईंहरूको सेवामा प्रतिबद्ध छौं भन्दै हामी छुट्टियाँ ।

Covid 19 and Transformation in Banks and Financial Sector in Nepal

Nara Hari Dhakal, PhD*

Introduction

Since early 2020, population around the world was affected by one of the most far-reaching pandemics and global crises that could be ever remembered due to occurrence of the Novel Corona virus (also called Covid-19) outbreak in Wuhan, China. The virus transmitted across the globe in a very short time span which has health impact through infection all over the world and has serious economic impact due to lockdown measures adopted to control its spread and increasing health expenses. Closure of almost all economic activities following the lockdown measure has seriously affected both a health and economic perspective, affecting all in its path (Shrestha 2020).

In response to check the transmission of Covid-19, the Government of Nepal (GON) imposed nationwide lockdown on 24 March 2020, restricting vehicular movement and shutting down economic activities except very essential services. Full lockdown measures were continued until June 15 after which the government opened partially, which continued until 21 July 2020. The government further relaxed for a month before imposing prohibition in different areas by local administration, though not national wide (Shrestha 2020). The spread of corona virus has not come to the end as of early January 2020. GON reported over 262K COVID-19 cases as of 1 January 2021. Meanwhile, the secondary impact of the global pandemic is huge and it is already taking a serious toll on an economy that relies heavily on remittances, imports fueled by remittances, informal labor, and tourism revenues.

Different bilateral, multilateral and non-government organizations are supporting Nepal's preparedness to face the mounting public health emergency, respond to the socio-economic impact of protracted lockdown on the most vulnerable, and support longer-term recovery measures. The fact that Nepal's economy is largely dependent on remittance (25% of GDP), tourism (8% of GDP), agriculture (26% of GDP) and imports of essential items and supplies from outside has made the

poor households, and unskilled workers, including returnee migrants, particularly vulnerable to income losses. The banking and financial institutions (BFIs) played important role during the pandemic and have potentially greater role during the recovery phase as well.

There have been vivid changes on the modus operandi of Nepalese financial sector after the onset of Covid-19 and these initiatives are gradually transforming the landscape of the sector. In this paper, different dimensions of transformation in Nepalese BFI sector have been analyzed.

Nepalese Financial Sector and Covid-19

Although the history of the Nepalese financial industry goes as far back as to 1937, the industry was limited to a small number of players until 1990s. Following the liberalization of the Nepalese economy in the 1990s, financial sector was also opened for new investors. Many new BFI opened from the mid-1990s with the process accelerating between 2000 and 2012, registering the strong growth in BFIs until FY2012. The Nepal Rastra Bank (NRB) stopped issuing new license for the BFI in FY2012 and since then encouraging consolidation among the BFIs through several regulatory relaxation and tax benefits. The process of merger between the BFIs gathered speed after the NRB rolled out higher paid-up capital requirement in July/August 2015.

Due to COVID-19, borrowers and businesses face job losses, slowed sales, and BFIs experienced declining profits as the virus continues to spread throughout the country. Customers are seeking financial relief, and NRB is encouraging BFIs to help them. In addition to managing the direct economic impact of the coronavirus, BFIs came up with plan to protect employees and customers from its spread. Many BFIs encouraged remote working of some employees. Customers are provided with a way to conduct financial transactions without physical interaction. By implementing completely digitized and remote customer transactions, BFIs tried to ensure that both everyday and exceptional processes would be carried out with limited disruption.

Prior to Covid-19, the Nepalese BFIs were already

* Executive Director, Centre for Empowerment and Development (CED) Nepal

evolving digital technology at a rapid pace, driven by changing customer expectations, heightened competitions from incumbents and new entrants, and evolving regulations and advancement in technology. Despite these trends, customer's willingness to adopt and BFIs' willingness to invest in digitization of transaction remained primary concern across players, and markets.

In a matter of weeks, COVID-19 has forced radical changes in customer behavior, moved significant portions of the economy on-line, and increased customers' comfort and willingness to engage digitally. Moreover, for many BFIs, COVID-19 has unlocked hidden potential, stripping away many of the barriers that they traditionally face in digital promise.

Government Responses to Covid-19

The GON has been responding to mitigate the adverse effects of COVID-19 through various monetary and fiscal measures to reduce or control the further spread of the virus and cushioning the effect of lockdown on people and businesses. In the current budget for the Fiscal Year 2020/21, the GON has allocated 32 percent additional budget for the health sector. Of these, NRs. 6 billion has been allocated to address the health sector needs due to COVID-19. The budget also provides for free insurance of NPR 0.5 million to all the health care workers. GON has also allocated budget with an objective to create about 6,00,000 additional employments through the Prime Minister Employment Program, like skill based training, small farmers credit, and Youth and Small Entrepreneur Self Employment. The budget has also made provisions for the industries affected by COVID-19 such as tourism, agriculture and, cottage and small-scale enterprises (Raut 2020). This includes exemption in income tax, VAT and custom duties.

NRB came up with policies to inject more liquidity into the financial system by using various monetary instruments. Some of these instruments are: lowering cash reserve ratio and reducing interest on standard liquidity facility rate, relaxing requirement of building counter-cyclical capital buffer, increased size of refinance fund, etc. Likewise, the NRB also instructed BFIs to accept deferments of the loan repayment by the borrowers and extend need-based working capital loan to the affected business sectors on easy terms (Raut 2020).

Growth of Digital Banking and Paradigm Shift in Bank and Financial Sector During Covid-19 Crisis

In this lockdown period of COVID-19 pandemic, Nepalese BFIs launched the service of opening bank accounts online and filling up e-KYC. Meanwhile, NRB increased the transaction limit bar for digital payments encouraging people to carry

out digital transactions. About 0.8 million mobile banking customers were added in the first three months of lockdown period (NRB monthly report). Digital Finance and Digital Nepal Framework and National Payment Gateway became instrumental for the growth of digital banking in the aftermath of COVID-19 crisis in Nepal.

Notable paradigm shift in Nepalese financial market can be evident on the onset of COVID-19 pandemic. It has dramatically accelerated the rate of digital adoption in financial services, causing unprecedented changes in human behavior and forcing new ways of working on financial institutions. In general, paradigm shifts can be seen in areas such as: (i) intensification and Diversification of digital banking services, (ii) virtualization of workforce and working culture, and (iii) digital and contactless payment. Such a paradigm shift resulting to growth of digital banking services seems to be accelerating in Nepal mainly because of (i) availability of smartphones at cheaper rates, (ii) growth of broadband internet penetration, (iii) anytime, anywhere banking services, (iv) cost-effective, faster, and easier banking services, and (v) increase in ATM and POS services, among others.

Considering the cost efficiency of digital banking compared to extending services from physical branches, BFIs are pushing their customers for digital banking systems. At present promoting digital banking services has been the focus of all the Nepalese BFIs. Almost all the banks have released mobile banking apps. Now customers can perform the majority of banking transactions from smartphone. Digital banking channels have made banking services faster, easier, convenient and more efficient which is driving towards expanding the frontier of the digital banking market.

Transformation on Banks and Financial Sector after Covid-19

Life for many people has changed beyond recognition compared with just a few before the start of Covid-19 pandemic and one of the biggest transformations has been doing electronically what people historically did more in person. Video conferencing for meetings and socializing, online shopping, and digital banking are quite common these days. These are remarkable changes bringing efficiency and effectiveness on human daily life but the question is how much of these changes will continue and sustain. To put it in a simple way, if COVID was to end overnight, would old patterns of behavior return or would new habits become permanent?

For the BFI sector, the answer is probably more

towards permanent change, continuity and sustainability. There has been a lot of news coverage highlighting how COVID has driven established BFIs to accelerate their digital programmes. Usually BFIs prioritized enabling customers to complete the most common service journeys remotely, such as resetting PINs, paying for groceries and utility bills and filling in forms electronically. This is the testimony that pandemic hastened the digital economy and led to notable transformation of the BFIs operation.

There are both opportunities and challenges of the COVID-19 on the BFIs sector. With internet penetration rate over 72%, Nepal is well positioned to benefit from digital financial service (DFS). Digital banking solutions consisting of mobile banking, Internet banking, mobile wallets, etc. have potential to address challenges such as difficulties accessing banks and the high cost of services. Development of the DFS ecosystem is integral to driving all aspects of the economy. Digital banking can serve the customers who don't have access to physical branches. Despite, the BFIs are confronted with unprecedented challenges such as credit risk, retention of digital clients, cyber threats, business continuity, crisis management and shift in innovation from "nice to have" to "must have". The way BFIs address these challenges will determine their role in, and contribution to, mitigating the effects of the current crisis. Further, post covid operation of BFIs could be visualized to be increase in digital banking, notable change in role and functions of BFI branches and accelerated regulatory collaboration on digitization.

Conclusions

Nepalese BFIs are monitoring and dealing with the effects of the COVID-19 pandemic. Through an understanding of the immediate challenges to society and economies, and the long-term impact on the interconnected financial system, BFIs are using their expertise to help themselves and their customers to make good decisions to operate during Covid-19 and ensure resilience on post Covid-19. Digital banking is one of the strategies adopted by the BFIs which will bring major transformation in traditional banking dominated Nepalese financial ecosystem. Transformation is potentially seen on intensification and diversification of digital banking services, virtualization of workforce and working culture, and digital and contactless payment and institutional re-engineering in these fronts in BFI sector.

Both the monetary policy and fiscal policy of 2077/78 has stressed digital banking and electronic payments and commitment to make the country digital with various initiatives like expansion of digital banking, National Payment Gateway, online tax payment service, implementation of Digital Nepal Framework, etc. The current way of adoption of digital banking services in Nepal is appreciable. Stakeholders engaged in digital ecosystem are committed to work together to develop the digital financial ecosystem. Customers have felt the transformation on Nepalese banking and financial sector. Digital banking can be a **game changer** in Nepalese BFI sector, which will potentially alter the way things are done in the sector as a whole.

References:

- Gautam, D. (2020). *The COVID-19 Crisis in Nepal: Coping Crackdown Challenges Key Initiatives and Measures to Move Forward*. National Disaster Risk Reduction Centre Nepal, Kathmandu. <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/The%20COVID-19%20Crisis%20in%20Nepal%20Coping%20Crackdown%20Challenges%202020-04-24%2007-51-31.pdf>
- ILO. (2020). COVID-19 labour market impact in Nepal. International Labour Organization: International Labour Organization.
- IMF (2020), Occasional Paper
- Malik, K., Meki, M., Morduch, J., Ogden, T. Quinn, S., and F. Said. 2020. COVID-19 and the Future of Microfinance: Evidence and Insights from Pakistan, *Oxford Review of Economic Policy*, graa014, <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa014>
- Raut, N. K. (2020), "A Review of the Economic Impacts of the COVID-19 Pandemic and Economic Policies in Nepal" <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/102778/>
- Shrestha, P. K. (2020), "Impact of Covid-19 on Microfinance Institutions of Nepal" NRB Working Paper No. 51, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/10/NRB_Working_Paper-NRB-WP-51-Impact_of_Covid_19_on_Microfinance_Institutions_of_Nepal-Prakash_Kumar_Shrestha_PhD.pdf
- UN (2020). A UN framework for the immediate socio-economic response to COVID-19. United Nations. <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/UN-framework-for-the-immediate-socio-economic-response-to-COVID-19.pdf>
- UNDP. (2020). *Rapid Assessment of Socio economic Impact of covid-19 in Nepal*. United Nations Development Programme, Lalitpur, Nepal. <file:///C:/Users/Nirmal/GoogleDrive/Misc/GAAN/Nepal%2520Rapid%2520Assessment%2520COVID19%2520Final.pdf>

Impact of Covid on Banks and Financial Institutions

Mukunda Kumar Chhetri*

Introduction

Since its first outbreak during December 2019, COVID pandemic has been highly exerting impact upon the lives of people. People have not been able to get back to their old lives due its severe impact, not just on health but also on daily businesses, transportation and so on. Flow of funds and liquidity has been highly impacted by the lockdown that was imposed on Chait 2076. The severity of lockdown can be contemplated by the fact that odd even rule on vehicles was finally lifted on Poush 2077.

Due to ongoing and prospective impact on economy, Nepal Rastra Bank has put various sectors into three categories on the basis of the level of impact caused by Covid — highly-affected, semi-affected and least-affected. Banks and financial institutions have their income highly dependent upon the interest received from borrowers. As such borrowings are financed from the deposits of customers, banks and financial institutions have to pay the cost of interest

on depositors. The payment to depositors has to be made on time, while interest to be received from various borrowings could take time- particularly due to lockdown and forbearances allowed by Nepal Rastra Bank. This phenomenon has led banking sector vulnerable to risk.

Impact on BFIs

Like human health status is measured by various vital signs like- pulse rate, oxygen level, blood pressure and so on, bank's financial condition are analyzed by various indicators like- non performing loan ratio, capital adequacy ratio, net liquid assets and so on. We can now look at pre-covid indicators and current indicators to look at where we could be heading and if there are any interventions required on the financial health of banks and financial institutions.

Following are the key indicators of banks and financial institutions as on 2076 Poush (pre-covid) and 2077 Asoj (latest quarter):

Particulars	2076 Poush	2076 Chait	2077 Asar	2077 Ashoj
Total Loans and Advances	2,731 Billion	2,844 Billion	2,903 Billion	3,030 Billion
Total Deposit	3,060 Billion	3,188 Billion	3,489 Billion	3,655 Billion
Net Liquid Assets	25.21 %	24.65 %	29.83 %	29.65 %
Total Capital	469 Billion	476 Billion	506 Billion	526 Billion
Capital Adequacy Ratio	13.69 %	13.34 %	14.01 %	13.95 %
Non Performing Loan Ratio	1.69 %	1.82 %	1.81 %	1.63 %

Similarly, following were the key indicators of banks and financial institutions in the corresponding dates of previous year.

Particulars	2075 Poush	2075 Chait	2076 Asar	2076 Ashoj
Total Loans and Advances	2,376 Billion	2,441 Billion	2,497 Billion	2,629 Billion
Deposit	2,656 Billion	2,716 Billion	2,878 Billion	2,974 Billion
Net Liquid Assets	25.26 %	25.24 %	27.47 %	25.76 %
Total Capital	404 Billion	417 Billion	442 Billion	461 Billion
Capital Adequacy Ratio	13.54 %	13.52 %	13.96 %	13.91 %
Non Performing Loan Ratio	1.60 %	1.67 %	2.41 %	1.61 %

*Executive Director, Nepal Rastra Bank

Total Loans and Advances

The growth of loans and advances for pre-covid and recent period is 10.95% (from 2.73 trillion to 3 trillion). The growth was 10.65% (2.38 trillion to 2.63 trillion) in the corresponding dates of previous year. This shows that there has not been much impact on loans and advances as expected due to covid. This phenomenon could be due to the fact that banks and financial institutions were promoted to provide additional working capital loans upto 20% for operational costs. Similarly, interest rates on loans have been reduced which promoted further growth of loans during covid impacted period- easing loan availability and pushing growth similar to previous period.

Deposits

The growth of deposits for pre- covid and recent period is 19.44% (from 3 trillion to 3.6 trillion). However, the growth was 11.97% (2.66 trillion to 2.97 trillion) in the corresponding dates of previous year. Unlike loans and advances, growth of total deposits is quite different in the two comparative periods. Higher growth during the lockdown period could be attributed to the low mobility of funds. Due to stagnant economy for a longer period of time, increase in deposits, particularly fixed deposits, were seen.

Net Liquid Assets

Net liquid assets has been hovering between 25 and 30. It was similar in the past year too. Further, various measures applied by the central bank like reverse repo agreements and change in computation of CCD ratio have helped ease the liquidity situation in the market.

Total Capital

Capital has been on an increasing trend and has not been affected much. Fair growth of 10 to 15 percent

has been seen on the capital on year on year basis.

Capital Adequacy Ratio

Banks have been adequately capitalized. Covid-19 period has not seen much change in impact of capital. Regulatory required capital of 11% had been regularly met by banks and financial institutions. Due to Covid-19, the proposed Countercyclical buffer (CCB) of 2% was removed. Even if it had been continued, banks and financial institutions could have been seen to comply with the requirements. This has further eased the operations of the banks and removed the additional burden of countercyclical buffer for the time being.

Non Performing Loan Ratio

NPL ratio has been more or less constant over the years. This has been the case particularly due to various forbearances allowed to banks and financial institutions. However, categorization on Watchlist category, which does not fall under non performing loan, has increased due to the amendments allowed.

Days ahead

The situation of banks and financial institutions on key indicators is not as annoying as expected or comparatively that of other counterparts of the world. Nepal Rastra Bank has been diligently looking after the situation of banks and financial institutions. As the lockdown has been lifted off and there are not much hurdles on operation of business as in the past, it is expected that the situation of banks and financial institutions will get better. The only concern to be heededare the loans that have been provided with deferrals and forbearance. And to address that too, refinance limit has been increased to 2 trillion. Unless some unforeseeable events occur and new strain of coronavirus impacts much, we can expect that banks and financial institutions will recover and soon thrive.

Influence of Corporate Social Responsibility Practices on Customer Satisfaction: A Nepalese Evidence

Dr. Jitendra Pd. Upadhyay*

Pitri Raj Adhikari**

Abstracts

This paper attempts to examine the influence of corporate social responsibility practices on customer satisfaction. Data has been collected through structured questionnaire from 365 respondents of different six sectors (banking, manufacturing, insurance, telecommunication, internet providers, and hotels). Descriptive and causal comparative research design have been used to achieve the objectives and descriptive as well as multiple regression models to analyze the data. It is observed that, relationship with community is the major area of social responsibility and to promote corporate image is the main reason that drive the company to adopt CSR practices. It is also deduced that all independent variables have positive and significant relationship with customer satisfaction in Nepalese enterprises.

Key Words: Customer satisfaction, economic CSR, legal CSR, ethical CSR, philanthropic CSR, customer-centric CSR, environmental CSR.

Paper Type: Research Paper

Introduction

For last few decades, customer satisfaction has been a major researchable issue for practitioners and academicians. Prior researches have linked customer satisfaction with different predictors. Among them, the issue of corporate social responsibilities (CSR) is an important factor that affects customer satisfaction. Customers of a company judge the CSR activities as they relate to their own interests. Endacott (2003) revealed consumers' evaluations of global firms' philanthropy varies across country and culture. Wood (1991) is found to discuss three principles of corporate behaviors and outcomes: legitimacy, public responsibility and managerial discretion. Different researches show that awareness on CSR policies and practices has a positive impact on consumers' evaluations of product attributes and attitudes toward the organization. Similarly, CSR practices positively influence the organization's corporate reputation and customer loyalty. According to Wang (2020) CSR has a positive effect on customer satisfaction and Al-Ghamdi and Bedawi (2019) stated that CSR activities have a strong and positive impact on customer satisfaction and loyalty. McDonald and Rundle-Thiele (2008) concluded many enterprises have been spending millions and billions of amounts on CSR activities in order to build a stronger relationship with their stakeholders, especially, customers. Creyer and

Ross (1996) examined that cause-related marketing is less effective than employee volunteerism.

Likewise, Noamene and Elouadi (2015) observed that philanthropic responsibility is the most influential factor followed by legal responsibility and then economic and ethical responsibilities. Additionally, Wu and Lin (2014) revealed economic and ethical factors have positive and significant relationship with brand trust and brand satisfaction. Further, Lee (2018) observed a positive effect of legal and economic corporate social responsibility on customer loyalty and a partial mediating effect of customer satisfaction between corporate social responsibility and customer loyalty. However, Ali et al. (2010) concluded that customers pay more attention to pricing strategy than CSR activities. Further, literatures revealed that environmental contribution had a positive effect on customer satisfaction (Jermsittiparserta et al., 2019; Anastasiou, 2015; Kumari et al., 2013; Moynihan, et al., 2002).

Nowadays, CSR is becoming popular in Nepal. Nepalese enterprises have started considering on giving back to foster their image. Upadhyay-Dhungel and Dhungel (2013) stated that the most commonly reported CSR activities involve education, training, donations to different non-profit making organizations etc. and suggested that uniform standards and framework for reporting of

* (Associate Professor, Nepal Commerce Campus, TU)

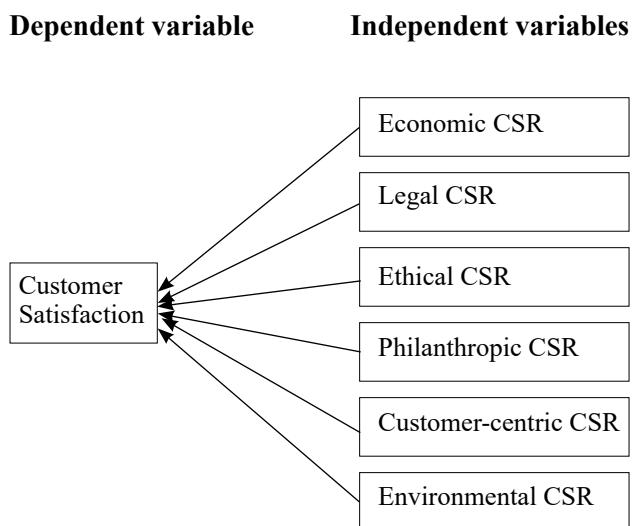
** Lecturer, Shanker Dev Campus, T. U.

CSR activities should be developed which could be applied with other banks and industries and with international levels. Similarly, Nepalese managers consider philanthropy, for example, donations and occasional charitable activities, as the means of CSR (Adhikari, 2013). Moreover, research has been done concerning the effect of CSR on customer satisfaction in western context, however, limited research has been conducted in the context of Nepal. Hence, this study is an additional attempt to elucidate the context of CSR in Nepal.

Conceptual Framework

The conceptualization of CSR is based on the theoretical framework developed by Carroll (1911) where four dimensions (economic, legal, ethical, and philanthropic) of CSR were proposed. However, two more dimensions were then added to Carroll's framework and that is customer-centric CSR and environmental CSR. In this conceptual framework, customer satisfaction is a function of six CSR elements namely economic CSR, legal CSR, ethical CSR, philanthropic CSR, customer-centric CSR and environmental CSR. How these six elements of CSR affect customer satisfaction is examined in this paper. The conceptual framework of this research is illustrated below showing the relationship of customer satisfaction with every CSR elements for identifying which elements have high impact on customer satisfaction in Nepalese enterprises.

Figure 1. Schematic Diagram of influence of CSR practices on Nepalese enterprises

Research hypotheses

This study set the following alternative hypotheses:

H_1 : There is a significant positive relationship between legal CSR and customer satisfaction.

H_2 : There is a significant positive relationship

between economic CSR and customer satisfaction.

H_3 : There is a significant positive relationship between ethical CSR and customer satisfaction.

H_4 : There is a significant positive relationship between philanthropic CSR and customer satisfaction.

H_5 : There is a significant positive relationship between customer-centric CSR and customer satisfaction.

H_6 : There is a significant positive relationship between environmental CSR and customer satisfaction.

Methodology

Descriptive research design was used to accumulate the facts to involve the systematic collection and presentation of data and give a clear picture of the fundamental issues associated with various CSR dimensions affecting customer satisfaction. Casual comparative research design was also used to determine the consequences of differences that already existed between the variables and the relationship between dependent variable (customer satisfaction) and independent variables (economic CSR, legal CSR, ethical CSR, philanthropy CSR, customer-centric CSR, environmental CSR). A Structured questionnaire was distributed to 450 respondents but only 365 usable responses of different six sectors (banking, manufacturing, insurance, telecommunication, internet providers, and hotels) were used to obtain respondent related information through tick mark questions, ranking questions and five point Likert scale questions (1 strongly agree to 5 strongly disagree). The relationship between dependent and independent variables were analyzed through econometric model. The model was:

Model

$$CS = \alpha + \beta_1 ECO + \beta_2 LE + \beta_3 ETH + \beta_4 PH + \beta_5 CC + \beta_6 EN + \varepsilon$$

Where, CS = Customer Satisfaction, ECO = Economic CSR, LE = Legal CSR, ETH = Ethical CSR, PH = Philanthropic CSR, CC = Customer-Centric CSR, EN = Environmental CSR, α = Intercept, ε = error term, and $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ and β_6 are the beta coefficients of the explanatory variables to be estimated.

Data Analysis

Responses related to ranking questions

Areas of social responsibility

Respondents were requested to rank the areas of social responsibility to be focused more by Nepalese enterprises. It showed relationship with community in the first rank with a mean score of 2.51, followed by relationship with clients and suppliers with a mean

score of 2.92, and environmental protection was placed in the third rank with a mean score of 2.99. Similarly, policy towards employees and governance and dialogue with the stakeholders occupied the fourth and the fifth ranks with a mean score of 3.11 and 3.49 respectively.

Reasons that move the company to adopt CSR practices

Regarding the reasons that move the company to adopt CSR practices as per its importance, most of the respondents placed 'to promote corporate image' in the first rank with a mean score of 2.53 followed by 'commercial advantages to new markets' with a mean score of 2.95. Similarly, 'benefit in relationship with finance institutions and community' was placed third with a mean score of 3.37 whereas 'increase of efficiency' with a mean score of 3.79 occupied fourth rank. 'Pressure from consumer association and media' with a mean score of 4.11 and 'greater employee satisfaction' with a mean score of 4.51 were, respectively, the last two in the rank.

CSR practices playing a major role in customer satisfaction

While asking respondents about the different dimensions of CSR practices that played a major role in customer satisfaction, most of them ranked customer-centric CSR the first with a mean score of 2.63 and ethical CSR the second with a mean score of 2.98. The mean score for environmental CSR was placed the third with a mean score of 3.23. Similarly, economic CSR with mean score of 3.64 and legal CSR with a mean score of 4.03 were ranked fourth and fifth. Likewise, philanthropic CSR with a mean score of 4.72 was given least priority and ranked the sixth.

Descriptive statistics

Mean value of the economic CSR ranged from minimum value of 1.61 to maximum value of 2.04 and weighted average was 1.82 that proves economic CSR practices has been executed properly and

Nepalese enterprises are more focused on increasing their customer satisfaction level through enhancing the economic CSR practices. Similarly, mean value of legal CSR ranged from minimum value of 2.11 to maximum value of 2.50 and weighted average was 2.31 which states the legal CSR practices has been executed properly and enterprises are more focused on increasing their customer satisfaction level through enhancing it. Likewise, mean value of ethical CSR practices ranged from minimum value of 2.22 to maximum value of 2.52 and weighted average was 2.37 which indicates that the ethical CSR practices has been executed properly and enterprises are more focused on increasing their level of customer satisfaction through enhancing the ethical CSR practices.

Furthermore, mean value of the philanthropic CSR practices ranged from minimum value of 2.49 to maximum value of 2.69 and weighted average was 2.58 that shows it has been executed properly and enterprises are more focused on increasing their customer satisfaction level through enhancing the philanthropic CSR practices. Likewise, mean value of the customer-centric CSR practices ranges from 2.23 to maximum value of 2.58 and weighted average was 2.45 that reveals the customer-centric CSR practices has been executed properly and enterprises are more focused on increasing their customer satisfaction level through enhancing the customer-centric CSR practices. Additionally, mean value of environmental CSR ranged from minimum value of 2.61 to maximum value of 3.31 and weighted average was 2.97 that states the environmental CSR practices has been executed properly and is focused on increasing their customer satisfaction level through enhancing the environmental CSR practices. Moreover, mean value of the customer satisfaction ranged from minimum value of 2.41 to maximum value of 2.63 and weighted average was 2.53 that indicates the customer satisfaction plays important role for Nepalese enterprises and they must focus on CSR practices.

Measurement of Relationship

Table 1: Pearson's correlation matrix

	Mean value	S.D.	ECO	LE	ETH	PH	CC	EN	CS
ECO	1.82	0.59167	1						
LE	2.31	0.86317	0.408	1					
ETH	2.37	0.80312	0.291	0.531	1				
PH	2.58	0.88103	0.109	0.332	0.221	1			
CC	2.45	0.94121	0.342	0.381	0.611	0.222	1		
EN	2.97	0.96115	0.110	0.390	0.438	0.578	0.378	1	
CS	2.53	0.77302	0.309	0.562	0.649	0.294	0.619	0.441	1

The results in table 1 show customer satisfaction positively correlated with all independent variables which indicate that if Nepalese enterprises adopt the CSR practices, the level of customer satisfaction can be increased.

Table 2: Regression Results

This table presents the regression results using the regression model: CS = $\alpha + \beta_1 ECO + \beta_2 LE + \beta_3 ETH$

$+ \beta_4 PH + \beta_5 CC + \beta_6 EN + \varepsilon$. Where, CS = Customer Satisfaction, ECO = Economic CSR, LE = Legal CSR, ETH = Ethical CSR, PH = Philanthropic CSR, CC = Customer-Centric CSR, EN = Environmental CSR, α = Intercept, ε = error term, and $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ and β_6 are the beta coefficients of the explanatory variables to be estimated. The reported results also include the values of F-statistics (F), Adjusted R² and standard error of estimates (SEE).

Model	Constant	Regression Coefficient of						Adj. R ²	SE	F
		ECO	LE	ETH	PH	CC	EN			
1	1.79 (7.66)***	0.411 (3.252)***						.098	0.815	11.432
2	1.401 (7.682)***		0.499 (6.669)***					.287	0.645	45.367
3	1.03 (5.611)***			0.638 (8.541)***				.398	0.605	73.517
4	1.877 (7.959)***				0.257 (2.981)***			.078	0.741	9.345
5	1.338 (8.031)***					0.504 (7.738)***		0.412	0.709	60.311
6	1.496 (6.677)***						0.363 (4.901)***	0.243	0.716	23.879
7	1.248 (5.438)***	0.132 (1.122)	0.461 (5.648)***					0.298	0.703	23.315
8	0.812 (3.571)***	0.177 (1.732)		0.603 (7.775)***				0.511	0.604	39.831
9	1.287 (4.301)***	0.38 (3.028)***			0.232 (2.748)***			0.202	0.695	9.387
10	1.152 (5.26)***	0.152 (1.357)				0.471 (6.832)***		0.402	0.588	31.103

Notes:

- i) Figures in parentheses are t-values.
- ii) * * *denotes that the results are significant at 1% level of significance.
- iii) * * denotes that the results are significant at 5% level of significance.
- iv) Customer satisfaction as dependent variable.

The table 2 reveals that beta coefficient for economic CSR practices is positive with customer satisfaction that indicates higher the economic CSR practices, higher the customer satisfaction. The study also supports that beta coefficient for legal CSR practices is positive and significant for customer satisfaction that states higher the legal CSR practices, higher the customer satisfaction. Similarly, it is observed that the beta coefficient for ethical CSR practices is positive and significant with customer satisfaction which shows higher the ethical CSR practices,

higher the customer satisfaction level. Likewise, the beta coefficient for philanthropic CSR practices is positive and significant with customer satisfaction that proves higher the philanthropic CSR practices, higher the customer satisfaction level. Further, positive and significant beta coefficient for customer-centric CSR practices and environmental CSR practices with customer satisfaction reveals that higher the customer-centric CSR and environmental CSR, higher the customer satisfaction.

On the basis of the results shown in table 2, economic CSR, legal CSR, ethical CSR, philanthropic CSR, customer-centric CSR and environmental CSR have significant and positive relation with customer satisfaction, which supports H1(legal CSR is positively related with customer satisfaction), H2 (economic CSR is positively related with customer satisfaction), H3 (ethical CSR is positively related with customer satisfaction) H4 (philanthropic CSR

is positively related with customer satisfaction), H5(customer-centric CSR is positively related with customer satisfaction) and H6 (environmental CSR is positively related with customer satisfaction).

Conclusion

It is observed that relationship with community and relationship with clients and suppliers are the major areas of social responsibility whereas promoting corporate image is the main driver behind the company to adopt CSR practices. Similarly, customer centric CSR practices play a major role in customer satisfaction. It is also concluded that the economic CSR, legal CSR, ethical CSR, philanthropic CSR, customer-centric CSR and environmental CSR have positive and significant relationship with customer satisfaction in Nepalese enterprises.

References

- AI-Ghamdi, S. A. A., & Badawi, N. S. (2019). Do corporate social responsibility activities enhance customer satisfaction and customer loyalty? Evidence from the Saudi banking sector. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1-19.
- Ali, I., Rehman, K. U., Yilmaz, A. K., Nazir, S., & Ali, J. F. (2010). Effects of corporate social responsibility on consumer retention in the cellular industry of Pakistan. *African Journal of Business Management*, 4(4), 475.
- Anastasiou, S. (2015). Customer satisfaction and effective HRM policies customer and employee satisfaction. *International Journal of Social, Education, Economics and Management Engineering*, 9(1), 253-257.
- Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2003). Consumer-company identification: A framework for understanding consumers' relationships with companies. *Journal of marketing*, 67(2), 76-88.
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business horizons*, 34(4), 39-48.
- Chapagain, B. R. (2013). Corporate social responsibility: A review of managers' attitudes in Nepal. *The Nepalese Management Review*, 16(1), 165-173.
- Chung, K. H., Yu, J. E., Choi, M. G., & Shin, J. I. (2006). The effects of CSR on customer satisfaction and loyalty in China: The moderating role of corporate image.
- Clarkson, M. E. (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *Academy of Management Review*, 20 (1), 92-117.
- Creyer, E., & Ross, W.T. Jr (1996). The impact of corporate behaviour on perceived product value. *Marketing Letters*, 7 (2), 173-85.
- Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management journal*, 16(2), 312-322.
- Endacott, R.W.J. (2003). Consumers and CRM: a national and global perspective, *Journal of Consumer Marketing*, 21, (3), 183-9.
- Galbreath, J. (2010). How does corporate social responsibility benefit firms? Evidence from Australia. *European Business Review*, 22(4), 411-431.
- Kumari, K., Usmani, S., & Husain, J. (2013). HR management practices and customer satisfaction: The mediating effect of effective supply chain management practices. *Global Business & Management Research*, 5(2/3), 137-160.
- Lee, C. Y. (2018). Does corporate social responsibility influence customer loyalty in the Taiwan insurance sector? The role of corporate image and customer satisfaction. *Journal of Promotion Management*, 1-22. DOI: 10.1080/10496491.2018.1427651
- McDonald, L. M., & Rundle-Thiele, S. (2008). Corporate social responsibility and bank customer satisfaction: a research agenda. *International Journal of Bank Marketing*, 26(3), 170-182.
- Moynihan, L. M., Gardner, T. M., & Wright, P. M. (2002). High performance HR practices and customer satisfaction: Employee process mechanisms. *CAHRS Working Paper Series*, 50.
- Noamene, T. B., & Elouadi, S. (2015). The pyramid of corporate social responsibility (CSR): An empirical examination in the Tunisian context. *International Business Research*, 8(10), 117.
- Rowley, T., & Moldoveanu, M. (2003). When will stakeholder groups act? An interest-and-identity-based model of stakeholder group mobilization. *Academy of Management Review*, 28 (2), 204-19.
- Upadhyay-Dhungel, K., & Dhungel, A. (2013). Corporate social responsibility reporting practices in the banking sector of Nepal. *Banking Journal*, 3(1), 61-78.
- Wang, C. C. (2020). Corporate social responsibility on customer behavior: The mediating role of corporate image and customer satisfaction. *Total Quality Management & Business Excellence*, 31 (7-8), 742-760.
- Wood, D. J. (1991). Corporate social performance revisited. *Academy of Management Review*, 16(4), 691-718.
- Wu, S.I., & Lin, H.F. (2014). The correlation of CSR and consumer behavior: A study of convenience store. *International Journal of Marketing Studies*, 6(6), 6.

Role of Pension and Life Insurance Fund in Infrastructure Investment:

CA. Bhupendra Pandey*

Infrastructure – Driver of Growth and Prosperity

Infrastructure development has been considered as a major driver of growth and prosperity in any socio-economic context. The growth in infrastructure developments has a direct relationship with the growth in GDP, employment generation and poverty reduction. Infrastructures development helps ensure economic development of the country and improve living standard of the people through sustainable and environment-friendly investments. Good infrastructure not only increases productivity but also reduces the cost of production. The creation and expansion of good infrastructure stimulate investment in real sector. The role of infrastructure in development remains undisputable. Energy, Water, Irrigation, Sanitation and Transport are important to reach a minimum standard of living. Infrastructure touches every aspect of growth and shows the future of the country.

Infrastructure Gap – Nepalese Context

Many studies and reports have shown huge gap in infrastructure developments of Nepal. According to World Bank report, the country requires to invest around 10-12% of GDP in infrastructure development to meet double digit growth in GDP and SDG goals by 2030 BS. At present, in total, around 5% of GDP is mobilized through government expenditure and financial institutions in infrastructure development resulting in still above 50% gap (around 5-7%) annually. The nominal GDP of Nepal is around 32 billion USD, it means investment in infrastructure gap seems around 3.2 billion USD to 3.8 billion USD per annum. For many years, Nepal has set aside less than 3% of its GDP for Infrastructure. For Nepal to achieve double digit growth, the investment in Infrastructure needs to be increased sharply by 8-12% of GDP or as much as 3.5 Billion USD annually. This gap can be fulfilled either by increasing the investment by the Government of Nepal or attracting FDI and private capital for investment in infrastructure. Recently, governments have taken many initiatives to encourage private investments in infrastructure to bridge the infrastructure gap. Private sector participation can bring not only additional capital but also end-user benefits from a more competitive environment in the

form of lower costs along with the use of the private sector's technological and managerial competences in the public interest.

We have experienced that government alone cannot build infrastructure due to constraints in funding, technology, capacity and bureaucratic hurdles. Past experiences also show that government funded large projects have suffered from cost overrun, time overrun in implementation and often have been a political dilemma effecting the infrastructure development decisions. This suggests that involvement of private sector either by innovations in PPP model (VGF/HAM) or BOOT or any other form of association, as has been the case in the global market, would pave a way out for strengthening the infra space development. Hence the investing in infrastructure has become a major challenge in Nepal due to lack of long-term capital.

Unlocking the Gap – Role of Institutional Investors (Pension Fund and Life Insurances)

The role of long-term fund holders like; pension fund and life insurance fund are very important for unlocking infrastructure investment gap in any country. Normally this type of fund holders have long term liabilities around 15 to 20 years and their funds are being invested in short term assets, say for 2-5 years fixed income placement. A huge Assets and Liabilities mismatch is the critical factor for them if we analyze their balance sheet deeply. In the context of Nepal, Employee Provident Fund (EPF), Citizen Investment Trust (CIT), Social Security Fund (SSF), Life Insurance Companies, Re-insurance company, Army Welfare Fund, Policy Welfare Fund and many other institutional investors having billions of rupees, which are the major sources for long term investment especially in infrastructure development due to their liabilities, are of long-term nature. Those types of fund can meet the infrastructure investment gap to some extent. However, to fulfill the infra gap as we mentioned above in real term, we have to bring foreign investment anyhow. Institutional investors have traditionally invested in infrastructure through listed companies and fixed income instruments. Only in the last two decades have investors started to recognize infrastructure as a distinct asset class.

* DCEO Nepal Infrastructure Bank (NIFRA)

Since listed infrastructure tends to move in line with broader market trends, it is a commonly held view that investing in unlisted infrastructure, although illiquid, can be beneficial to ensure proper diversification. In principle, the long-term investment horizon of pension funds, life insurance companies and other institutional investors should make them natural investors in less liquid, long-term assets such as infrastructure, often included in the alternative investments part of the portfolios. Infrastructure investments are attractive to institutional investors such as pension funds as they can assist with liability driven investments and provide duration hedging. Investing in infrastructure shall enable these types of entities to match their asset and liability with less pricing risk as the fixed pricing is generally preferred in infrastructure financing. These investments are expected to generate attractive yields in excess of those obtained in the fixed-income market (like investment in fixed deposits and other debt instruments) but with potentially higher volatility. Presently, the pension funds and insurance companies are mostly investing in fixed deposits of the banks with lesser maturity period which is naturally exposing them to re-pricing risks and requirement of the active portfolio management which is not the core competencies of these types of institutions. The accepted practice has to be locking the asset tenure with liability in long-terms. Infrastructure projects are long-term investments that could match the long duration of pension/insurance liabilities. In addition, infrastructure assets linked to inflation could hedge pension/insurance funds' liability sensibility to increasing inflation. Despite increased interest from investors in infrastructure, there is little evidence on the actual investment ultimately flowing to the sector. National statistical agencies do not currently collect separate data on these investments which has resulted in narrowed information view to policy makers' attention on Institutional investors (such as pension funds, insurance companies and sovereign wealth funds) investment in infrastructure.

Way forward

Although it is growing gradually, institutional investment (especially from pension funds and insurance companies) in infrastructure is still limited. Clearly, different countries are having different experiences/policies/practices of on-boarding institutional investors (especially pension funds and insurance companies) in infrastructure. Learning from best practices, following can be considered as way

forward to crowding-in investment in infrastructure from these sectors:

- The broad range of indirect instruments (Equity Funds, Sectoral Bonds, Debt Funds, Municipal Bonds) can be issued by PPP projects / BFIs to route the capital from pension funds and insurance companies.
- The country has now specialized institutions like: Investment Board, Hydroelectricity Investment and Development Company Ltd. (HIDCL), Infrastructure Developments Banks. Leveraging the policy to mandate pension funds, insurance companies to investment in deposit and debt instruments issued by these institutions and counting those investment as investment in priority sector shall create big head room to route large quantum of capital in infrastructure.
- The more and more government bonds have to be earmarked to infrastructure where insurance companies and pension fund have to invest in given percentage.
- Incentive to commercial funds (mainly in the form of private equity funds, Debt fund, mutual funds or listed investment trusts) shall help funds to provide sweeteners to pension funds/insurance companies over the traditional investment instruments.
- Some funds are sponsored by governments, national agencies, or MDBs, and often, there is a combined public and private involvement.
- The main focus of infrastructure investing has been on the equity side although the interest in debt is growing. The co-investing from government, pension fund, insurance companies to supply both equity and debt in regulated greenfield and brownfield PPP projects like energy will largely unlock the supply of capital. Monetizing and re-financing operating assets in regulated sectors can be stepping stone to re-supply the existing locked capital from BFIs into greenfield projects.

At last we can say that infrastructure investment is long term investment that seems to be a natural fit with the long-term liabilities of many pension and life insurance funds. Hence pension fund and life insurance companies must invest their funds in Infra basket to match their assets and liabilities and for development of infrastructure projects in the country for their own benefits as well as the country's economic growth and more employment generation.

Crisis Management in Banks

Keshav Prasad Lamsal*

Crisis Management is the process by which an organization deals with a major event that threatens to harm the organization, its stakeholders or the general public. The study of Crisis Management started with the large scale industrial and environmental disasters in 1980s. Examples include Bhopal Gas disaster, Chernobyl incident, Pepsi's syringes case in 1993 and others.

Three elements are common to a crisis (a) a threat to the organization (b) the element of surprise, and (c) a short decision time.

In contrast to risk management, which involves assessing potential threat and finding the best way to avoid those threats, crisis management involves dealing with threats before, during and after they have occurred. It is the discipline within the broader context of management consisting of skills and techniques required to identify, assess, understand and cope with a serious situation, especially from the moment it first occurs to the point that recovery procedures starts.

Crisis Management is the situation based management system that includes clear role and responsibilities and process related to organizational requirement. The response should include action in the following areas: crisis prevention, crisis assessment, crisis handling and crisis termination. The aim of crisis management is to be well prepared for crisis, ensure a rapid and adequate response to crisis, maintaining clear line of reporting and communication in the event of crisis and agreeing rules for crisis termination.

Types of crisis

- 1.Natural disaster.
- 2.Technological Crisis.
- 3.Confrontation.
- 4.Workplace violence.
- 5.Terrorist attack.
- 6.Rumors.
- 7.Organizational Misdeeds
- 8.Malevolence

Crisis Management Process:The following process

should be followed while managing any crisis.

1. Have a plan: Contingency Plan and Business Continuity Plan.
2. Identify a spokesperson.
3. Be honest and open.
4. Keep employee informed.
5. Communicate with customers and suppliers.
6. Update early and often.

All organizations face different types of crises, including significant accounting and financial fraud, allegations over a range of matters, such as abuse and misconduct by senior executives, discrimination claims, hacking of sensitive customer information, mistreatment or defrauding of customers and clients. For banking organizations, these issues can be even more serious than that of other institutions because of the involvement of different stakeholders and regulators in banking business.

The skills needed to successfully manage particular crises will vary from one organization to another depending on the nature of business and prevailing internal and external situations. This article tries to review key considerations for crisis response in banks and financial institutions as banking business, and even its existence, depends on public trust.

Regulatory Expectations and Crisis Management

While crisis management is an important issue for all companies, the boards of banking organizations face increased pressure that raises the stakes when a crisis hits. There can be chain effects of an event of crisis in one organization to whole banking industry and it is the duty of central bank to prevent the spread of negative effect from one organization to whole industry. The Central bank, as a regulator, expects the crisis should be resolved and should not recur in the future.

Role of Trust and Reputation

In addition to regulatory expectations, nearly all crises can cause a company to lose the trust of its important customers, clients, and counterparties. This risk is

* Former Deputy Chief Executive Officer, Rastriya Banijya Bank Ltd.

even more pronounced for banking organizations, whose business model and marketing are built in large part on public trust and important customer and other relationships. At one level, a banking organization's most important task when responding to a crisis is to avoid a loss of trust and relationships, with not only its regulators but also its clients, customers, and counterparties. Erosion of trust and relationships can cause existential crisis of banks.

Consider a Special Committee

One decision that may be especially important when a potential crisis arises is whether a special committee of the board is necessary to investigate and determine the appropriate response. These types of committees are established on an if-and-as-needed basis through board resolutions that provide for their membership, resources, responsibilities, and authority.

It is important to note that all crises do not require the use of a special committee. They are needed only when there is suspected internal wrongdoing at a company's management level. Even in these cases, some internal investigations may be handled by the company's internal counsel. However, when there are indications of serious corporate wrongdoing, it is vital that the board thoughtfully consider appointing a special independent committee to handle the investigation. This is especially true when any corporate executives or directors are alleged to have participated in any misconduct, the suspected misconduct relates to financial statements or false or misleading statements in public disclosures. If the board determines a special committee is necessary, several key attributes should be carefully considered. Following are the key attributes to be considered.

- 1. The special committee must be credible:** Credibility will be built in a number of ways. In the end, credibility is the most important attribute, as it will dictate whether the committee's work is viewed as trustworthy by regulators, law enforcement, and other interested agencies.
- 2. The special committee should have a mandate to be comprehensive:** It should be given the authority and resources to fully pursue the investigation and thoroughly carry out its charge. It is important that there should not be any limitations placed on the committee that could lead regulators, law enforcement, and others to question the committee's thoroughness and, as noted, its credibility in pursuing unbiased answers.
- 3. The special committee must be independent and bring objectivity to its task:** To meet this standard, the committee's members should not have conflicts of interest with respect to the bank or the matter being addressed. Otherwise,

the committee's process and conclusions could be questioned which would obviate the goal of forming the committee.

- 4. The special committee's process should be well documented and explained:** Credibility requires that interested parties be able to understand what the committee considered and how it conducted its process. This type of transparency adds to credibility and supports the committee's role in providing an objective, independent view of a sensitive matter.
- 5. The special committee should work as quickly as possible:** An institution that faces a crisis generally should respond as promptly as practical. The committee should have the resources and authority to move swiftly to conduct its work.

Practical Aspect for Responding to a Crisis

Crises that threaten a company's brand, reputation, and even its existence are not new phenomena, but they have certainly proliferated and unquestionably move much more quickly as communication technology has developed. Today's crisis managers face incidents of politicization of many issues that in the past could be managed without the added attention. Hence, there is a need today to be well prepared for a potential crisis and to move quickly, decisively, and thoughtfully when a significant crisis does occur. The following practical principles may be useful as basic guidelines to follow in the event a crisis occurs.

- 1. Make sure the company has the right crisis response team:** It should include the outside advisers that it needs. In a crisis, this group typically will include in-house and outside experts and representatives from the bank's investor and public relations, business operations, government affairs, treasury, finance, and compliance divisions. Institutions should take into account the particular experience and expertise that is needed to successfully manage the kind of crisis it is facing. The choice of advisers must not be driven by familiarity, convenience, and/or cost. Failure to put in place the right team with appropriate resources at the outset will have a ripple effect on the decisions and events that follow, and may dramatically increase the ultimate costs and burdens on the company.
- 2. Keep in mind all of the various party you need to address during a crisis:** The public, regulators, auditors, the board, shareholders, employees, analysts, the press, parliament, state authorities, lenders, customers, counterparties, vendors, should be communicated properly.

Formulate a plan for each, including with regard to the requisite communications.

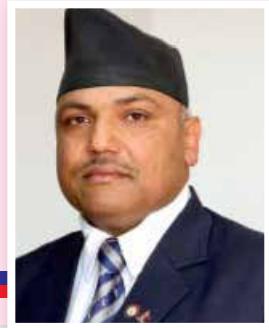
- 3. Have regulators in mind and communicate with them:** Let them know what has happened, and make it clear to them and the public that you are actively addressing the issue. Try to coordinate your response to regulatory investigations and align their resolutions if you can. Be careful not to make statements claiming that no wrongdoing occurred that can affect the government's investigation.
- 4. Be, and appear to be, promptly responsive to the crisis:** In some cases, this will require the chief executive to be on-site where the crisis is centered or at least to speak personally about it. All board members of a company facing significant crises should be present and prepared at contentious annual shareholder meetings. Listen to your lawyers, but don't let them impede what you need to do and say at the outset of a crisis. It is also important not to overreact or make a statement about every over-the-top comment or online post. It is important that neither the CEO nor other company spokespeople speak publicly about the potential crisis until the institution has determined what its message will be. Do your best to control leaks and careless disclosures by employees. Listen to the advice of your public relations consultants to avoid giving legs to a story that would die quickly on its own.
- 5. Commit to the public and regulators to get to the bottom of the issue:** To determine its root cause and to engage in the appropriate remediation to prevent a recurrence, company should show its strong commitment. However, be careful to avoid overpromising by pledging to give full, factual updates by a certain date. The company will need flexibility with respect to the content and timing of disclosures. Avoid promising something you cannot deliver. If continuing customer harm is involved, make sure that you immediately stop or correct the problematic practice that continues to cause or risk harm. In these situations, it is a grave mistake to perform cost-benefit analysis.
- 7. Speak with one voice on the crisis:** Take responsibility, and apologize early, often,

sincerely, and from the top. It is essential not to minimize the issue or blame customers or other parties. Emphasize that you are proactively figuring out the scope of the problem and will take appropriate action in response. The principle that "the customer is always right" must govern. At the same time, don't concede legal liability immediately. There is a crucial distinction between acknowledging responsibility and conceding liability.

- 8. Focus on what can be promptly remediated and quickly develop a plan for longer-term remediation:** The remediation plan should be discussed with relevant regulators, keeping in mind their supervisory expectations. Also, be sure to think beyond what is quantitatively material. A relatively small number of clients who experienced harm could present a compelling story that other clients and the public may view as important. Keep in mind that the actual customer harm is not always an indicator of the impact or significance of the misconduct.
- 9. Take decisive actions with respect to those allegedly responsible:** Make it clear publicly and internally that you have done so. Think beyond those directly responsible to consider those who had oversight responsibilities. If senior executives or other key employees are implicated in wrongdoing, do not spare them when meting out deserved discipline.
- 10. Focus on running your business:** Help your employees focus on their jobs. One pillar of good crisis management is to ensure that you continue to address all of the demands and challenges of your enterprise that are necessary for its present and future well-being. Banking organizations' greatest resources are often their people, and maintaining company morale during a crisis should always be a focus and priority. Those people and their morale are key for maintaining trust with clients, customers, and counterparties. Even a significant crisis must not be allowed to overshadow your day-to-day responsibility to run the company. You may be in need of insulating part of your management team in order to effectively manage the company in the time of crisis.

Coronavirus, Digital Banking and Security

Debesh P. Lohani*

Abstract:

The coronavirus pandemic continues to shape the way people around the world live their daily lives. The COVID-19 pandemic has increased the urgency around digital banking transformation in financial services. As most of the cybercrimes are committed for the sake of financial gains, it is only logical for the banking/financial sector to be the prime target. This article discusses high-level challenges within the area and detailed trends of digital banking frauds, the different modes of attacks associated with digital banking such as session hijacking, cookie hijacking, the man in the middle, etc. It also covers certain best practices to be followed to keep the payment systems secure.

Keywords: Covid-19, Digital banking, Digital cybersecurity, API, Phishing, Open banking,

The industry has already felt massive effects from the crisis, with more to come and the banking sector will be under stress due to high levels of credit losses once large-scale insolvencies arise between corporates and households due to the global economic downturn caused by the coronavirus (COVID-19) crisis (Safe Systems, 2020). The pandemic continues to shape the way people around the world live their daily lives. The Covid-19 pandemic has drastically reshaped the way banks and financial institutions operate today. Both social distancing and calls to stay at home to avoid unnecessary interactions have meant rethinking how you approach daily tasks, including managing your money. Banks also face significant pre-existing threats such as persistently low interest rates; regulatory changes; and growing competition from the shadow banks and digital upstarts that were

challenging traditional business models well before the pandemic and its attendant economic devastation. In many ways, the Covid-19 pandemic has become a catalyst for change for financial institutions all over the world (Marous, 2020). It has presented banks with an opportunity to make bold changes at a dramatic pace. Amid the current uncertainty, banks have encouraged customers to take advantage of online, mobile and phone banking services in lieu of branch visits. On the one hand, banks are now working round the clock to keep their distribution channels open while adhering to social distancing guidelines. And on the other, they have been cornered into performing functions that weren't originally designed to be carried out remotely. The impact of the pandemic has accelerated the adoption of a broader range of digital banking offerings and shifted consumers of all ages away from the branch at an unprecedented pace (Ismail, 2020). What could have taken years happened in months due to the pandemic.

The COVID-19 pandemic has increased the urgency around digital banking transformation in financial services. The pandemic is also pushing people to try digital technology that has been less frequently used previously. Possible reasons for the difference in use may be that digital is the only channel for banks that have invested more into digital banking tools. As consumers and businesses have accelerated their shift to digital options, the importance of integrating digital and physical delivery capabilities has become an imperative for success and survival (Ismail, 2020). Trust in digital banking is also on the rise. For

* Deputy Executive Officer, Rastriya Banijya Bank Ltd.

consumers who reported increasing their use of digital banking offerings. Banks can no longer afford to think of digital as an alternative or supplemental channel. Digital is bank now, and it should expect a significant increase in digital banking adoption as the situation continues. The pandemic has strong-armed banks into fast-forwarding their digital transformation plans to improve the overall customer experience — better products, better solutions and better propositions. It's about time; banks need to let go of their inhibitions and use technology as a lever to reinvent and change their existing business models (Dahlgren, 2020). Having said that, vulnerable customers also look to their banks for tangible support during these stressed times — waiving late fees, reducing minimum payments, or permission to skip a loan payment. While mobile and online banking offer convenience, increased support on mobile banking by banks brings more risk of cybercrimes. Through all the ambiguity one thing is clear: digital banking has never been more important to the bank and to customers. As a result of the pandemic, the digital channel has become the primary—or in some cases the sole—channel for customers to engage in basic banking functions. Customers now expect banks to maximize digital interactions and come up with digital alternatives for their day-to-day banking needs as they are now more open to trying out a new app than they were before the COVID-19 pandemic. In post pandemic era, the world of digital banking changes its way to build a robust, scalable technology platform focusing the given components as (Subbanna, 2020):

- i. Omni-channel
- ii. Modular
- iii. Open banking
- iv. Intelligence driven banking

Omni-channel: Omni-channel is much more than just providing multiple ways for customers to transact. It is about a seamless and consistent interaction between customers and their financial institutions across multiple channels.

Modular: In modular banking, the only thing left in common with the traditional system will be the bank account itself. The all-encompassing services will become obsolete, giving way to a healthier competitive network of providers that a customer can assemble their supply of.

Open banking: Open banking is also known as “open bank data.” Open banking is a banking practice that provides third-party financial service providers open access to consumer banking, transaction, and other financial data from banks and

non-bank financial institutions through the use of application programming interfaces (APIs).

Intelligence driven banking: This involves the use of applications based on internal and external data, powered by Machine Learning and Artificial Intelligence in real-time. ... Four areas are key for an “Intelligent Banking” approach: 1) Sales; 2) Experience Center; and internally, 3) Talent Management; and 4) Resources Planning.

Digital Banking experience will be a game changer for enhancing customer satisfaction post-COVID. Providing customers access to self-service capabilities like digital money movement and online account opening are essential during this time. Banks need to take a holistic view and invest across all pillars of digital banking to retain existing customers and acquire new ones. But these features are only useful if the banks are securing those digital interactions (Kent, 2020). Unfortunately, cybercriminals are using the fear and uncertainty around the coronavirus pandemic as an opportunity to cash in. Out-of-band authentication—commonly known as a one-time passcode—is a great extra layer of digital security. This simple method sends a unique passcode to the customers’ personal mobile device when they attempt to access their accounts. Using out-of-band authentication thwarts fraudsters who have access to stolen credentials while allowing legitimate banking customers to log into the bank’s mobile and online banking platforms with ease.

The development of banking into the digital domain is increasing the quality of user experience, and the wide use of digital banking, and banks trying to facilitate faster transactions along with providing ease of access along with various new forms of fraud are evolving. So, shifting towards the digital banking process also leads to an increase in bank fraud. Banks are trying to facilitate faster payments, which decreases the time available for identifying fraudulent and suspicious transactions, which results in financial crimes and compromises compliance. This presents a need to increase security and more stringent regulatory controls to protect the interest of customer protection. Controls around Data Privacy and third-party risk are highly necessary to ensure the payment systems are safe and secure. It’s an unfortunate fact that fraudsters tend to prey on unexpected events or challenges (Chavali, 2020). When normality becomes disrupted, they see an opportunity they can exploit. Multiple modes exist for a breach to occur and its exploitation. This manuscript discusses few of the prominent attacks with the perspective of financial benefit to the hacker, i.e., even the procurement of a customer’s financial details such as account number,

username, email, contact number, insurance, or social security number, etc. can also be considered as financial gains as this data is generally sold by the hackers on the dark web. Some of the major security threats are described below.

- i. Phishing
- ii. Session Hijacking
- iii. Payment Card Fraud
- iv. Credential Stuffing

i. **Phishing:** Most of the hacks happen due to the poor security awareness among employees and customers that tend to fall victim to scams called Phishing.

- **Spear phishing:** Tailor-made phishing attempts made toward a specific person or organization is called spear phishing.
- **Whaling:** Whaling is a development upon spear-phishing attacks, targeting senior executives and other high-profile people such as people in a managerial position or above in an organization.
- **Clone phishing:** Clone phishing is a type of phishing attack involving extensive reconnaissance, and the phishing mail is developed upon that.
- **Link manipulation:** The method of using technical deception for a link to appear belonging to a legitimate organization is defined as link manipulation.
- **Filter evasion:** The general evasion method involves clone phishing or the use of images instead of text, hence making it harder for anti-phishing filters to detect them.
- **Website forgery:** As the name suggests, when scammers create fake websites that look exactly like the original or sometimes using JavaScript commands to alter the address bar of the malicious website to that of the original.
- **Covert redirect:** Covert redirect is a more sophisticated method of phishing attacks that makes use of a legitimate website but redirects the user to a malicious website.
- **Social engineering:** Social engineering involves social reasons to prompt a person to click on a malicious link or an attachment.
- **Voice phishing:** Calls or messages that claim to be from a bank prompting the users to reveal their account numbers, PIN, password, etc.

ii. **Session Hijacking:** Session hijacking, also known as cookie hijacking, is the exploitation of a computer

session or session key to obtain unauthorized access to information from a webpage.

iii. **Payment Card Fraud:** Payment card fraud, also known as carding fraud, is a comprehensive term for fraud committed using payment cards, i.e., both credit card and debit card.

iv. **Credential Stuffing:** Credential stuffing implies the use of stolen credentials and information to gain unauthorized access to user bank accounts with the help of large-scale automated login requests.

With the advancement of technology both positive and negative phenomenon persists. So, the data security companies and professionals suggest some mitigation strategies towards securing and managing the security measures to protect the system. Some of the mitigation measures will be technical and some of them are compliance of the industry.

i. **Technical mitigation:** A broad range of technical solutions is readily available to detect and prevent phishing attacks on users, many of which have proven successful in denying the attacker to obtain the user's sensitive information.

- **Filtering:** The implementation of specialized spam filters for emails helps reduce the number of phishing emails from reaching the inboxes.
- **Browser alerts:** another well-known method used by tools is to maintain the list of known phishing sites and to check the requested URLs against the list.
- **Password augmentation:** This method is majorly used by banks for digital banking transactions, where after authenticating the transaction password, the banks use another kind of verification to complete the transaction.
- **Multi-factor authentication:** This is used by the banks and their employees to avoid the effects of Phishing or a malware attack.

ii. **Regulatory mitigation:** Many legal and regulatory steps such as Electronic Transaction Act and the other relevant act and regulations have not only created strict rule and legal consequences for hackers but also compelled banks and other organizations maintaining sensitive and personal information to be liable and increase the security measures for their protection.

iii. **Prevention of session hijacking:** Encrypting the data traffic between the user and the website using SSL/TLS that use session keys is widely helpful in digital banking and other e-commerce services, as it prevents sniffing of traffic data.

The customer has to know their bank's measures to protect their customer's data and information (Lake, 2020). Now, the world of banking is transforming from the traditional brick-and-mortar banking to click banking. Due to the massive spread of Covid-19, online banking becomes more relevant in the field of banking, which directly concern with security. There are several steps that need to be considered to protect the customer information.

i. Get to Know Bank's Security Procedures: Banks can implement multiple layers of security for online and mobile banking, including:

- Secure Socket Layer (SSL) encryption
- Automatic logout
- Antivirus and anti-malware programming
- Firewalls and Multi-factor authentication
- Biometric and/or facial recognition technology

ii. Skip Using Public Wi-Fi to Access Online or Mobile Banking: Using public Wi-Fi can put the user's online banking information at risk if the connection is unsecured. Public Wi-Fi can easily be hacked in multiple ways, including man-in-the-middle attacks, in which a scammer is able to essentially pull the banking information out of virtual thin air as it's being transmitted from the user's device to the website or app.

iii. Update the Online and Mobile Banking Passwords: If a user hasn't updated their passwords recently, add that to their to-do list. And remember to make their passwords as unique as possible. These tips can help:

- Create passwords using a combination of lowercase and uppercase letters, numbers and symbols.
- Don't assume changing one letter or digit of an old password is enough.
- Consider using a phrase or acronym instead of a word.
- Avoid common phrases or number sequences.
- Make passwords a minimum of eight characters but ideally, choose passwords that are 15 characters or longer.

iv. Monitor Activity with Banking Alerts: With banking alerts, the user can get an email or text notification when there's new activity on their accounts. The types of alerts the user can set up include:

- Transaction alerts for debits and credits above specified amount
- Failed login attempts

- Password or personal information updates
- Wire and ACH transfers
- Daily balance tracking

v. Be Cautious About Granting Access to the Account: Financial apps can make managing money during a pandemic situation easier. For example, instead of having to withdraw cash at the ATM to pay back a friend, the user can use a person-to-person payment app to send it electronically.

vi. Don't Fall for Phishing Scams: Phishing scams can have different aims. Some, like the WHO scam, attempt to get to click on a link within the body of the email. When the user clicks the link, the user unknowingly download malware or tracking software to their device that allows scammers to steal their information.

References

- Chavali, K. (2020). How to keep your digital banking safe from rising threats. *EC-Council Cyber*.
- Dahlgren, K. (2020, September 30). *COVID-19 pushes digital banking adoption to the tipping point*. Retrieved from BAI BANKING OUTLOOK: <https://www.bai.org/banking-strategies/article-detail/covid-19-pushes-digital-banking-adoption-to-the-tipping-point/>
- Ismail, N. (2020, October 5). *How has the Covid-19 pandemic put an end to 'banking as usual'?* Retrieved from Information Age: <https://www.information-age.com/how-has-the-covid-19-pandemic-put-an-end-to-banking-as-usual-123492006/>
- Kent, S. (2020, MAY 15). *Pandemic, Implement These Digital Banking Security Features During The*. Retrieved from Digital Banking: <https://www.csiweb.com/what-to-know/content-hub/blog/implement-these-digital-banking-security-features-during-the-pandemic/>
- Lake, R. (2020, June 16). *Mobile And Online Banking Security During COVID-19: What You Need To Know*. Retrieved from Forbes: <https://www.forbes.com/sites/advisor/2020/06/16/mobile-and-online-banking-security-during-covid-19-what-you-need-to-know/?sh=6b25851b206c>
- Marous, J. (2020, September 25). *Pandemic Exposes Paradoxes in Digital Banking Transformation*. Retrieved from The Financial Brand: <https://thefinancialbrand.com/100644/digital-banking-transformation-pandemic-paradoxes-trends/>
- Safe Systems. (2020, November 20). *The Impact of Digital Banking During the Coronavirus Pandemic*. from Safe Systems: <https://www.safesystems.com/blog/2020/11/the-impact-of-digital-banking-during-the-coronavirus-pandemic/>
- Subbanna, S. (2020, December 31). *Digital Banking Will Be The Future Of Banking Post Corona Pandemic*. Retrieved from Outlook: <https://www.outlookindia.com/website/story/digital-banking-a-game-changer-for-traditional-banking-system-in-india/360406>

Some Measures for Commercial Banks in response to COVID 19

Dr. Suman Kumar Regmi*

I. Introduction

Coronavirus (COVID-19) has already left a reflective impact on people's lives and the economy. Commercial Banks have a vital role to play in supporting the global economy during the crisis, and in facilitating a quick and sustained recovery afterwards. On top-most of normal commercial lending, banks have to play a crucial role in implementing most of the government's policies to support Small Medium Enterprises (SMEs) and Companies.

It can be identified that some measures for banking and corporate Executives, should take to reform the flexibility of their businesses and help the real economy. It can be drawn on real experience supporting banks on the COVID-19 response in the world, and on broader crisis management experience from the financial crisis.

II. An Encounter with COVID 19

COVID- 19 driven travel restrictions and social distancing have had an immediate and histrionic impact on the cashflows of many corporate bodies, Commercial Banks and SMEs, from airlines to retailers to restaurants. Banks are already being stunned with requests for credit and must make urgent and "upset" credit decisions. This flow has to increase in the coming certain duration as cash reserves run down and clients look to banks to deliver the hundreds of billions of lending support that the government has promised. Near-term bank decisions on how to respond to clients' financing needs have to hold a huge impact on the economic consequences of the crisis, including whether companies survive and continue to employ staff.

A "business as normal" style based on largely manual processes, expert's judgement and existing underwriting criteria is not working. It cannot manage operationally and it cannot be relied on to consistently distribute the best decisions. Many client requests have to be activated by rapidly declining revenues and a poor financial outlook, which would fail normal underwriting criteria at the first hurdle. Underwriting criteria have been, therefore, needed to be adjusted to

enable lending to companies that are workable and should return to health after the effects of COVID-19 degenerates. But banks must not relax criteria so far that they lend to companies that were unsustainable before the crisis and would never be able to repay.

III. Response to the Crisis

In response to the crisis, corporate banks' management may need to make difficult decisions that trade-off doing what is right for clients and society (and minimizing reputation risk) against protecting the bank's balance sheet and medium-term shareholder returns by structuring and pricing credit exposures for increased risk.

Getting this trade-off right and making the right decisions would be difficult. To give themselves the best chance, it is thought that the management of corporate banks should have five priorities, each detailed below.

III.1. Mobilize a Virtual Discussion

While the circumstances of the COVID-19 response are unprecedented, lessons can be learned from other periods of extreme distress. In earlier crises, it was seen a "Virtual Discussion Forum ", to play a key role in dealing with rapidly changing and uncertain situations. Typically, this is a small and experienced team at the nerve-center of the organization, steering, coordinating, adapting and prioritizing work executed in the normal functions. This team is supported by a range of other specialist capabilities which, if not already available, the team is mandated to resource quickly.

The Virtual Discussion Forum is responsible for setting and operationalizing the credit strategy in response to crisis-driven events and works closely with the Exco. It is typically a multi-disciplinary team, including representatives of the business, risk, finance, legal and compliance teams. It has aimed to ensure a consistent and coherent response across all aspects of the lending operating model.

The obligations of the Virtual Discussion Forum may include:

* Former Officiating Executive Director, Trade and Export Promotion Centre

- Identifying and prioritizing the issues requiring action, driven by clients, colleagues, regulation and political or reputational expectations
- Understanding where there is already a Group position to enable decisions and actions to be taken
- Determining how open issues should be resolved, either by requesting and securing input from accountable functions or by mobilizing additional resources as required
- Coordinating and driving rapid junction across teams to deliver solutions
- Documenting when, how and why decisions were taken and implemented
- Identifying what is not working and moving rapidly to provide a remedy
- Tracking and reporting progress and results.

Many decisions need to be taken on the basis of imperfect information, meaning the team must draw on experience and take an “80:20” method. Sometimes more information may be required before a decision can be made. But it is important to remember that in rapidly changing environments even a few days delay may render decisions irrelevant.

III.2. Actively Involve with Customers

Helping customers as they direct unprecedented challenges to the viability of their businesses will be a unique opportunity to deepen relationships with them. And failing to do so could be a uniquely effective way of damaging client relationships and the bank’s reputation.

Three priorities are seen here. The first is driving Relationship Manager (RM) outreach and feedback. This means creating messages for RMs to deliver to clients and then systematically capturing responses as feedback to help inform the decisions of the Virtual Discussion Forum.

Next opportunity is to help SMEs and mid-market corporates understand their position. Many lack a finance department equipped to run cashflow forecasts and scenarios, and therefore may not have robust projections on which to base their decisions. Banks can help their customers forecast cashflows under different macro scenarios and thereby understand their funding runway and the timing of mitigating actions. Some banks are looking to adapt existing cashflow forecasting tools for this purpose, and a number of fintech solutions that already exist could also be adapted for this purpose. Such analytics can also be used in the bank’s own credit decisioning.

Lending activities of various commercial banks depend

on the willingness to extend credit to different sectors of the economy. Nwankwo (2000) stated that credit is the largest single income -earning asset in the portfolio of most commercial banks. Similarly, it deploys huge resources to estimate, monitor and manage the quality of their loan portfolio. This practice greatly affects the lending behavior of commercial banks due to the large resources involved.’

The next-to-next priority should be helping clients direct the funding and restructuring solutions available to them. These range from claims for COVID-related grants through to government lending schemes and payroll subsidy schemes. Beyond near-term funding, there will be opportunities to support customers in restructuring their businesses (e.g., advisory, debt structure, divestments).

Consistency when engaging with clients has been necessary to avoid relationship and reputational damage, while advice must be continually updated to reflect the latest government policies and customer feedback. Ensuring that everyone is on message and behaving in line with the engagement strategy have been challenging. There may be a case for establishing a dedicated restructuring taskforce to coordinate and manage RM communications and directly support customer discussions.

3.3. Build a Self-directed Credit Decisions Framework

A core role of the Virtual Discussion Forum Room has to be adjusted and codify the credit decisioning framework to deal with the rapidly evolving situation. In some areas, the new lending criteria could be fully codified, allowing for automated decisions. In others, they provide a common foundation for expert-based decisions to be prudently simplified and triaged to cope with extraordinary volume of applications.

The foundation of the decision framework has been a central scenario for how the crisis has to play out and alternative scenarios. These comprise epidemiological scenarios (how will the pandemic play out), macroeconomic scenarios (the effects on GDP, inflation, sector performance, etc.) and credit scenarios (how the economic effects will translate into company performance, default probabilities, collateral values, etc.). These scenarios need to be updated as the situation evolves and, ideally, they should be Group-wide to ensure consistency across business decisions, with the Virtual Discussion Forum being a “user”.

In corresponding, a holistic set of client treatment strategies have to be developed. These could include increased limits, renewals of existing facilities, additional invoice finance facilities, interest payment

holidays and principal repayment holidays. They should also include options created by government policy initiatives, such as government-backed lending, business rates relief, and sick pay support.

The credit decisioning framework has to provide a decision logic that recommends treatment strategies on the basis of the client's situation, distinguishing between those that were healthy pre-crisis and are not in a hard-hit sector, those that were previously healthy clients but are in hard-hit impacted sectors, and clients that were already struggling pre-crisis. An important task in the near-term will be to build in client eligibility criteria for government-backed schemes, and combine this with the bank's existing underwriting criteria.

In some cases, the decisioning logic can be embedded within existing automated decision engines and processes. In other cases, it needs to be provided to RMs and credit officers in rapidly developed tactical tools and systems.

The Virtual Discussion Forum would then support RMs and credit officers in interpreting and implementing the decision framework in live client situations, dealing with exceptions and, where necessary, feeding back into the decisioning framework. The Virtual Discussion Forum would also continually adapt the bank's response as the crisis unfolds, the economic impact and outlook develops, and further government policy initiatives are launched.

3.4. Approach towards Operations to Manage Increased Volumes

Much of the challenge has to be operational. Many banks are reporting loan application volumes that are many times their typical level and likely to grow further as awareness of government-supported loan schemes increases. This is well above operational capacity, especially given remote working and sickness-related resource constraints. The difficulty is exacerbated by the complex underwriting challenge in a fast-moving environment and the specific process requirements of national guarantee schemes which, given their novelty, remain manual for most banks.

Quick solutions have to include temporary resource augmentation to handle manual applications in contact centers and credit teams, perhaps by redeploying staff doing non-urgent work elsewhere in the bank. Allowing exceptions to current policies regarding data requirements and process steps have also to be expedient. When doing so it needs to be considered that it does not create undue risk – for example, where existing data can be relied on. And, of course, wherever possible, client requests should be diverted to online channels.

Over the coming years, banks also need to establish a more sustainable approach to processing the surge in lending applications. This should include electronic channels to manage COVID-19 related loan applications (either as a separate channel or as a separate track within existing channels) and the extension of automated credit decision-making to as many applications as possible, allowing manual credit underwriting to be focused on exceptions and higher risk cases. This automation may require some banks to increase their API connectivity to data sources and to the schemes that involve financial support from government agencies. The increased use of electronic signatures and pre-approval of credit limits for existing clients (based on a sector-specific view of distress) can also expedite credit processes. Banking is recognized as an important factor in economic development. Banking sector in all countries has an important effect on economy movements through its mediation and financial activities (Monnon and Jokipii, 2010).

Banking sector is one of the highly regulated sectors, but still there is high rate of default risks. Banks create LLP (Loan Loss Provision) which is the total accumulated funds that are allocated for the protection of possible losses. LLP impacts of efficiency and the banks performance. Therefore, it is important to identify the level of impact of LLP on banks profitability.

3.5. Understand the Economic Impact on the Current Loan Portfolio

In parallel with dealing with inbound requests for additional finance, banks need to understand the impact of the crisis on their existing loan portfolios. They inevitably suffer credit losses that reduce the profits of the corporate banking businesses, as well as its capital and lending capacity. Changes in credit risk may reflect changes in the health of a bank's loan portfolio which may affect the performance of the institution (Cooper and Schindler, 2009).

Knowing the portfolio impacts require a joint effort between the business and credit analytics teams to identify stressed sectors and clients, through a combination of expert judgment, early warning signals and public data such as equity and CDS prices. This information can then inform projections of credit losses and IFRS9 provisions under the various scenarios mentioned above, which should include mitigation from governmental support initiatives.

The business, together with Risk and Finance, then need to use the output of this analysis to refine and define near-term lending capacity, strategy and capital allocation decisions.

IV. Conclusion

Despite government guarantees for (some) corporate borrowing and more direct help in covering staff costs, many businesses have to fail as a result of the COVID-crisis, and many that survive may be financially damaged. The banks that lend to them are sure to suffer not only credit losses but forgone revenues from the collapse in business activity.

Government expenditure is one of the important determinants of economic growth. The economic growth of economy depends on the size, spending capacity, and effective use of capital expenditure in the development process. Public expenditure is an important instrument for government to control the economy. Public expenditure has been born out of revenue allocation which refers to the redistribution of fiscal capacity among the various levels of government or disposition of responsibilities among the tiers of government.

But this is not a reason for acceptance. Such crises can be managed better or worse, not only in minimizing the losses that result from it but in positioning for success once the effects of the crisis have subsided. Banks that can succeed in some core pillars that have been prioritized give themselves the best chance of getting through this crisis and prospering on the other side.

The banking system is disposed to the credit risk associated with the problem loans and difficulties in loan recoveries particularly during disorder. Nevertheless, the instability of the financial institutions is moderated by the loan loss provisions and stronger capital adequacy ratio. It is important for the banks to properly manage the loan loss provisions to ensure the sufficient amounts are allocated to counterbalance the nonperforming loans (NPL) mainly throughout financial disorder.

Government has given high importance to the priority

sector lending in its policies and the Central Bank has been supporting the Government. Last but not the least, few years are likely to see increased global competitiveness in the Nepalese business environment, and the banking sector has also been matured in terms of operational years. Therefore, it would be interesting to expand the survey to provide longitudinal study of service quality and customer satisfaction which significantly influence the performance of banks.

References:

- Centre for Economic Development and Administration /CEDA, The Journal of Development and Administrative Studies , 24(1-2),
- Cooper, D.R. and P.S. Schindler (2009). Business Research Methods (9ed). New Delhi: Tata Megraw Hill.
- Monnin, P, and T.Jokipli(2010). The impact of banking sector stability on the real economy. Swiss National Bank Working Papers No. 0145/2010,1-23.
- Nwankwo, G.O(2000. Organizing for financial risk management. The Credit Administrator, 2(2), 32-39.
- Nepal Rastra Bank/NRB (2077). NRB Bank Samachar (65th Anniversary publication). Kathmandu: NRB.
- NRB (2012). NRB Economic Review, 24(2). Kathmandu: NRB
- NRB (2076). MirmireAarthikBisheshank, (350). Kathmandu: NRB
- Public Finance Management Training Centre (2018). Rajswa -The Nepalese Journal of Public Finance Management,38(2).
- Securities Board of Nepal/ SEBON (2019). Lalitpur: SEBON
- Uniglobe College/UGC (2019). Nepalese Journal offinacne. 6(3). Kathmandu: UGC.
- Uniglobe College/UGC (2019). Nepalese Journal ofEconomics 3(4). Kathmandu: UGC.
- Uniglobe College/UGC (2019). Nepalese Journal of Management 6(4). Kathmandu: UGC.

HR Management and Banking Perspective of Nepal

Bhuban Raj Joshi*

The overall purpose of Human Resource Management is to ensure that the organization meets its purpose through its people. People resource handles all other organizational resources, so the best possible utilization of those resources is possible only when the people resource is properly managed in the first hand. People can perform miracles or extraordinary if there is an equal, consistent, and deliberate focus on all four components/elements of HR management as outlined below.

1. Acquisition – getting people!
2. Development – preparing people!
3. Motivation – stimulating/activating people!
4. Maintenance – retaining/keeping people!

Each component comprises reasonably a long “to do” things when we see HR management from a broader and strategic perspective.

The first and foremost element of HR management is “getting people”. It is all about hiring good people. For this, we need to agree on a Manning guide (manpower plan) for the company which helps ensure “organizational right-sizing”- neither over nor understaffed in terms of the number of people. Once the Manning guide is ready then we can proceed to recruitment and selection. Recruitment is a means to attract talents and selection is finding the right person through the application of certain test(s). Socialization or familiarization is widely known as the induction/orientation of new entrants and must be planned before the person is on-board. Starting a new job is always exciting for people but it can also be stressful if there is no one to get connected within the new environment. Departmental buddy offers advice and guidance to help foster and promote the professional development of a new team member in the initial days and is there to help the new person fit in more quickly, so the organization needs to identify and develop departmental buddies.

Getting people for financial institutions especially

in the banking sector seems quite encouraging as the majority of the management graduates are still willing to explore their careers in banking. Banking career has become one of their first priorities due to better pay, yearly bonus, job security, clarity in job roles, clear career path and well established standard operating procedure/policies & procedures of the institutions along with great learning opportunities and congenial work atmosphere there. However, transparency in hiring, clarity with professionalism in correspondence in between, and a warm/welcoming induction plan may further help in enhancing overall employee experiences.

Training/development is actually “preparing people” so that people can perform as expected and at the same time they get an opportunity to upgrade their skill set in terms of attributes or attitude. Apart from achieving the business target, people may have their own career aspiration, too. So, identifying an individual development plan for each associate is necessary which is also helpful in ensuring personalized HR care across entire echelons in the institution. However, a thorough Training/Learning Need Analysis (TNA) has to be conducted so that all the learning initiatives are need-based and supportive to bridge the gap and bring positive difference as expected.

People development is a regular process of any establishment and for the banks too. NRB, as a regulatory body, has also instructed banks to allocate 3% of their last FY’s total salary & allowances when making a training budget for the new year. This has been made mandatory and was introduced as part of compliance to be adhered to. This kind of regulatory provision must be utilized for skill enhancement of the people that ultimately helps in higher productivity and employee satisfaction. Just to fulfill the regulatory mandate and spending money without proper workout will defeat the purpose behind it.

* Sr HR Professional

Generally, training is known for below mid-level and development is for a higher level. However, instead of generalizing things from a job hierarchy perspective, we can address learning issues from a need-based approach. This means, even the people in the lower position can be enrolled for development programs if the person is one of the top talents or high potential type who can become the future leader. This idea can greatly contribute to the company's succession planning as well. Similarly, a person at a higher level who lacks basic skills somehow can be enrolled in a training schedule, too. Restricting people to any development program just because of age bar looks illogical and unfair. Instead, we should consider the overall passion and energy, explore the development potential, willingness and zeal of the person when nominating for any development plan.

In this highly competitive world, the level of employee engagement determines the success of any organization. Only a fully engaged workforce can yield superior performance. Taking the analogy of an old proverb – “You can lead a horse to the water, but you can't make it drink” – the HR personnel would need to have a focus on motivating people as “stimulating/activating people” is very important to get things done with and from people. Money can be a strong motivator but the idea of pumping money all the time to motivate people may not work from the long-run point of view mainly due to the cost and feasibility perspective. Non-monetary tools are also required to introduce an establishment of caring and people culture.

Attrition of people (good people!) is hardly desirable

to any institution. Attrition is costly and at the same time may spoil the brand name of the company as well. So, “retaining/keeping people” is another important aspect of HR management. People leave mainly due to job-person or organization-person mismatch, poor work culture/atmosphere, unclear job role, cloudy career path, no recognition, low compensation/benefits, poorly designed working flow or procedures, and overall employee experience. Retention policies have to be aligned accordingly so that such issues are addressed on time and the establishment becomes the best place to work with.

Looking at the mushrooming kind of banking establishment and emergence of new branches at an aggressive pace during the initial days, there was a huge opportunity for career growth for people who all wanted to build their career in banking. It seems that the scenario has changed now and the same does not look too encouraging at a later stage. A merger can be one of the reasons. Moreover, banks have also started assessing their work force cost and they are seriously seeing the manning part from an ROI perspective. The focus is on headcounts and position numbers now. This is the reason we can see a person at Sr. Officer level who has already met all promotion eligibility criteria and is ready for the next move is stuck at the same position. Now it's high time for the banks to explore alternative ways to motivate and retain people. Job contentment has to be re-evaluated to make their job more interesting. Creating challenging tasks/projects for the people and engaging them through multi-tasking and ensuring a supportive work culture can be some options.

Causes of Leadership Failure: Unwilling or Unable to Lead !

Sundar Panthi*

The senior executives of the management team occupy the formal leadership positions. Ultimate leadership responsibility doesn't always translate into leadership action. There are occasions when leaders are unwilling or unable to lead.

The consequences of a failure to lead vary with the severity of the situation. If market conditions are fairly stable and the competitive environment is not particularly demanding, leadership failures may not be that damaging. If, however, the market is going through dramatic change, which demands equally dramatic change in the organization, failure to actively lead the company through those changes can be catastrophic.

The biggest risk of failed leadership is that the market changes so much and the company changes so little, that the company's products and services no longer satisfy customer needs to the degree required. Unfortunately, by the time it is absolutely clear that the survival of the firm is at stake, it is often too late to do anything about it. The company then goes out of business.

Sometimes it is just as essential to know what not to do as a leader, as it is to know what to do. Leaders are quick to recognize what they are doing right, while being oblivious to the things causing them to fail. There are many things that can lead them to failure; some are more common than others. The most common causes for leadership failure for becoming a stronger leader are:

Inability to organize details: Efficient leadership calls for ability to Organize and to master details. No genuine leader is ever "too busy" to do anything which may be required of him in his capacity as leader. When a man, whether he is a leader or follower, admits that he is "too busy" to change his plans, or to give attention to any emergency, he admits his inefficiency. The successful leader must be the master of all details connected with his position. That means, of course, that he must acquire the habit of relegating details to capable lieutenants.

Unwillingness to render humble service: Truly great leaders are willing, when occasion demands; to perform any sort of labor which they would ask another to perform. "The greatest among ye shall be the servant of all" is a truth which all able leaders observe and respect.

Expectation of pay for what they "know": The world does not pay men for that which they "know." It pays them for what they do, or induce others to do. So, expectation of pay for what they know seems unreasonable.

Fear of competition from followers: The leader who fears that one of his followers may take his position is practically sure to realize that fear sooner or later. The able leader trains understudies to whom he may delegate, at will, any of the details of his position. Only in this way may a leader multiply himself and prepare himself to be at many places, and give attention to many things at one time. It is an eternal truth that men receive more pay for their ability to get others to perform than they could possibly earn by their own efforts. An efficient leader may, through his knowledge of his job and the magnetism of his personality, greatly increase the efficiency of others, and induce them to render more service and better service than they could render without his aid.

Lack of imagination: Without imagination, the leader is incapable of meeting emergencies, and of creating plans by which to guide his followers efficiently.

Selfishness: The leader, who claims the entire honor for the work of his followers, is sure to be met by resentment. The really great leader claims none of the honors. He is contented to see the honors, when there are any, goes to his followers, because he knows that most men will work harder for commendation and recognition than they will for money alone.

Intemperance: Followers do not respect an intemperate leader. Moreover, intemperance in any of its various forms destroys the endurance and the vitality of all who indulge in it.

* Chief Manager, Nepal Bank Ltd.

Disloyalty: Perhaps this should have come at the head of the list. The leader who is not loyal to his trust, and to his associates, those above him, and those below him, cannot long maintain his leadership. Disloyalty marks one as being less than the dust of the earth, and brings down on one's head the contempt he deserves. Lack of loyalty is one of the major causes of failure in every walk of life.

Emphasis of the “authority” of leadership: The efficient leader leads by encouraging, and not by trying to instill fear in the hearts of his followers. The leader who tries to impress his followers with his “authority” comes within the category of leadership through force. If a leader is a real leader, he will have no need to advertise that fact except by his conduct—his sympathy, understanding, fairness, and a demonstration that he knows his job.

Emphasis of title: The competent leader requires no “title” to give him the respect of his followers. The man who makes too much over his title generally has little else to emphasize. The doors to the office of the real leader are open to all who wish to enter, and his working quarters are free from formality or ostentation. These are among the more common of the causes of failure in leadership. Any one of these faults is sufficient to induce failure. Study the list carefully if you aspire to leadership, and make sure that you are free of these faults.

Conclusion.:

All of the above-mentioned points are nothing new to the present day educated executives. But irony is that many leaders in executive positions are found to fail in fulfilling their leadership responsibilities. The answer is often quite simple. Either they think they have the option of not changing, or they know that change should take place but somehow cannot execute it.

The option to ignore the requirements of the marketplace is never available. Leaders who think inaction is a viable choice to delude themselves. They unfortunately believe they can continue to do what they like and are comfortable with (not what market conditions demand), or that they can implement changes at a rate or time that is convenient. These are dangerous illusions. They often stem from the frequently intoxicating sense of power and control that comes with a leadership position. But the simple fact is that no company has the power to overcome market conditions. Market conditions (customer needs and desires, competitors' strengths and weaknesses, etc.) are, by definition, outside a firm's control. If a leader recognizes that he/she cannot control market conditions, only respond to them, yet still fails to lead the implementation of necessary changes, the missing ingredient is often mental toughness.

A leader who lacks mental toughness does what comes naturally, not what is needed, and does what is easy and popular, instead of what is difficult and unpopular. Poorly developed mental toughness skills can cause a leader to embrace the comfort of familiar, but flawed actions rather than take the risk of doing something new that is actually required by the situation. Lack of mental toughness produces intolerance for friction and differing opinions, for new facts or insights which challenge the accepted view, and contributes to the misunderstanding of market conditions.

References:

- <https://smallbusiness.yahoo.com/advisor/10-causes-leadership-failure-110036714.html>
- <https://johnmattone.com/6-common-reasons-why-leaders-fail-and-how-to-deal-with-them/>
- <https://www.skipprichard.com/top-reasons-for-leadership-fails/>

Organizational Conflict: Essential Skills To Manage

Shant Bahadur Shah*

Outline

Banking business plays an important role in the development of a country. Banking business is operated in an environment of risk and uncertainties. The risk is an integral part of banking business. Failure to timely assess and its management will lead to losses, which endangers the soundness of individual financial institution and its stakeholders. It affects and destabilizes the overall financial system of the country.

The key functions of a commercial bank are accepting deposits and lending its funds. The secondary functions of a commercial bank are acting as an agent to its customers and also providing general utility services. The Bank's primary business activity is commercial banking where substantial risk comprises of Credit risk. Operational risk and its management are other significant pillars in the risk areas of the Bank. Material risks such as Market risk, Liquidity risk, Anti-Money Laundering /Combating the Financing Terrorism (AMF/CFT) risk, Environment and Social risk and Cyber risk are other aspects of risk management that require constant monitoring and mitigation. Material risks exposed to bank may be identified and managed. The Bank's continued growth, profitability and stability lie in its effective risk management and risk return trade-off.

Growing number of high-profile operational loss events worldwide have led banks to increasingly view operational risk management as an integral part of the risk management activity. Management of specific operational risks is not a new practice; it has always been important for banks to try to prevent fraud, maintain the integrity of internal controls, reduce errors in transaction processing, and so on.

Definition:

Operational risk is defined as the risk of loss resulting from inadequate or failed internal processes, people, systems and external events. This definition includes legal risk, but excludes strategic and reputational risk.

Operational risk can result not only in direct losses (i.e., direct expenses), but also can impact service, revenues, competitive advantage, etc. (known as indirect losses). The Bank considers only direct losses to set aside capital for operational risk.

Operational risk mainly arises from inadequate or failed processes, arises from the employee's intentional or unintentional activities, failures in the Banking software and hardware and external events. The operational risk is an important material risk, which must be managed effectively.

The risk management process starts with identification, assessment, measurement, monitoring and reporting of the inherent and residual risk of the Bank.

General causes of operational risk:

During last decade, there have been significant advances in the banking sector in many ways resulting in considerable benefits to the customers of the Bank. However, this has also increased the relative operational risk/losses to banks, which enables it to set aside capital to manage it.

The major causes of increased operational risk are:

- De-regulation and globalization of financial service coupled with the sophistication of financial technology and associated complexities.
- Highly automated technology has the potential to transform risks from manual processing errors to system failure risks as greater reliance is placed on integrated systems.
- Emergence of digital banking and e-commerce that bring with it potential risks like internal and external frauds as well as system securities issues.
- Ineffective internal control and communication.
- Emergence of the Bank acting as very large volume service providers creates the need for continual maintenance of high-grade internal control and back-up systems.
- The use of outsourcing arrangements may be cost effective, but it brings significant other risks to banks.

* Chief Risk Officer, Nepal Bank Ltd.

- Bank may engage in risk mitigation techniques (e.g., collateral, derivatives, netting arrangement and asset securitization). But these may produce other forms of risks such as ‘Legal risk’.
- Large scale acquisitions, mergers, de-mergers, and consolidations test the viability of the new and newly integrated system.

Operational risk cause and types of risk events:

The operational risk can be categorized in main causes and types of risk events. Each risk event is required to be mapped to the underlying cause and control that failed or permitted risk/ loss.

Main causes of Operational risk:

There are four main causes of operational risk, which are briefly described below:

1. Process – the risk resulting from inadequate or failed internal processes.
2. People – the risk resulting from the intentional or unintentional actions of employees and/or management.
3. Systems – the risk resulting from inadequate or failed system infrastructure including network, hardware, software, communications and their interfaces.
4. External Events – the risk resulting from events outside of the Bank’s direct or indirect control e.g., earthquake and other natural calamities.

Types of operational risk events:

There are seven types of operational risk events in which transactions can be categorized as operational risk events type category. These event types have been explained with examples of activities of transactions under said category.

The Bank can face various types of operational risk events during the time of transactions. The actual occurrence of operational risk events must be categorized into one of the following Operational Risk Event Types, which can occur at the time of transactions.

1. Internal Fraud:

Losses due to acts of a type intended to defraud, misappropriate property or bypass regulations, the law or company policy, excluding diversity/ discrimination events, which involves at least one internal party.

The types of operational risk events in internal fraud are:

- a. Unauthorized activity
- b. Theft and fraud.

The examples of unauthorized activity in internal fraud are transactions not reported (intentional), transactions type unauthorized (monetary loss) and mismarking of position (intentional).

The examples of theft and fraud are credit fraud / worthless deposits, theft/extortion/ embezzlement / robbery, misappropriation of assets, malicious destruction of assets, forgery, cheque kiting, tax non-compliance and insider trading (not on Bank’s account).

2. External Fraud:

Losses due to acts of a type intended to defraud, misappropriate property or bypass the law, by a third party.

The types of operational risk loss events in external fraud are

- a. Forgery and fraud
- b. System security.

The examples of forgery and fraud are robbery and theft during cash in transit and theft of cash. The other examples of forgery and fraud are fraud in loan and advances, submission of fake title deeds, loan against fake ornaments, fake LC and Guarantees, price inflation of fixed collaterals, credit card fraud and fraud in remittance.

The examples of system security are hacking of website, phishing and spoofing. The activity examples of theft of information are extraction of confidential data by unauthorized person and unauthorized systems access by external parties.

3. Employment Practices and Workplace Safety:

Losses arising from acts inconsistent with employment, health or safety laws or agreements, from payment of personal injury claims, or from diversity / discrimination events.

The types of operational risk events in employment practices and workplace safety are:

- a. Employee relations
- b. Environmental safety
- c. Diversity and discrimination.

The examples of employee relations are compensation, benefit, termination issues and organized labor activity.

The examples of environmental safety are workplace accident and contaminated water supply.

The examples of diversity and discrimination are discrimination against employees based on age, gender, political affiliation, race, religion and sexual harassment at workplace.

4. Clients, Products and Business Practices:

Losses arising from an unintentional or negligent failure to meet a professional obligation to specific clients (including fiduciary and suitability requirements), or from the nature or design of a product.

The types of operational risk events in clients, products and business practices are:

- a. Suitability, disclosure and fiduciary
- b. Improper business or market practices,
- c. Product faults,
- d. Selection, sponsorship and exposure
- e. Advisory activities.

The examples of suitability, disclosure and fiduciary are fiduciary breaches / guidelines violations, suitability and disclosure issues, retail customer disclosure violations, breach of privacy and aggressive sales, account churning, misuse of confidential information and lender liability.

The examples of improper business or market practices are antitrust, improper trade / market practices, market manipulation, insider trading, unlicensed activity and money laundering.

The examples of product faults in banking business are product defects, model errors or faulty financial pricing.

The examples of selection, sponsorship and exposure in bank are failure to investigate client as per guidelines and exceeding client exposure limits.

The example of advisory activities in bank is disputes over performance of advisory activities such as portfolio mismanagement.

5. Damage to Physical Assets:

Losses arising from loss or damage to physical assets from natural disasters or other events

The type of operational risk event in damage to physical assets is:

- a. Natural disasters and other events.

The examples of disasters and other events of operational risk events are natural disaster losses and human losses from external sources (terrorism, vandalism) such as damage of currency notes, gold and silver, fixed assets due to fire/flood/other calamities/ other disasters and human resources due to terrorist acts respectively.

6. Business Disruption and System Failures:

Losses arising from disruption of business or

hardware and software failures, utility outages or system failures

The type of operational risk event of business, disruption and system failures is the system.

The examples of operational risk event of systems are hardware failure, software error, inadequately performing telecommunications, utility outage / disruptions.

7. Execution, Delivery and Process Management:

Losses from failed transactions processing or process management, from relations with trade counterparties and vendors

The types of operational risk events in execution, delivery and process management are:

- a. Transaction capture and execution maintenance
- b. Monitoring and reporting
- c. Customer intake and documentation,
- d. Customer client account management,
- e. Trade counter- parties
- f. Vendors and suppliers.

The examples of operational risk events of transaction capture and execution maintenance are defective/improper credit facility offer letter and miscommunication with customers, employees or other parties, data entry, maintenance or loading error, missed deadline or responsibility, model/system mis-operation, accounting error/entity attribution error, other task mis-performance, delivery failure, collateral management failure and reference data maintenance.

The examples of operational risk events of monitoring and reporting are failed mandatory reporting obligation and inaccurate external report (loss incurred).

The examples of operational risk loss events of customer intake and documentation are client permissions/disclaimers missing and legal documents missing / incomplete.

The examples of operational risk events of customer client account management are unapproved access given to accounts, incorrect client records (loss incurred), negligent loss damage of client assets.

The examples of operational risk events of trade counter- parties are non-client counterparty mis-performance and miscellaneous non-client counterparty disputes.

The examples of operational risk events of vendors and suppliers are outsourcing such as 3rd party supplier delivering inaccurate data or contractor

is not performing or non-delivery contract on time and vendor disputes such as contract litigation with vendors.

Way forward to mitigate the Operational Risk:

Risk management is the process of mitigating the risks faced by a bank. With regard to operational risk, several methods may be adopted for mitigating the risk. For example, losses that might arise on account of natural disasters can be insured against. Losses that might arise from business disruptions due to telecommunication or electrical failures can be mitigated by establishing redundant backup facilities. Loss due to internal factors, like employee fraud or product flaws, which may be difficult to identify and insure against, can be mitigated through strong internal auditing procedures.

Operational risk events in banking activities impact the reputation and financial stability significantly. A lack of strong risk mitigation strategies results in various operational failures, leading to crises in bank management.

The Bank must implement a strong control environment that utilizes policies, guidelines, processes, systems, internal control and appropriate risk mitigation strategy. Internal controls have been designed to provide reasonable assurance that the Bank has competent and effective operation to safeguard its asset and produce reliable financial results in line with Bank's objectives, its policies, guidelines and prevalent laws and regulations.

The Bank must ensure that regular internal control measures are in place as appropriate to address operational risks.

The Bank can apply following measures or actions to mitigate operational risk:

- a. Effective internal controls and effective channels of communication within bank
- b. Preparation and implementation of Business Continuity Plan and its periodic review
- c. The right people for the right job with appropriate employee's level
- d. Effective segregation of jobs and duties with appropriate accountabilities

- e. Training to staff about Bank's policies, guidelines, manual and prevalent laws and regulations to develop expertise
- f. Examining the knowledge of employees about product, process, system or CBS
- g. Creating a strong ethical work culture among employees
- h. Reducing complexity in different business processes and activities
- i. Efficient use of robust systems to capture all banking transactions
- j. Periodic risk assessment of regulatory obligations, IT assets, skills, competencies, processes and business decisions.
- k. Data capture of past risk incidences or events for estimating future risks.
- l. Regular verification and reconciliation of transactions and accounts
- m. Applying effective "4 Eye Principles" in all Banking transactions.
- n. Appropriate procedure to safeguard Bank's assets and records
- o. Applying mandatory leave policy as per Employee Service Bylaws.

Investment in appropriate processing technology and information technology security are also very important for risk mitigation.

The Bank should apply above mentioned actions to mitigate operational risk in its business activities to achieve its objectives. The Bank must have an integrated approach to identifying, measuring, monitoring and managing operational risk.

References

- Risk Management an Overview (2010), Indian Institute of Banking and Finance, Mumbai;
- Dr. RichaVerma Bajaj (2019), Programme on Operational Risk Management under Basel Regime, NIBM, Pune.
- Basel Committee on Banking Supervision (2020), Consultative Document, Revisions to the Principles for the Sound Management of Operational Risk, Basel.
- Reserve bank of India, Department of Banking Operations and Development, Guidance Note on Management of Operational Risk, Mumbai.

Repercussions of COVID-19 pandemic in Banks, Businesses and People: A Banker's perspective from Rastriya Banijya Bank (RBB) of Nepal

Damodar Jnawali*

Context:

The world has suffered badly with the unpredictable pandemic since the late of 2019. Almost two million people lost their lives with this severe communicable disease. World economy has badly suffered with the shutdown of factory, enterprises, various other businesses and huge-lose and loss of employment directly. However, the indirect effect in terms of social, psychological, economic, political and many others have many more loses. However, the various methods have been applied with the initiation of regulator/government to revive the business and economy as a whole. In such an uncertain environment, a simple perspective has been presented here to assess the repercussion of COVID-19 pandemic based experience and intuition focusing on the long term and short term health of the particular business, lenders and overall economy.

1. Fundamentals of the Nepalese economy:

Understanding the fundamentals of our economy is necessary for sustainable credit management. Basically, our economy is agriculture and trading based economy which is funded by remittance in great extent. Similarly, few business houses hold the key trading business of the economy and most of the businesses are informal, micros and small in capital and size. On the other hand, most of the business transactions are under reported, informal and backed with family property in case of cottage, micro and small enterprises. Hence Bank need to take into account these fundamental features of our economy to carry out credit decisions. It is more relevant while in the financing of business suffered from COVID-19 to revive the economy in general.

2.0 Expectation from the banking sector:

COVID-19 pandemic is the global problem and every aspect of the economy has been adversely affected. In this critical juncture, the banking sector has been entrusted as a central pillar to revive the economy through credit management as credit is known as the lifeblood for the business/ enterprises. Similarly, the shortage of financing to the business unit adversely affects the employment and output of the economy.

Hence the government has taken the banking sector seriously so that the credit flow to the enterprises/business houses should not be interrupted. The recent policy measures from Nepal Rastra Bank, central bank of Nepal, including the additional working capital loan, Business Continuity Procedure, 2077 are the major initiative in this context.

3. Efforts made by Banks to mitigate the adverse impact of COVID-19 pandemic on business/people:

Banks have taken various steps to mitigate the COVID-19 impacts. Among these efforts, ten to twenty percent additional loan enhancement is the major one. Highly and medium affected clients are benefitted with this action. This action is being implemented with full compliance with the central bank directives/notices. Similarly, banks have taken various initiatives to facilitate their clients by obtaining the soft loan (i.e. refinancing facility) from central bank. Certainly, a few clients have been benefitted with this policy provisions as well.

On the other hand, various affected clients have requested the bank to defer the payments and banks have taken it in soft angle. Regulators are also supporting banks in terms of provision of loan in various policy/ regulations. Similarly, the clients have been protected by regulators in various ways for stopping them to be insolvent and facilitating to continue the business.

4. Speaking through the Mind of People and Businesses:

It is high time to think on good things, what would be better for human life, businesses through government policies and many other ideas biting our mind. As a rational human being, particularly during COVID-19 pandemic, we are keeping the following tentative issues in our mind in every bit of time, however it may not represent all in all.

4.1 Need to Massive investment in the health infrastructure:

Health issue is the key driving factor for human beings. Hence, it is important to invest in health

* Senior Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

institutions including the research, human resource development, development of well-equipped physical infrastructure, etc. The government agencies should fulfill the policy gap to create a lending environment in these sectors so that an easy access to health resources can be ensured to the needy people.

4.2 Digitization of the economy:

The economic performance is positively correlated with the level of digitization. During COVID-19 pandemic, it has become more relevant. Working from home in digital environment was considered the safest and fuel saving approach, which is and seems worth continuing even after pandemic is over. So, it may be the right time to invest on developing the digital skill of the human resource and digital environment itself. Awareness campaigns to the stakeholders including the valued customers will be the important landmark for the future course of action.

4.3 Business Continuity Guidelines in the pandemic:

It is required that the proper guidelines with respect to pandemic are needed to be formulated and implemented with the participation of its stakeholders so that the economy works itself to help such businesses. The lenders may get some relaxation from regulators in such loan products; the clients may get certain benefits as compensation of the loss of profit. Similarly, the biased decision from the banker may not occur so that the victims can get compensation considering their business loss.

4.4 Visionary Leadership:

Leadership is the key to lead the crisis situation. In such a pandemic, two wheels of professionalism and social responsibility should move together, for instance providing credit to the business community in an efficient way and performing accountable social responsibility. Similarly, the institutions need to innovate ideas as it is not easy in such a bureaucratic hurdle that comes with many limitations. Hence, to win over the adverse impact of COVID-19, the dynamic/visionary leadership is expected from banks.

4.5 Expectation from Rastriya Banijya Bank as a government owned bank:

Rastriya Banijya Bank may be the good prospect in the context of sustainable development and journey to socialism in the country. It has to manage multiple affairs to its stakeholders. The responsibility it shoulders may have broad impact directly or indirectly to the concerned stakeholders even before and after the case of COVID-19. Hence, the expectation of the people to get special facility from government should be routed through this bank so that the people from every walk of life will be benefitted by government programs.

4.6 Business sector strategies:

Business sector must adopt the strategies of restructuring of business in various modalities to avoid the various risks factor from COVID-19 pandemic. Particularly, the first option may be the continuation of business in minimum capacity if the future demand is expected to grow rapidly in case of the pandemic is over. Similarly, the next option may be to sell out the business in cash to rich business houses offering discounted rate if the future demand of the goods/services of these businesses is not predictable. The final option is to close down the business and sell its assets.

4.7 Use of Sustainable Credit Management Approach:

Sustainable credit management only happens when the credit policy and practices of the banks are directly or indirectly linked with sustainable policies and programs of the government. Hence banks need to finance the priority areas defined by the government and its agencies which seemed quite relevant in the COVID-19 context, as well. However, project appraisal technique must fully be assured while assessing the credit proposals from banks. Similarly, various product mix as well as adequate financing must be assured from banks, too. The major priority sectors of government are agriculture and energy sector in Nepal. These sectors must be supported through financing from banking sector which can create link between the sustainable government policies to sustainable credit management.

Conclusion:

The pandemic has created social, economic and cultural hurdles in societies all over the world. It has shown the crisis handling capacity of governments, businesses and societies wherever it occurred. Among the countries, a few have been found relatively high performers while rest have been found either low or average performers. Hence ample space is found to criticize the government and its governance approaches. However, we must realize that there are basic features of such pandemic which help tackle such crises in future, too. These set of ideas may be:

- The pandemic has been occurring in a certain interval of time in the history.
 - It is the time for developing infrastructure like digital working environment in banks and business, health related infrastructure, etc.
 - The high importance is life rather than business.
- So, it is highly recommended to work in these specific areas with prudent management approach. Particularly saving life, saving business and banks must be the priority to achieve the desired results.

Inclusive Green Finance

Amish Dhungel*

Green Finance

Green Finance refers to initiatives that promote green investments. It means more capital flows to sustainable sectors like renewable energy, clean transportation, sustainable water management, etc. It aims at increasing financial flows to sustainable development priorities that have positive and durable environmental externalities.

The objective is to generate environmental benefits as part of a strategy to attain inclusive, resilient, and sustainable development. The crux is to achieve sustainable economic growth with better managed environmental and social risks. Such green finance covers a wide range of financial product offerings including banking, investment, and insurance products such as green bonds, green investment funds, climate risk insurance, etc.

The concept of Green finance gained global attention after the declaration of the United Nations Sustainable Development Goals 2015 and the Paris Climate Agreement 2016.

Financial Inclusion

Financial inclusion is a multi-faceted concept that relates to the access, usage, and quality of financial products and services to households and businesses. It means that individuals and businesses have access to meaningful and affordable financial products and services. It ensures that customers regardless of their geographical location, ethnic, social-cultural, educational, or economic background have access to suitable financial products, ensuring fairness in service delivery, at a reasonable cost.

Financial inclusion has become a favorite buzzword of government and regulators because of the role it plays in reducing poverty, boosting prosperity, and achieving macroeconomic stability. Basically, financial inclusion is measured in terms of access of people and business to a bank account. Having a bank account means that people can save, send, and receive payments and are connected with a wide range of services that the financial industry offers. Such an account serves as a starting point for the

users to facilitate day to day living, make use of wide varieties of financial services, make immediate and long-term financial plans, etc.

Inclusive Green Finance (IGF)

Globally, green finance and financial inclusion have been gaining popularity. Nepal also has started to witness green finance practices. Besides these, global attention has been shifting towards developing and adhering to the concept of Inclusive Green Finance (IGF). Before we delve into the concept of IGF, let us go through the following news:

- In 2017, the seasonal flooding in South Asia affected more than 16 million people, causing death casualties of about 500 people. Amongst others, Nepal, Bangladesh, and India were severely hit displacing many families, causing severe food shortages, etc.
- The heat wave in India killed 90 people in the summer of 2019. The temperature reached 49 degrees Celsius in the northern part of the country reaching very close to all-time record of 51 degrees Celsius in 2016.
- Recurring landslides and floods caused a big loss of life and properties in the Sindhupalchowk district of Nepal. As many as 74 people lost their lives and 41 people were reported to be missing in the district as per a report on September, 2020.

It is well understood that climate change has been a major cause of extreme weather conditions around the globe. Climate change has been threatening the food supply, forcing people to abandon their homes, jeopardizing the health of the victims, etc. In most of these unfortunate events and the news listed above, it is poor and vulnerable people who have to face hardship. And as most of the poor people have a heavy reliance on agriculture for food and income, the harsh climatic condition can be devastating leading to the deepening of poverty.

With climate change and global warming, the frequency of events such as landslides, flooding,

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

storm, etc, and the magnitude of losses from these are increasing. This has pushed millions of people below poverty lines. Such disasters propagate inequality and poverty, which reinforce each other, creating a vicious cycle whereby the poor population suffers more as they are overexposed; have less capacity to cope and recover. In most of the cases, due to inadequate post-disaster social protection, such population will face a permanent impact on health, job, education; forcing them into poverty traps. As such climate change not only threatens long time effort of the government to reduce poverty but also causes an extra burden on the low-income population.

We can conclude from the above facts that:

- Poor countries are more affected by climate-related disasters as they are less prepared and have a poor support system,
- Mostly the victims of such incidents are people from poor and vulnerable levels,
- Victims are pushed back into the poverty trap and there is a high chance that they will be financially excluded

How Inclusive Green Finance (IGF) is gaining momentum ?

Inclusive Green Finance is a new policy area popularized by Alliance for Financial Inclusion (AFI) member institution to adopt policies, regulation, and national strategies to "mitigate or build resilience to sweeping environmental, health, social and economic effects of the climate change".

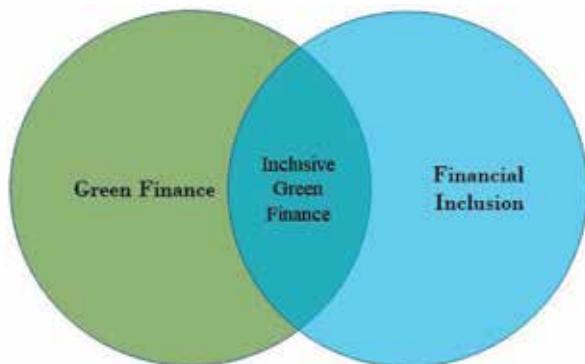

Figure: Overlap Between Green Finance and Financial Inclusion

IGF combines the concept of **green finance** and **financial inclusion** policies to develop integrated inclusive green finance (IGF) policies. It makes use of the financial services and digital finances to mitigate the shocks from climate change, thus enhancing the resilience of the vulnerable population against the climate related economic shocks.

It is no doubt that financially included population are habituated in saving, credit, insurance, making transaction, use of digital channels, etc. The financially included population is better positioned to undue financial shocks. For instance, families with a higher rate of savings can smoothen consumption even after the shock and withstand the increase in food prices. Similarly, access to micro-credit can assist the poor household to enhance resilience via access to fertilizer, improved seeds, etc. Likewise, micro-insurance and weather-based insurance can provide security to poor families. Besides, in the aftermath of the crisis, access to a bank account can enable poor people to reach out for subsidies or grants from the government or donor agencies. Similarly, in the presence of robust digital financial inclusion, post-disaster social payments can be made in no time. A recent example is the use of digital finance by the policymakers to enhance the resilience of the population as against economic distress caused by Covid 19. Similarly, micro-credit, micro-insurance, etc can be made available to the poor population with the usage of Digital Financial Services in no time.

It is understandable that when low income and vulnerable people are financially included, they better prepare themselves to withstand climate-driven events like floods, cyclones, landslides, etc. Besides these, when the bank and financial institutions (BFIs) arrange for green finance products like solar powered energy systems, clean stoves, subsidized lending in agriculture and animal husbandry, etc, it will ensure that the bottom of the economic pyramid, the population, is included to ensure green financial inclusion. Thus, financial initiatives such as micro-lending, savings, micro-insurance, clean energy lending, green lending, etc that aim to protect the poor and vulnerable population from unwanted environmental and climate change hazards is known as inclusive green finance. In other word, inclusive green finance can also be understood as 'scaling-down' of the green finance initiatives to include the bottom of the economic pyramid.

Besides all these, effective implementation of IGF initiatives will ensure overall financial and microeconomic stability, mitigate the risk of high inflation emanating from climate change, and other environmental risks.

Framework of Inclusive Green Finance

The concept of green finance and inclusive green finance has also been gaining the attention of the policymakers throughout the world. Though these two concepts are relevant and inter-related to each other, the term green finance caters to the financing

needs of large-scale green investment, contrary to the inclusive green finance, that advocates for green finance initiatives to include poor people and enhancing their resilience to climate change.

IGF started as a new policy area in September 2017 as Alliance for Financial Inclusion (AFI) member countries adopted the Sharm El Sheikh Accord on Financial Inclusion, Climate Change, and Green Finance. This was further developed as Nadi Action Agenda laying down priority areas for AFI's work on Inclusive Green Finance. The framework aims to guide central banks and other stakeholders towards promoting Inclusive Green Finance. The accords are built upon Maya Declaration that enables AFI member countries to make concrete financial inclusion targets, implement policy changes, and share policy updates on financial inclusion.

4P framework on IGF

IGF is categorized into four types known as the 4P framework which includes promotion, provision, protection, and prevention. Within these the whole range of activities that financial regulators can take under inclusive green finance can be classified.

• Promotion

Promotion-related initiatives incentivize the private sector to offer financial products and services for green projects or related climate action activities to the qualified beneficiaries. It includes initiatives such as moral suasion, awareness-raising, capacity building, interagency coordination and collaboration, data collection, etc. For example, Bangladesh published a Quarterly report on Green Banking Activities of Banks and Financial Institution and Green Refinance.

• Provision

Provision policies help ensure that qualified beneficiaries avail financial resources for the green projects and other climate-related activities. Such measures involve provisioning of lending quotas, provision of refinancing, creation or investment

fund, etc. For example, Nepal Rastra Bank has made it mandatory for BFIs to lend 10% of their portfolio to energy projects. Similarly, it also has subsidized loans for biogas, waste treatment plants, solar energy, etc.

• Protection

Measures such as climate-related insurance and risk management products, credit guarantees, social payments, and other mechanisms are used to reduce potential financial risk. For example, the Central Bank of America subsidizes approximately 50% of insurance policies of agricultural climate insurance products. Similarly, Central Bank of Nigeria absorbs 50% of the loss if a small farmer defaults on a loan.

• Prevention

Similarly, policies are also adopted to avoid undesirable outcomes by lowering financial, social, and environmental risks. For example, the Environmental and Social Risk Management Guidelines issued by the Nepal Rastra Bank, 2018 can be referred to as one of the prevention interventions. The guideline aims to establish the Environmental and Social Risk Management Framework as the standard process for evaluation and integration of environmental and social issues in the functioning of banks and financial institutions (BFIs) and requires BFIs to develop and implement an Environmental and Social Management System (ESMS) consistent with local, environmental, social laws and regulation.

The guidelines focus on assessing air emissions and air quality, water use and conservation, wastewater and water quality, solid wastes, labor and working conditions, biodiversity and ecosystem services, culture, and natural heritages, etc. Such guidelines have been issued by other countries like Brazil, Pakistan, Bangladesh, Paraguay, etc.

National Strategies

Besides requiring member institutions to execute various activities under 4P's framework, AFI also emphasizes its member institutions to link their financial inclusion goals with climate change via a national strategy. Such strategies might be incorporated into National Financial Inclusion Strategies or other financial sector strategies.

Most of the AFI member countries have done so, some of them being Fiji, Rwanda. Similarly, countries like Nepal, Bangladesh, Nigeria, Morocco, etc have planned to link financial inclusion and climate change. For example, our neighboring country Bangladesh,

in its First Strategic Plan (2010--2014), has made a connection between financial inclusion and climate change. It gave due importance to the need for agriculture and SMEs. The second strategic plan (2015-2019) aims to promote socially responsible, inclusive, and environment-friendly finance for sustainable development. As such development of national strategies and the propagating of such strategies in the policies and practices is important.

Conclusion

Climate change can threaten our progress in financial inclusion and other achievements in the financial sector. In quest of developing a resilient system, we need to spearhead the policies and practices to mitigate the impacts of climate change. For a developing country like ours which is at high risk for climate change-induced disasters, with 39.1% of the population still assumed to be outside of the financial channel and 18.7% of the population below the poverty line, it is high time for us to respond with strategies, policies, and regulations to move forward towards inclusive green economies.

As such, central banks, supervisors/regulators, and governments should aim in developing a financial system that is resilient and well prepared to absorb

climate-related shocks. As guardians of financial stability, it is no doubt that central banks should have more concerns for inclusive green finance. Appropriate policies and proper cooperation with counterparties, regulators/supervisors in other countries, and with global policy-making body like AFI is necessary to achieve IGF.

As an evolving field of study with huge importance, IGF is certain to gain momentum in the future. As such IGF initiatives should be able to garner adequate collaboration and coordination among the stakeholders at the international level, ensure knowledge/experience sharing, capacity building of the authorities, etc. All these will enable us to move towards a resilient financial system for the bottom of the pyramid.

References:

- www.afi-global.org
Guidelines on Environmental & Social Risk Management (ESRM) 2018, Nepal Rastra Bank
नेपालमा वित्तीय पहुँचको स्थिति संक्षिप्त अध्ययन २०७६, नेपाल राष्ट्र बैंक
Sustainable Development Goals | United Nations Agenda 2030
www.unescap.org

Protecting Customers in Banking

Saroj Lamichhane*

Customer Protection in Banking

The contemporary period is the era of Holistic marketing, which advocates that business should give due importance to the society's broader interest, while ensuring a top-notch concern to profitability and a serious concern for the interest of the customers. As of lately, we have all realized that the long run success of the organisation depends upon the ability of the organisation to cater to the changing demand and aspiration of the customers as such customer has become a central-focus while making any business decisions. As a matter of fact, the concepts

like Customer is King, Customer is always right etc. have gained popularity.

Customer Protection is a part of relationship marketing. Relationship marketing is the process of creating, maintaining, and enhancing strong, value added relationship with customers and stakeholders. This will help create most valued customers, build relationship and retain them to make them partner of the organization. Client Protection principles are implemented in three stages, first for building customers, maintaining them, and protecting them till the end.

Channels for maintaining relationship with the customers

A banking institution can make use of various means and techniques to ensure robust relationship with the customers. It should develop a mechanism which ensures immediate connectivity with the customers and a swift complaint handling process. Various tools that can be implemented by the banking institution for strengthening the customer protection can be: administering a customer survey, electronic mail feedback mechanism, follow-up with customer regarding the service issues, customer friendly service training for employees, optimum quality assurance, central grievance handling mechanism using hotline

and telephone, effective use of the suggestion box and its review by the management, reduced cycle time for complain resolution, etc.

Protecting Customers and its principles

Client protection principles refer to the guidelines that will enable the licensed banking institutions to deliver the banks products/services with required level of fair treatment, honesty and financial inclusiveness. The client protection principles express the standards of services that clients should expect to receive when doing business with a financial service provider.

Banks and financial institutions should be fully transparent in the pricing, terms and conditions of

* Assistant Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

all financial products. Client protection avoids over indebtedness to the client or offering them more banking products than required. It is partnering with clients so they do not borrow more money than they can repay or use products that they do not need. Client protection principles are the minimum standards that clients should expect to receive when doing business with a banking institution. Such principles are as follows:

Figure: Client Protection Principle

- Appropriate product design and delivery:** Banks and financial institutions should provide adequate care to design products and delivery channels in such a way that they do not cause harm to clients. Products and delivery channels will be designed with consideration of clients' account. Thus, this principle advocates for tailored made product design in financial services.
- Responsible pricing:** Pricing terms and conditions need to be set in a way that is affordable to clients while allowing for financial institutions to be sustainable. Providers must strive to provide positive real returns on deposits.
- Disclosure and Transparency:** Banks and financial institutions should ensure clear communication, sufficient and timely information in a manner and language clients can understand so that clients can make informed decision. The need for transparent information on pricing, terms, and conditions of products is highlighted.
- Prevention of over-indebtedness:** Service providers should take adequate care in all phases of their credit process to determine that clients have the capacity to repay without becoming over indebted. In addition, providers must implement and monitor internal systems that support prevention of over indebtedness and will

foster efforts to improve market level credit risk management (such as credit information sharing).

- Fair and Respectful treatment of clients:** Financial service providers and their agents should treat their clients fairly and respectfully. They shall not discriminate. They should ensure adequate safeguards to detect and correct corruption as well as aggressive or abusive treatment by their staff and agents, particularly during the loan sales and debt collection process.
- Privacy of client's data:** The privacy of individual client's data should be respected in accordance with the laws and regulations of individual jurisdictions. Such data is to be used for the purpose specified at the time the information is collected or as permitted by laws, unless otherwise agreed with the clients.
- Mechanisms for complaint resolutions:** Providers should ensure that they will have in place timely and responsive mechanisms for complaints and problem resolution for their clients and will use these mechanisms both to resolve individual problems and to improve their products and services. Banks should perform their activities on the notion of free competition and should ensure fair and respectful treatment of the clients.
- Notion of Free Competition:** The notion of free competition tells that the customer is free to choose among the various banking products based on price, suitability, feasibility, convenience and others. Bank and financial institutions must not create a situation where customers are forced to choose the product.

Doctrine of Caveat Emptor

Protection of clients cannot be ensured only by the service providers. It is also the concern of the customer to ensure their self-protection. Client protection is based on the notion of "Doctrine of Caveat Emptor", whose literal translation is 'let the buyer be aware'. It demands active participation of the customers for assuring highest level of client protection. On part of the customers the responsibilities include but are not limited to:

1. Providing honest and updated information to the banks and financial institutions.
2. Carefully read all the instructions/information or terms and conditions provided by the bank.
3. Ask questions and information when in doubt.
4. Apply for products and services that meet their requirements

5. Use product/services in line with the stipulated terms and conditions.
6. Prompt reporting of unauthorised or irregular transactions.
7. Not to sign incomplete forms, etc.

Regulatory guideline for Customer Protection

In the context of banking, the central regulatory authority, Nepal Rastra Bank has time and again issued guidelines, directives, instructions, etc. for customer protection. Directive no 20 of the Unified Directive 2077 provides for Financial Customer Protection and Financial Literacy. Similarly, Consumer Protection Act 2054 also guides the customer protection in Nepal.

It has directed the BFIs to maintain optimum level of transparency, use of simplified language, prompt availability of information, simplified banking system, transparency in pricing of financial services, provision relating to fees/charges on operation and closure of accounts, rules regarding payment against cheque, provision relating to service charge, processing, commitment charge, and pre-payment charge of loan, grievance handling procedures, protection of customer information, etc. Inability to go in accordance with the directives might lead to punitive action by the regulatory body. For example, one such popular case is that of Wells Fargo, which created millions of fraudulent accounts on behalf of the client, and was fined \$185 million by the Consumer Financial Protection Bureau, USA. Such punitive cases have been found in practice time and again also by NRB.

Rastriya Banijya Bank and Client Protection:

Rastriya Banijya Bank Limited has been always at the top of the customer's preference for its services. Being committed to serving public since last 55 years, it has won the trust and confidence of the public and is always remembered for the socially responsible banking. RBBL always adheres to the various norms, policies, and guidelines of the Nepal

Rastra Bank and Government of Nepal. Despite the customer friendly work practice/procedures and culture, RBBL has adopted following practices that are aimed at protecting and enriching the customer experience in RBBL:

- Transparent pricing of deposit, credit and other products which are periodically published in its websites.
- Protection of the client's information from unauthorized access and use.
- Strict adherence to norms on Interest rate, Processing Charge, Service charge and other charges as per the NRB guidelines and directives.
- RBBL has robust grievance handling system.
- Establishment of hotline and RBB Call Centre services for customer's grievances, complaints and queries.
- Practice of nominating Information Officer for quick and easy access to banking information.
- Use of simplified language in its product papers and forms that is easily understandable to general public.
- Conducts financial Literacy program to make people aware of the banking products and services.

Conclusion

A banking institution should exert a holistic approach for ensuring client protection. It must be a joint effort of the management, employees, customers and other stakeholders. It must be self-initiated rather than regulatory enforced. Similarly, the role of employee union should also be conducive to promote customer protection. Such endeavour by union ensures an increased reputation, growth, and profitability for the organisation, which finally ensures overall wellbeing of employee as well as that of the organization.

Organizational Lessons that COVID19 Taught

Dwaipayan Regmi*

Introduction

Time is indeed a big teacher. It creates a problem, offers an occasion to analyze it, and gradually guides a way out of it. Seen this way, the year 2020 had been a pretty frantic period for everyone which still awaits analysis and the way out. Thousands of job-losses, economic losses worth billion rupees, increased unemployment rates - the corporate sector had to undergo the situation it had never imagined. The end of this massive pandemic is uncertain but there certainly lie some important and significant lessons that this pandemic taught to the corporate world. So, the ultimate mission of the corporate world as of the current situation is to exist and survive rather than thinking over profit and other types of market leadership.

Despite the losses that they incurred during all this time, they are optimistic and now aim to sustain in the market so that they can grab the opportunity later. But the fact to be noted at this point is that, by this time, business firms must have understood meaning of the crucial lessons that they always ignored in days before. America's State of Mind Report explained that COVID-19 significantly affected mental health of people. Their research explained that there was a rapid increase in the number of prescriptions per week for antidepressants and anti-anxiety by 21% from 16th February 2020 till 15th March 2020. This was the time period when COVID-19 was officially declared as a pandemic (Express 2020).

The economic impact created by COVID-19 is even more adverse. Motilal Oswal research explains that a complete lockdown for a day shaved off 14–19 basis points from annual growth (Oswal, 2020). On the other hand, Barclays reported the cumulative shutdown cost to be around US\$120 billion, or 4 per cent of GDP (Barclays, 2020). There had been huge impacts in almost every sector that COVID-19 touched, and meanwhile it was further reported that the future impacts are unknown. There is another side of the story how start up business slammed down because of this pandemic.

However, it was not all about loss, things would recover gradually with invention of vaccine; but it is important that business houses should learn lessons from this experience of pandemic, as this experience will all end up being priceless. COVID-19 has affected all the sectors of the economy. A UN framework for the immediate socioeconomic response to COVID-19 warns that the impact of COVID-19 far outweighs the health crisis, it affects all societies and economies at their core and therefore will most likely increase poverty and inequalities at global scale (UN, 2020).

Lessons that COVID19 Taught to Corporate World

1. Upgrading PESTLE and SWOT Analysis

The first important lesson that businesses need to learn from this pandemic is - revision over PESTEL analysis and SWOT analysis. While conducting both of these analyses, we had not even imagined that this pandemic would hit the world this way. Businesses should now develop a broader version of analysis while conducting these analyses. What was never even kept under 'Environmental Effect' of PESTLE analysis, or Threat of SWOT Analysis was this type of pandemic situation, which should always be thought of for any such analysis for upcoming days.

2. There is no such thing as called 'well prepared'

COVID19 also taught an important lesson that we cannot over-prepare for anything. Had business houses even got a clue about this type of situation, they certainly would have stayed well prepared. Hence, it is always wise to prepare for the worst. This pandemic taught an important lesson about how unpredictable things can surround and stop the entire world for a certain period. There are uncertainties everywhere, and we cannot be sure of anything that is going to happen tomorrow. While making long term visions, it is important that the corporate sectors now look into such aspects as well. A better working environment today matters much more than a brand name in the future.

*Assistant Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

3. Insurance – All time Friend

Business companies must have learned that it is insurance that would help them during their worst time. Insurance practices are something significant anyway, and insurance should never be seen as expenses, but a means of security. The only support that had been expected was from Insurance sector. Earthquake of 2015 had introduced Insurance as a friend, and this pandemic situation has strengthened affinity with it.

4. Importance of Reserves and Provisions Realized

It was those sectors that had their reserves and provisions that turned out to be reliable. They did not need to fire their employees as others did. Distribution of profit could be the need of time, but allocating certain sum for reserves and provisions can make any organization fundamentally strong, at any sort of worst picture. The concept developed ages ago about management practices, accounting principles still work. Corporate sectors need to rethink on the management principles once again and shape their working module accordingly.

5. Productivity and Working Practice

COVID19 also taught an important lesson about working practices. If productivity be the same, why companies need to compel their employees to be at the office? It then seemed that companies had been paying unnecessary rental space to accommodate a large bunch of employees too. The corporate sector should have learned now that working from home is possible and reliable too. It is the dedication within the employee that counts, and therefore huge expenses can be minimized if working from home is further studied and made feasible enough.

6. Investment in Technology – Not an Expense

The next era is about technology. Investing in technology should no longer be seen as expenses now. After all, the pandemic period has clearly shown how the digitalization of the businesses is easy, reliable, dependable, and less expensive. It saves time and entire working culture - companies must have realized how digital web connects directly with huge cost reduction. Considering digitalization as the next world, other sectors like Cement Industry, Hotel Industry seem to be diving into the digitalization process as well. This seems to be simple, but an important lesson that pandemic taught to the corporate world.

7. CSR Counts in Branding

The advertisement did not all end up in creating value. It was corporate social responsibilities that played an important role in generating brand value. Those companies which used to go for aggressive marketing and promotion based activities did make a huge profit, but those which cared during the time of pandemic generated brand value within the mind of customers. Hence, concentrating entirely upon profit should not be the only objective among the organizations; they need to care for the community and society too. Care that they show to the society at this time will set within the mind of customers for a pretty long time now. Value generation can be established through proper community care.

8. Assurance – Important Element in Service Delivery

For any sort of service delivery, customers would now seek assurance. Be it a restaurant business, online shopping, banking industry, or transportation - assurance is key to success. Customers are not afraid to pay a few bucks extra for better assurance. After all, service marketing has always regarded 'Assurance' as one important component for better service delivery. Companies now seem that they need to spend a few more sums to gain customers' assurance capability. Be it in Banking sector, or online deliveries – customers seek that they are relatively safe from any sort of pandemic situation. They require assurance by any means.

9. Employee – Their Satisfaction and Loyalty Matters

Companies should have learned that employees are the key component for the success of any organization. Their satisfaction and motivation are what matter the most. Employee loyalty is crucial for any organization. Loyalty cannot be purchased, but has to be earned - that should have been learned by the corporate world. Firing employees for cost reduction, or holding them explaining the situation by any means - what mattered the most? If companies held their employees paying the minimum possible fund - that should have explained employees how much their organization care for them at the time of crisis too. This will reduce the turnover ratio for sure. In the meantime, a good working environment is a key motivational factor, which has to be understood.

10. Darwin Theory Prevails

Darwin's theory, propounded back in 1869 about survival of fittest prevails. COVID-19 has killed thousands of start ups. The case is not just about start ups, but has also killed thousands of established businesses across the globe. This has given clear proof that the business which can actually survive through tough time can actually survive. An important lesson that should be learned is – organizations should have contingency and backup plan for next one to two years; even if they come through worst picture. Only then they can survive across. Absence of such plans compelled many businesses to shut down the shutters around Thamel permanently.

Conclusion

There exists a wide range of lessons – how educational houses should promote research culture, how organization should foster innovation within their organization, and so on. These can also be taken as the lessons this pandemic situation taught indirectly. Necessity of strong team work and building strong network around are some of the other pertinent lessons that should be the topmost priority around for an organization.

There will be sunshine after a dark night for sure, but the pains gone through all the night should be an important lesson, so that in the next night, the same pain will not repeat. Every problematic situation is a door for opportunity. Pandemic will not stop the world any longer, things will move on. It is about being patient and tolerant until the vaccines are developed and distributed. Let all these troublesome moments turn out to give important lessons for everyone –

customers, staff, employers, and the organization as a whole.

References

- Express Scripts.(2020) *America's State of Mind Report* <https://www.thenews.com.pk/print/637732-covid-19-economy-may-face-gdp-loss-of-up-to-4-64-percent%3E>
- Barclays . (2020). *How will India lockdown play out for economy & markets: 4 scenarios*. Economic Times. <https://economictimes.indiatimes.com/markets/stocks/news/how-will-india-lockdown-play-out-for-economy-markets-4-scenarios/articleshow/74804087.cms>
- UN(2020). *A UN framework for the immediate socio-economic response to COVID-19*. United Nations. <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/UN-framework-for-the-immediate-socio-economic-response-to-COVID-19.pdf>
- The Economist. (2020, February 15). *The new coronavirus could have a lasting impact on global supply chains*. [https://www.economist.com/international/2020/02/15/the-new-coronavirus-could-have-a-lasting-impact-on-global-supply-chains?cid1=cust/ednew/n/bl/n/2020/02/29n/owned/n/n/nwln/n/n/AP/415278/nhe](https://www.economist.com/international/2020/02/15/the-new-coronavirus-could-have-a-lasting-impact-on-global-supply-chains?cid1=cust/ednew/n/bl/n/2020/02/29n/owned/n/n/nwln/n/AP/415278/nhe)
- Oswal, M. (2020, March 26). With 75% economy under lockdown, analysts see sharp fall in GDP. Business Standard. https://www.business-standard.com/article/economy-policy/with-75-economy-under-lockdown-analysts-see-sharp-fall-in-gdp-120032600231_1.html

केही ऐतिहासिक तस्विरहरू

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको समुद्घाटन गर्दै तत्कालिन राजा महेन्द्र ।

तत्कालिन राजा महेन्द्रबाट समुद्घाटन प्रश्चात् लिएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सामूहिक तस्विर ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. का विभिन्न गतिविधिका भालकहरु

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. को ५५ औं वार्षिकोत्सव समारोहमा बैंकको विशेषाङ्क उपहार २०७६ को विमोचन गर्नु हुँदै पूर्व अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडा।

युवालाई उद्यमशीलताको मार्गदर्शन गराई उद्यमशीलताको विकास र वित्तीय साक्षरताको तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा सम्झौतापत्र आदानप्रदान गर्नु हुँदै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र राष्ट्रिय युवा परिषद्का कार्यकारी उपाध्यक्ष श्री माधवप्रसाद दुर्गेल।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. का विभिन्न गतिविधिका झलकहरू

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. सञ्चालक समितिका अध्यक्ष श्री धनिराम शर्माले नेपाल राष्ट्र बैंकका गर्भनर श्री महाप्रसाद अधिकारी समक्ष पद तथा गोपनीयताको शपथ लिनु हुँदै ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. को १४ औं वार्षिक साधारण सभामा सम्बोधन गर्नु हुँदै बैंकका तत्कालिन अध्यक्ष श्री निर्मलहरि अधिकारी ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. का विभिन्न गतिविधिका भूलकहरु

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. ले सम्मानित सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत काठमाडौं इन्स्टिच्यूट अफ चाइल्ड हेल्थ (किओच) का संस्थापक अध्यक्ष प्रा.डा. भगवान कोइरालालाई अस्पताल भवन निर्माणको लागि आर्थिक सहयोग स्वरूप पचास लाख रुपैयाको चेक हस्तान्तरण गर्नु हुँदै बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ

सहुलियतपूर्ण कर्जा तथा सवारी कर्जा लगानी गर्ने सम्बन्धमा भएको समझौतापत्र आदानप्रदान गर्नु हुँदै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र सिप्रदी ट्रेडिङ प्रा.लि. का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री राजनबाबु श्रेष्ठ ।

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि. का विभिन्न गतिविधिका झलकहरू

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि.ले आफ्नो व्यवसाय प्रवर्द्धनका निमित्त मिस नेपाल वर्ल्ड २०२० श्री नम्रता श्रेष्ठलाई ब्राण्ड एम्बासडरमा नियुक्ति गरिएको छ । सो सम्बन्धमा सम्झौतापत्र आदानप्रदान गर्नु हुँदै बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र दि हिडन ट्रेजर प्रा.लि. का अध्यक्ष श्री दिवाकर राजकर्णिकार ।

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि.को ५५औं (२०७६) वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंक परिसरमा कर्मचारीहरूद्वारा रक्तदान गर्नु हुँदै ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका केही मास्टर प्लान तथा निर्माणाधिन भवनहरु

बसन्तपुर

थापाथली

पोखरा

बुटवल

भैरहवा

बैंकको विगत पाँच आर्थिक वर्षहरूको प्रमुख वित्तीय भालकहरू

कुल सम्पत्ति (Total Assets)

आ.व.	रकम (रु. करोडमा)	वार्षिक वृद्धिदर %
आ.व. २०७२/७३	१६,६४३	१९.२५
आ.व. २०७३/७४	१७,३५४	४.२७
आ.व. २०७४/७५	१९,७६४	१३.७१
आ.व. २०७५/७६	२२,६४१	१४.५६
आ.व. २०७६/७७	२६,६७७	१७.८३

कुल सम्पत्ति

शेयरधनी कोष (Shareholder's Equity)

आ.व.	रकम (रु. करोडमा)	वार्षिक वृद्धिदर %
आ.व. २०७२/७३	८६१	२८.९२
आ.व. २०७३/७४	१,०८४	२१.८२
आ.व. २०७४/७५	१,९०७	८१.९०
आ.व. २०७५/७६	२,१५९	१३.१९
आ.व. २०७६/७७	२,३०३	६.६७

शेयरधनी कोष

निक्षेप संकलन (Deposits)

आ.व.	रकम (रु. करोड़मा)	वार्षिक वृद्धिदर %
आ.व. २०७२/७३	१४,६२९	१७.७०
आ.व. २०७३/७४	१५,३५८	५.०४
आ.व. २०७४/७५	१६,९३३	१०.२६
आ.व. २०७५/७६	१९,१९९	१३.३८
आ.व. २०७६/७७	२३,२९८	२१.३५

निक्षेप

कर्जा तथा सापट (Loan and Advances)

आ.व.	रकम (रु. करोड़मा)	वार्षिक वृद्धिदर %
आ.व. २०७२/७३	८,५४७	१२.५२
आ.व. २०७३/७४	१०,६४३	२४.५२
आ.व. २०७४/७५	१२,०८७	१३.५७
आ.व. २०७५/७६	१४,८१२	२२.५४
आ.व. २०७६/७७	१५,६५२	५.६७

कर्जा तथा सापट

खुद नाफा (Net Profit)

आ.व.	रकम (₹. करोड़मा)	वार्षिक वृद्धिदर %
आ.व. २०७२/७३	२३६	-४९.२८
आ.व. २०७३/७४	२७८	१७.८८
आ.व. २०७४/७५	३६६	३१.८०
आ.व. २०७५/७६	५०५	३७.९१
आ.व. २०७६/७७	४३७	-१३.४६

खुद मुनाफा

पूँजी पर्याप्तता अनुपात (Capital Adequacy Ratio)

आ.व.	पूँजी पर्याप्तता अनुपात प्रतिशत	न्युनतम पूँजी पर्याप्तता अनुपात प्रतिशत
आ.व. २०७२/७३	१०.४६	१०
आ.व. २०७३/७४	१०.३९	११
आ.व. २०७४/७५	११.२२	११
आ.व. २०७५/७६	१३.३९	११
आ.व. २०७६/७७	१२.६३	११

पूँजी पर्याप्तता अनुपात

Rastriya Banijya Bank Limited

Board of Directors

Mr. Dhani Ram Sharma
Chairman

Mr. Janak Kumar Baral
Director

Prof. Dr. Rajan Bahadur Paudel
Director

Mrs. Romila Dhakal Upreti
Director

Dr. Madhav Prasad Dahal
Independent Director

Mr. Bholanath Poudel
Company Secretary

Management Committee of RBBL

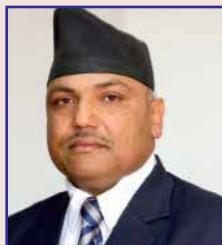
Mr. Kiran Kumar Shrestha, CEO
Chairperson

Mr. Kabiraj Adhikari, DCEO
Member

CA. Saraswati Adhikari, DEO
Member

Mr. Debesh Prasad Lohani, DEO
Member

Mr. Devendra Raman Khanal, DEO
Member

Mr. Pawan Regmi, Dept. Chief
Member

Mr. Bimal Dangol, Dept. Chief
Member

Mr. Vinaya Raman Poudel, Dept. Chief
Member

Mr. Bholanath Poudel
Member Secretary

राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लि.
५६ औं वार्षिकोत्सव समारोह २०७७
कार्यक्रम आयोजना मूल समिति

क्र.सं.	समितिको पद	नाम थर
१	संयोजक	प्र.का.अ.श्री किरणकुमार श्रेष्ठ
२	सदस्य	ना.प्र.का.अ.श्री कविराज अधिकारी
३	सदस्य	उ.का.अ.श्री सरस्वती अधिकारी
४	सदस्य	उ.का.अ.श्री देवेश प्रसाद लोहनी
५	सदस्य	उ.का.अ.श्री देवेन्द्रमण खनाल
६	सदस्य	वि.प्र.श्री पवन रेग्मी
७	सदस्य	वि.प्र.श्री विमल डंगोल
८	सदस्य	वि.प्र.श्री विनयरमण पौडेल
९	सदस्य	शा.प्र.श्री दुर्गा कुमारी कडेल
१०	सदस्य	वि.प्र.श्री नारायण प्रसाद लामिछाने
११	सदस्य	वि.प्र.श्री कमलेश ठाकुर
१२	सदस्य	वि.प्र.श्री रिको स्थापित
१३	सदस्य	वि.प्र.श्री निम्बल श्रेष्ठ
१४	सदस्य	वि.प्र.श्री संजय कुमार श्रेष्ठ
१५	सदस्य	वि.प्र.श्री कृष्ण साह
१६	सदस्य	प्रा.प्र.श्री सोनी श्रेष्ठ
१७	सदस्य	वि.प्र.श्री पद्मा लक्ष्मी जि.सी.
१८	सदस्य	वि.प्र.श्री राज्य लक्ष्मी खड्गी
१९	सदस्य	वि.प्र.श्री गायत्री श्रेष्ठ
२०	सदस्य	वि.प्र.श्री भिम प्रसाद घिमिरे
२१	सदस्य	वि.प्र.श्री सन्दीपजङ्ग कार्की
२२	सदस्य	वि.प्र.श्री ऋषिराम ढकाल
२३	सदस्य	वि.प्र.श्री भवानीशंकर निरौला
२४	सदस्य	वि.प्र.श्री दिपकराज न्यौपाने
२५	सदस्य	वि.प्र.श्री दिनेश गौतम
२६	सदस्य-सचिव	वि.प्र.श्री बेनी श्रेष्ठ
२७	सदस्य	वि.प्र.श्री ब्रजमोहन अधिकारी
२८	सदस्य	वि.प्र.श्री धूब्र प्रसाद अर्याल
२९	सदस्य	क.स.श्री भोलानाथ पौडेल
३०	सदस्य	वि.प्र.श्री सरोज बस्नेत
३१	सदस्य	शा.प्र.श्री अच्युत गौतम
३२	सदस्य	अध्यक्ष श्री हेमराज सुवेदी, रा.वा.बैंक कर्मचारी संघ
३३	सदस्य	अध्यक्ष श्री गगन सिंह घिमिरे, ने.वि.सं.क.सं., रा.वा.बैंक
३४	सदस्य	अध्यक्ष श्री दिपेन्द्र कार्की, ने.रा.क.सं, रा.वा.बैंक

कार्यक्रमहरू

- क. रक्तदान कार्यक्रम ।
- ख. उत्कृष्ट शाखा कार्यालयहरूको नाम घोषणा ।
- ग. उत्कृष्ट कार्य सम्पादन पुरस्कार घोषणा ।
- घ. उपहार विशेषाङ्क प्रकाशन ।
- ड. अन्तर संवाद कार्यक्रम ।

राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लि.

५६औं वार्षिकोत्सव समारोह २०७७

कार्यक्रम आयोजना उपसमितिहरू

अतिथि सत्कार तथा अन्तर संगाद कार्यक्रम उप समिति

संयोजक	नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	श्री कविराज अधिकारी
सह-संयोजक	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री सरस्वती अधिकारी
सदस्य	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री देवेश प्रसाद लोहनी
सदस्य	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री देवेन्द्रमण खनाल
सदस्य	विभागीय प्रमुख	श्री पवन रेग्मी
सदस्य	विभागीय प्रमुख	श्री नारायण प्रसाद लामिछाने
सदस्य	विभागीय प्रमुख	श्री कमलेश ठाकुर
सदस्य	विभागीय प्रमुख	श्री भिम प्रसाद घिमिरे
सदस्य	विभागीय प्रमुख	श्री सरोज बस्नेत
सदस्य	प्रबन्धक	श्री दिपेन्द्र कार्की

रत्नदान उप समिति:

संयोजक	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री सरस्वती अधिकारी
सदस्य	मुख्य प्रबन्धक	श्री विनयरमण पौडेल
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री सञ्जय कुमार श्रेष्ठ
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री राज्य लक्ष्मि खड्गी
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री सोनी श्रेष्ठ
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री गायत्री श्रेष्ठ
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री सन्दिपजंग कार्की
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री बेनी श्रेष्ठ
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री ब्रजमोहन अधिकारी
सदस्य	उप प्रबन्धक	श्री जितेन्द्र सिंह थापा

मञ्च तथा प्रतिधि व्यवस्थापन उप समिति:

संयोजक	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री देवेश प्रसाद लोहनी
सदस्य	मुख्य प्रबन्धक	श्री विमल डंगोल
सदस्य	मुख्य प्रबन्धक	श्री निम्बल श्रेष्ठ
सदस्य	मुख्य प्रबन्धक	श्री रिको स्थापित
सदस्य	का.मु मुख्य प्रबन्धक	श्री कृष्ण साह
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री पद्मालक्ष्मी जि.सी.
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री ऋषिराम ढकाल
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री ध्रुव प्रसाद अर्याल
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री अच्युत गौतम
सदस्य	प्रबन्धक	श्री गगन सिंह घिमिरे

प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उप समिति:

संयोजक	उप कार्यकारी अधिकृत	श्री देवेन्द्रमण खनाल
सदस्य	मुख्य प्रबन्धक	श्री दुर्गा कुमारी कडेल
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री भोलानाथ पौडेल
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री भवानी शंकर निरौला
सदस्य	वरिष्ठ प्रबन्धक	श्री दिपक राज न्यौपाने
सदस्य	प्रबन्धक	श्री हेमराज सुवेदी
सदस्य	व.स.	श्री ईश्वर उप्रेती

धेरै सेवा सुविधाहरु
दिने भनेकै आपनौले
त हो नि !

आपनौ भनेकौ
आपनै हुन्छ

छुट तथा विमिन्न सेवा सुविधाहरु पाउनुहोस् ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. केन्द्रीय कार्यालय,
सिंहदरबारप्लाजा, काठमाडौं
फोन: (९७७-१) ४२५-२५९५ | फ्याक्स: (९७७-१) ४२५-२९३९
ईमेल: rbb.info@rbb.com.np | वेबसाइट: www.rbb.com.np

प्रतिबद्धता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड सेवाको ५६ औं वर्ष
प्रवेशको सु-अवसरमा यस बैंकका ग्राहकवर्ग, शेयरधनी,
शुभेच्छुक लगायत सरबद्ध सबै सरोकारवालाहरूमा हार्दिक आभार
प्रकर गर्दै आगामी दिनहरूमा अझै गुणस्तरीय, आधुनिक, दिगो घर्वं
विश्वसनीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै जाने प्रतिबद्धता
त्यक्त गर्दछौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड